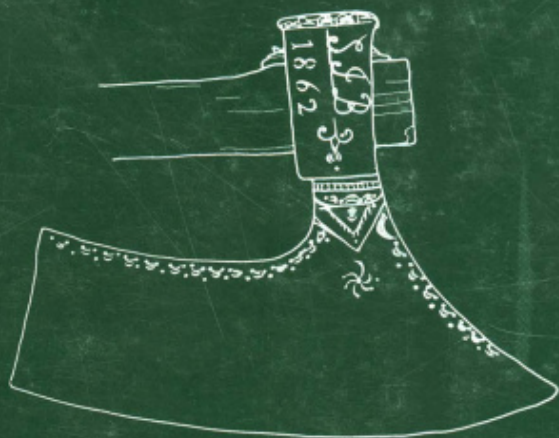

PETERCSÁK TIVADAR
AZ ERDŐ AZ
ÉSZAKI-KÖZÉPHEGYSÉG
PARASZTI
GAZDÁLKODÁSÁBAN
(XVIII–XX. század)

DEBRECEN, 1992

PETERCSÁK TIVADAR
AZ ERDŐ AZ
ÉSZAKI-KÖZÉPHEGYSÉG
PARASZTI
GAZDÁLKODÁSÁBAN
(XVIII-XX. század)

DEBRECEN, 1992

STUDIA ETHNOGRAPHICA ET LINGUISTICA
DE
MAGYARORSZÁGON
1957. ÉVI 12. SZÁM

Magyar Tudományos Akadémia
Közlemények
Tud. oszt. I. sz. oszt.
Lekt. sz. 13425/1

PETERCSÁK TIVADAR

AZ ERDŐ AZ ÉSZAKI-KÖZÉPHEGYSÉG PARASZTI GAZDÁLKODÁSÁBAN (XVIII–XX. század)

DEBRECEN, 1992

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA

30

A Kossuth Lajos Tudományegyetem
Néprajzi Tanszékének kiadványa

Szerkeszti:

UJVÁRY ZOLTÁN

ISBN 963 471 804 3

ISSN 963 471

Készült:

a Mozgáskorlátozottak PIREMON Kivállalata nyomdaüzemében Debrecen

Felelős vezető:

Dr. Gere Kálmán, vezérgazgató

BEVEZETÉS

Az ember élete minden időben szorosan és sok vonatkozásban kapcsolódott az erdőhöz. A fa és az erdő kezdettől fogva a természet értékes ajándéka volt az ember számára. Az erdei gyümölcsnek, a faleveleknek és fakéregnek a felhasználása még a történelem előtti időkre nyúlik vissza. A tűz feltalálása viszont már a faanyag alkalmazását tette lehetővé. Az erdőből szerezte az ember az első, ruházkodáshoz szükséges anyagokat, az állati bőroket és szőrmeiket. Az erdő hasznai között sokáig elsőrendű volt a vadászat, az állattenyésztést megelőző időkben a vad húsa játszott nagy szerepet a táplálkozásban. De nemcsak a különböző termékek felhasználása kötötte az embert az erdőhöz. Itt talált menedéket, búvóhelyet ellenségei elől és itt szerezte be fegyverzetét is.¹

Az ember fokozatosan ismerte meg az erdő értékét, kezdetben inkább csak az erdők széleit használták. A népesség szaporodásával azonban egyre nagyobb területeket hódít el az erdőtől. Egyrészt mint az erdő legnagyobb ellensége lép fel az ember, másrészt mint a legtehetségesebb kultúrtáj átalakító is. Egyre nagyobb földre van szüksége a pásztornak, a földműveseknek, és a terjeszkedés az erdő rovására történik. Az ember fokozatosan elszakad a természettől, és életfenntartása céljára mindjobban beavatkozik az erdő életébe. Európában a középkor második felére esik a nagy erdőirtások kora. Tűzzel és vassal pusztítja az ember az erdőt, mert szüksége van arra, hogy a föld megművelésével állítsa elő a növekvő népesség élelmezéséhez nélkülözhetetlen terményeket. Az emberlakta vidékek környéke erdőtlenné válik, a megmaradó erdőket az állatállomány legeltetése révén is hasznosítják. Az ember mint a legfontosabb termelőerő munkája révén állandó és szoros kapcsolatban, kölcsönhatásban él a földrajzi környezetével. A természeti adottságok és a gazdasági-társadalmi körülmények alapvetően meghatározzák az alkalmazkodás, illetve tudatos tevékenység, és az ennek következtében kialakuló tradicionális műveltség formáit is. Természetesen az emberi termelőtevékenység nem passzív lenyomata a táji

adottságoknak, hiszen az anyagi termelés folyamatában a társadalom az aktív tényező, és a földrajzi környezetnek van passzív szerepe.²

Tanulmányomban az erdőkben gazdag Észak-Magyarország, szűkebben véve az Északi-középhegység területén vizsgálom meg az ember és az erdő kapcsolatát. Ez a vidék a vulkáni eredetű Börzsöny, Cserhát, Karancs, Mátra és Zempléni-hegység mellett a karsztos Bükk vonulataiból, valamint a hegységek közötti dombságokból és feldarabolt medencéből áll. A hegységeket, sőt a dombvidék egy részét ma is összefüggő - főleg tölgyes és bükkös - erdőtakaró borítja. Az erdő a vidék története során koronként és a helyi geológiai és ökológiai viszonyoktól függően változó intenzitással, de mindig meghatározó szerepet játszott. Az erdő a bölcsőtől a koporsóig végigkísérte az emberek mindennapi életét. Élelmet, tüzelőt, munkalehetőséget, az irtás révén szántóföldet, a mezőgazdasági és háztartási eszközökhöz, a lakó- és gazdasági épületekhez alapanyagot, a háziállatoknak legelőt és takarmányt biztosított.³ Az Északi-középhegység lejtői és medencesorai évezredek óta lakottak, a föld mélye pedig fontos ásványkincseket rejt. Az ember a táji adottságok kiaknázása során aktívan vett részt a földrajzi környezet megváltoztatásában. A spontán természetátalakító munkákat a 17-18. századtól egyre inkább a tudatos tájalakító tevékenység váltotta fel.⁴

Közel egy évszázada, hogy a magyar erdészeti kutatásban TAGÁNYI Károly meghonosította az „erdészeti ethnographia” fogalmát.⁵ Oklevéltárában az erdő történeti és néprajzi tanulmányozásánál ma is nélkülözhetetlen forrásanyagot tett közzé. Gazdaságtörténeti, jogszokásfeltáró kutatásai közben minduntalan olyan tényekre bukkant, amelyek háttérnek, a paraszti életben való beágyazottságának tágabb összefüggéseit az etnográfiai kutatások eredményeivel kívánta megvilágítani.⁶ Tagányi erdészettörténeti munkásságának előzményeit az erdészettel foglalkozó 18-19. századi német történeti szakirodalomban találhatjuk meg.⁷ Az első magyar nyelvű szakfolyóirat, az 1862-ben megindított Erdészeti Lapok, amely cikkeiben történeti kérdésekkel is foglalkozik. DIVALD Adolf és WAGNER Károly az önálló magyar erdészeti tudomány megteremtése érdekében kiadta a Magyar-német és német-magyar erdészeti műszótár című kötetet.⁸ Az erdészettörténeti kutatások nélkülözhetetlen forrásmunkája BEDŐ Albert statisztikai összesítése a magyar állam erdőségeiről.⁹ Nem célunk a hazai erdészettörténeti kutatások teljeskörű áttekintése. A 20. század első feléből csupán KAÁN Károly,¹⁰ JUHÁSZ Lajos,¹¹ LESENYI Ferenc¹² munkásságát említjük. A második világháború utáni két évtized erdészeti

irodalmát KOLOSSVÁRY Szabolcsné foglalta össze.¹³ Ugyanő szerkesztette „Az erdőgazálkodás története Magyarországon” című tanulmánykötetet, amely felvázolja a magyar erdőgazdaság történelmi fejlődését, illetve egy-egy város vagy vidék erdőhasznosítását adja közre.¹⁴ A magyar erdőgazálkodás monografikus igényű összefoglalása CSÖRE Pál munkája. Ez a 16. század elejéig mutatja be a Kárpát-medence erdőit és a magyar erdőgazálkodást, ezen belül a vadászatot, az erdőknek az állattartásban játszott szerepét és a fahasználatot.¹⁵

A paraszti erdőhasználat néprajzi kutatása a gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodás keretén belül kezdődött. A témakörben megjelent publikációkat GUNDA Béla 1948-ban összegezte,¹⁶ ezért eltekintek azok ismételt felsorolásától. A természetes növénytakaró kihasználása, a méhészet, a vadfogás, vadászat és az ásványi anyagok hasznosítása mellett az erdőlést egyrészt a gyűjtögető gazdálkodáshoz sorolja, másrészt a termelő gazdálkodás (pl. a földművelés) függvényének tekinti.¹⁷ Az erdészeti etnográfia tudományunknak olyan komplex területe, amely révén az emberi tudás által hasznosított természeti javakra épülő paraszti kultúra sokrétűen tanulmányozható. A gyűjtögetés különböző formái, az állattartás, az archaikus földművelési módszerek, a famegmunkáló és egyéb erdei kisipari tevékenység, a népi jogszokások és az erdőhöz, a fákhoz kapcsolódó hiedelemvilág és népi természetismeret együttes vizsgálata alapján tárhatjuk fel az erdő életformát teremtő és meghatározó szerepét.¹⁸

Az erdő és a termelő gazdálkodás kapcsolatának feltárását fontos feladatnak tartották történészeink és etnográfusaink. Az 1950-es években fordult a kutatók érdeklődése az irtásgazdálkodás felé. BELÉNYESY Márta történeti feldolgozásában több alkalommal is kitér az irtásmunkák részleteire, módszeraira.¹⁹ Az irtáskutatás fontosságát hangsúlyozta TÁLASI István is 1955-ben megjelent összegzésében.²⁰ Az irtásgazdálkodás feltárásában jelentős munkát végzett GUNDA Béla, aki 1962-ben jelentette meg a földfoglalásokról írt tanulmányát, 1969-ben pedig a kárpátaljai ukránok égetéssel irtási módszereit és a gazdálkodás egészéhez való viszonyát mutatta be.²¹ Az 1960-as évektől TAKÁCS Lajos munkásságát kell kiemelnünk, aki az irtás módozatait, változatos eszközüanyagát és a hozzá kapcsolódó terminológiát vizsgálja széles európai összefüggésben, történeti alakulásában.²²

Az erdei állattartás kutatásának fontosságát TÁLASI István az 1930-as években említi. Az 1960-as évektől SZABADFALVI József irányította a figyelmet a középhegyeségi állattartásban meglévő extenzív

sajátosságok feltárára. Kutatási eredményeit a sertés- és juhakkoltatásról, az Alföld és a hegyvidék közötti pásztormigrációról írott tanulmányaiiban foglalta össze.²³ BALASSA Iván a 16-19. századi makkoltatást,²⁴ PALÁDI-KOVÁCS Attila az erdei juhászatot, a lombtakarmány és az erdei kaszálók hasznosítását,²⁵ SZABADI Imre²⁶ a hajdúböszörményi erdők legeltetését és makkoltatását mutatja be.

A fakitermelés és fuvarozás kérdését HEGYI Imre egy bakonyi faluban vizsgálja,²⁷ de adatközlés jelent meg a gyergyócsomafalvi és a bajai favágók szakszókincseről, valamint a debreceni vákáncsosok munkájáról.²⁸ BALASSA Iván a favilla készítéséről és árúsításáról, K. CSIL-LÉRY Klára pedig az ácsolt ládáról közöl mintaszerű feldolgozást.²⁹ Az erdei mesterségeket KOÓS Károly tanulmánya képviseli a Lápos vidéki szénégetőkről.³⁰

A gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodás, életmód iránti érdeklődést több tanulmány is jelzi. GUNDA Béla a Gyalui havasokban vizsgálja a természetes növénytakaró jelentőségét, a Keleti-Kárpátokban előforduló vadfogó hurkokat és a méh vadászatot. Legújabban pedig a természetes növénytakaró és az ember kapcsolatát, a magyar nép botanikai ismereteit foglalja össze és gazdag szakirodalmi áttekintést is ad.³¹ Az élőfás méhtartásról BALASSA M. Iván és SZABADFALVI József tanulmányait is említhetjük.³² HEGYI Imrének az észak-keleti Bakony gyűjtögető gazdálkodását bemutató dolgozata³³ mellett több kisebb adatközlésre utalhatunk e témakörből.³⁴

A paraszti erdőhasználat alapvető kérdése az erdő birtoklásának, jogviszonyainak a feltárása. E témában HEGYI Imre, TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, IMREH István munkáit emelhetjük ki.³⁵

Az ősi erdőkultusz emlékeit recens anyag felhasználásával és gazdag irodalmi kitékintéssel FERENCZI Imre dolgozta fel.³⁶ Az erdő néprajzi kutatása főbb eredményeinek áttekintése után megállapíthatjuk, hogy azt tematikai és területi aránytalanságok jellemzik. Hiányoznak az egy-egy település, vagy tájegység erdőhasználatát komplex módon, a paraszti üzemszervezet keretében bemutató feldolgozások. Ez alól VAJKAI Aurél szentgáli és HEGYI Imre bakonycernyei monográfiája a kivétel.³⁷ Mindkettő plasztikusan tárja fel, hogyan hasznosította, élte ki a lakosság a történelem folyamán változó gazdasági-társadalmi viszonyok között a nyerstáj nyújtotta természeti javakat.

A kutatástörténeti vázlatban szándékosan nem hivatkoztunk az Északi-középhegységre vonatkozó publikációkra. Ez a régió erdőnép-

rajzi szempontból a legjobban feltárt területe az országnak.³⁸ A néprajzi publikációk mellett levéltárak történeti adatai is segítik és lehetővé teszik az eredmények összegzését.

Területünkön az erdő néprajzi kutatása néhány tanulmánytól eltekintve csak az 1960-as években kezdődött, és nem érintette egyformán az Északi-középhegység kistájjait. A legtöbb feldolgozás a Zempléni-hegység és a Bükk erdőinek népi hasznosításáról jelent meg. TAGÁN Galimdzsán már 1939-ben adatokat közöl a pusztafalusi erdei fuvarozásról, a faépítkezésről, a vadméh befogásáról, a famunkákról és vadgyümölcsök gyűjtögetéséről.³⁹ A népi méhészkedést, illetve a vad méhek befogását BALASSA Iván, SZABADFALVI József és BALASSA M. Iván dolgozta fel.⁴⁰ A vadontermő növények gyűjtögetéséről és a táplálkozásban való felhasználásáról UJVÁRY Zoltán készített alapos tanulmányt.⁴¹ Ugyanő írja le egy ősi famegmunkáló eszköz, a faeszterga használatát Háromhutából.⁴² SZABADFALVI József a Zempléni hegyvidék népi kultúrájának kutatását összegző tanulmányában utal az erdőnek az itteni lakosság egész életmódját meghatározó szerepére, és kiemeli a szlovák lakosságú Háromhuta fafaragóinak a tevékenységét.⁴³ FERENCZI Imre a népi erdőkultuszhoz közöl adatokat.⁴⁴ BALASSA Iván és IKVAI Nándor a hagyományos földművelés feldolgozása során leírja a hajdani erdőirtások módját.⁴⁵ Az erdei legeltetés, az erdő és az állattartás kapcsolatát több tanulmány is érinti. SZABADFALVI József a sertésmakkoltatást,⁴⁶ PETERCSÁK Tivadar a hegyközi makkoltatást, az igavonó állatok erdei legeltetését, az erdei fűvek, falevelek és fahajtások takarmányozásra és almozásra történő felhasználását ismerteti.⁴⁷ MATUSZ Gizella a füzéri fakitermelésről, CSORBA László a vilyvitányi faközelítési módokról közöl adatokat.⁴⁸ JÓSVAI Gizella az erdőhorvái favágók munkáját, az erdei legeltetést, gyűjtögetést, vadfogást és szénégetést írja le.⁴⁹ TAKÁCS Béla történeti adatokat közöl a hamuzsír főzéséről.⁵⁰ PETERCSÁK Tivadar több tanulmányban dolgozta fel a paraszti közbirtokosságok tevékenységét és egyéb erdőbirtoklási formákat, a vadnövények gyűjtögetését, az erdei munkalehetőségeket, fafeldolgozást és a fával történő kereskedelmi tevékenységet.⁵¹ A paraszti erdőhasznosítás különböző formáit összegzi SZABADFALVI József tanulmánya.⁵²

A Bükk-vidék hagyományos paraszti erdőgazdálkodásának és az erdei foglalkozásoknak a problémáit BODGÁL Ferenc és MÁDAI Gyula foglalta össze.⁵³ MÁDAI Gyula több tanulmányt készített a bükki erdőközbirtokosságokról és a hagyományos fakitermelés módjairól.⁵⁴

A diósgyőri korona- ill. kincstári uradalom erdőgazdálkodásáról SZILAS Géza és KOLOSSVÁRY Szabolcsné, VERES László, KOVÁCS Jenő közöl történeti adatokat.⁵⁵ ZUPKÓ Béla a cserépváraljaiak 19. századi erdőgazdálkodásáról ad közre kéziratot forrásanyagot.⁵⁶ VIGA Gyula több kötetben és tanulmányban vizsgálja a Bükk-vidék népi kultúráján belül a táj kiélésének formáit, az erdő termékeivel történő árucserét.⁵⁷ BAKÓ Ferenc a bükki erdei foglalkozásokat, az erdőmunkások életét foglalta össze, de a bükki paraszti mészégetést is ő dolgozta fel példamutatóan több tanulmányában.⁵⁸ Egyéb erdei iparágak közül a mályinkai szénégetést, a cserépfalui díszes fafaragást és a Hór-völgy mészégetését LAJOS Árpád, NÉMETH Marietta, és BALLÁZS Géza dolgozatai ismertetik.⁵⁹ Az erdő jelentőségét mutatja be egy-egy Bükk-vidéki falu életében BARSÍ Ernő és PETERCSÁK Tivadar.⁶⁰ A répáshutai fafeldolgozásról, mészégetésről és szénégetésről PETERCSÁK Tivadar készített tanulmányt, s ugyanerről közöl adatokat ORLICZKI Károly.⁶¹ Középkorú diákok gyűjtései alapján is készült néhány jó adatközlés a Bükk erdészeti etnográfiajáról. BOZÓ József részletesen leírja a bükkzsérci erdőbirtokosságok tevékenységét, az erdőmunkások életét, a fa felhasználását és értékesítését, az erdőirtást, és erdőgondozást, az erdei legeltetést, gyűjtögetést, vadfogást és az erdővel kapcsolatos hiedelmeket.⁶² D. TÓTH Piroska a Dédestapolcsány környéki erdőgazdálkodást, elsősorban a fakitermelés módjait ismerteti.⁶³ KOLODZEI Zoltán foglalja össze az erdőnek a hegyek közé zárt szlovák lakosságú Répáshuta életében betöltött szerepét.⁶⁴ TAKÁCS András egy cserépváraljai fafaragó ezermester szerszámaival és általa készített termékeket írja le.⁶⁵ Az erdő és a hegység termékeinek, a fának és a kőnek a paraszti építkezésben való felhasználását, illetve a bükki barlanglakások építésmódját BAKÓ Ferenc dolgozta fel.⁶⁶ LÉNÁRT Andor 18. századi adatokat közöl az egri püspöki uradalom számára rendelt tetőfedő anyagok - faszindely és közsindely (pala) - Eger környéki előállításáról.⁶⁷ PETERCSÁK Tivadar összegzi a Bükk-vidék falvainak erdőbirtoklási formáit és ismerteti egy település, Felsőtárkány közös erdő- és legelőhasználatának 20. századi gyakorlatát.⁶⁸ SZABADFALVI József a Bükkben és a Csereháton végzett gyűjtései alapján dolgozta fel az északkelet-magyarországi hegyvidéken szokásos juhakkoltatást.⁶⁹ Az erdőhöz kapcsolódó diósgyőri hiedelmekről MÁDAI Gyula közöl adatokat.⁷⁰ KOTICS József a bükki fakitermelés szókincsét az internetes kapcsolatok szempontjából vizsgálja.⁷¹ A csereháti dombvidék paraszti mészégetését KRATKÓCZI Ferenc írja

le,⁷² az Abod községben alkalmazott vadfogási módokat pedig VARGA János közli.⁷³

Az erdőkben ugyancsak gazdag Mátra erdészeti etnográfiajáról kevesebb tanulmány jelent meg. FÜLÖP Lajos rövid néprajzi ismertetése is tartalmaz az erdőhasznosításra vonatkozó adatokat.⁷⁴ K. CSILLÉRY Klára a szakirodalomban egyedülálló módon tájékoztat a szuhutai faszerszámkészítőknél a fa tulajdonságaira vonatkozó ismeretanyagáról és az ácsolt láda készítéséről.⁷⁵ FEJES Katalin egy mátrai falu, Bodony erdőhasználatát, az erdei munkaalkalmakat ismerteti.⁷⁶ HOFFMANN Tamás a Mátra hegység északi lábánál fekvő Istenmezeje földművelésének archaikus irtásmódját írja le.⁷⁷ A nagy erdőterületekkel rendelkező mezőváros, Gyöngyös és a környező falvak 18-20. századi erdőbirtoklását, az erdei munkaalkalmakat, a faeszközök készítését és eladását, valamint az erdei gyűjtögető tevékenységet összegzi PETERCSÁK Tivadar Gyöngyös város gazdag levéltári anyagának felhasználásával.⁷⁸ Ugyanő ír a mátrai szlovák falvak megélhetésében fontos szerepet játszó erdei munkaalkalmakról és a faeszközök készítéséről.⁷⁹

A Börzsöny-hegység ősfoglalkozásairól és a fafaragásról GÖNYEY Sándornak már az 1930-as, 40-es években jelentek meg tanulmányai.⁸⁰ FÉNYES Dezső a nógrádi erdei méhkeresést,⁸¹ E. FEHÉR Julianna Bernecebaráti gyűjtögető- és zsákmányoló gazdálkodását dolgozta fel.⁸² A bernecebaráti erdők faközéltési módjait és a bazárkások tevékenységét ERDÉLYI Zoltán tanulmányozta.⁸³ VASTAGH Gábor 19. századi faúszató berendezéseket ismertet.⁸⁴ SZABÓ István és SZABÓ László példamutatóan elemzi az Ipoly-völgy községeinek a jobbágyfelszabadítás utáni paraszti erdőhasználatát és -hasznosítását.⁸⁵ A Nógrád megyei Kazár népi erdőgazdálkodásának munkamenetét és szakszókincsét BALÁZS Géza ismerteti.⁸⁶ HERKELY Károly 1941-ben megjelent adatközlése a történeti Gömör megye népi erdőgazdálkodásának több részletét megvilágította.⁸⁷ Az utóbbi évtizedekben főként a dél-gömöri Erdőhát fagazdaságáról, az erdőhasználat közösségi és egyéni módozatairól és erdei legeltető állattartásáról gyarapodtak ismereteink PALÁDI-KOVÁCS Attila kötetei és közleményei nyomán.⁸⁸ A Gömör-Tornai karszt vidék népi mészégetése mellett a gömöri szénéégetés hagyományait is feldolgozta Kárpát-medencei kitekintéssel.⁸⁹ É. KOVÁCS László a gömörszőlősi favágók, cserhántók és faszénégetők életviszonyait ismerteti.⁹⁰ ZSUPOS Zoltán és KOTICS József a gömöri gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodást mutatja be egy-

egy kötetben.⁹¹ GUNDA Béla az erdei szállításnál is alkalmazott nyári szanokat mutatja be Észak-Magyarországról és Szlovákiából.⁹² A Heves megyei parasztság és kismemesség 19-20. századi erdőbirtoklási formáit, valamint a közösen vásárolt észak-magyarországi paraszti erdők használatát PETERCSÁK Tivadar összegezte.⁹³ Ő foglalta össze az erdei állattartás, a faszénégetés hagyományait, valamint az erdőmunkások építményeinek változatait Észak-Magyarországon.⁹⁴ PETERCSÁK Tivadar és VIGA Gyula közléseiből kibontakozik a fával és más erdei termékekkel végzett árucseré tájakat összekötő, természeti és gazdasági különbségeket kiegyenlítő szerepe.⁹⁵ A palóc kutatás keretében PETERCSÁK Tivadar összegezte a palócföldi erdőhasznosítás sajátosságait, tájilag differenciálódott formáit.⁹⁶

Az Északi-középhegység vidéke sok szállal kapcsolódik a történeti Felső-Magyarországhoz, a mai Szlovákia területéhez. Elég ha csak a törökidőket követő spontán és szervezett telepítésekre, az észak-déli irányú munkamigrációra, illetve árucseré kapcsolatokra utalok. E táj néprajzi irodalmában is találunk a népi erdőgazdálkodással, erdei mesterségekkel foglalkozó tanulmányokat. A Jan PODOLÁK szerkesztésében kiadott Felső-Garam monográfiában alapos feldolgozás jelent meg a fakitermelésről, a fa szárazföldi és vízi szállításáról, a faszénégetésről, faeszközök készítéséről és az erdei munkások életmódjáról.⁹⁷ Stefan LEHOTSKY a fekete-balogi (Čierny Balog) favágók erdei hagyományait, közte a faszénégetést mutatja be.⁹⁸ Ugyanezt dolgozta fel részletes technológiai leírással Ladislav ŤAZKÝ.⁹⁹ A szénégetés legalaposabb feldolgozását végezte el a zempléni Sznyinhámorban (Hámre pri Snine) Vasil LATTA.¹⁰⁰ A fa szállításának hagyományos módszereit Tatiana UHRIKOVA foglalta össze Alsó-Árva vidékéről.¹⁰¹ A tutajozás gazdag irodalmából kiemeljük Miroslav HUSKA kötetét.¹⁰² Az erdőirtásra és égetésszerű gazdálkodásra vonatkozó emlékeket Jan PODOLÁK és Miroslav ŠIPKA adta közre.¹⁰³

A kutatástörténeti eredmények számbavétele után látható, hogy sok adat gyűlt össze a régió népi erdőgazdálkodásáról, az ember és az erdő kapcsolatáról. A recens gyűjtésekre épülő feldolgozások mellett öröndetes, hogy levéltári adatokra és az uradalmi erdőgazdálkodás részleteit is bemutató közleményekre építhetünk a terület népi erdőhasználatának összegzésekor.¹⁰⁴ A történeti források és az emlékezetben élő adatok alapján az utóbbi két évszázad paraszti erdőhasznosítási gyakorlatának felvázolását tűzhetjük ki reális célul. Ugyanakkor ez az az időszak, amelyben a legtöbb változás is történik az erdő birtokviszo-

nyaiban, a hasznosítás módjában. A 18. századtól beszélhetünk a központi rendeletekkel is szabályozott korszerű erdőgazdálkodás meghonosításáról, de a jobbágyfelszabadítást követő erdőelkülönítések is új lehetőségeket nyitnak a parasztság erdőhasználatára előtt. Dolgozatunkban ezért a 18. század közepétől a 20. század közepéig, a termelőségtervezetek megalakulásáig terjedő időszak népi erdőgazdálkodását vizsgáljuk, feltárva az erdőnek a régió népének életében játszott szerepét, a parasztgazdaságok rendszerében való jelenlétét, az erdő által determinált életforma sajátosságait.

30. TADÁNYI Károly 1896. I. VIII. 100-101. 100-101. 100-101.
31. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
32. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
33. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
34. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
35. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
36. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
37. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
38. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
39. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
40. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
41. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
42. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
43. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
44. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
45. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
46. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
47. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
48. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
49. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
50. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
51. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
52. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
53. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
54. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
55. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
56. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
57. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
58. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
59. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
60. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
61. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
62. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
63. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
64. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
65. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
66. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
67. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
68. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
69. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
70. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
71. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
72. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
73. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
74. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
75. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
76. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
77. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
78. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
79. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
80. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
81. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
82. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
83. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
84. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
85. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
86. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
87. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
88. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
89. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
90. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
91. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
92. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
93. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
94. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
95. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
96. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
97. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
98. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
99. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.
100. BALÁZS István 1991. 148-149. 148-149. 148-149.

JEGYZETEK

1. Vö: CSÓRE Pál 1980. 22.
2. FRISNYÁK Sándor 1985. 47.
3. PETERCSÁK Tivadar 1982-83. 375.
4. FRISNYÁK Sándor 1985. 12.
5. TAGÁNYI Károly 1896. I. VIII.
6. TAGÁNYI Károly 1894; 1896. I. IV-XLII.; 1917. 42-58.; 196-223. 1918. 24-49.; 193-206.
7. PI. ANTON, K. G. 1799; BERG E., 1871, 1872.; ROTH K. 1879.
8. DIVALD Adolf-WAGNER Károly 1868.
9. BEDŐ Albert 1896. I-V.
10. KAÁN Károly 1912.; 1920.
11. JUHÁSZ Lajos, 1937.
12. LESENYI Ferenc 1936.
13. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1966.
14. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975.
15. CSÓRE Pál 1980.
16. GUNDA Béla 1948.
17. GUNDA Béla 1948. 5.
18. PETERCSÁK Tivadar 1982-83. 375.
19. BELÉNYESY Márta 1954-55. 384-415.; 57-98.; 1955. 60-62.
20. TÁLASI István 1955. 13-14.
21. GUNDA Béla 1962. 431-433.; 1969. 106-107.
22. TAKÁCS Lajos 1963.; 1964. a. 233-246.; 1964. b. 489-522.; 1966. a. 12-48.; 1966. b. 167-96.; 1967. 187-215.; 1969. 120-123.; 1970. 218-224.; 1973. 355-358.; 1976.; 1980. a.; 1980. b. 9-37.
23. TÁLASI István 1939. 9-39.; SZABADFALVI József 1970. 30-31.; 1963.; 1968.; 1970.; 1972.; 1984.
24. BALASSA Iván 1973.
25. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982.; 1983.; 1978. 65-67.
26. SZABADI Imre 1960. 305-311.
27. HEGYI Imre 1957. 125-155.; 1958. 202-218.
28. SZÁSZ L. 1971. 223-233.; SOLYMOS Ede 1958. 364-66.; KISS Lajos 1956. 468-472.
29. BALASSA Iván 1950.; K. CSILLÉRY Klára 1951. 231-284. Megemlíthetjük Seres András adatközlését az erdővidéki szuszékokról. SERES András 1978. 118-128.

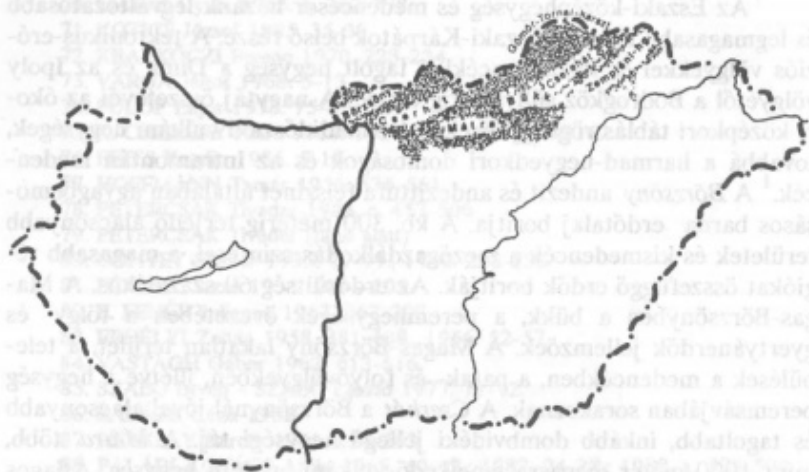
30. KÓS Károly 1978. 64-72.
31. GUNDA Béla 1960. 207-217; 1966.; 1988. 165-219.
32. BALASSA M. Iván 1970. 531-544.; SZABADFALVI József 1957. 335-342
33. HEGYI Imre 1970. 442-452 .
34. SULÁN Béla 1949. 217-220.; DÖMÖTÖR Sándor 1951. 426-431.; MOLNÁR István 1955. 65-76.; VLAJ Zoltán 1956. 46-47.; HORVÁTH László 1956. 43-46.; TARISZNYÁS Márton 1978. 25-33.
35. HEGYI Imre 1975. 490-512.; TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1981.; IMREH István 1947.; 1973.
36. FERENCZI Imre 1960. 5-35.
37. VAJKAI Aurél 1959.; HEGYI Imre 1978.
38. PETERCSÁK Tivadar 1982-83. 375-392.
39. TAGÁN Galimdzsán 1939. 119-156.
40. BALASSA Iván 1957. 148.; SZABADFALVI József 1967. 41-64.; BALASSA M. Iván 1970. 531-544.
41. UJVÁRY Zoltán 1957. 231-243.
42. UJVÁRY Zoltán 1958-59. 127-141.
43. SZABADFALVI József 1964. 115-126.
44. FERENCZI Imre 1960. 5-35.
45. BALASSA Iván 1964. 32-45.; IKVAI Nándor 1967. 31-33.
46. SZABADFALVI József 1968. 62-75.
47. PETERCSÁK Tivadar 1977. 295-310.
48. MATUZ Gizella 1971. 19-26.; CSORBA László 1966. 231-236
49. JÓSVAI Gizella 1976. 159-169.
50. TAKÁCS Béla 1965. 251-261.
51. PETERCSÁK Tivadar 1978. 13-28.; 1979. 261-280.; 1981. 43-61.; 1982. 387-393.
52. SZABADFALVI József 1978. 81-93.
53. BODGÁL Ferenc 1959. 77-80.; MÁDAI Gyula 1970. a. 6-12.; 1980. 26-36.
54. MÁDAI Gyula 1965. a. 125-143.; 1970. b. 13-29.; 1971. 104-109.; 1984. 59-74.
55. SZILAS Géza-KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 140-174.; VERES László 1978.; 1983. 378-387.; KOVÁCS Jenő 1983. 373-378.
56. ZUPKÓ Béla 1972. 140-148.
57. VIGA Gyula 1980. 252-258.; 1982. 231-239.; 1983. 113-121.; 1984. a. 241-248.; 1984. b. 171-188.; 1985. a.; 1985. b. 341-362.; 1986.; 1987. 206-218.; 1988. a. 47-64.; 1988. b. 38-48.
58. BAKÓ Ferenc 1951. 283-330.; 1963. 297-315.; 1968. a. 267-287.; 1968. b. 67-91.; 1977. a. 143-154.; 1983. 333-349.
59. LAJOS Árpád 1956. 21-30.; 1958. 29-34.; 1963. 103-135.; NÉMETH Marietta 1980.; BALÁZS Géza 1984. 122-129.
60. BARSZ Ernő 1987. 56-64.; PETERCSÁK Tivadar 1986. a. 128-136.
61. PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 75-96.; 1984. b. 125-154. , ORLICZKI Károly 1980. 37-41 .
62. BOZÓ József 1970. 95-190.
63. D. TÓTH Piroska 1970. 30-38.
64. KOLODZEI Zoltán 1970. 39-56.
65. TAKÁCS András 1970. 190-223.

66. BAKÓ Ferenc 1967. 161-240., 1969. 257-309., 1970-71. 325-431., 1977. b., 1978.
67. LÉNÁRT Andor 1982-83. 187-217.
68. PETERCSÁK Tivadar 1988. 26-37., 1987.a. 145-160.
69. SZABADFALVI József 1963. 131-143.
70. MÁDAI Gyula 1965. b. 362-378.
71. KOTICS József 1985. 35-39.
72. KRATKÓCZI Ferenc 1970. 223-234.
73. VARGA János 1968. 5-13.
74. FÜLÖP Lajos 1978. 75-89.
75. K. CSILLÉRY Klára 1987. 173-185., 1955. 314-316.
76. FEJES Katalin 1986. 5-18.
77. HOFFMANN Tamás 1956. 536-561.
78. PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 457-506
79. PETERCSÁK Tivadar (sajtó alatt)
80. GÖNYEY Sándor 1935. 97-99., 1940. 228-235.
81. FÉNYES Dezső 1934. 104-105.
82. E. FEHÉR Julianna 1957. 267-292.
83. ERDÉLYI Zoltán 1958. 381-408., 1956. 52-57.
84. VASTAGH Gábor 1962. 613-616.
85. SZABÓ István - SZABÓ László 1977. 71-92.
86. BALÁZS Géza 1982.
87. HERKELY Károly 1941. 259-263.
88. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 40-42.; 1982. 24-28.; 1988. a. 573-594.
1988. b. 71-103.
89. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1987. 187-200; 1988. b. 71-103.
90. É. KOVÁCS László 1973. 172-185.; 1976. 143-157.
91. ZSUPOS Zoltán 1987., KOTICS József 1988.
92. GUNDA Béla 1976-1977. 121-138.
93. PETERCSÁK Tivadar 1985. 253-265.; 1987. b. 131-134.
94. PETERCSÁK Tivadar 1988. b. 279-296.; 1991; 1989. b. 325-336.
95. PETERCSÁK Tivadar 1986. b. 233-237.; 1987. c. 171-175.
96. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. III. 235-331.
97. Horehronie 1969. 276-349.
98. LEHOTSKY Stefan 1942. 3-18.
99. ŐZKÝ Ladislav 1980. 293-307.
100. LATTÁ, Vasil 1958. 591-627.
101. UHRIKOVA, Tatiana 1970. 627-638.
102. HUSKA, Miroslav 1972.; 1977.
103. PODOLÁK, Jan 1966. 15-48.; ŠÍPKA, Miroslav 1981. 267-286.
104. SZILAS Gábor-KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 140-174.; VERES László 1982.; 1983. 378-387.; PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 457-506.

I. FÖLDRAJZI KÖRNYEZET ÉS TERMELÉSI ÖVEZETEK

Az Északi-középhegység és medencesor hazánk legváltozatosabb és legmagasabb tája, az Északi-Kárpátok belső része. A tektonikus-erőzítés völgyekkel és kismedencékkel tagolt hegység a Duna és az Ipoly völgyétől a Bodrogköz süllyedékig terjed. A nagytáj összetevői az ókori-középkori táblás röghegységek, a harmadidőszaki vulkáni hegységek, továbbá a harmad-negyedkori dombságok és az intramontán medencék.¹ A Börzsöny andezit és andezittufa felszínét általában agyagbemosásos barna erdőtalaj borítja. A kb. 300 méterig terjedő alacsonyabb területek és kismedencék a mezőgazdálkodás szinterei, a magasabb régiókat összefüggő erdők borítják. Az erdőszültség 60 százalékos. A Magas-Börzsönyben a bükk, a peremhegységek övezetében a tölgy- és gyertyánerdők jellemzőek. A Magas-Börzsöny lakatlan terület, a települések a medencékben, a patak- és folyóvölgyekben, illetve a hegység peremsávjában sorakoznak. A *Cserhát* a Börzsölynél jóval alacsonyabb és tagoltabb, inkább dombvidéki jellegű hegységi táj. A *Mátra* több, mint 1000 méter magasra emelkedő vulkáni eredetű hegység. Átlagos magassága 700-800 méter. A hegység természetes növénytakarója a zonális tölgyes és bükkös. Erdőállományának 4/5-e természetes, a többi un. származék- és kultúrerdő. Északon és a magasabb régiókban a bükkösök, az alacsonyabb területeken a gyertyános tölgyesek jellemzőek. A *Mátra* déli lejtőövezete a szőlő- és gyümölcskultúra területe. A *Bükk* az Északi-középhegység legidősebb és legösszetettebb szerkezeti egysége. A természetes növénytakaró a magassági övezetek szerint változik. Alacsony dombvidéki területein a cseres tölgyesek jellemzők. A magasság növekedésével a kontinentális jellegű molyhos tölgyesek, majd a gyertyános tölgyesek és végül a szubmontán bükkösök és a montán bükkösök következnek. A kisebb-nagyobb foltokban található fenyvesek a kb. 150 évvel ezelőtt megindult erdőtelepítés eredményei. Az *Észak-borsodi-hegyvidék* és a *Cserehát* természetes vegetációja a földüvelés nyomán csaknem teljesen eltűnt. Csak kisebb térségekben maradtak meg a cseres-tölgyes erdőfoltok. A karsztvidéken a gyertyános tölgyes és a tölgyes erdők jellemzőek. A csereháti dombvidék erdőszültsége a 18. században kb. 50 %-os volt, ma alig 18-20 %-a erdő. A *Zempléni-hegység* a belső kárpáti vulkánöv utolsó magyarországi darabja. Belső, magasabb régióit összefüggő erdőségek borítják. Különösen a tölgy- és

bükkerdő jellegzetes, de kisebb foltokban telepített fenyveseket is találunk. A hegység déli lejtői a szőlőtermesztés számára nyújtanak páratlan lehetőséget.²

1. rajz. Az Északi-középhegység vidéke. Csintalan András rajza.

Az Északi-középhegység kárpátias vonásokat mutat, az ország leghűvösebb éghajlatú tája. A tenyészidőszak hőösszege az országban itt a legalacsonyabb, a nyár itt a leghűvösebb. Az évi csapadékmennyiség 600-800 mm. Az éghajlatra rányomja bélyegét a domborzati tagoltság. A tengerszint feletti magassággal nő a csapadékmennyiség és csökken az átlagos hőmérséklet. A Bükk csúcsain $7,5\text{ C}^{\circ}$ -nál hűvösebb, a Sajó völgy $9,5\text{ C}^{\circ}$ -nál melegebb. A hőmérsékletcsökkenés a déli lejtőkön sokkal hirtelenebb, mint az északiakon, ezért a bükkösök a déli oldalon 6-700 méternél, az északiakon viszont már 300 méternél jelennek meg.

Az Északi-középhegység legerdösebb tájunk, összes erdeink 1/4 része itt található (1960-as évek). Erdőterülete 344178 ha, erdősültsége 30%. Az erdők 78,2%-a a természetes, 21,8%-a származék- és kultúrerdő. A természetes erdők közül a hegységi bükkösök a 700 m tengerszint feletti magasságon felüli régióban tenyésznek (16,7%). E zónában talál-

hatók a magas körrissel és nagylevelű hárssal elegyes sziklai bükkösök (0,8%). 700 méternél alacsonyabban a bükk gyertyánnal és kocsánytalan tölgyel alkot állományokat (16,7%). A tengerszint feletti magasság csökkenésével fokozatosan átengedi a helyét a kocsánytalan tölgynek, amelynek hazánkban itt van a legszámottevőbb előfordulása (21,6%). A tölgyesek övében (500-300 m) mind az öt hazai tölgy (kocsánytalan, kocsányos, cser, molyhos és magyar tölgy) őshonos. A kocsányos tölgy mint jellegzetes síkvidéki fafaj, a hegyvidéki részeken csak a mélyebb fekvésekben fordul elő, domb- és síkvidékeken viszont nagyobb súllyal jelentkezik. A cser az alacsonyabb hegy- és domboldalak félszáraz, száraz termőhelyein alkot kiterjedt állományokat (20,4%). A cseres tölgyeseket a dombvidék peremén az Alföld felé tatárjuharos-lösztölgyesek és kislevelű hársas-tölgyesek váltják fel (1,5 %). A mesterségesen megtelepített fafajok közül a lucfenyő (1,2 %), az erdefenyő (1,8 %) és a feketefenyő (1,0 %), a nyárák (0,4 %), az akác (8,5 %) és a cser (8,4 %) jelentősek. Az akác különösen a Cserháton és a Borsodi-dombvidéken fordul elő nagyobb arányban.³

A népi emlékezet szerint a Palócföldön a 19-20. század fordulóján terjedt el az akácfa a vízmosásokban, szántóföldek közötti gödrökben. Mikófalván, Nádújfaulban és Karancskesziben viszont emberemlékezet óta az *agácfa*, az *agácakafa*, *agácsfa* volt többségben. A palócok a tölgyfát tartják a legértékesebbnek, mert ez a legjobb szerszámfa. Az akácfa viszont tartósabbnak vélik: „Az ágacafával csak a beton vetekedhet” - mondják.⁴

A természetföldrajzi áttekintésből szemléletesen tárul elénk, hogy az Északi-középhegység több kistájra oszlik. A változatos természeti környezet jelentősen meghatározta az itt élő nép gazdálkodását, életfeltételeit, a természeti adottságok hasznosításának lehetőségeit. Ebből a szempontból meghatározó, hogy egy-egy településen, kistájon belül milyen a szántóföldek és erdők aránya, milyen területek állnak az agrártermelés rendelkezésére. (1. kép)

Egykoron az Északi-középhegység nagy része összefüggő erdőség volt. Ennek emlékét egyes résztájak neve is őrzi: pl. az *Erdőhát* (Barkóság) vagy a *Nagyerdő* (Hegyköz).⁵ A művelhető szántóföldeket és réteket az Árpád-kortól a 20. század elejéig folytatott erdőirtásokkal szerezte a vidék népe, de a falvak jelentős része is irtásokon települt. Több község határának nagyobb részét még a 19. század második felében is erdő borította. A Palócföld falvai közül 1866-ban pl. Bodony 9743 kat. holdas határának 53 %-a erdő (5190 kat.h.), Felsőtárkányban

a 13364 kat. holdból 11091 kat. hold (82 %) erdő, Szilvásváradon a 6604 kat hold összterület 69 %-a (4562 kat. h.) erdőség, de Tarnaleleszen is 52 %-os az erdő részesedése az 5909 kat holdnyi határból.⁶ Természetesen nincs lehetőségünk, de talán indokolatlan is volna a táj minden falujában bemutatni az egyes művelési ágak arányát. A Palócföld erdőhasználatának során a 20 kutatópontról készített - 19. század végi állapotot tükröző - statisztikai adatsor közreadása viszont tanulságos témánk szempontjából.⁷

Község	Község határa kat. hold	Szántó kat. hold	%	Erdő kat. hold	%
Órhalom (Trázs)	2997	1789	60	134	4.4
Kazár	4659	1109	24	2821	60.5
Mátraszőlős	7088	3797	53.5	2194	31
Karancskeszzi	5475	3318	61	663	12
Ludányhalászi	3292	1788	54	11	0.3
Rimóc	5167	1480	28.6	1835	35
Nádújfalu	3151	1162	37	765	24
Felsőtárkány	13455	1242	9	10887	81
Egerbocs	2779	946	34	751	27
Bodony	6981	1753	25	3624	52
Tarnalelesz	6445	1698	26	3313	51
Mikófalva	2210	1092	49	21	0.9
Bükkszék	2641	1302	49	561	21
Szilvásvárad	6537	1213	18.5	4309	66
Tardona	3745	867	23	2394	64

Község	Község határa kat. hold	Szántó kat. hold	%	Erdő kat. hold	%
Borsodnádasd	4895	1455	30	2272	46
Sajónémeti	1328	717	54	73	5,5
Sajópuspöki	1900	969	51	420	22
Sajóvelezd	4142	1025	25	1596	38
Ragály	2699	1131	42	951	35

A bükki, mátrai és gömöri falvak nagy részénél az összterületnek legalább a fele erdő, és itt kevés a művelhető szántóföld. A Cserhát vidékén csak Kazáron volt nagy területű erdőség. Minimális erdeje volt Órhalomnak (4,4 %) Ludányhalászinak (0,3%), Mikófalvának (0,9%) és Sajónémetinek (5,5 %).

Az eddigi kutatások alapján részletesebb vizsgálatokat végezhetünk pl. a Zempléni-hegység és a Bükk területén, s ezek alapján jól kirajzolódnak azok a termelési zónák, amelyek bemutatása példa értékű a nagytáj gazdálkodása, a természet nyújtotta lehetőségek „kiélése” és az agrártevékenység szempontjából. FRISNYÁK Sándor a történeti földrajz módszerével rajzolja meg a Zempléni-hegyvidék 18-19. századi természeti képét, gazdasági szerkezetét és mikrokörzeteit.⁸

A természethasznosítás a peremlépcsős területeken volt a legkedvezőbb, így a kultúrtáj- és településfejlődés ebben az övezetben indult meg, majd a 13-14. századtól a belső régiókban folytatódott. A Zempléni-hegység a 18-19. században alapvetően erdő- és mezőgazdasági körzet, kiemelkedő jelentőségű szőlő és bortermeléssel, bánya- és manufaktuális iparral, a peremtájakon piacközpontokkal.⁹

A táj mikrokörzeteinek földhasznosítását jelzi a 19. század végi statisztikai összeállítás.¹⁰

Mikrokörzetek	szántó	kert, szőlő, gyümölcsös	rét és legelő	erdő	egyéb	összesen
a)Tokaj-Hegyalja	37.38	6.20	28.39	20.93	7.10	100
b)Abaúj-Hegyalja	55.91	4.00	16.11	16.94	7.04	100
c)Erdővidék	12.12	1.14	9.26	75.28	2.20	100
d)Hegyköz	30.81	2.44	18.29	44.90	3.56	100
Zempléni-hegység	34.33	4.47	21.90	33.59	5.71	100

A művelési ágak alapján az alábbi termelési zónák különíthetők el.

Tokaj-Hegyalján az intenzív szőlőművelés mellett a szántóföldi gazdálkodásnak és az állattartásnak volt jelentős szerepe.

Az *Abaúj-Hegyalja* vagy *Meződülő* a Hernád-árok fölé emelkedő jellegzetes agrárkörzet gabonatermelő (kiegészítésképpen szőlő- és gyümölcsstermelő és állattenyésztő) profillal.

A Zempléni-hegység középső részén, az *Erdővidéken* a kultúrtáj a honfoglalás korától fokozatosan terjedt a Bodrog és a Hernád irányából a belső területek felé. A Zempléni-hegység erdőségei - a királyi vár és birtokgazdálkodás korában, kb. a 13. századig - a királyé, később a feudális nagybirtokosoké voltak. A táj erdőgazdálkodását a sárospataki *erdőispánság* irányította, illetve ellenőrizte.¹¹ Később a magánföldesúri erdőbirtokosok is kialakították gazdasági központjaikat. A 17-18. században, amikor a hegység belső területeinek gazdasági birtokbavétele felerősödött és a bánya-, illetve manufaktúraipar kibontakozott, a korábbi évszázadoknál nagyobb mértékben folyt az erdők irtása. Telkibánya és Rudabányácska közép- és újkori nemesfémbányászata igen sok bányafát igényelt, s ezt az ún. bányaerdők fenntartásával tudták kielégíteni. A Zempléni-hegységben megtelepült üveghuták, kőedény- és porcelángyárak, fűrészmalmok faszükségletét csak a folyamatos erdőirtással lehetett biztosítani. A 17-19. században 11000 kat. hold erdőt irtottak ki.¹² Az irtványföldek 5,5%-át rétek és legelők, 45,5%-át szántóföldek foglalták el. Az irtvány- települések szántó-, rét- és legelőterületei a 19. század elején stabilizálódtak. A mikrokörzet erdősültsége a 19. század közepén meghaladta a 75 %-ot, de egyes falvakban még magasabb erdőarányt jeleznek a századvégi statisztikák is. P1. Háromhután az erdő aránya 89,3 % (a szántóföldé 3,7 %), Regécen 82,8 % (a

szántóföld 6,3 %).¹³ Az Erdővidék természeti erőforrásai kedvező feltételeket biztosítottak a komplex erdőhasznosításhoz. A mikrokörzet népe megélhetésének alapja az erdőgazdálkodás (fakitermelés, faszénégetés, fafeldolgozás és fafuvarozás), és az erdő termékeivel vett részt a táji munkamegosztásban. A népi erdőkiélés része volt a vadászat és az erdei pásztorkodás.¹⁴ Az életforma-teremtő erdőhasznosítás mellett a bánya- és manufaktúraipar volt a kistáj gazdasági életének másik jelleget adó ágazata. A földművelés csak másodlagos és nem öltött árútermelő jellegűt.

A negyedik mikrokörzet a *Hegyköz*, amely földalapjának a felét még a 19. század végén is erdők foglalták el. A medencetáj ősi képe a 13-14. és a 18-19. században alakult át. A 17-18. században letelepült szlovákok és kárpátukránok az általuk kiirtott erdők helyén alakították ki szántóföldjeiket és településeiket. Az irtványföldi szántók és a patak völgyek kaszálórétjei csak szűkös megélhetést biztosítottak az itt élők számára. A Hegyköz a nagyarányú természetátalakító munkák ellenére is alapvetően erdőgazdasági terület maradt, az önellátást alig meghaladó földműveléssel és állattenyésztéssel, bánya- és manufaktúraiparral, néhány szlovák faluban vándoriparral.¹⁵

A település- és gazdaságföldrajzi, történeti és néprajzi kutatások eredményeként ma már jól megrajzolható a Bükk-hegység táji arculatának és az ahhoz való kulturális alkalmazkodás főbb típusainak modellje. A változatos természeti-földrajzi feltételek és a sajátos történelmi-gazdasági fejlődés következményeként több termelési öv alakult ki a Bükk-vidéken. A hegység középső része, a Bükk-fensík és a körülötte elhelyezkedő alacsonyabb (400-600 méter) vonulatok az *erdő- és vadgazdálkodás* területei. Az ezt övező, átlag 200-300 m magas dombvidéken, az egykori irtványföldeken *mezőgazdasági termelés* folyik. Ezen belül sajátosan rajzolódik ki a Bükkalja szőlő- és gyümölcsstermelő sávja. A Bükk északi és keleti peremterületein a *bányászat és az ipar* adja a táj gazdasági jellegét.¹⁶

Az eltérő termelési struktúrát jól szemléltetik néhány falu határának hasznosítását jelző statisztikai adatok 1935-ből.¹⁷

Település	Összes terület	Szántó	Rét	Legelő	Erdő	Szőlő	Kert, gyümölcsös
Bogács	4286	2478	119	484	780	120	131
Borsodgeszt	2783	1796	102	480	12	168	117
Bükkszentkereszt	4687	160	41	102	4294	—	42
Bükkszentlászló	2244	35	41	6	2127	—	18
Bükkzsérc	6465	644	80	186	5267	58	100
Cserépfalu	7704	1116	124	197	5799	116	158
Cserépváralja	2540	480	65	385	1454	32	43
Kisgyőr	12104	1826	313	1190	8255	131	61
Noszvaj	3244	1317	72	293	1136	110	170
Répáshuta	2916	33	58	97	2702	—	4
Sály	4421	2490	192	898	420	108	117
Szomolya	3940	1818	107	302	1178	247	149

Az adatok jó illusztrálják, hogy az egyes termelési övezetek települései is eltérő adottságokkal rendelkeztek. A falvak egy részének szűk a határa, a nagyobb területüké viszont zömmel erdő. Mindez jelzi, hogy a lakosság általában nem tudta eltartani önmagát a mezőgazdálkodás révén, és rászorult a szomszédos mezőgazdálkodó tájak népének termékfeleslegére. Változatos módon igyekezett kiélni a táj adottságait, alkalmazkodni és a maga hasznára fordítani azokat. Ez a természettel való szimbiózis eltérő tevékenységi formákat és foglalkozási struktúrát eredményezett, amelyre azonban jellemző, hogy a völgyekben a hegység belseje felé haladva egyre nagyobb szerepet kapott a megélhetésben az erdő.¹⁸ A hegység belsejében fekvő hámor- és hutatelepülések a 18. századi iparfejlesztés következtében jöttek létre. Ez már specializálódott foglalkozás - főként szlovák - népcsoportok betelepülését jelentette - hasonlóan a Zempléni-hegység és a Mátra magasán fekvő falvaihoz - akik más módon szerveződtek, mint a tradicionális parasztfalvak. Ezek valójában ipari kolóniák, a telepések pedig nem parasztok, hanem kézművesek, favágók, erdei munkások, fuvaro-

sok. Ezek a települések újfajta termékeket (üveg, hamuzsír, faszén, mész, faárúk), újfajta kapcsolatokat jelentettek az Alföld mezőgazdálkodó népességével. A hegység déli előtere, a Bükk-alja két nagytáj határán helyezkedik el, amely egyrészt átengedi a hegyvidék és az Alföld termékeit, másrészt maga is önálló egységként épült be azok kapcsolatrendszerébe.¹⁹

Az Északi-középhegység domborzati viszonyai és a kiterjedt erdőségek a nagytáj jelentős zónáiból kiszorították az agrártermelést. A Nógrádi-medence, a Sajó-völgy és a Hernád-völgy területén, valamint a hegyek közötti dombságon és különösen az Északi-középhegység Nagy Alfölddel érintkező előterén volt jelentős a földművelés. Az erdőgazdálkodó középhegységi vonulatot északról szegélyező medencesor területét egykor erdő borította. Ezt a zónát fokozatosan hódította el az ember a természettől, és az Ipoly valamint a Sajó medencéjében felnyúlva az alföldi és dombvidéki gazdálkodás e régiót is jellemzi.²⁰

A táj kiterjedt részét hegyek borítják, és a lakosság egy része egyáltalán nem rendelkezik az önfenntartáshoz szükséges mezőgazdasági területtel. A földművelés táji adottságait a talajviszonyok is rontják. Az Északi-középhegység területén rendkívül alacsony a földek aranykorona értéke, jellemzőek a kötöttebb, savanyú talajok, s az összes mezőgazdasági terület 1/3 része még a 20. században is talajjavításra szorult. Jellemző még a régióra a lejtők meredeksége, a kistájon belüli szintkülönbségek, a 18-19. századi nagy erdőirtások által előidézett nagyfokú erózió, vagyis az ökonómiai stabilitás hiánya és a gazdálkodás alacsony színvonala.²¹ Ezek a tényezők a tradicionális mezőgazdasági kultúrában alacsony termelési színvonalat, extenzív növényfajtákat és eljárás módokat konzerváltak.²²

Ugyanakkor - a társadalmi viszonyok hatására - a népesség jelentős csoportjai legalább az év egy részében elszakadtak a mezőgazdálkodástól, és életmódjukban jelen voltak a különféle „kiegészítő” foglalkozások, a különböző jellegű és fokú specializálódás.

Régióinkban a mezőgazdasági termelés mellett az erdő az életmódot meghatározó tényező. Néprajzi irodalmunk a paraszti munkát és életmódot a mezőgazdálkodással azonosként kezeli és mindig másodlagosnak, un. kiegészítő tevékenységnek minősítette az erdei munkát, illetve az erdővel kapcsolatos tevékenységi formákat a gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodás körébe utalta, és ezek alapján sajátos extenzív jellegzetességek körvonalazódtak. Az erdővidék népessége számára azonban az erdő az életlehetőségek megsokszorozódását is jelenti. Az

itteni lakosság munkaidejét megosztja a föld és az erdő között. Olyan jártasságokkal rendelkezik, amelyek itt a hagyományos műveltség elválaszthatatlan részei. Ezek révén az erdővidék kistájai bekapcsolódhatnak a táji munkamegosztás rendszerébe, s ez összeköti őket a mezőgazdálkodó területekkel. A szántóföldi termeléssel, állattenyésztéssel foglalkozó módosabb rétegek mellett kialakulnak olyan csoportok amelyek nem rendelkeznek földbirtokkal, ugyanakkor egyéni képességeik révén - a táji adottságokat kihasználva - a teljes megélhetést biztosító „mellékfoglalkozást” emelik „főfoglalkozássá”. Gondolhatunk itt a fakitermelőkre, faragó specialistákra, faszénégetőkre, mészégetőkre. Ezek mellett azonban az erdővidéken az erdőlés és a famunka a paraszti tevékenységnek is része.²³ Az erdei munkák a népesség számottevő részét foglalkoztatták legalább az év egy időszakában, s részben az erdőmunkák, részben a különféle erdei iparokra, illetve famunkákra való szakosodás nyomait találjuk a hegyvidék paraszti üzemeinek tevékenységi formáiban, eszközkészletében is.²⁴ Területünkön a mezőgazdálkodás, valamint a helyi erőforrásoknak megfelelő mesterségek között sajátos együttműködés és kiegyenlítődés jött létre mind az egyes tájakon belül, mind az egyes tájak között. Van, ahol a lakosság csak alkalmilag értékesíti a sokoldalú háziipari tevékenységének produktumait, máshol egyes települések vagy falucsoportok népének többsége rááll az értékesítésre való termelésre.²⁵

II. AZ ERDŐHASZNÁLATI SZABÁLYOZÁSÁRÓL ERDŐTÖRVÉNYEK

A régió nagy erdőhasználatát nem vizsgálhatjuk a magyar erdőgazdálkodás történelmi fejlődésével függetlenül. Ezért ismertetjük a rendszerszerű és okos erdőgazdálkodás érdekében hozott különböző erdőtörvények, a szabad erdőhasználatot korlátozó rendelkezések végrehajtásának, hiszen ezek bevezetésük a parasztság, mezővárosi lakosságok erdőhasználatát befolyásolták az erdőhasználat

1. FRISNYÁK Sándor é. n. 221.
2. FRISNYÁK Sándor é. n. 223-241.
3. KERESZTESI Béla 1968. 206-208.
4. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 239. Mikófalva, Báró Sándor közlése
5. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 24., BALASSA Iván 1964. 6.
6. SOÓS Imre 1975. 116., 208., 452., 463.
7. A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája 1897.
8. FRISNYÁK Sándor 1985.
9. FRISNYÁK Sándor 1988. 22.
10. FRISNYÁK Sándor 1988. 25.
11. FRISNYÁK Sándor 1985. 132. GYÓRFFY György 1966. I. 413-421. A Dunántúlról a bakonyi erdőpánságot említhetjük a XI. századból. HEGYI Imre 1978. 17.
12. FRISNYÁK Sándor 1985. 133., JÁRÁSI Lőrinc 1984.
13. PETERCSÁK TIVADAR 1981. 43., Vö: FRISNYÁK Sándor 1988. 38.
14. L. PETERCSÁK Tivadar 1981. 43-61.
15. PETERCSÁK Tivadar 1978., FRISNYÁK Sándor 1988. 40-41.
16. FRISNYÁK Sándor 1970. 40., VIGA Gyula 1986. 9-10.
17. VIGA Gyula 1986. 11.
17. BAKÓ Ferenc 1977. 13., VIGA Gyula 1986. 11.
19. VIGA Gyula 1986. 6-8., VERES László 1978.
20. VIGA Gyula 1990. 12.
21. LACKÓ István 1973. 14-28.
22. Vö. BALASSA Iván 1964., IKVAI Nándor 1967., 1977. 129-218.
23. Vö. VIGA Gyula 1990. 16. 22-23., 43., HEGYI Imre 1978. 10.
24. VIGA Gyula 1987. b. 69-74.
25. Vö. : KÓS Károly 1972. 10.

Az erdők irtása a mezei erdőhasználatával szorosan kötött. A Károlyok királyainak

MEMORANDUM

1. The purpose of this memorandum is to provide information regarding the activities of the [redacted] during the period of [redacted].

2. It is noted that the [redacted] has been active in the [redacted] and has been instrumental in the [redacted].

3. The [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

4. It is further noted that the [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

5. The [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

6. It is further noted that the [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

7. The [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

8. It is further noted that the [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

9. The [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

10. It is further noted that the [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

11. The [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

12. It is further noted that the [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

13. The [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

14. It is further noted that the [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

15. The [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

16. It is further noted that the [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

17. The [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

18. It is further noted that the [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

19. The [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

20. It is further noted that the [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

21. The [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

22. It is further noted that the [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

23. The [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

24. It is further noted that the [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

25. The [redacted] has been observed to be in contact with [redacted] and [redacted] on a regular basis.

II. AZ ERDŐHASZNÁLAT KÖZPONTI SZABÁLYOZÁSA, ERDŐTÖRVÉNYEK

A régió népi erdőhasználatát nem vizsgálhatjuk a magyar erdőgazdálkodás történelmi fejlődésétől függetlenül. Ezért indokolt a rendszeres és okszerű erdőgazdálkodás érdekében hozott központi erdőtörvények, a szabad erdőhasználatot korlátozó rendelkezések vázlatos áttekintése, hiszen ezek befolyásolták a parasztság, mezővárosi lakosság és a kisnemesek erdőkiélését, módosították az erdőhasznosítás formáit, az erdőbirtoklás szervezeti kereteit.

A Kárpát-medencében történő megletelepedéstől az újkor elejéig alakultak ki azok a birtokformák, amelyek az erdőgazdálkodást a második világháborút követő földreformig meghatározták.¹ A megletelepített magyar törzsek földközössége magában foglalta az erdő közös használatát is. A közös erdőbirtoklásból a királyi erdőbirtokok váltak ki legkorábban, amelyek a 12. században még az ország területének kétharmadát jelentették.² Kormányzásukra külön közigazgatási egységeket, erdőispánságokat szerveztek. Magyarország északi részében ezek már a 12. század végén fennállottak (pl. a sárospataki, tornai és a sárosi).³ Az erdőispánságok szolgáltató népei az erdőővök voltak.⁴ Ennek emlékét őrzi pl. a Sárospatak melletti falunév, *Végardó*, de az ország 17 Ardó nevű falujából 5 Felső-Borsod és Torna határvidékén létesült (pl. Szőlősardó, Hídvégardó, Pelsőcardó).⁵ A királyi erdőbirtokok a későbbi évszázadokban adományozások révén nagyrészt magánföldesúri kézre (egyházi, világi és városi) kerültek, amelyeket a királyi erdőuralom mintájára rendeztek be.⁶ Az erdők haszonvételében, a fák kivágásában rendszertelenség uralkodott. Elsődleges cél az élelemszerzés volt. Az erdők szegélyeiben szarvasmarhát, juhot, kecskét, lovat legeltettek. A makkos erdőkben a sertések legeltetéséből, hizlalásából származó bevétel volt a legjelentősebb. A legnagyobb értéket a makkot termő erdő képviselte.⁷ Az erdőuraldalmakban valamennyi haszonvételnél fontosabb volt a vadászat, amely jogát az adományozás során sokszor magának tartotta fenn a király. II. Ulászló ennek érdekében adta ki az 1504. évi V. törvényét, amelynek 18. cikkelyével megtiltotta a jobbágyoknak a vadászatot és madarászatot.⁸

Az erdők irtása a megletelepedés előrehaladásával állandóan folyt, de nagy méreteket a tatárjárás után öltött. A Kárpátok területének

hasznosítására Magyarország uralkodói szívesen látták a német telepeket. Az első nagy erdőirtások korszaka a 13-14. században tetőzött. A földművelés kiterjedése, a bányászat és a kohászat fellendülése következtében a középkor vége felé az erdők nagyarányú pusztulásnak indultak. A bányászat fával való folyamatos ellátásáról először Zsigmond király intézkedett 1426-ban.⁹ II. Miksa 1565-ös - a magyarországi kamarai hatóságoknak és a bányavárosoknak kiadott - erdőrendtartása ugyanezt a célt erősítette meg, ugyanakkor teljes képet nyújt az erdészeti kultúra akkori állásáról.¹⁰ A kitermelt fát eladni vagy nem bányászati célra felhasználni tilos. Mivel a bányászatnak és a kohászatnak igen sok fára van szüksége, az erdőket gondosan kell kezelni, fenntartásuk érdekében a vágásokban megfelelő számú magászóró fát kell hagyni. A vágások fáját Keresztelő Szent János napjáig vagy legkésőbb Szent Jakab napjáig ki kell termelni, hogy nyáron kiszáradjon. Az utasítás szerint a törzseket a földhöz közel vágják ki, magas tuskó ne maradjon. A kamarai erdőkben a bányamunkásoknak és a jobbágyoknak szabad erdőhasználati joguk van. Megengedték a szarvasmarha és a juh legeltetését úgy, hogy az erdőben kár ne essék, ugyanakkor tilalmazták a kecskelegeltetést.¹¹

A bányaerdők gazdálkodásának szabályozását követően számos (nemesi) közbirtokosság készített erdőrendtartási egyezséget és falutörvényeket.¹² Ennek során tilos és szabad vagy közönséges erdőket különítettek el egymástól. Az előbbieket elsősorban épületfát szolgáltató és makkoltatásra alkalmas tölgyesek voltak, amelyekből épületfát csak engedéllyel lehetett kitermelni, még a nemesi közbirtokosság tagjainak is. A szabad vagy közönséges erdőket tűzifakitermelésére, illetve a jobbágyok erdőhasználati igényeinek a kielégítésére jelölték ki. A makktermelés miatt a legnagyobb értékűek a tölgyerdők voltak. A földesurak és egyházak erdei - néhány uradalom kivételével még a 17. században is szabályozatlanok voltak.¹³

A rendszeres és tudatos erdőgazdálkodás megalapozása a 18. században történt. Ekkor születtek az okszerű erdőgazdálkodást szabályozó rendtartások, amelyek a Franciaországban kialakult erdészeti tudományos ismereteken, valamint a helyi tapasztalatokon alapultak. Az állam a tulajdonában lévő hatalmas erdőbirtokokon már nemcsak a bányászat, hanem a Kárpát-medence lakosságának fával történő ellátása érdekében fejlesztette a gazdasági tevékenységet. Az erdők területének felmérését a kamarai uradalmakban és a szabad királyi városok erdeiben a 18. század második felében a vágásterveken alapuló gazdál-

ködás követte. A magán és egyházi tulajdonban lévő erdőbirtokokat is ebben az időben mérték fel és szervezték meg az erdők szakszerű kezelését.¹⁴

A magyar erdőszet történetének egyik legjelentősebb okmánya a Mária Terézia által a Magyar Királyságra 1769. december 22-én kiadott erdőrendtartás.¹⁵ Ez nem volt utasítás, hanem tanácsokat tartalmazott az erdők kezelésére vonatkozóan, amelyek betartását a földesuraknak és a közös erdők birtokosainak a belátására bízta. Alapvető jelentősége hogy felhívta a figyelmet arra, hogy az erdők fenntartása közügy.¹⁶ A Helytartótanács 1770-ben elrendelte, hogy minden törvényhatóság a tisztikar egy tagját bízta meg az erdők felügyeletével.¹⁷ A technikai haladást és a fával való takarékoságot kívánta elősegíteni Mária Terézia a Helytartótanács útján azzal, hogy 1771-ben a fadöntésben a fejsze helyett a fűrész elterjesztését javasolta.¹⁸

A vasolvastók és üveghuták, valamint a jövedelmező hamuzsírtermelés tovább fogyasztotta az erdőket. A nagyarányú mesterséges erdőfelújításhoz 1812-ben fogott hozzá Decrett József, a besztecebányai kamarai erdőhivatal erdőmestere. Csemetekerteket létesített, bevezette a gyérítést, a fakitermeléseket a természetes felújulásra figyelemmel szabályozta.

Az 1766-1767. évi úrbérrendezés keretében felmérték a jobbágyok erdőhasználatát. Ez lehetővé tette az erdőnek a földesúr és a jobbágyok részére történő elkülönítését.¹⁹

1791. március 12-én alkotta meg a magyar országgyűlés az erdők pusztításánál megakadályozásáról szóló XLVII. törvénycikket, az első magyar erdőtörvényt.²⁰ Ez először részesíti az erdőket a közhatalom védelmében és pusztítás esetén a felosztást mondta ki a közös erdőknél. Az 1807. évi XXI. tc. többek között elrendelte, hogy a törvényhatóságok törekedjenek arra, hogy a parasztok házaikat ne építsék fából.²¹

1828-ban összeírták a jobbágyi haszonvételek alatt álló elkülönített erdőket, azok területét és a makkoltatásból, valamint a fa eladásából származó bevétel értékét.²²

Az erdőgazdálkodás általános szabályozását szolgálta a mezei rendőrségről szóló 1840. évi XX. tc. több pontja. Ez pénzbüntetéssel sújtotta az erdei kihágásokat. Intézkedett az erdei vágásokba behajtott jószág, az erdőtűz okozta kár, továbbá a tilalom ellenére, faizás örve alatt történt rongálások esetében kiszabandó pénzbüntetésekről.²³

Az erdők szakszerű kezelésének fontosságát a földesurak és az egyház a 18. század második felétől, többségében azonban a 19. század

első felében ismerték fel. Az egyes városok is általában a 19. század első évtizedeiben kezdtek szakembereket alkalmazni erdőbirtokaik kezelésére.²⁴

Az 1848. évi polgári forradalom legnagyobb vívmányát, a jobbágyfelszabadítással kapcsolatos kérdéseket I. Ferenc József 1853. március 2-án kibocsátott úrbéri pátense rendezte. Ez kötelezővé tette a legelő és az erdő korábban csak engedőleges elkülönítését a földesúr és az úrbéreszek között. Az elkülönítés a földesúri és a parasztbirtok gazdasági egybekapcsoltságának, a határhasználat közösségének a felszámolását jelentette, ami a kapitalista agrárfejlődés kibontakozásának jelentős feltétele volt.²⁵

Az úrbéres erdők ügyét az 1871. LIII. tc. szabályozta. Eszerint, ahol a volt jobbágyok 1848. évi január 1-ig a faizást törvényesen gyakorolták, ahelyett számukra azon erdőből a haszonvételnek megfelelő rész hasítandó ki. Mind a volt jobbágyokat ezen kihasított erdő részben, mind a volt földesurat a fennmaradó részben teljes tulajdonjog, és mindegyik felet a számára kihasított erdő részben az erdőrendszabályok megtartása mellett minden erdei haszonvételek megilleti. Ezen rendelkezés az egyes volt jobbágyok vagy az egész községek számára már elkülönített erdőkre nézve is szabályul szolgál. A volt jobbágyok számára kihasítandó erdő mennyiségét és helyét, ha aziránt megegyezés nem jönne létre, bírói ítélet határozza meg. A jobbágy telkenkénti erdőilletmény mennyisége 2-8 hold (1200 □ öl) között lehet. Ettől többet, maximum 12 holdat ott állapíthatnak meg, ahol a helyi rossz adottságok miatt a törvényes haszonvételek nem biztosítható. Ahol azonban a volt jobbágyok a volt földesúr erdejében úrbéri címen a rendes faizási haszonvételeken felül fakereskedést, szénégetést, vagy más kivételes haszonvételeket is gyakoroltak, telkenként 16 hold mérhető ki. Olyan községekben, ahol a volt földesúr semminemű más birtokkal nem bírt, s erdejében a haszonvételeket a volt jobbágyok kizárólagosan gyakorolták, az erdei illetmény 22 holdig emelhető fel. Nyolc úrbéri zsellér számára az erdőből egy egész telek utáni illetőség jár. A lelkészek számára egy egész telki, a tanítók számára féltelki erdőterületet mérnek ki, amennyiben a helyi gyakorlat nagyobb erdőilletményre nem jogosítja őket. A törvény kimondja, hogy a volt földesuraktól elkülönített úrbéri erdők mint közös erdők kezelendők, vagyis a volt úrbéreszek és jogutódjaik oszthatatlan tulajdonát képezik.²⁶

Magyarországon 1880-tól 1938-ig az erdőkkel kapcsolatos gazdaságpolitikát az 1879. évi XXXI. tc., az erdőtörvény, valamint az ezt

kiegészíteni hivatott 1898. évi IX. tc. határozta meg. A törvény az erdők védelmében tiltotta az irtást és a tarvágást az un. véderdőkben, de hatálya alá nem tartoztak az ország összes erdőségének 36,3 %-t kitevő magánerdők.²⁷ Az erdőtörvény szerint a nemesi közbirtokosságok és a volt úrbéresek tulajdonába átment, de közösen használt erdők szakszerű gazdasági kezeléséről maguknak az erdőbirtokosoknak kellett az állami erdőfelügyelő ellenőrzése mellett gondoskodniuk. Ez a gyakorlat azonban a legtöbb helyen nem vált be. Ezért az 1898. évi törvény nyomán a községi, közbirtokossági és volt úrbéres erdők fenntartása, állami ellenőrzése és üzemterv szerinti gazdálkodásának biztosítása céljából állami erdőhivatalokat szerveztek. A törvény főleg a gazdasági ügyvitelt szabályozta, de nem ismerte el és nem szervezte meg a közös erdőbirtok jogi személyiségét. A többségi elv a belső ügyintézésben és a használatban érvényesült, a közgyűlés hatásköre nem terjedt ki az elidegenítésre és a megterhelésre.²⁸

Az erdőtörvény nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, s nem akadályozta meg a közbirtokossági és főleg a magánerdők csökkenését. A rendezést az 1913. évi XXXIII. tc-vel úgy oldották meg, hogy a közös erdőt a birtokosok gyűlése az őket megillető szavazatok 2/3 résznyi többségével és a földművelésügyi miniszter jóváhagyásával eladhatta, elcserélhette. Az elidegenítés azonban csak az állam, a község, a hitbizomány vagy az un. altruista bank (Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége) számára történhetett, amelyeknek az erdőt üzemterv szerint kellett kezelniük.²⁹

Az 1879. évi erdőtörvény életbelépte előtt a kincstári erdőkön kívül néhány nagyobb uradalom kezelte erdeit rendszeres gazdasági terv alapján. Az erdőtörvény arra kötelezte az államot, a törvényhatóságokat, községeket, az egyházi testületeket és személyeket, a köz- és magánalapítványokat és a volt úrbéreseket, valamint a részvénytársaságokat, hogy erdeiket hatóságilag jóváhagyott, rendszeres gazdasági üzemterv szerint kezeljék, és ehhez szakképzett erdőtiszteket és erdőőröket alkalmazzanak. A magán-erdőbirtok mentes volt az állami felügyelettől és nem tartozott államilag jóváhagyott üzemtervet készíteni.³⁰

Az első világháborút követően a békeszerződések szabta országhatárok között a régi erdőállománynak csak 15,4 %-a maradt, így az államnak fokozott gondot kellett fordítania nemcsak az okszerű erdőgazdálkodásra, hanem az új erdőtelepítésekre is. A két világháború közötti erdőtörvény, az 1935. évi IV. tc. az erdőgazdasági üzemterveket

teszi döntő tényezővé, s ezeket az 500 kat. holdnál nagyobb magánerdőkre is kötelezően előírja. Az üzemtervek állapítják meg a vágásforgókat, a használatok mértékét, a telepíthető fafajtákat, a felújítás módozatait, az erdőápolási műveleteket.³¹ Az új törvény a társulattá alakulás kötelezettségét írja elő a közbirtokosságok és az úrbéres birtokosságok esetében is. Az így megalakult erdőbirtokossági társulatokat jogok szerzésére is kötelezettségek vállalására képesített jogi személyeknek nyilvánította, ami a társulatoknak a hitelszerzést könnyítette meg. Ugyanakkor a rendelkezések messzemenően kiterjesztették az állam beleszólását a gazdálkodásukba, működésüket közvetlenül az erdészeti közigazgatást ellátó illetékes erdőfelügyelőség irányította és ellenőrizte.³²

A II. világháború után az 1945. évi VI. tc. gondoskodott az erdők államosításáról. Míg a szántóföldek esetében a 100 kat. holdon felülieket államosították, addig az erdőbirtokoknál már 10 kat. holdon felül.³³ A földosztás keretében a rendelet módot adott arra, hogy azokban a községekben - főként az északi megyékben voltak ilyenek -, ahol felosztható mezőgazdasági ingatlan nem vagy igen kevés volt, erdőt juttassanak a szegényparasztnak közös tulajdonába. Országosan kevés új erdőközbirtokosság létesült, a kisajátított erdőnek csupán töredékén, mindössze 16.000 kat holdon³⁴. A közbirtokosságok, erdőbirtokossági társulatok a termelőszövetkezetek megalakulásáig működtek. Az erdőről és a vadgazdálkodásról szóló 1961. évi VII. törvény mondja ki az erdőbirtokossági társulatok megszűnését. Erdőik egy része állami tulajdonba, más része a termelőszövetkezetek használatába ment át.³⁵

1. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 15.
2. TAGÁNYI Károly 1896. I. VIII.; KÓSA László 1977. 715.
3. GYÓRFFY György 1966. I. 413-421.
4. TAGÁNYI Károly 1896. I. IX.
5. HANUSZ Árpád 1980. 135-139.; VÖKARÁCSONYI János 1902. 347-350.; HECKENAST Gusztáv 1970. PALÁDI-KOVÁCS Attila szíves közlése.
6. LESENYI Ferenc 1936. 7.
7. TAGÁNYI Károly 1896. I. 97. sz. okl.
8. TAGÁNYI Károly 1896. I. 13. sz. okl.
9. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 17-18. ; TAGÁNYI Károly 1896. I. 87.okl.
10. TAGÁNYI Károly 1896. I. XVIII.; 142. sz. okl.
11. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 20-21.
12. TAGÁNYI Károly 1896. I. XIX-XX.
13. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 25-26.
14. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 26-27. ,
15. TAGÁNYI Károly 1896. II. 116. sz. okl.
16. LESENYI Ferenc 1936. 11.
17. TAGÁNYI Károly 1896. II. 123. sz. okl.
18. TAGÁNYI Károly 1896. II. 138. sz. okl.
19. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 36.
20. TAGÁNYI Károly 1896. II. 219. sz. okl.
21. TAGÁNYI Károly 1896. II. 306. sz. okl.
22. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 38.
23. TAGÁNYI Károly 1896. III. 62. sz. okl.
24. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 39.
25. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 43.
26. MIHALOVITS János 1919. 11-14.
27. LESENYI Ferenc 1936. 12-14.
28. CSIZMADIA Andor 1977. 39-40.; KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 53.
29. CSIZMADIA Andor 1977. 40.
30. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 54.
31. LESENYI Ferenc 1936. 44-51.
32. LESENYI Ferenc 1936. 49.; CSIZMADIA Andor 1977. 49.
33. Új Magyar Lexikon 1960. II. 414.
34. DONÁTH Ferenc 1976. 425.
35. JABLONKAY Géza 1968. 180.

III. ERDŐBIRTOKLÁS, ERDŐHASZNÁLAT

A hagyományos paraszti erdőhasználat kutatásának alapvető kérdése az erdő birtoklásának és jogviszonyainak a feltárása. A 19. század végén TAGÁNYI Károly vetette fel e téma kutatásának fontosságát.¹ A recens néprajzi gyűjtések és a történeti adatok alapján elsősorban a jobbágyság, illetve parasztság erdőbirtoklási formáit vizsgálhatjuk fel. Ugyanekkor indokolt tárgyalni a Palócföldön - Heves és Gömör megyében - élő nagyszámú kisnemes erdőbirtoklási gyakorlatát is, hiszen a magyar köznemesség alsóbb rétegeinek az életformája a 19. század első felében már nem tért el a jobbágyságtól.² A falusi jobbágyság és parasztság erdőhasználatát jobban ismerjük, mint a mezővárosokét. Ez utóbbit gyöngyösi és egrí adatok alapján kíséreljük meg bemutatni, jelezve a falvakétól eltérő sajátosságait. A népi erdőgazdálkodást, az erdő nyújtotta lehetőségek hasznosításának módozatait, a mezőgazdálkodás és az egyéb, kézműipari tevékenység formáit és intenzitását alapjaiban határozták meg a tulajdonviszonyok, az erdőbirtoklás közösségi és egyéni formái. A következőkben kísérletet teszünk annak felvázolására, hogy a feudalizmus utolsó évszázadában és a jobbágyfelszabadítást követő száz évben milyen birtoklási típusok keretében valósult meg a jobbágyok és zsellérek, parasztok és kisnemesek, a mezővárosi lakosság erdőhasználat.

a) A jobbágyok erdőhasználata

A középkorra jellemző teljes birtokközösség - amelyben az erdőt a földesúr és a jobbágyok közösen birtokolták - korszakunkra teljesen megváltozott. Werbőczy 1514. évi törvénye szerint Magyarországon minden föld tulajdonjoga a földesurat illeti meg. Korábban az erdő használatához való jog elvileg a telek tartozéka, vagyis az erdő megfelelő eszmei része a telek szerves része volt. Az erdők kizárólagos földesúri tulajdonba-használatba vételét a 16-17. századi nagybirtok gazdasági rendszere motiválta, amely e korban kezdte termelő formáját elnyerni. Ekkortól a földesurak kivonva az erdőket a jobbágyok kezéből, a megengedett erdők használatát külön megfizették velük.³ A belső telekhez kapcsolódó külső tartozékok közül az erdőt a földesúr közösen használta jobbágyaival. A 18. századra az erdő allodiális jogúnak számított, a jobbágyaságot a legjobb esetben is csak haszonvételi jog illette meg.^{3a}

1848 előtt az Északi-középhegység vidékén sem különült el a földesúr és a jobbágyok közössége által használt erdő. A helyi adottságok, a földesúr gazdasági törekvései azonban módosították a helyi haszonvétel lehetőségeit. A Mária Terézia féle úrbérrendezés előtt a jobbágyok erdőhasználatát még jobban befolyásolta a helyi szokásjog. A földesúr a tulajdonában lévő erdőben rendszerint megengedte jobbágyainak a faizást, a makkoltatást, az állatállomány legeltetését, de részesülhettek az erdő egyéb hasznaiból (gyűjtögetés, faszénégetés, mészégetés stb). Mindezekért különféle szolgáltatásokkal tartoztak. Területünk 17-18. századi erdőhasználatáról tájékoztat néhány úrbárium, illetve erdőrendtartás. 1617-ben a regéci földesúr megengedi hogy Telkibánya lakosai tüzi- és épületfát szabadon vághassanak, sertéseiket makkoltathassák és szarvasmarháikat legeltethessék a regéci várhoz tartozó erdőkben. Ezért korábban esztendőnként egy vég gyolcsot és egy font borsot adtak a regéci várúrnak. 1617-től évenként 10 magyar forintot kell Szent Egyed napjára kifizetniök.⁴ A regéci vár körüli 49 tölgy- és bükkerdőt a környező falvak népe használhatja, s az 1646. évi úrbárium szerint az alábbi szolgáltatásokkal tartoznak: a hejciek tűzifa fejében a korábbi 32 köböl helyett 60 köböl zabot, a gönciek tűzifa hordáskor minden ló után két-két szapu zabot, a kovácsnak 200 patkót

szögestől, a hotykaiak szüretkor fejenként egy-egy cseber bort Regécre szállítva, a korlátfalviak 40 köből zabot erdőbérben.⁵ A sárospataki uradalom 1648-as urbárium a szerint korábban csak a vidékiek adtak tizedet a város makkos erdőiben hizlalt sertésekből, de most már a patakiaktól is beszedik a tizedet. Amíg a longi erdő „szabad vot” (most „tilalmas”), mindenki szabadon hordhatott száraz (*aszu*) fát, amiért 8 *pecsét pénzt* fizetett.⁶ Az erdőbényei jobbágyok a faizásért hordófeneket és abroncsot fuvaroznak a földesúrnak.⁷ Az egri jezsuiták aranyosi rendtartása 1744-ben tilalmas és szabad erdőt említ, s ez utóbbi biztosítja a nemesek és jobbágyok tűzifáját.⁸ Tardona és Tarnalelesz jobbágyainak a tüzre és épületre való fát ingyen biztosítja a földesúr, sőt kereskedhetnek is vele az egri piacon. Ezért cserébe tűzifát, hordó dongát, gerendát és szőlőkarót fuvaroznak a földesúrnak.⁹ A gyöngyösorsozsiak és kishánaiak is kereskedtek a tűzifával, ez utóbbiak a fátlan alföldi falvakban cserélték búzáért árpaért. A gyöngyösorsziak az eladott fa árának a felét kötelesek a földesúrnak beszolgáltatni.¹⁰

A jobbágyok makkoltatása széles körben elterjedt a 18. században területünkön. A földesúr a maga számára tartotta fenn a legjobb makkos erdőket, és csak akkor engedte meg a makkoltatást a jobbágyoknak, ha a saját szükségletét kielégítette.¹¹ A makkoltatás lehetőségért a jobbágyok tizedet fizettek a földesúrnak, de több helyen (pl. Mátraballa, Bekölce, Tarnalelesz) a földesúr a hizók számától függetlenül mindenkitől egy-egy sertést kívánt.¹² 1720-ban a bodonyi földesúr a sertéstized ellenében átengedte a makkoltatás jogát a bodonyi gazdaközösségnek, akik más falvakból is fogadnak makkoló nyájakat.¹³ A nádújfaluiek a 18. század elején fizetség mellett még portánként 2-3 sertést makkoltathattak. A század közepén azonban már kitiltották állataikat az erdőből, mert zavarták a helyi Csomortány-uradalomnak jelentős hasznot hozó, sokszor idegenből fogadott nyájakkal történő makkoltatását.¹⁴ Ez már jelzi azt a tendenciát, amellyel a földesúr igyekszik kiszorítani a jobbágyokat az erdőből.¹⁵ A Nógrád megyét bemutató 18. századi leírások fontosnak tartották megemlíteni, hogy ez a vidék makkos erdőben bővelkedik, a sertések ezreit hizlalják fel a makkon, amelyből jelentős hasznot húz az itt élő lakosság, az északi bányavárosokban értékesítik. A borsodnadasdiaknál és tarnaleleszkieknél is fontos árúcikk volt az egri piacra hordott hizósertés.¹⁶

A Mária Terézia féle úrbérrendezés rögzítette a jobbágyok és zsellérek erdőhasználati jogait, ugyanakkor felsorolta az ennek fejében nyújtandó szolgáltatásokat. A faizás mértéke és az egyéb erdei haszon-

vételek módja továbbra is eltérő képet mutat. 1843-ig az egri püspök gyöngyössolymosi jobbágysai tűzifaként minden második héten kaptak egy szekér „esett gally fát”, a zsellérek pedig hetenként két napon vihettek háton száraz fát az erdőből.¹⁷ A felsőtárkányi jobbágysok 27 szekér száraz vagy gallyfát kaptak tüzelőnek, a zsellérek 27 napon hordhattak száraz fát háton.¹⁸ A Zempléni-hegységben Mogyoróskán a 18. század végén a telkes gazdák hetenként egyszer, rendszerint csütörtöki napon egy szekér száraz fát hozhattak, a zsellérek pedig gyalogosan, háton vihettek haza fát szükségletük szerint. A háromhutai zselléreknek hetenként kétszer volt „gyalog faizási napjuk”.¹⁹

Máshol külön szabályozták a téli és nyári tűzifa mennyiségét. Bodonyban minden egész telkes két kocsi, a fél telkes egy kocsi fát kapott a téli hónapokban (novembertől februárig) hetenként, tavasszal (március, április) és ősszel (szeptember, október) kéthetenként, nyáron pedig havonta. A házas zsellérek minden hétfőn és pénteken hozhattak az erdőről egy háti tűzifát.²⁰ Kisnánán 1848 előtt a telkes gazdák téli hónapokban hetenként, nyári hónapokban havonként kaptak egy szekér fát, a zsellérek pedig minden korlátozás nélkül szabadon hordhatták háton vagy taligán.²¹ A faizás elsőrendűen száraz és dölt fára vonatkozott. A diósgyőri koronaadalom jobbágysai az ilyen fát minden megszorítás nélkül szedhették.²² A jobbágysok azonban gyakran a tilalmazott élő fát is kivágták, hogy értékesíthessék. Az egri püspöki uradalom erdőiben sok ilyen károkozás történt, ezért 1843-ban a gyöngyös-püspökiek részére eltörölték a kétheti faizási napot, és a falu bírójának jelentése alapján engedélyezik a telkes jobbágysoknak és az ígás marhával rendelkező házas zselléreknek, hogy szükség esetén meghatározott napon egy szekér „esett és omlás fát” hozzanak magukkal. Az ígátlan házas és házatlan zsellérek minden héten kétszer hordhattak háton vagy kézzel vont taligán száraz fát a saját szükségletükre.²³

A jobbágysok épületfa igényének a kielégítése a legtöbb helyen a szükségletnek megfelelően, külön kérésre történt.²⁴ A diósgyőri koronaadalomban az 1772. évi vágásterveken az úrbéres községek használatára kihasított erdőket jelölnék, ugyanakkor az 1784. évi kamarai vizitáció szerint saját külön erdővel egyetlen helység sem rendelkezik, de az uradalom megengedi jobbágysainak, hogy bármelyik helység a saját területén lévő erdőkből mind épületre való, mind pedig tűzifával ellássa magát.²⁵

A jobbágysok és zsellérek a tűzi- és épületfáért az úrbérrendezés után favágással és fafuvarozással tartoztak. Az erdős határú falvakban

a robotterhek egy részét ez tette ki. A zselléreknek fél öl fát kellett kitermelni, a jobbágyoknak pedig telkenként egy öl fát elfuvarozni a megjelölt helyre.²⁶ A diósgyőri korona-uradalom az 1760-as évektől egyre inkább arra törekedett, hogy a robotot favágás és fuvarozás révén tudják le a jobbágyok. Ez komoly terhet jelentett számukra, hiszen amíg a 18. század első felében a falvak és mezővárosok lakossága összesen 86 öl, az 1750-es, 60-as években már 1829 öl fa kitermelésére és szállítására volt kötelezve.²⁷ A robotterhek növelése a 19. század első felében a régéci uradalomban is jellemző. Az erdei munkák részaránya az összes robotmunkából az uradalom gazdaságaiban változó mértékű. P1. 1828-ban a tállyai gazdaságban alig 1%, de 1827-ben a sárospataki gazdaságban 15% az ölfahordás. Erdei munkára 1824-ben 563, 1825-ben 1.455, 1826-ban 410, 1827-ben 100, 1828-ban 56 gyalognapot vettek igénybe a régéci uradalom különböző gazdaságaiban. A fahordás talán még a fakitermelésnél is súlyosabb terhet jelentett a robotoló jobbágyoknak, hiszen igavonó állatait ez roskadásig igénybe vette. A pataki ispán ilyen munkára csak az 1827. évben 1779 gyalognap értékű, tehát 889 igásmunkát használt fel. A robotjáradék az úri-széken kirótt robotbüntetések révén is növekedett. A faizás jogának használatában megszorított jobbágyság a szükségétől hajtvva gyakran kezdet emelt a földesúri erdőkre. A régéci uradalom erdőiben is gyakori kártétel a száraz fa lopása és az élő fák pusztítása. Ezért pl. a fonyi ispán 1826 decemberében 24 $\frac{3}{6}$ gyalognap büntetést vezetett be a számadásba. A robot minősége az erdei munkáknál sem lehetett magas színvonalú, hiszen a baskói zsellérekre a számtartónak és erdőtisztnek kellett felügyelni, hogy egy nap $\frac{1}{2}$ öl fát kivágjanak.²⁸

A fakitermelés, a tüzi-, épület- és szerszámfa fuvarozása mellett időnként egy-egy speciális szolgáltatás is megjelenik. A Zempléni hegyvidéken a mogyoróskaiak az úrbárium szerint az úrdolgán kívül eszten-dőnként tartoztak 10.000 szőlőkarót hasítani és a Hegyaljára, Tállyára leszállítani. A szőlőkaró fuvarozása a diósgyőri uradalomban is gyakori volt.²⁹ A mogyoróskai gazdák a 19. század közepén a fa helyett 20-20 köböl faszenet hordtak Tállyára, vagy annak a fuvar értékét fizették meg. A háromhutai zsellérek ölfavágás helyett egy forint füstpénzt fizettek a faizásért.³⁰ A diósgyőri uradalomban a 19. század elején tüzi-fahordás előtt cédulát kellett váltani. 1817-ben egy szekér száraz fa megváltási ára 2 Ft 12 krajcár volt.³¹

Az úrbárium szerint a földesúr a jobbágy saját szükségletére biztosította a tüzi- és épületfát. Ezen túl azonban külön fizetés ellenében

kereskedést is engedélyezett jobbágyainak a fával és faeszközökkel. A mogyoróskaiak napi 4 krajcár befizetése mellett naponta vághattak fát, és azt a közeli Szántó mezővárosba fuvarozva eladták.³² A kishánaiak egy része a 18. században a tüzi- és épületfát szekérre rakva a fátlan alföldi falvakban cseréli búzáért, árpaért.³³ Egerbaktán a 22 jobbágy közül 13 főfoglalkozása a fuvarozás volt. Ezek az erdőkben összegyűjtött törmelékfával kereskedtek az egri piacon.³⁴ A gyöngyösorosziak a tűzifacladás fejében a fa árának felét a földesúrnak kötelesek beszállítani.³⁵ Tardona lakói tüzi- és épületfát, a borsodnádasiak hordódongát, -abroncsot és gerendát hordtak Egerbe, a tarnalelesziek abroncsnak való fával kereskedtek. Ennek fejében hasonló árucikkeket szállítottak földesúruk lakóhelyére.³⁶

A 18. század végétől azonban a földesurak sokfelé korlátozni igyekeztek a jobbágyok fahasználatát, különösen az azzal történő kereskedést. A diósgyőri koronauradalom gazdálkodásában előtérbe került a faértékesítés, ezért 1813-ban tilalmazták a jobbágyok tüzi- és szerzőfával való kereskedését, és korlátozták a faépítkezést.³⁷ A sirokiak és az egerbocsiak arról panaszkodnak a 18-19. század fordulóján, hogy a földesúr megszüntette faizási jogukat, ezért kerítéseiket, istállóikat tüzelik fel.³⁸ Az egri püspöki uradalom 1843-ban korlátozta a solymosi és gyöngyöspüspöki lakosok lopott fával való piacozását.³⁹

A makkoltatás az úrbérrendezés után is megengedett a jobbágyok számára, amelyért pénzt fizetnek.⁴⁰ Gyöngyössolymoson és Diósgyőrben a helybeliek minden darabtól hat krajcárral kevesebbet a vidékieknél.⁴¹

TAGÁNYI Károly erdészeti oklevéltárában számos adatot közöl a lombos erdők legeltetéséről. Az Északi-középhegység bükkösei és tölgyesei a szükséges gyeplegelő hiányában sokfelé biztosították a szarvasmarha és juhnyájak legelőjét. Szarvaskőnek a 18. században tiszta legelője nincsen, csak az erdőben legeltetnek.⁴² BEKÉNY Sándor mikófalvi földesúr 1773-ban az ellen tiltakozik, hogy erdejét nem csak a mikófalvi nemes Kovács és Kelemen családok, de a csehi lakosok is használják állataik legeltetésére.⁴³ FÉNYES Elek a legtöbb keleti-palóc községnél megjegyzi a 19. század közepén, hogy „az erdő közösen használtatik legelőnek”.⁴⁴ A gyöngyössolymosiak a 412 50/100 hold gyeplegelőn felül az érseki uradalom 11661 holdnyi erdőiben is közlegeltetési joggal bírtak.⁴⁵ A füzérradványi Károlyi-uradalom ugyancsak engedélyezte azoknak a hegyközi falvaknak, amelyeknek nincs elgendő legelőjük, hogy marháikat a füzéri alsó erdőkben legeltessék.⁴⁶ A kecs-

kék erdei legeltetését az erdőtulajdonosok már a 16. századtól tilalmazták, mert az állatok a fák leveleit, hajtásait lerágva sok kárt okoztak. Ezen túl a pásztorok azon gyakorlata ellen folyt a küzdelem, hogy az állataik számára levagdadják a fák ágait.⁴⁷

Az erdei növények gyűjtögetésére következtethetünk a jobbágyok 18. századi speciális szorgáltatásaiból. A szilvásvárad lakosok gyermekeikkel csipkét, fenyő- és köménymagot, tormát szedettek, amikor terem. A mikófalviak és bélapátfalviak az erdei haszonvételekért tavasszal még két hordó *nyírvizet* is szállítanak.⁴⁸ A Heves megyei Aranyos, Bátor és Bocs lakói közül azok, akik mogyorót szedni járnak, *mogyoró dézsmaként* 10-10 icce mogyorót adnak földesuruknak.⁴⁹ Jövedelmet jelentett a földesúrnak az erdei szömörce is, amelyért az egri cserzőtímárok évente 14 Ft-ot fizettek a felnémeti földesúrnak.⁵⁰

A Mária Terézia féle úrbérrendezés egyik lényeges feladata volt az irtványföldek felmérése és az úrbéri telekhez, vagy a földesúri allódiumokhoz való kapcsolásával rendezni a sok vitára okot adó kérdést.⁵¹ Terjedelmi okok miatt nem kívánjuk részleteiben vizsgálni az irtásföld jogi, történeti kérdéseit, ehelyett - a rendelkezésre álló adatok esetlegességét is figyelembe véve - jelezzük az irtványok jelentőségét és a telki állományhoz való arányát.

Az Északi-középhegység táji adottságaiból következően a települések jelentős része irtások révén jutott szántóföldhöz, réthez, a hegysek belsejében pedig maguk a falvak is irtásokon települtek.⁵² A vidékünkön gyakori *Irtás*, *Ortás*, *Csonkás* dülőnevek az egykori irtások emlékét őrzik. A 18. század közepéig, amíg bőven volt föld, a földesurak nem kötötték engedélyhez erdejüknek termőfölddé való átalakítását. Örültek, ha a jobbágyok és zsellérek dézsmaköteles irtványt alakítottak ki az addig hasznavehetetlen cserjésből.⁵³ A 18. század folyamán Ivádon az lett a gyakorlat, hogy minden Ivády, akinek a szántója vagy rétje az erdőig ért, szabadon irtott a közös erdőből, és az irtást szántóföldjéhez csatolta.⁵⁴ A szentsimoni jobbágyok a 18. század végén ugyanannyi irtásföldet műveltek, amennyi föld a házuk után járt.⁵⁵ 1764-ben írják Egerbaktáról, hogy „a Csutaj pedig nyilas számra osztatván, derekasan irtattatik.”⁵⁶ Istenmezeje határa csaknem teljes egészében irtvány volt.⁵⁷ Rózsaszentmárton szántóföldjeinek nagyobb része 1770-ben irtványföld.⁵⁸ Bodonyban akadt olyan jobbágy, aki 73 hold irtásfölddel rendelkezett, de Tarnaleleszen is 4-33 hold irtásföld volt némely jobbágy kezén 1770-ben, amelyek azonban 18-28 helyen feküdtek a határban.⁵⁹ FODOR Ferenc drámáinak nevezi a nagyvisnyóiak

küzdelmét az erdővel. Itt a 18. század elején indultak meg a nagy erdőirtások. Míg 1715-ben 36 1/2 hold irtásterület volt, addig ez 1720-ban már 59 hold. Ha a két időpontot összevetjük, azt látjuk, hogy a szántóknak befogott irtások területe 77%-kal, az így nyert rétek területe viszont 223% kal gyarapodott. Ez a tény az állattartás elsődlegességét jelzi a faluban.⁶⁰

Az abaúji Hegyköz rétjeinek a legnagyobb része is irtásos eredetű. A második nagy erdőirtási hullám itt a 18. század végétől a 19. század közepéig tartott, s eredményeként a legtöbb faluban kétszeresére nőtt a kaszálók terjedelme.⁶¹

A 18. század közepétől a kishatáru hegyvidéki falvakban is megnőtt a földesúri majorsági üzemek földigénye, ezért engedélyhez kötötték a további irtást, ugyanakkor mind gyakrabban alkalmazták az irtásföldek visszaváltását, illetve a jogszokás ellenére azok térítés nélküli elvételét.⁶² Az irtás korlátozására utal a szarvaskői jobbágyok és az egri püspök-földesúr 1766-os szerződése, amely szerint csak a kijelölt helyen írhatnak szántóföldnek. Aki ezen felül is irt, az a terület 9 év eltelte után fizetés nélkül a földesúré lesz.⁶³

b) Mezővárosi erdőhasználat

Annak ellenére, hogy Észak-Magyarországon nagyszámú mezőváros (oppidum) volt, alig ismerjük ezek parasztpolgárainak erdőhasználatát. Pedig tűzifára, legelőterületre az itt élőknek is szüksége volt.⁶⁴ Ezért véljük fontosnak, hogy korábbi kutatásaink alapján bemutassuk egy mezőváros, Gyöngyös 18-19. századi erdőhasznosítási gyakorlatát. Ezt akkor is érdemes megtennünk, ha elegendő adat híján nem vállalkozhatunk a terület egészére vonatkozó általános következtetések levonására. Mindenesetre ez a példa is rámutat a jobbágyfalvak erdőgazdálkodásával egyező, illetve azoktól eltérő sajátosságokra.

A Mátra déli lejtőjére települt Gyöngyöst „szőlőmonokultúras mezőváros”-ként tartjuk számon⁶⁵, de sokrétű hasznosítása révén az erdő is fontos szerepet játszott a lakosság életében. A 19. század végi statisztikai adatok szerint a város 7.776 kat. hold összterületéből 3.262 kat. hold, vagyis a terület 42%-a erdő.⁶⁶ A város tulajdonában lévő erdőt általában *Benei erdőnek*, *benei Mátrának* vagy *Benepusztának* nevezik.⁶⁷

A város tanácsa a 17. század végétől rendeletekkel szabályozza az erdők használatát. A 18. században a gyöngyösi lakosok az ún. *Mátra cédula* birtokában járhattak az erdőre fáért. Ez már a szabad erdőhasználat korlátozását jelentette, mert abban csak gyöngyösi lakosok részesülhettek. 1728-ban a város bírójának engedélye nélkül senki nem hordhatott fát az erdőből. A Mátra cédulához minden nemes és nemtelen lakos egyformán hozzájuthatott. 1807-ben olyan határozatot hozott a városi tanács, hogy csak azok kaphatnak fahordási engedélyt, Mátra cédulát, akik 10 éve gyöngyösi lakosok.⁶⁸ Az engedélyt bizonyos összegű évi díj lefizetése után válthatták ki a helyi illetőségük. 1817-ben egy *gyalogos Mátra cédula* ára 6 forint, egy számmal történő szállítás esetén szintén 6 forint, két öszvérrel és szarvasmarha által vontatott jármű után 9 forint.⁶⁹ Aki a meghatározott taxát nem fizette meg és rajtakapták a fahordáson, 12 forint büntetést kellett fizetnie.⁷⁰ Eger püspöki mezőváros lakói is pénzért juthattak tűzifához. A tehetősebb polgárok a faraktárból vásárolhattak, a jobbágyok és zsellérek az 1790-es években háton 1 garasért, gyalogszánkán 2 garasért hordhattak száraz fát a maguk szükségletére.⁷¹ 1804 telén pedig néhány ezer cédulát adott ki az érsekség ingyen a szegények számára, illetve minden héten egy napon, és pedig pénteken szabad száraz fát fejsze és szekér nélkül keresni az erdőben.⁷² A gyöngyösiek a faizási jogot nem adhatták át más községbeli lakosoknak. Ezt a tilalmat azonban gyakran áthághatták, mert 1742-ben határozat született, hogy „azon lakosoknak is, akik már ennek előtte megfizették a benei Mátra pénzt, azoknak sem szabad fát hordani a Mátrából a bíró cédulája nélkül, mert gyakran némely lakosok kereskedésképpen más idegen vidékieknek is a fát adják, elvitetik a maguk neve alatt.”⁷³

A Mátra cédula birtokában a gyöngyösiek a 18. század első felében még minden nap hordhattak az erdőből száraz fát saját célra, tüzelőnek. Ennek következtében a faállomány nagyon pusztult, ezért a városi tanács 1755 nyarán elhatározta, hogy a benei erdő egy részét tilalom alá helyezi.⁷⁴ A tilalmas erdők kijelölését az indokolta, hogy a tűzifáért járók nemcsak a dőlt fákat hordták haza, de tetemes károkat okoztak az élő fákból is. A tilalmazott *szálas erdő* biztosította az épület- és szerszámfát, amit engedély alapján kaphattak meg a rászorulóknak.⁷⁵ A tilalmas erdőben gyakori volt a rongálás, amit a perek is bizonyítanak. Aki a tilalmat megszegte, gyalogosként 1 forint, szekérral 3 forint büntetést fizetett 1761-ben. Aki a makktermő fák közül egyet is levágott, azt 1782-ben nemes embernél 6 forintra, parasztnál 25 pál-

caütéssel büntették.⁷⁶ Ugyanez az erdőrongálás jellemző Egerben a 18. század végén. Éjszaka csoportosan járták a városon kívüli erdőket, 2-500 ember is hordta szánkóval a tilalmas erdőkben kivágott fát, amit többen a piacon értékesítettek.⁷⁷

A gyöngyösi erdők használatának első komolyabb szabályozása 1818-ban történt. Az erdőt több részre osztották és mivel a száraz fa nem biztosított elegendő tüzelőt, kijelöltek egy olyan területet, ahonnan a tűzifát hordhatták a helyi lakosok. A Mátra cédulával rendelkező gyöngyösiék kéthetenként egy-egy nap mehetek fáért az erdőre.⁷⁸ A városi erdőket 1872-ben osztották vágásfordulókra, amelyből évente 82 holdat vágtak ki.⁷⁹ Az 1870-es években a bükkös erdőkben minden második héten szerdán engedélyezték a szél által kidűtött fák összeszedését. Ezen túl alkalmanként kijelöltek egy területet, ahol hetenként kétszer szabad a száraz gallyak szedése. A szabályozást a város lakossága nem tartotta be, s a városi erdész 1885-ben rögzített tapasztalata szerint naponta 500 ember is kijárt az erdőbe fáért. Nemcsak nappal, de éjjel is hordják a fát és gyakran az élő fákat is levágják vagy kiszárítás céljából bevagdadják.⁸⁰ A száraz tűzifát háton, taligán, és lovas kocsival hordták, s ez utóbbiért kocsinként meghatározott összeget kellett fizetni. Az erdőre járók közül sokan értékesítették a faizás útján nyert fát a gyöngyösi piacon, holott ezt csak saját szükségletre hordhatták volna.⁸¹ (2-3. kép)

A gyöngyösi és környékbeli lakosok árverés útján is hozzájuthattak a fához. A 19. század második felében gyakorlat volt, hogy a kivágandó területet kisebb parcellákra - *nyilas*, *szekszió* - osztották és licitálás útján értékesítették. A városi erdész listát készített az egyes nyilasokról az abban lévő szálfák számának és becsült értéküknek feltüntetésével. Az egyes nyilasokba eső szálfák mennyisége változó. Pl. 1884. novemberében a 19 kat. hold vágás alá kerülő erdőt 292 nyilasra osztották.⁸² Az árverés idejéről és módjáról a városházán és a templomok kapujára kiszögeezett Hirdetmény útján értesítették a lakosságot, de a környékbeli falvakban is kidoboltatták. A nyilasok eladására a téli hónapokban került sor. Az árveréseken többségében gyöngyösi lakosok vettek részt, de 1884-ben 56-an vásároltak nyilast Gyöngyössolymosról, és többen Göngyöspüspökiből, Visontáról, Saárból, Karácsondról, Vörösmartból és Putnokról.⁸³ A város alkalmanként favágókkal kivágattott és méterbe, illetve rakásba rakott fát és rőzsét is árverezett. Pl. 1871 márciuásában és júniusában 296,5 öl fát és 4800 kéve rőzsét árvereztek el 3233 forint 11 krajcár, illetve 207 forint 6 krajcár érték-

ben.⁸⁴ A város az erdők révén jelentős pénzjövedelmekhez jutott, s ebből a nyilvános árverések évi jövedelme az 1880-as években meghaladta a 10-15 ezer forintot, sőt némely évben elérte 20-30 ezer forintot is.⁸⁵

A faizás mellett Gyöngyös lakói az állattartás révén is részesedtek az erdőből. A sertések hizlalása még a 19. század végén is a makkos erdőkben történt. A makkoltatás joga a faizáshoz hasonlóan minden gyöngyösi illetőségű lakost megilletett, de ezért időszakonként változó pénzösszeget, illetve természetbeni tizedet kellett fizetniük. A 18. század elején aki 10-nél kevesebb sertést makkoltatott, szabadon tehetett, a 10-nél több után még a gyöngyösiek is tizeddel tartoztak. 1738-ban az egy esztendő felüli sertések után 5 dénárt, 1748-ban 8 dénárt fizettek.⁸⁶ A városi tanács makkérés idején minden évben kiküldött egy bizottságot a bíró vezetésével, akik felmérték, hogy a várható makktermésen hány sertést hizlalhatnak. 1792. augusztus 26-án a bizottság megállapította, hogy az őszen 400 sertést hajthatnak a makkra. A Mát-ra cédulával rendelkező gazdák 2-2 sertést makkoltathatnak, s ezért darabonként 45 krajcárt fizetnek.⁸⁷ A makkos kondást az állattulajdonosok külön fizették. Bő makktermés esetén a város más községek lakosainak bérbe is adta az erdő bizonyos részét makkoltatásra. A visontaiak 1854-ben 80 forintért két hónapra vették bérbe a bükkös erdőket.⁸⁸ Az erdőn történő makkoltatás mellett már a 18. század elején gyakori lehetett a makkal való otthoni sertéshizlalás is. Ezért rendeli el a tanács 1714-ben, hogy akik a benei makkos erdőből éjjel vagy nappal lopják a makkot és rajtakapják, attól vegyék el a makkot és adják a város hízósertéseinek, valamint 12 forintra büntessék a károkozót.⁸⁹

A szűkös legelőterület miatt a gyöngyösi állattartók körében általános volt az erdei legeltetés. A városi tanács az erdőgazdasági üzemtervek figyelembevételével szabályozta a legeltetést, hiszen a sarjadó fiatal erdőkben sok kárt tettek az állatok, kiváltképpen a kecskék. A 19. század elején a Mát-ra cédulával rendelkező lakosok ingyen hajthatták marháikat az erdei legelőre, csak a pásztorbért kellett megfizetniük. Akinek nem volt Mát-ra cédulája, az 1 forintot fizetett legelőbér fejében.⁹⁰ A szarvasmarhákat csak a kijelölt erdőrészekben közös csordában és gulyában legeltethették. A szabályozás ellenére az 1870-es években gyakori kártétel volt a lovak éjszakai tilosban legeltetése.⁹¹

A makkoltatáshoz hasonlóan esetenként előfordult az erdei legelő bérbeadása is más helységek lakosainak. 1851-ben a mátraderecskeiek

béreltek legelőt június -től október 15-ig, s ezért marhánként egy kilogramm zabot fizettek.⁹²

A város erdejében már a 18. század elején sok kárt okoztak a szénégetők és a vargák a makktermő fák kivágásával, illetve kérgük lehántolásával. Ezért a városi tanács gyakran hozott a szénégetést korlátozó, esetenként tiltó rendelkezéseket. A kovácsok a gyertyán és nyárfán kívül másból nem égethetnek szenet. Makktermő fa kivágása esetén 1703-ban 12 forint büntetést kötelesek fizetni.⁹³ 1742-ben dülött fából engedték a szénégetést a kovácsoknak, ha ehhez a bírótól engedélyt kaptak. Minden szénégető máglya után 1 forintot fizetnek.⁹⁴

A 18. században még általános volt, hogy a bodnárok faabroncsokkal erősítették meg a hordókat, szüretelőkádat. Ehhez nagyon sok fiatal fát vágtak ki, s ezzel a későbbi fákat pusztították el. Ezért a 18. század végén már csak külön engedély alapján hozhattak a gyöngyösi illetőségűek a benei erdőből kádra és hordóra való abroncsot.⁹⁵

Megállapíthatjuk, hogy Gyöngyös város tanácsa a 18. századtól rendszeresen hozott olyan erdővédő intézkedéseket, amelyekkel egyrészt hosszú távon biztosítani akarta a város fontos jövedelmi forrását, másrészt tűzifával, épületfával, legeltetési és makkoltatási lehetőséggel látta el a mezőváros lakosságát. Gyöngyösi sajátosság, hogy csak a 10 éve helyben lakókat illették meg az erdőhasználati jogok, ha megfizették az un. Mátra-cédulát, amely évenként változó, a város gazdasági helyzetéhez igazodó taxát jelentett. A szegénysorsú gyöngyösi zsellérek különféle praktikákkal igyekeztek kijátszani, az erdészeti tilalmakat, s olyan fához jutni, amelyet piacon értékesítve pénzzé tehettek. A város a faeladás révén és a legelőterületek esetenkénti bérbeadásával komoly jövedelemhez jutott. A szőlőtermesztésből élő város számára ezért jelentett nagy veszteséget az erdők 1945-ös államosítása, amikor „legfőbb jövedelmi forrásától és legnagyobb vagyonától esett el”.⁹⁶

c) Nemesi közbirtokosságok

A nagy erdőterületekkel rendelkező uradalmak (egri érsek, káptalan, szeminárium, Károlyi-család, diósgyőri koronauradalom stb.) mellett különösen Heves megyében és a keleti-palóc községekben nagyszámú közép- és kisnemesnek volt erdeje. 1720-ban Heves megyében 11, Nógrádban 12 nemesi falut említenek.⁹⁷ A kisnemesi elem alkotta a lakosság zömét Dél-Gömörben egészen joginak elvesztéséig, de a nyu-

gat-borsodi és északi-hevesi falvak nagyobb részében is.⁹⁸ Köztudomású, hogy a 18-19. században a - többi európai országhoz képest nagyobb arányszámú (az összlakosságnak majdnem 6 százaléka) - nemesség túlnyomó része teljesen vagyontalan volt, vagy jobbágytelkeken gazdálkodott, vagy saját nemesi telkén élt, ami azonban nem, vagy alig volt nagyobb egy jobbágyteleknél.⁹⁹ Kisnemesi község volt vidékünkön Alsó- és Felső Hangony, Domaháza, Borsodszentgyörgy, Járdánháza, Arló, Hódoscsépany, Bolyok, Center, Sajónémeti, Hét, Sajóvelezd, Omány, Lénárdaróc, Balaton, Mikófalva, Egerbocs, Tarnalelesz, Bükkszenterzsébet, Váraszó, Ivád.¹⁰⁰ A jobbágyfalvak jelentős részében is több földesúr rendelkezett tulajdonjoggal. A több uras falvakban a földbirtokosok *közbirtokosságban* (compossessoratusban) éltek egymással. Ezek gazdasági és hasznosítási szervezetként összefogták a több nemes érdekkörébe tartozó osztatlan ingatlanok közös használatát. Sajátos módon a nemesi belsőség és tartozékai sohasem váltak a közbirtokosság részévé, viszont a többi ingatlan (legelő, erdő, rét) és az un. kisebb haszonvételek mindig a közbirtokosság vagyonát alkották.¹⁰¹ Témánk szempontjából fontos, hogy a nemesi közbirtokosság szervezte és szabályozta a közös tulajdonban lévő erdő használatát. A nemesi közbirtokosságok szervezeti és belső rendje példaként állt a jobbágyfelszabadítás után megalakuló úrbéri közbirtokosságok előtt. Ezért mindenképpen indokolt a rendelkezésre álló szűkös adatok alapján vázolni működésüket.¹⁰²

A nemes Ivády nemzetség által lakott Ivádon a 18. század elején a szántókat, réteket, erdőket és legelőket közösen bírták az Ivádyak, a Pállfyak és Gáll Márton. 1732-től - amikor az Ivádyak kiköltöztek Ivád-pusztára - a szaporodó család irtással bővítette az ekkor már felosztott szántóföldjeit. Az erdő- és legelőközösség azonban egészen a tagosításig fennállt. A birtokosok már a 17. században közösen makkoltatták a sertéseket, és az idegenből fogadott nyájak után befolyó jövedelmen megosztottak. A közbirtokosok a 19. század elején erdőrendtartást is kidolgoztak, amely biztosítja a közös erdők rendeltetésszerű használatát és felügyeletét.^{102a} A nagyrédei közbirtokosok 1752-ben, a mádiak 1756-ban kötöttek egyezséget erdeik védelmére, amelyeket a szabados erdőhasználat nagyon pusztít.¹⁰³ Maguk közül erdőbíróvá választanak, aki Mádon két hajdút és kerülőket fogad az erdő védelmére. Az erdőbírónak mindenki engedelmességgel tartozik. Aki ellenszegül, büntetése 50 forint. Az erdőbíró engedélye nélkül egyik uraság emberei sem hordhatnak fát, a közös erdőből nem ajándékozhatnak és adhatnak

el. A tűzifahordást csak dől- és gallyfából engedélyezik. Nagyrédén a fát háton és talyigán szállító zsellérek és környékbeli cigányok, valamint a szenet égető kovácsok a maguk földesura engedélyével (cédulájával) szedhetnek dült fát. A tűzifa hordás csak a tilalmazott erdőkön kívüli területekről szabad. A makktermő fákat tilos kivágni, és ugyancsak tilos szenet az erdőben égetni, csak az erdőn kívül. Aki élő fát levág vagy fát engedély nélkül visz haza, azt Ivádon 3 forintra büntetik, Gyöngyöstarjában pedig áristomba teszik. Az épületfa kivágását az indokoltság ellenőrzése után az erdőbíró engedélyezi. Nagyrédén megszabják a falu alkalmazottainak konvenciók famennyiségét: az iskolamesternek 12 szekér, a harangozónak és a kocsmárosnak 6-6 szekér száraz fa.¹⁰⁴

A nemesi közbirtokosságok erdőinek felosztása már a 19. század elején megkezdődött és eltartott a század végéig. A bükkszéki közbirtokosok 1807-ben megegyeztek, hogy „mivel az erdők oly elpusztult állapotban vagynak, hogy tűzre való fát is alig adhatnak, hogy jövődöbeli növények annál inkább elősegítsen, s ki ki közülünk jövődöben hasznokat vehesse az erdőnek szolgáló hely külön választván az ...közöttünk kinek kinek birtokának mennyisége szerint minéműségéhez képest a földmérő által fel osztasson, *nyíl vonás által* kinek kinek a magáé által adattasson és közönséges tilalom alatt tartasson.”¹⁰⁵ Mikófalván 1830-33 között egyéb külsőségekkel együtt szétosztották az erdőt is a volt közbirtokosok között. A falu 20 telekből állt, melyből 4 2/3 telek az Almásy-családé, 2 1/3 telek a Hellebronthoké, 3 1/2 telek Bekény Jánosé, 3 1/2 telek gr. Keglevich Miklósé, 6 telek pedig a Kovács és Kelemen hadé. Az erdő a lúdpásttal együtt egy kategóriában szerepelt. A Kovács és Kelemen had telkei után 402 92/100 hold erdő és legelő járt.¹⁰⁶ A hegyközi Nagybózsván a nemesi közbirtokosság 1873-ban osztotta fel tagjai között az úrbéresektől különválasztott erdőterületet.^{106a}

Domaházán 1900-ban darabolták fel a nemesi közbirtokosság erdejét.¹⁰⁷ Az észak-hevesi falvakban a századfordulón „az erdők nagyrésze magánbirtokosok kezén van nagyrészt volt nemesi közbirtokossági erdőként a résztulajdonosok között hihetetlen apró részletekre elparcellálva.”¹⁰⁸

Sajóvelezden adataink szerint 1960-ig működött a *nemes közbirtokosság*, de ennek nem volt közös erdeje, mert azt már a 19. század közepén felosztották. A közbirtokosság a magánerdők legeltetését, majd az első világháború után vásárolt legelők legeltetését szervezte. A nemes

közbirtokosság vezetője a *hadnagy* volt.¹⁰⁹ Dédestapolcsányban 1962-ig létezett a *nemes erdő közbirtokosság*. 67 hold erdeje és rétje volt a Nyilas lápa dülőben. A területet 70 holdra felkerékítve a tagok ún. *hervenetek* alapján részesedtek a közös erdő fájából. Előfordult, hogy valakinek fél hetvenedje volt, másoknak kilenc is lehetett. A szervezet vezetője az *elnök*, a pénzügyeket a *pénztárnok* intézte. A fát fogadott munkásokkal termeltették ki az erdőhivatal engedélye alapján, majd az elnök lakásán osztották el papíron. A tagok hetvenedjük arányában fizettek be bizonyos összeget a közös költségekre, s ugyanúgy részesedtek a haszonra eladásából származó jövedelemből.¹¹⁰

JEGYZETEK

1. TAGÁNYI Károly 1896. I. VIII.
2. Vö: PALÁDI-KOVÁCS Attila 1981. 163.
3. TAGÁNYI Károly 1896. I. V-VI.; SZABÓ István 1948. 364-365.
- 3a. SOÓS Imre é.n. 9-10.; VARGA János 1967. 68.; TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1981. 523.
4. TAGÁNYI Károly 1896. I. 212. sz. okl.
5. MAKKAI László 1954. 382-83.
6. MAKKAI László 1954. 262.
7. MAKKAI László 1954. 281.
8. TAGÁNYI Károly 1896. I. 2. sz. okl.
9. HAVASSY Péter 1989. 5.; OL. Filmtár 4174. doboz
10. SOÓS Imre 1975. 227.; 322
11. Erre utal egy 1643-as oklevél, amely az alsóregmeci jobbágyok makkoltatásáról intézkedik. TAGÁNYI Károly 1896. I. 61.
12. SOÓS Imre 1975. 359.; 99.; 227.; HAVASSY Péter 1989. 36.
13. SOÓS Imre 1975. 117.
14. HAVASSY Péter 1989. 21-22.
15. Vö.: HEGYI Imre 1978. 31.
16. ZÓLYOMI József 1985. 239.; HAVASSY Péter 1989. 36.,47.
17. HML VII-1/a. 105
18. HML VII-1/a. 84
19. BML VII-1/c 177
20. HML VII-1/a 48.4.
21. SOÓS Imre 1975. 324-25
22. VERES László 1982. 174.
23. HML XII-3/e. 469
24. HML. XII-2/c/6.; SOÓS Imre 1975. 324.; HML. VII-1/a. 48.4.; VERES László 1982. 174.; HAVASSY Péter 1989. 22.; PETERCSÁK Tivadar 1981. 45.
25. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 144.; VERES László 1982. 174.
26. SOÓS Imre 1975. 324-25.; HML VII-1/a. 48.4.; NAGY Gyula 1964. 96; HML. VII-1/a. 84.; BML. VII-1/c. 177.; SOÓS Imre é.n. 103.
27. VERES László 1982. 169.
28. OLÁH József 1960. 304-322.
29. BML. XV-23.2.; VERES László 1982. 169.
30. BML. VII-1/c. 177.

31. VIGA Gyula 1985 344.
32. BML VII-1/c 177.
33. SOÓS Imre 1975. 322.
34. SOÓS Imre 1975. 160.
35. SOÓS Imre 1975. 227.
36. HAVASSY Péter 1989. 36.; 45.; 47.
37. VIGA Gyula 1982. 232-233.
38. SOÓS Imre 1975. 438.; HML XII-2/c/6. 242.
39. PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 475.
40. VARGA János 1967. 69.
41. NAGY Gyula 1964. 92.; MÁDAI Gyula 1965. b. 374.
42. IGAZ Mária 1964. 18.
43. HML. Vármegyei közig. iratok No. 151.
44. FÉNYES Elek 1851. I. 83.;85.; 91.; IV. 16.
45. HML VII-1/a. 105.
46. ÉBLE Gábor 1911. 185.
47. VIGA Gyula 1981. 30-35. Az erdő legelőként való hasznosításához L. MORVAY Péter, 1938. 284.; TÁLASI István 1939. 16-1.; HEGYI Imre 1978. 120-123.; TAKÁCS Lajos 1964. 494.
48. HAVASSY Péter 1989. 41.; 42.; SOÓS Imre 1975. 108.
49. HML XII-2/c/6 242.
50. SOÓS Imre 1975. 205.
51. Az irtásföld, irtásrét nem tartozott a telekszervezetekhez. Olyan föld volt az irtvány, melyet a jobbágy a földesúr birtokán erdő, cserje, bozót kiirtása által, s az irtott földnek a gyökerektől való megtisztítása után eke alá fogott, több évi nehéz és fáradtságos munkával szemtermelésre alkalmassá tett. A nagymértékű munkabefektetésre való tekintettel a szokásjog már a középkor óta szélesebbkörű rendelkezési jogot biztosított az irtásföldek felett a jobbágy számára, Werbőczy pedig a Hármaskönyvben - I. rész 134. cím 2. §. - azt állapította meg róluk, hogy azok a jobbágyot „tulajdonként illetik meg s nem tartoznak a jobbágytelekhez” s bár természetesen a földesúr tulajdonjoga csorbát itt sem szenvedhetett, mégis a jobbágy az irtásföldekkel csaknem szabadon rendelkezhetett, azokat tőle sem a faluközösség, sem annak bármely tagja el nem vehette, azokat a jobbágy szabadon eladhatta, elcserélhette, elzálogosíthatta, megterhelhette, gyermekeire hagyományozhatta. SOÓS Imre én. 10-11.
52. Ezt jelzi pl. a Hegyközben Kovácsvágásnak a középkorra visszanyúló neve is. BALASSA Iván 1964. 36.; Vö.: PETERCSÁK Tivadar, 1989. b. 307., PALÁDI-KOVÁCS Attila, 1965. 42.; HOFFMANN Tamás, 1956. 336-361.; IKVAI Nándor, 1967. 30.
53. SOÓS Imre én. 49.
54. CSIZMADIA Andor, 1979. 46.
55. ILA Bálint, 1938. 9-11.; 55.
56. SOÓS Imre, 1975. 161.
57. HOFFMANN Tamás, 1956. 536-561.
58. SOÓS Imre, én. 52.
59. HAVASSY Péter, 1989. 24.; 35.
60. FODOR Ferenc 1930. 6-; 59-61.
61. BALASSA Iván 1964. 132-133.

62. Erre a Hármaskönyv és az 1625. évi 85. tc. értelmében tulajdonjoguk alapján lehetőségük volt az irtásba fektetett munkadíj megtérítése ellenében. SOÓS Imre én. 49-50.; 54.; Vö: BALASSA Iván 1964. 133.

63. SOÓS Imre én. 64-65.; Az irtásföldek problémáihoz L.: TAKÁCS Lajos 1976. 36-45.; 65-68.; 1980. 313.363. VARGA János 1967. 9-52.

64. A Tokaj-hegylajai Tállya pl az 1840-es években 2.255 hold erdővel rendelkezett. OLÁH József 1960. 273-74. Országosan is csak Debrecen szabad királyi város és Érsekújvár mezőváros 18-19. századi erdőgazdálkodását ismerjük. PENYIGEY Dénes 1980.; SZÓKE Béla 1954. 222-227.

65. KECSKÉS Péter 1984. 401-457.

66. A Magyar Korona ... 1877.

67. HML. Gyvkj V-101/a. 3. köt. 366. (1728), 2. köt 555. (1715).

68. HML. Gyvkj. V-101/a. 8. k. 703. Ugyanúgy védte erdejét Debrecen városa az idegen lakosok használatától, de itt a 17. században 3 évi helybenlakás után kaptak engedélyt a debreceniek. PENYIGEY Dénes 1980. 251.

69. HML Gyvl. XCVIII/1. Vö: PENYIGEY Dénes 1980. 251-282.

70. HML. Gyvkj. V-101/a. 8. köt. 245.

71. HML. B. CIV/a. 94.; B. XCVIIa. 78.

72. HML.B. CXXXIV/a. 652. Debrecenben a városi szegénység eleinte a hét meghatározott napján ingyen hordhatta a gallyat az erdőről. A 18. század végétől annyi garast kellett utána fizetni, ahány jószág volt a szekérbe fogva. PENYIGEY Dénes 1980. 276.; Érsekújváron a zsellérek és iparosok ki voltak zárva a fajuttatásból, még száraz rózsét sem hordhattak. Ezért gyakori volt a lopás és egyéb erdei kihágás. SZÓKE Béla 1954. 226.

73. HML. Gyvkj. V-101/a. IV. köt. 569.

74. HML. Gyvkj. V-101/a. 5. köt 351. 7

75. HML. Gyvkj. V-101/a. 5. köt 618.

76. HML. Gyvkj. V-101/a 5. köt. 618.; 758.

77. HML. XII-3/f.1.; B. XCI/a.; B.XCVII. a. 78.; Az erdőpusztítás elleni védekezés Debrecenben is komoly gondot okozott. PENYIGEY Dénes 1980. 276-278.

78. HML. Gyvl. XCV/1.

79. HML Gyvl. XCV/1. Debrecenben már 1774-ben eirendelték, hogy az összes erdőséget 50 vágásra osszák fel, melyekből évente csak egyet termeljenek ki. PENYIGEY Dénes 1980. 184-185.

80. HML. Gyvl. C/6. A nedvkeringés megakadályozásával történő fapusztítás a neolitikum óta ismert. Takács Lajos gazdag anyagot közöl a gyakorlatról és a terminológiáról. TAKÁCS Lajos 1980.

81. PETERCSÁK Tivadar 1984 c. 466.

82. HML. Gyvl. XCVI/8. Érsekújváron is szokás volt a fát nyilasokra felosztva nyilvános árverésen adni el a helybélieknek. SZÓKE Béla 1954. 223.

83. HML. Gyvl. XCVI/8.

84. HML Gyvl. LIII 27.

85. HML. Gyvl. C/6.

86. HML. Gyvkj. V-101/a. 4. köt. 387.; 5. köt 23.

87. HML. Gyvkj. V-101/a. 8. köt. 17-18.; Debrecenben is évenként változó ös szegyet fizetnek sertésenként. PENYIGEY Dénes 1980. 298-299.

88. HML. Gyvl. XCV/12.

89. HML. Gyvkj. V-101/a. 2. köt. 533.

90. HML. Gy.vkj V-101/a. 8. köt. 522.
91. HML. Gyvl. XCV/22.
92. HML. Gyvl. XCV/11.
93. HML. Gyvkj. V-101/a. 2. köt. 240.
94. HML. Gyvkj. V-101/a. 4. köt. 569.
95. HML. Gyvkj. V-101/a. 8. köt. 75.
96. Gyöngyösi Néplap. 1945. november 23-i szám. 3.
97. DEGRÉ Alajos 1977. 56.
98. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 9.
99. DEGRÉ Alajos 1977. 55. E szegénysége miatt parasztsorban élő nemesség tette ki 1819-ben Zalában az összes kiváltságos rendek több mint 87 %-át.
100. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 9-11.
101. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1981 516. A nemesi közbirtokossághoz L: KÁLLAY István 1983. 101-147. Vö: SOÓS Imre 1975. 45.
102. A nemesi közbirtokosságok erdőhasználatát alig ismerjük. Kivétel Csiba Lajos és Jablonkay Géza közleménye. CSIBA Lajos 1958. 311-337.; JABLONKAY Géza 1968. 180-203.
- 102a. CSIZMADIA Andor 1979. 14-15. Az erdő védelmére hozott intézkedések más nemesi közbirtokosságban is általánosak. Vö: DEGRÉ Alajos 1977. 66.; JABLONKAY Géza 198. 180-203.; CSIBA Lajos 1958. 300-337.
103. HML. Polgári perek IV. 9. d. 42. cs. P691.; TAGÁNYI Károly 1896. II. 55. sz. okl.
104. Uo.; SOÓS Imre 1975. 247.
105. HML. VII-1/a. 50.
106. HML. VII-1/a. 168.
- 106/a. PETERCSÁK Tivadar 1979. 264.
107. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 26.
108. BOROVSZKY Samu én. (Heves megye) 262.
109. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 242.; Vö: PALÁDI-KOVÁCS Attila 1981. 165.; CSIBA Lajos 1958. 312;
110. Saját gyűjtés 1983. Rácz Lajos 55 éves L. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 242.

1. The first part of the document discusses the general principles of the law of contract, including the formation of a contract, the elements of a contract, and the enforceability of a contract. It also covers the concept of privity of contract and the doctrine of consideration.

2. The second part of the document deals with the law of tort, specifically the law of negligence. It discusses the duty of care, the standard of care, and the elements of negligence. It also covers the concept of contributory negligence and the defense of comparative fault.

3. The third part of the document discusses the law of property, including the law of real property and the law of personal property. It covers the concept of title, the law of adverse possession, and the law of easements. It also discusses the law of bailment and the law of agency.

4. The fourth part of the document discusses the law of family, including the law of marriage, the law of divorce, and the law of child custody. It also covers the law of inheritance and the law of wills.

5. The fifth part of the document discusses the law of evidence, including the rules of evidence, the burden of proof, and the standard of proof. It also covers the law of procedure, including the rules of civil procedure and the rules of criminal procedure.

6. The sixth part of the document discusses the law of constitutional law, including the powers of the federal government, the powers of the state government, and the rights of the individual. It also covers the law of federalism and the law of federal courts.

7. The seventh part of the document discusses the law of international law, including the law of treaties, the law of diplomatic immunity, and the law of state responsibility. It also covers the law of international trade and the law of international human rights.

8. The eighth part of the document discusses the law of comparative law, including the study of the law of different countries and the law of different legal systems. It also covers the law of legal history and the law of legal theory.

9. The ninth part of the document discusses the law of legal research, including the use of legal research tools, the use of legal research databases, and the use of legal research techniques. It also covers the law of legal writing and the law of legal ethics.

10. The tenth part of the document discusses the law of legal education, including the law of law schools, the law of law professors, and the law of law students. It also covers the law of legal careers and the law of legal practice.

2. Paraszti erdőbirtoklás a jobbágyfelszabadítástól a 20. század közepéig

a) Erdőelkülönítés

Az 1848-as jobbágyfelszabadítás alapjaiban változtatta meg a termelési viszonyokat: megszűntette az úrbériséget és a jobbágy az eddig általa művelt földnek szabad tulajdonosa lett. A jobbágyfelszabadítás azonban egész sor problémát is felvetett a falusi közösségek életében. Ha az egyes falvakban az úrbéres földek el is voltak választva az alodiális földektől, az erdőhasználat (faizás) többnyire a földesúr erdejében folyt, a legeltetés pedig a legtöbb helyen közös legelőkön történt. A függőben hagyott kérdéseket az 1853. március 2-án kibocsájtott úrbéri pátenst rendezte az erdőnek és legelőnek a földesúr és a volt úrbéresek közötti kötelező elkülönítésével.¹ Az elkülönítést a rendelet nyomán felállított úrbéri bíróságok intézték. Rendszerint hosszú éveket vett igénybe, amíg a földesúr és a volt jobbágyok igényeit figyelembe véve döntést hoztak. A legtöbb vita az egy jobbágytelekre eső legelő- és erdőjárandóság területe között bontakozott ki. A rendeletben megsabott jobbágytelkenkénti 2-8 magyar hold közötti erdőterület pontos mértékét az erdő minősége, valamint az úrbéri faizási gyakorlat befolyásolta.²

Területünkön az 1850-1860-as években zajlottak az elkülönítési és tagosítási perek. Ezek végeztével községenként megszabták az egy telekre jutó erdő mennyiségét, és külön kimérték a volt úrbéreseknek.

Heves megye palóc községeiben az alábbi erdőterület jutott egy jobbágytelekre: 2 hold (Bükkszék, de további 4 hold legelővel kiegészítve), 5 hold (Bükkszenterzsébet), 6 hold (Parád, Hevesaranyos), 7 hold (Felnémet), 8 hold (Felsőtárkány, Gyöngyöspata, Egerbakta, Fedémes), 9 hold (Bodony, Bátor, Szarvaskő), 10 hold (Gyöngyössolymos), 12 hold (Szilvásvárad).³ Az abaúji Hegyközben alacsonyabban szabták meg az erdőjárandóságot: 4 3/4 hold (Vily), 5 hold (Kisbózsza), 6 hold (Filkeháza), 6 1/4 hold (Mikóháza) 7 hold (Nagybózsza).⁴ Voltak olyan községek, ahol az erdőt és legelőt együttesen adták ki: pl. Noszvajon 9 hold, Mátraballán 20 hold.⁵ Az alábbi statisztika szemléletesen tükrözi, hogy néhány községben milyen arányt képviselt az úrbéri erdő területe a határbeli összes erdőből.⁶

Község	Összes erdő (kat. hold)	Úrbéri erdő (kat. hold)	%
Bodony	5.190	540	10.4
Felnémet	2.189	230	10.5
Bátor	1610	200	8.0
Felsőtárkány	11.091	360	3.3
Szilvásvárad	4562	261	5.7

Ez a néhány adat is jelzi, hogy a földesurak az erdők nagyobb részét sajátították ki és csatolták majorsági birtokaikhoz. Jobb volt a helyzet a Börzsönyben, ahol 1895-ben Vámosmikolán 17%, Letkésen 36% az úrbéres erdő. Itt általában az összes erdőterület egyharmada jutott a faluközösség birtokába. Mindezek az erdőterületek azonban nem voltak alkalmasak komoly jövedelmet jelentő, rendszeres hasznathozó erdőgazdálkodás számára.

b) Paraszti erdőközösségek

Az Északi-középhegység falvaiban a 19. század utolsó harmadától az 1960-as évekig különféle erdőbirtoklási formák és az ezekhez kapcsolódó szervezetek léteztek. Ezek községenként és korszakonként változtak, és egy-egy gazdának egyszerre többféle típusú erdeje is lehetett, illetve különféle típusú erdők hasznából részesedhetett.

A volt úrbéresek közbirtokosságai

A jobbágyfelszabadítás után a földesúritól különválasztott erdőt és legelőt nem osztották szét a volt jobbágyok és zsellérek között, hanem közös kezelésükben maradtak és osztatlanul birtokolták. A közös használat kezdeteit alig ismerjük, és tisztázatlanok az erdő és legelő használatának szabályozására létesített szervezetek megalakulási körülményei. A Hegyközben a 19. század második felében még a községi

előjáróság - bíró, 2 hites, 12 tagú képviselőtestület, erdőgazda (Pusztafalu) - intézte a legelővel és erdővel kapcsolatos ügyeket.⁹ Felsőregmec képviselőtestületi jegyzőkönyvében az 1890-es években még nem szerepel a közbirtokosság kifejezés, bár erdő- és legelőügyeket tárgyaltak. Először 1903-ban említik a *közbirtokosság erdőkezelő pénztárnoka* tisztségét.¹⁰ A szervezetek megalakulási körülményeire csak az országos rendelkezések és a recens hagyományok egybevetésével következtethetünk. Az 1894. XII. tc. szerint az osztatlan közös tulajdont képező legelőknél az érdekelt birtokosok közgyűlése állapítja meg a legelőrendtartást, a legeltetés módozatait. A közgyűlés elnöke rendszerint a községi bíró. A birtokossági közgyűlés határozatait a községi előjáróság hajtja végre.¹¹ Az 1898. évi XIX. tc. a volt úrbéri közösségeket önálló erdőbirtokokká alakította, és az erdőket a legelőktől külön kezelésbe vette. A közös birtokosok gyűlésének határozatait a választott elnök, választmány, erdőgazda, pénztárnok hajtják végre.¹² A közbirtokosságok szervezeti felépítését és működését központi rendeletek szabályozták. Az egyes szervezetek működési rendjét azonban nagyban befolyásolták a helyi viszonyok, a korábbi közösségi, földhasználati hagyományok. Így a Palócföldön követendő példaként álltak az úrbéres közösséggel előtt az évszázados múlttal rendelkező nemesi közbirtokosságok.¹³ Jóllehet ezek nagy része a 19. század végére már felparcellázta tagjai között az erdőket, Sajóvelezden és Dédestapolcsányban a termelőszövetkezetek megalakulásáig működtek, és az úrbéres gazdaközösségtől elkülönítve intézték ügyeiket.¹⁴

Széleskörű adatgyűjtésünk alapján¹⁵ megállapíthatjuk, hogy a 19-20. század fordulóján az Északi-középhegység területén már mindennél működött legalább egy szervezet, amely a közös erdő- és legelő ügyeit intézte. Ezek helyi megnevezése rendkívül változatos: *úrbéresség* (Mátraszőlős, Nádújfalu, Rimóc, Sajópüspöki, Arka), *úrbéres birtokosság* (Felsőtárkány, Bodony, Gyöngyösoroszi, Háromhuta, Füzérkajata), *volt úrbéres birtokosság* (Bodony, Egerbocs, Domszló, Mátraballa, Recsk) *úrbéri birtok* (Ludányhalászi, Ragály), *úrbéri közbirtok* (Fony), *birtokosság* (Órhalom), *gazdaság* (Bükkszék), *gazdaközönség* (Borsodnádásd), *volt úrbéres gazdaközönség* (Felsőtárkány), *úrbéri közbirtokosság* (Tardona, Háromhuta, Boldogkőváralja, Füzérkajata), *úrbéresi közbirtokosság* (Kazár), *úrbéres közbirtokosság* (Felnémet, Füzérkajata), *úrbéri közbirtokosság* (Boldogkőváralja, Füzérkajata), *volt úrbéresi közbirtokosság* (Sajóvelezd, Háromhuta), *volt úrbéres közbirtokosság* (Felnémet), *közbirtokosság* (Hegyköz), *régi erdőbirtokosság* (Felsőtár-

kány, Sajóvárkony).^{15a} A volt zsellérek több faluban külön közbirtokosságot alakítottak. A bodonyiak 1863-ban kérték az alispánt, hogy a részükre megítélt erdő- és legelőilletményt a volt úrbéres gazdáktól külön, egy tagban mérjék ki.¹⁶ Bodonyon kívül Bükkszéken, Szilvásváradon, Parádon, Egerszalókon, Verpeléten, Abasáron, Kiszánán, Gyöngyössolymoson, Gyöngyöspatán, Diósgyőrön, Bükkszéken, Sajókazán, Szendrőládon, a zempléni Újhutában tudunk külön *zsellérbirtokosságról*.¹⁷ E falvakban a volt telkes jobbágyok szervezetét *telkes közbirtokosság* (Szilvásvárad), *úrbéres telkes birtokosság* (Bükkszék), vagy *úrbéres birtokosság* (Bodony) elnevezéssel különböztették meg a zsellérektől.¹⁸ A volt telkesek erdejét hívták még *úrbéri erdőnek* (Tardona, Hangony, Fony), *úrbéres erdőnek* (Rimóc, Dédestapolcsány), *telkes erdőnek* (Szilvásvárad), *gazdák erdejének* (Gyöngyössolymos), különválasztva a *zsellér erdőtől* (Szilvásvárad). A zempléni-hegységbeli Újhutában a falu lakói szégyelték az *újhutai volt zsellérek közös erdeje közbirtokosság* kifejezést, ezért az elnök 1978-ban kérte a Járási Földhivataltól, hogy ezentúl egyszerűen csak *újhutai közbirtokosságként* tartsák nyilván szervezetüket.¹⁹

A közbirtokosság tagjai a közös erdőből az un. *jog, erdőjog* alapján részesedtek. Emellett hívták még *illetőségnek* (Szilvásvárad, Egerbocs, Felsőtárkány), *illetménynek* (Gyöngyössolymos), *résznek* (Bükkszék), *részaránynak* (Nádújfalu) és *nyolcadnak* (Sajóvelezd). Az erdőjog eredetileg a szántóföldhöz, a telki állományhoz kapcsolódott, vagyis a jobbágyfelszabadítást követő erdőelkülönítéskor egy-egy gazdának a birtoka nagysága után járó erdőterületnek a közösből rá eső eszmei értékét jelentette.²⁰ Az erdőterület mértékének a szántóföldi szesszió nagyságához való kapcsolódása országosan elterjedt birtoklási rendszernek tűnik. Ugyanakkor a tulajdonformák egyéni használati (birtoklási) formákká válása eltéréseket mutat.²¹

Az Északi-középhegység falvaiban általában egynyolcad telek után kaptak egy erdőjogot. A Zempléni-hegységben *fél kvárta* (3 kat. hold), a Palócföldön *fél fertál*, Diósgyőrben egy *ráta föld* (2,5 kat. hold) után járt egy illetőség.²² Ez összefüggésben állhat az 1853-as úrbéri pátens és az 1871. LIII. tc.-kel, amelyek szerint 8 úrbéri zsellér számára az erdőből egy egész telek utáni illetőség jár.²³ Valószínűleg könnyebb volt az erdőhasználatot megszervezni, ha a helyi birtokviszonyokat, a sok résztelket és nagyszámú zsellért figyelembe véve minél kisebb eszmei egységeket állapítottak meg. Ugyanakkor néhány faluban a zsellérek házanként kaptak egy erdőjogot (Mátraszőlős, Zempléni

hegyvidék), s ezt *zsellérjognak* is nevezték. Nádújfaluban a zselléreknek külön része volt a közbirtokossági erdőben, abból jutott nekik évente valamennyi fa.²⁴ A 18. században üveggyártásra és erdei munkára a diósgyőri koronauradalom erdőibe telepített szlovák Répáshután alig volt szántóföld, itt természetesen az erdőhasználati jog nem kapcsolódhatott a birtokhoz. A „Répáshutai Telepesek” erdőbirtokosságban az emlékezet szerint 10-12 családnak volt 55 joga és a gyerekek száma szerint kapták az erdőjogot, 10-12 gyerek után 3 jog járt. Mások szerint az erdőkincstári területből kihasított részen 1 jog 1440 □-öl erdőt jelentett.²⁵ A századfordulón megalkotott erdőrendtartásban az egyes közbirtokosságok magyar holdban vagy négyszögölben állapították meg az egy illetékre tulajdonjogilag eső erdő területét. Ez pl. az Ipoly-völgyben Letkésen 1294 négyszögöl, Rimócon 2,5 hold, Kazáron 1/4 hold, Sajóvárkonyban 1 hold, Sajóvelezden 3,6 hold.²⁶

A gyermekek az erdőjogot a szántófölddel, illetve a birtokkal együtt örökölték, de századunkra már különvált az erdőjog, amit szabadon adhattak, vehettek. Az Ipoly-völgy falvaiban ez már a tagosítás-tól kezdve jellemző.²⁷

Az erdőjogot rendszerint a legelőjoggal együtt örökölték, de eladáskor külön is átruházhatták. Legelőjogot egy-egy legeltetési idényre is átengedtek másoknak. Az erdőjogot tulajdonosaik nem szívesen adták el, erre csak akkor került sor, ha a család „anyagilag megszorult.” Az erdőjogot pénzért, állatért, terményért, vagy pl. szőlőbirtokért is értékesítették. Egy erdőjog értéke a helyi körülményektől függően változott. Századunk első felében Borsodnádason 10 mázsa búzáért adtak el egy erdőjogot. Felsőtárkányban 120 pengő volt az értéke. Sajópuspökiben az 1930-as években egy legelőjog egy tehénért cserélt gazdát, de a Zempléni-hegységbeli Baskón az erdőjogért is egy tehén árát fizették. Bogácson 48 illeték alkotott egy *szekciót*, és ennek az értéke 4 hold földnek felelt meg. Az idegenből betelepülteket és jogot vásároltakat a közösség befogadta, de pl. Bernecebarátiban szégyen volt a jogot idegennek eladni. Örökléskor a gyerekek rendszerint egyformán részesedtek az erdő- és legelőjogból, ezért nagyon sok töredékjog keletkezett. Felsőtárkányban ezt úgy próbálták megakadályozni, hogy az egyik testvér örökölte az erdő-, a másik a legelőjogot, vagy minden második évben felváltva részesedtek az erdő fájából, illetve kifizették egymásnak a jog értékét. Diósgyőrben előfordult, hogy az otthonmaradó, a gazdálkodást folytató fiú kétszer annyi jogot kapott, mint a többiek.

Az egy család birtokában lévő erdőjog mennyisége a tulajdonos társadalmi helyzetétől függött. Tardonán az összesen 151 illetőségből egy-egy család kezén 5 jog volt a legtöbb, de előfordult, hogy 4-5 embernek volt egy illetősége. Sajóvelezden 3-4 nyolcad (jog) az általános, csak a legmódosabb gazdák kezén volt 12-13 erdőjog. Felsőtárkányban 1932-ben a legtöbben (79 fő) egy *nyilással* (erdőjog), illetve egy gyalogilletőséggel (36 fő) rendelkeztek. Két nyilasa volt 29 főnek; három nyilasa 11 főnek, négy nyilasa 8 főnek. A legtöbb 12 nyilas volt, két fő birtokában.²⁸ A felsődiósgyőri zsellér közbirtokosság tagjai közül 1950-ben 6 fő 2-2, 6 fő 4-4, 1 fő 6 és 1 fő 7 illetékkal rendelkezett. A zempléni újhutai zsellérek birtokosságának 1978-ban 18 tagja volt, összesen 12,5 joggal.²⁹ A Börzsöny-hegységben, Bernecebaráti úrbéresei 640,7 kat. hold erdőben gazdálkodtak, amelyből Bernecén 386, Barátiban pedig 147 joggal rendelkeztek, de az utóbbiból 24 zsellér jogos volt. ERDÉLYI Zoltán itteni kutatásai jól érzékeltetik az úrbéri erdőjoggal rendelkezők (*jogosok*), valamint a *zsellérjogosok* társadalmi helyzetét és a helyi közösségen belüli megítélésüket, illetve az erdőjog értékét, presztizsét. Az erdőjog birtokosa nemcsak fát kapott a közös erdőből, de megillette az erdő minden haszna, vagyis a legeltetés, az erdei termékek gyűjtése, kőbányászat. Akinek joga volt, főként a 10-20 erdőjoggal rendelkezők, irányították a falu életét. A zsellérek arra törekedtek, hogy vásárlással, benősüléssel biztosítsanak maguknak erdőjogot, s így fát és rangot is szerezzenek a falu társadalmában. Barátiban a 24 zsellérjog tulajdonosa részt vehetett a birtokossági közgyűléseken, szavazati joguk is volt, de az úrbéresek, az „igazi” jogosok mégsem tartották magukkal egyenrangúnak a zsellérjogost még akkor sem, ha ugyanannyi erdőjogot szerzett magának, mint egy jogos. Tehát az erdőjog önmagában nem emelte fel a zsellért a jogosok társadalmi rangjára, mert hiányzott mellőle a gazdasági alap, a birtok, amely valaha a jobbágyot megkülönböztette a zsellértől. Ha viszont földet is tudott vásárolni az erdőjoga mellé, akkor a zsellér is *jogos* lett, s nem hívták többé *zsellérjogosnak*. Az erdőhasználat során hosszú ideig konzerválódtak a feudalizmuskori társadalmi különbségek, és csak kevés volt zsellérnek sikerült az erdőjog és a szántóföld révén a társadalmi felemelkedés. Ezért kerestek más megélhetést maguknak, és közülük került ki az ország más vidékein is dolgozó erdőmunkás réteg.³⁰

Régióink más vidékein nem tapasztaltuk a jogos és zsellérjogos erdőjárandóságon kívüli illetén társadalmi megítélését. A zsellérjoggal rendelkező illetőségének mértékében részesült a közös erdő fájából, az

erdőjoggal egyáltalán nem rendelkezők pedig csak a szabad gyűjtögetés és a száraz gallyak szedése révén használhatták az erdőt.

A közbirtokosság a községen belül mindenütt önálló testületet jelentett, és sajátos szervezeti rendje volt. A birtokossági erdőn kívül a közigazgatási község még különálló erdőterülettel is rendelkezett.³¹ Az erdővel kapcsolatos legfontosabb kérdésekben a tagok közgyűlése döntött. A legtöbb helyen évente két gyűlést tartottak, télen a fakitermelés és faosztás alkalmával és év végén vagy tavasszal. Az év eleji gyűlés az előző évi munkát értékelte, és döntött az alkalmazottak felől, illetve a legelő és erdőtisztításról. Rendkívüli gyűlést akkor hívtak össze, ha valamelyik közösségi alkalmazott helyett újat kellett választani, vagy nagyobb összegű beruházáshoz, vásárláshoz szükség volt a tagság véleményére. A *vezetőséget* Felsőtárkányban évenként, máshol 3-4 évenként választották és az évközi ügyintézés volt a feladata. A közbirtokosság vezetőségének, illetve *gazdatanácsnak* (Sajóvelezd), *birtokossági tanácsnak* (Diósgyőr) meghatározott feladatkörű tisztségviselői voltak.

A testület vezetője az *elnök, úrbérességi elnök, gazdasági elnök*, (Bükkszék) *gazdaközönségi elnök* (Felsőtárkány). Rendszerint valamelyik módosabb gazdát választották meg, de nem mindig a falu legvagyonosabb emberét. A rátermettség is számított, inkább értelmes, megbecsült és törvénytisztelő embert kerestek. Az elnök volt a közbirtokosság felelős vezetője, ő vezette a gyűléseket, tárgyalt az erdészeti hivattal, a község vezetőivel, és képviselte a közbirtokosságot a hatóságoknál. Fakitermeléskor ő kérte a vágási engedélyeket, az erdősszel és az erdőgazdával együtt ő jelölte meg a kitermelhető erdőterületet, irányította a faosztást, gondoskodott a facsemeték ültetéséről, az erdő és a legelő tisztításáról. Ügyelt arra hogy a birtokosság alkalmazottai rendszeren ellássák feladatukat. Az elnöknek bizonyos tiszteletdíj vagy természetbeni juttatás járt. Diósgyőrben 1897-ben 10 forint, Filkeházán 1945-ben 60 pengő, Sajópuspökiben 1956-1962 között évente 500 forint tiszteletdíjat kapott. A faosztáskor rendszerint egy joggal több fa illette meg az elnököt, Felsőtárkányban pedig kaszáló illetményt kapott a közös rétből.

A *pénztáros* vagy *pénztárnok* a közbirtokosság pénzügyeit intézte, a bevételeket és a kiadásokat kezelte. Választásánál a megbízhatóság és a rátermettség volt a fontos. Egy-egy köztiszteletben álló ember hosszú ideig betöltötte ezt a felelősségteljes tisztséget: pl. Mikófalván Báró Sándor 1929-1942 között, Bodonyban Borsos Mátyás 1946-tól 1963-ig volt pénztáros. Felsőtárkányban a pénztárnok tiszteletből szol-

gál, Bodonyban és Diósgyőrben egy joggal több fát kap osztáskor. Filkeházán 1945-ben 50 pengő volt a tiszteletdíja.

A *gazda*, *erdőgazda*, *erdőbíró* feladata volt az erdő ellenőrzése, a határjelek felújítása, faosztásnál segít az elnöknek és irányítja a fakitermelést. Tiszteletdíjat csak néhol kapott, pl. Sajópuspökiben évi 500 Ft-ot.

A közbirtokossági gyűlések jegyzőkönyveit helyenként külön *jegyző* vezette, akinél a megfelelő irás és jó fogalmazási készség számított. A hegyközi Filkeházán ő kapta a vezetőségből a legtöbb tiszteletdíjat, 1945-ben évi 80 pengőt.

Az elnök, pénztáros és erdőgazda mellett néhány nagyobb közbirtokosságnál *pusztabíró* (Bükkszék, Felsőtárkány), *gazda* (Hegyköz), *pusztagazda*, illetve *kondásbíró* (Mikófalva, Hegyköz), is volt. Feladatuk a közös rétek lekaszáltatása, a takarmány behordatása a bikaistállóhoz, és felügyeltek az apaállatok takarmányozására. Felsőtárkányban évenként két *mezőbíró*t és egy *hegybíró*t is választottak.

A vezetőség munkáját a 3-6 főből álló *választmány*, *tanács*, *ellenőrző bizottság* vagy *hites*, *hegyhites* segítette. Gyakorlati munkájuk a faosztáskor a kivágandó fák megjelölése volt.³² A közbirtokossági gyűléseket rendszerint vasárnap délután tartották a község házában vagy az elnök lakásán, illetve udvarán. A gyűlések színhelye gyakran volt az iskola és a kultúrház is. Sajóvelezden az úrbéri elnök házában volt egy dupla fenekű *közbirtokossági láda*. Ennek a rejtett fiókjában tartották a régi és bizalmas iratokat. A közgyűlésekről jegyzőkönyvet vezettek, ezek bepillantást engednek a szervezetek működésébe, tájékoztatnak a tárgyalt témákról és a közbirtokosságok gazdasági helyzetéről.³³

A volt úrbéresek közösségei, az erdő, legelő és rét mellett egyéb vagyonnal is rendelkeztek. Lehetett kőbányájuk, de a közösség tulajdonát képezték a pásztorházak, bikaistállók is a bennük lévő apaállatokkal. A közbirtokosságok kiadásai között jelentős tétel volt az ingatlanok adója, az erdőkezelési járulék, a közösség alkalmazottainak a fizetése, tenyészállatok vásárlása. A bevételek között legfontosabb a közös erdő évenként kitermelt fájából származott, amelyből a bányafát, szerszámfát, de a tűzifa egy részét is értékesítették. 1922-ben a felsőtárkányi közbirtokosságnak bikavásárlásra nem volt elegendő pénze, ezért egy akácfas területet árverés útján értékesítették. Ha a költségvetésben hiány mutatkozott, vagy nagyobb vásárlást akartak eszközölni, akkor az összeget erdőilletőség arányában kivetették a tagokra. A sajóvelezdi közbirtokosság 1960-ig száz év alatt 350 hold legelőt és 250 hold erdőt

vásárolt, és ha a vásárláshoz nem volt elegendő pénzük, nyolcadok arányában kivetették a tagokra. Aki a vételhez nem tudott hozzájárulni, annak a jogát a módosabb gazdák átvállalhatták, s így jutottak több erdő- és legelőilletőséghez. A felsőtárkányi gazdaközönségeknek abból is jövedelme származott, hogy a kb. 700 hold birtokának vadászati jogát évi 500 pengőért bérbe adta.³⁴ Felsőtárkányban és Diósgyőrben bérleti díjat, vagy a kiegészített mész bizonyos hányadát kérték a területükön meszet égetőktől.³⁵

A közbirtokosságok a pásztorok (csordás, gulyás, kondás) mellett rendszerint *kerülőt*, *mezőört*, és *erdőört* is alkalmaztak, akik a közösség ingatlanjait őrizték. Felsőtárkány és Kistálya község közösen fogadott erdőkerülőt, akinek a járandósága 1922-ben: 7,5 mázsa búza, kaszáló, egy-egy nyilas fája mindkét faluból, 2000 korona évi fizetés. Saját használatra egy kocsi hulladékfát is szedhet. 1925-ben az erdőkerülő járandóságából a búzát már erdőjogonként 3 literben állapítják meg.³⁶

A közös erdő legfontosabb hasznából, az évenként kitermelt bizonyos mennyiségű fából a tagok joguk arányában részesedtek.³⁷ A kapitalizmus időszakában az erdő egy funkcióra és fő haszonvételre, a fára szűkült le. A korábban meghatározó erdei gyűjtögetés és állattartás jelentősége fokozatosan csökken és századunkban elveszíti fontosságát, illetve kiegészítő tevékenységgé válik.³⁸ A közbirtokosság fontos feladata volt az erdő fáinak védelme és a fahaszon szétosztása. Erdőik állami kezelés alatt állottak, az évenként kivágható területet a járási erdőfelügyelőségek engedélyezték, és azt a vágási ütemterveknek megfelelően az erdész jelölte ki. A közbirtokosságok összterületétől és az erdő állapotától függött, hogy egy egy településen évente mennyi fát vághattak ki. A Mátra dombvidéken a 19. század végén 40 éves vágásbeosztás volt. Sajóvelezden az 1200 hold közös erdőt is 40 éves vágás szerint termelték, és kb. 100 holdnyi tölgyest meghagytak *őserdőnek*. Ebből vágták az épületfát, szerszámfát.³⁹

Az erdész az úrbéri elnökkel, a pénztárossal, erdőgazdával és néhány segítő emberrel késő ősszel, tél elején vonult ki az erdőre, és először kijelölték a kivágható területet, a *nyilast*, (Bodony, Felsőtárkány, Szilvásvárad, Sajóvelezd, Mikófalva, Egerbocs), *parcellát* (Ludány), *pagonyt* (Borodnásd), illetve *pásztát* (Tardona). A határfákat fejszével *megcirkálták*, *megcsikarták* (Egerbocs), kézmagasságban megfaragták az oldalát. Az erdész döntötte el, hogy az adott területen milyen vágási módot alkalmazzanak, illetve a tűzifa és a szerfa arányát. *Tallóra vágáskor* (tarvágás) minden fát kitermeltek, csak 40-50 méte-

renként hagytak egy-egy *magfát*. A közbirtokossági erdőkben a leggyakoribb a ritkítás (*tisztítás, szálalás*) volt, amikor a növendék fákat vágták ki. *Gyérítéskor* a beteg, fejlődésben elmaradt fákat szedték ki.⁴⁰

A fának a jogosultak közötti elosztását a közbirtokosság vezetősége intézte, s erre a műveletre mondták, hogy *megnumerálták, kinomerálták, numerálták, nyilasták* vagy *kinyilasták* a fákat. Mindezek a kifejezések azt jelzik, hogy a tagok között számozott, vagy megjelölt területet, illetve fát osztottak szét. Területünkön a 19. század végétől az 1970-es évekig a faosztás különböző formákban történt. Favágáskor a tagok joguk arányában egy-egy erdőrészt kaptak, amit maguk termeltek ki. Bodonyban és Mikófalván rendszerint az akácokban osztottak nyilasokat (területet). Ritkításnál és gyérítésnél az álló fákat jelölték meg, illetve számozták, és elosztás után az vágta ki, akinek jutott. A két világháború közötti években már a legtöbb közbirtokosságban rendszerint először a tagokkal vagy bérmunkásokkal kitermeltették a tűzfát, és egyenlő egységekbe rakva osztották szét. A gerendának és szerszámfának való szebb darabokat azonban még ekkor is lábón osztották el.⁴¹

A lábón álló fák területi osztásánál a vezetőség tagjai először annyi *nyilast* alakítottak ki, ahány erdőjog összesen volt a faluban.⁴² A kivágható fák oldalát, kézmagasságban baltával *megcsapták*, majd ceruzával vagy ecsettel ráírták a nyilas számát. Tarvágáskor a nyilas határán álló fákat jelölték meg). Diósgyőrben, Répáshután az állami erdészet hatására *bélyegző kalapácsot, bélyegzonava balticska-t* használtak.⁴³ Az egy nyilasba tartozó szálfák értékét egyenként megbecsülték meglimitálták, hogy egy-egy kiosztandó területre megközelítően azonos értékű és mennyiségű fa kerüljön.⁴⁴ Így a fa értékétől függően egy nyilasban lehetett öt darab fa, míg a másokban nyolc, esetleg tíz. Az egy nyilashoz tartozó szálák ugyanazt a számot kapták. A pénztáros vezette a *lisztár*, ahol feltüntették a nyilas számát és azt, hogy abban hány fa található. Bodonyban a közgyűlés döntötte el, hogy mennyi fa jár abban az évben az egész részeseknek, s ennek megfelelően a töredék jogosoknak. Bükkzséken a zsellérek erdejét a legelő melletti akácos gödrök jelentették. Ebből 3-3 évenként közösen kivágtak egy-egy részt, és egyformán elosztották.⁴⁵

A Bükk néhány falujában (Bogácson és Bükkzsércen), illetve Nógrádban (Nádújfalu és Ludány) nem egy-egy illetőségnek megfelelő nyilast jelöltek ki, hanem több erdőjogost magában foglaló *parcellát* (Bükkzsérc, Ludány), *szekciót* (Bogács), *házhelyet* (Nádújfalu). Bükk-

zsércen 8 *páskom* (itt erdőjog) tulajdonosa kapott egy parcellát. Bogácson a tagokat úgy csoportosították, hogy egy csoportba összesen 48 illeték kerüljön, s ezek alkottak egy szekciót. A kitermelt fát szálában rakásba halmozták, s egy rakás 6 jognak felelt meg, tehát 8 rakat volt egy szekcióban.⁴⁶ Nádújfaluban ugyancsak 48 részarány (jog) alkotott egy házhelyet, tehát ennyi jog tulajdonosa került egy csoportba.⁴⁷

A két világháború közötti évtizedekben már a legtöbb közbirtokosságban először közösen kivágták a tűzre való fát, majd úgy osztották szét. Egerbocson a nyilasok közötti minőségi különbségek miatt hagyták abba a lábbon osztást, és rátértek a közösen kitermelt fa osztására. A kitermelésben erdőjog arányában kellett résztvenni: pl. Bodonyban a jog után négy méter fát kellett kitermelni és méterbe berakni.⁴⁸ A tűzfát egyrészt *méterbe* rakták vidékünkön, másrészt a gallyfát 3 méter hosszú 1 méter széles és 1 méter magas *rakásba*, *vargaméterbe*, *rakatba* (Sajóvelezd) vagy *kopkába* (Zemlepléni-hegység) rakják. Egy-egy rakat egy kocsira való fát tartalmazott. Minden egység kapott egy számot, amelyet az egyik megfaragott fára irtak. Annyi rakást illetve métert készítettek, ahány erdőjog volt a faluban. Aki nem vett részt a fa közös kitermelésében, annak meg kellett fizetnie a napszámot. Az 1940-es évek végétől a legtöbb közbirtokosság rendszerint napszámokkal termelteti ki és rakatja egységekbe a fát, és úgy osztják szét.⁴⁹

Az Északi-középhegység falvaiban mind az erdőterület, mind a lábbon álló, illetve kitermelt fa elosztása egységes módon, az ún. *nyílhúzás* során történt. Ez az ősi elosztási mód a földközösségi határhasználatnak szinte napjainkig élő maradványa. A *nyíl* kifejezés őrzi azt a gyakorlatot, amikor a határrészeket, szántókat és réteket nyílvesszők segítségével sorsolták ki egymás között, „nyilat húztak”.⁵⁰ Ez a kifejezés a közbirtokosságok faosztási gyakorlatában maradt meg a legtovább, bár az osztáskor már nem nyilat húznak, hanem számozott cédulát, amelynek azonban a legtöbb faluban máig *nyíl* a neve (Bodony, Gyöngyössolymos, Gyöngyösoroszi, Bükkszék, Egerbocs, Bükkzsérc, Diósgyőr, Répáshuta (*loz*), Sajóvelezd, Zemlepléni-hegység). Máshol *cédulának*, *fahúzási cédulának* (Kazár) hívják, sőt egy-egy településen belül mind a két terminológiát használják. (Bodony, Egerbocs).⁵¹ Fából készült nyílra is emlékeznek Bükkszéken, Bogácson, Borsodnádason. Ezek Bükkszéken újjnyi széles, 4-6 cm hosszú deszka lapocskák, Borsodnádason 10-20 cm hosszú vesszők voltak. Bükkszéken a lapocskákra írták a számot, Borsodnádason csak akkor volt ilyen nyílhúzás, ha két dolog között kellett választani pl. a falu melyik végéről kezdjék a

faosztást, vagy két egyforma farakás közül választottak. A yesszők közül az egyik hosszabb volt, s aki ezt húzta, választhatott.⁵² Tardonán kettétört gyufaszállal is sorsoltak, ha két közbirtokossági tag illetőségére jutó fájárandóságot kellett eldönteni.⁵³

A nyílhúzás, *fanyilazás* (Ragály) idejét dobszóval tudatták a tagokkal. Rendszerint télen tartották az elnök lakásán vagy a községházán gyűlés keretében. A vezetőség annyi papírcédulát készített, ahány erdőjog összesen volt, s minden cédula egy-egy nyilasnak felelt meg. Minden jogos maga - néhol egy gyerek - húzta ki kalapból vagy edényből az összehajtogatott cédulákat annyiszor, ahány erdőjoga volt. A töredékjogosok többen összeálltak, és a nyílhúzás után egymás között osztották el a fát. Bodonyban többféle nyilakat készítettek, és külön-külön húztak az egész, a fél a negyed, stb. jogosok. Bükkzsércen, Bogácson, Nádújfaluban, és Ludányban, ahol több erdőjogost tömörítő nyilakat készítettek parcellánként, a legtöbb joggal rendelkező gazda, a *parcellagazda* (Bükkzsérc), *házhelyes gazda* (Nádújfalu) húzta a cédulát, majd a többi joggal osztozkodott.⁵⁴ A sorsolás után a pénztáros feljegyezte a listán, hogy ki melyik nyilast húzta. A közbirtokosságok rendszerint kitűztek egy időpontot, ameddig a fát ki kellett vágni és hazaszállítani. A nyilasokért a legtöbb faluban fizetni kellett, amiből a közös költségeket (pl. favágás) fedezték. Felsőtárkányban 1923-ban nyilasonként 3000 koronát, 1935-ben 4 pengőt, Diósgyőrben 1913-ban 3 korona 90 fillért kellett fizetni.⁵⁵

Mátraszőlősön részért bárki mehetett *nyesteni*, *pucolni* a közbirtokossági erdőt. A legallyazott és rakásba halmozott fát a vezetőség vette át és a jobb minőségű fából a felét, a gyengébből a kétharmadát kapták meg a kitermelők.

A nyílhúzás révén erdőjog arányában történő faosztás mellett széles körben elterjedt volt a közbirtokossági erdő árverésen való értékesítése. Mikófalván és Bükkzséken, ahol zömmel akácfa volt, ez általános gyakorlatnak számított. Előre kidoboltatták, hogy mikor lesz az *árverés*, *licitálás* és „akinek jussa van”, menjen ki az erdőre. Rendszerint egy-egy jól körülhatárolható gödröt, vízmosást árvereztek el, miután az *árverő csapat* (elnök és két ember) *felnyilasolta* a területet. Egy-egy nyilas értéke a fa minőségétől függően változott, és minden nyilasra licitálni kellett. Mikófalván nyílhúzás is volt a helyszínen papírcédulákkal, és csak húzás után lehetett ráigérni a kikiáltási árra. Felsőtárkányban 1932 őszén 374 méter tűzifát jelöltek ki árverésre méterenként 1 pengő 80 fillér kikiáltási áron. 1936 decemberében 81

rakat tőkét rakatonként 6 pengőért értékesítettek. Itt árveréskor először a gazdaközönség tagjai, majd a jog nélküliek vásárolhattak.⁵⁶ Nádújfaluban Bükkszéken és Sajóvárkonyban gyakran a lábon álló szálfát is árverésen adták el. Az árverésből befolyt összeg elsősorban a közbirtokosság kiadásait, közös költségeit fedezte, de pl. Mikófalván és a Zempléni-hegységben rendszeresen *osztalékot* is fizettek a tagoknak, Pl. Regécen 1977-ben 170 forintot jogaikért.⁵⁷ Többfelé általános gyakorlat volt, hogy a faosztás után még néhány nagyobb fát szálanként elárvereztek, hogy meglegyen az áldomásra való.

A közbirtokosságok jövedelemhez jutottak a bányafa, rönkfa rendszeres eladásából is.

A közös erdőből kapott fát mindenki a maga fogatán, szekérral szállította haza. Az élelmes hegyvidéki nép a joga után járó fából minél kevesebbet rakott a szekérrre, s azt az erdőn összeszedett gallyfával *szaporította*, így megsokszorozhatta a tűzifa mennyiségét. Erre különösen az egy-két joggal rendelkezők kényszerültek.^{57a}

A 20. század első évtizedeiben a közbirtokosság még együtt intézte a közös legelő és erdő ügyeit, majd központi rendelkezések nyomán a legtöbb községben külön *legeltetési társulatok* alakultak, másol az *úrbéres birtokosság erdő és legelő társulata* néven szerepeltek (Kazár). A két társulat különválasztása azonban nem ment zökkenőmentesen, hiszen a két terület (erdő és legelő) sok szállal kötődött egymáshoz. Felsőtárkányban az 1930-as években már *úrbéres erdőbirtokosság* és *legeltetési társulat* működött külön vezetőséggel. Külön tartották a gyűléseiket, de a vagyonkezelés együtt történt. A két szervezet együttes ülésén próbálta megindokolni az alispáni rendelet ellenében fenntartott közös vagyonkezelést 1937. december 12-én. Ugyanazok a tagok alkották a legeltetési társulatot, akiknek hasonló számú illetőségük volt az erdőbirtokosságban is. A két funkció szerves összhangját és egymásrautaltságát jól példázza a közgyűlés határozata, miszerint a legeltetési feladatokat az erdőből származó haszon nélkül nem tudnák ellátni. Az együttes vagyonkezelést azonban nem engedélyezték részükre, így 1941. március 16-án szétvált a két közbirtokosság. Külön elnököt választottak a két testület élére, de a pénztáros mindkét birtokoságnál ugyanaz a személy lett.⁵⁸

Juttatott erdő vagy újbirtok

Az 1945-ös földosztáskor az Északi-középhegység sok községében a nagy erdőterületekkel rendelkező uradalmak birtokából a szántóföld mellett vagy helyett erdőt juttattak a rászoruló szegényeknek, nagycsaládosoknak. Az új erdőket nem osztották szét, hanem a volt úrbéres birtokosságokhoz hasonlóan közösen kezelték, és a működéshez ugyanolyan szervezeteket hoztak létre. Ezek neve hivatalosan *új erdőbirtokossági társulat*, de a falvakban csak *új erdőbirtokosság* (Bodony, Parád, Mátraballa, Ivád), *újerdő közbirtokosság* (Mátraderecske, Parád), *új birtokosság* (Egerbocs), *új közbirtokosság* (Gyöngyössolymos), *újbirtok* (Regéc, Mogyoróska), *juttatott erdő* (Tardona, Tarnalelesz, Egerbocs, Hegyköz), *újerdő, poletár erdő* (Felsőtárkány), *UFOSz erdő* (Rimóc). Rimócon 130 kat. holdat, a zempléni Mogyoróskán 66 kat. holdat, Regécen 106 holdat kaptak a volt nincstelenek. A legtöbb újerdővel a bodonyiak (1027,7 kat. hold) és a háromhutaiai (2400 kat. hold) rendelkeztek. Elsősorban azoknak juttattak jogot az új erdőben, akiknek az úrbéres közbirtokosságában nem volt illetőségük. Sajóvárkonyban akinek 3 méternél kevesebb járt évente a régi erdőben, annak maximálisan 2 méterrel kiegészítették a jogát. Itt legelőször a káptalani cselédek kaptak 2 métert. Tarnaleleszen 2 hold volt a minimálisan adható erdőterület. Az erdőosztásnál a gyermekek számát és a háborús érdemeket is figyelembe vették. Regécen 0,5 holdtól 5 holdig, Háromhután viszont legalább 10 holdat kapott egy-egy család. Az újbirtokosságoknál az erdőből való részesedés a kapott holdszám alapján történt. Mogyoróskán az 1970-es évek végén is működött a *Somhegyi újerdő birtokossági társulat*, Ózd-Sajóvárkonyban pedig 1990-ben is létezik az *újerdő birtokosság*. A vezetőség tagja az *elnök, pénztárnok* és a *vezetőségi tagok*. Sajóvárkonyban még *erdőgazdát* és *titkárt* is választanak, s itt az elnök, erdőgazda és pénztáros az 1980-as évek elején 700-700 forint tiszteletdíjat kapott.

Az új erdőbirtokosságok a régiek mintájára működtek. A fa elosztása azonban csak kevés helyen történik sorsolással, cédulahúzással. Gyakoribb, hogy a bérmunkásokkal méterbe vágatott fát a vezetőség megszámozza. A tagok a pénztárostól vagy az erdőgazdától kapnak egy igazoló cédulát, amelyben az illető neve és a méterfa száma szerepel. Az újbirtokosságnál nem adják el a jogot, csak az évi fájárandóságot ruházhatják át esetenként másra, rendszerint rokonra. Sajóvárkonyban az 1980-as években átlag 1400 köbméter fát termelnek ki, amelyből

300 métert adnak a tagoknak, a többit értékesítik. Ebből fedezik a közös költségeket (adó, erdőkezelés, favágók munkabére), de még a tag-ságnak járó fa hazaszállításának a fuvarköltségét is. Ezen felül 1989-ben 1000 forint részesedést is osztottak a tagoknak köbméterenként.⁵⁹

Közösen vásárolt erdők

A 20. század elejétől az Északi-középhegység több falujában jellemző, hogy a lakosok összefogva közösen vásárolnak erdőt a falu határában birtokos uradalmaktól. Ez a Zempléni-hegység, a Bükk, Mát-ra és a Karancs vidékén egyaránt előfordult.⁶⁰ Az erdön kívül többször jelentős legelőterületekhez és szántóföldhöz is jutottak, sok esetben pedig kifejezetten a legelő növelése miatt vették meg a területet. A vásárolt erdőket, legelőket közösen kezelték, az erdő hasznából a vásárlás arányában részesedtek. A közös erdővásárlásokra a rossz földművelési adottságok és szűkös megélhetési lehetőségek kényszerítették az erdős határu falvak lakosságát, s az erdő hasznából, a fa eladásából egészítették ki jövedelmüket. Az erdővásárlás vonzó célt, de ugyanakkor komoly kiadást is jelentett, ezért pl. a Zempléni-hegység falvaiból többen Amerikában keresték meg az árat.

A Zempléni-hegység belső falvaiban szinte mindenütt létesült a közös erdő kezelésére egy-egy *birtokosság*, *birtok* vagy *erdőbirtok*, amelyet a vásárlási szerződésben első helyen szereplő gazdáról neveztek el. A mogyoróskai határban több birtokosságot is alakítottak. Itt először 1911-ben vettek kb. 300 magyar hold erdőt és legelőt báró Waldbott Frigyesné uradalmából. A legelső vásárló Pekár Ferenc volt, így lett *Pekár Ferenc és társai birtokosság* a neve. Mindenkinek legalább 5 magyar hold erdőt kellett vásárolnia. A mogyoróskai Onda János adásvételi szerződése szerint 5 magyar hold erdőért 300 koronát fizetett. A mogyoróskaiakon kívül más falvak lakosai (fonyiak, regéciek, baskóiak, erdőhorvátiak) is társulhattak a vásárlókhoz. Az *F. Szűcs és társai birtokosság* az 1930-as években alakult, amikor 105 hold erdőt vettek gr. Károlyi Imre telkibányai uradalmától a mogyoróskai *Osztrika* erdőben. A *Fóris és társai birtokosság* tagjai erdőhorvátiak voltak. Az 1970-es évek elején szűnt meg a *Magyar János és társai birtokosság*, amelyben 4-5 tag kb. 300 hold erdővel rendelkezett. A *Hegedüs Mihály és társai birtokosság* erdeje a fonyi határban volt, melyet végül az állam vásárolt meg a társaságtól. A mogyoróskai határban erdővel

rendelkező és már megszűnt birtokosságok az alábbiak: *Kertész és társai* (vizsolyiak, hernádcéceiek), *Simkó és társai*, *Arnold Aladár és társai* (hernádcéceiek), *Fedor és társai*, *Szabó János és társai* (vizsolyiak), *Ivancsó Péter és társai* (baskóiak), *Golenya és társai* (óhutaiai). Az arkaiak az 1920-as években a Károlyi-uradalom erdejéből vásároltak személyenként legalább 3 kat. holdat, s ez után egy jog részesedésük volt. A baskóiak 1905-ben kb. 900 hold erdőt és legelőt vettek a tállyai Majláth bárótól a Bükk dűlőben, és 2 magyar hold után kaptak egy jogot. Óhután 1922-ben vásároltak 80 hold erdőt a Stirling-uradalomtól, s ezt az első elnökről *Kaselja-féle birtoknak* hívták. A *Regős-féle birtok* 1924-ben alakult a gr. Károlyi Imrétől vásárolt erdőből. Ez az *Amadévari közbirtok* 1961-ben, a termelőszövetkezetek megalakulásakor szűnt meg. A hegyközi Vágáshután 1928-ban jött létre az *Oprendekek-féle közbirtokosság*.⁶¹

A bükkszékiek két alkalommal vásároltak közösen erdőt és legelőt a falu határában, amelyek eredetileg a Puki és a Práf családok birtokában voltak. A *Puki-féle erdő* területe 188 magyar hold volt, s ez 99 bükkszéki lakos közös tulajdona lett. A *Práf-féle erdőt* vagy *Práf Ferdi-féle alsó erdőt* az 1920-as évek második felében vették. Egy 1930-as névsor szerint 67 erdőtulajdonos volt, akik összesen 68 kat. holddal rendelkeztek. Egy holdat vett 29 fő, 0,5 holdat 26 fő, 2 holdat 11 fő és 4 holdat 1 fő.

Mikófalván az 1930-as években 5 család kb. 80 kat. holdnyi erdőt vásárolt a borsodnádasi határban, és a közös erdő szervezetét *törpe közbirtokosságnak* nevezték. Egerbocson az 1920-as években húszan vettek erdőt, szántóföldet és rétet Rác Páltól, s ezt a területet *Rác-féle birtoknak* hívták. Szilvássváradon az 1920-as évek végén kb. 50 gazda megvette a *Csiga* dűlőt egy Peszler nevű egri birtokostól. A mintegy 150 kat. hold terület zömében erdő és legelő volt kevés szántófölddel (15 kat. hold). A kezelésére létrehozott szervezetet *csigai gazdaközönségnek* nevezték.

A Mátrában 1940-ben mintegy húsz gyöngyöSOROSZI gazda vásárolt egy nagyobb erdőrészt Rosenfeld Emil földbirtokostól. Az szervezetet az erdőrész után *Károlyvári erdőbirtokosságnak* hívták.⁶²

Az 1925-ös földbirtok statisztika szerint Heves megye további községeiben működtek még közös vásárlás révén létrejött birtokosságok. Az alábbi táblázat áttekintést ad a területek művelési ágairól is.⁶³

Község	Megnevezés	Összes terület kat. h.	Legelő kat. h.	Erdő kat. h.	Szántó kat. h.	Rét kat. h.
Recsk	Gál József és tsai	445	214	231	—	—
Egercsehi	Bartha Alajos és tsai	199	36	—	163	—
Egerszólát	Molnár Dezső és tsai	166	31	6	112	17
Tarnaszentmária	Majoros Mihály és tsai	120	4	116	—	—
Domoszló	Fehér István és tsai	240	—	240	—	—
Gyöngyöspata	Hanisz erdőbirtokosság	145	33	112	—	—
Kisnána	Lipe erdőtársaság	154	9	145	—	—
Hasznos	Tóth Lajos és tsai	242	—	242	—	—
	Holtner Mátyás és tsai	115	40	58	12	5

Karancskesziben az 1910-es, 1930-as évek között négy nagyobb vásárlás volt a legelőterület növelése érdekében. A *Marakodi-pusztán* 1911-ben létesült közbirtokosság. Egyházasgergéről több család Karancskeszibe költözött, és megvett 600 holdnyi területet, melynek a fele szántóföld volt, a többi erdő és legelő. Az erdő felét felparcellázták, a másik felét közösen használták. Az 1920-as, 30-as években még három közös vásárlás volt a faluban, amelyek után *legeltetési társulatokat* szerveztek. Ezek nevében a vásárolt dűlő megnevezése is szerepel. A *poklyosi legeltetési társulatot* az Alvégen lakó 30-35 ember alapította a Poklyoson vett 200-250 hold erdős legelőn. A Felvégen lakó 20 család az Egres-dűlőben vásárolt 120 hold erdő-legelő kezelésére hozta létre az *egresi legeltetési társulatot*. A földnélküli zsellérek az 1920-as évek részleges földreformja idején a Mocsáry-birtokból vettek kb. 40 hold legelőt (*szállásbérci legeltetési társulat*). Mátraszőlősön kb. 300-350 ember vásárolta meg a *Zsákfa erdőt*, amelyből kb. 500 hold erdő, 200 hold legelő volt. Rimócon 1910-ben 16 gazda vett egy kb. 120 holdas erdei legelőt.⁶⁴

A közös vásárláskor a résztvevők megállapodtak abban, hogy milyen nagyságú terület mevétele jelent egy *jogot* (Mogyoróska, Arka, Baskó, Karancskeszzi), *rész* (Bükkszék, Mátraszőlős, Mátraszéle), *rész-*

vényt (Szilvásvárad, Gyöngyösoroszi) vagy részarányt (Rimóc), de Míkfalván csak holdszámra vették. Bükkszéken, Karancskesziben és Mátraszőlősön 1 hold, Szilvásváradon és Baskón 2 hold, Arkán 3 hold, Rimócon 4 hold, Mogyoróskán 5 hold, Egerbocson pedig 10 hold megvétele után kaptak egy jogot a résztulajdonosok.

A fenti szervezetek a közbirtokosságokhoz hasonlóan működtek. A nagyobbaknak ugyanúgy volt vezetősége (*elnök, pénztáros, erdőgazda*), a kisebbekben pedig az elnök intézett minden ügyet. A tagok használták a közös erdőből évenként kitermelt fából származott, illetve a legelőket az állattenyésztésben hasznosították. A fát rendszerint közösen vágták ki, és a bányafát, szerfát eladva a befolyt jövedelmet részarány szerint szétosztották. A méterbe vagy rakásba halmozott tűzfából jog alapján részesültek. Minden méter, illetve rakás fa egy-egy nyilat (cédulát) kapott, és mindenki annyiszor húzott egy kalapból, ahány joga, illetve részvénye volt. Bükkszéken a szép, egyenes fákat lábon árverezték el.⁶⁵

A különféle közbirtokosságok a mezőgazdaság kollektivizálásának időszakában, főként 1961-64 között szűntek meg. Az erdőbirtokossági társulatok megszüntetését kimondó 1961. évi VII. törvény értelmében erdőik egy része állami tulajdonba, más része a termelőszövetkezetek használatába került. A felszámolást a járási tanácsok mezőgazdasági osztályai végezték. 1963 őszén a pétervásári járás nyolc községében összesen 28 erdőbirtokossági társulat szűnt meg.⁶⁶ A hegyvidék népe azóta is sérelmezi - különösen a hegységek belsejében települt és az erdőre mint szolid jövedelmi forrásra épülő falvaiban - az egykori úrbéres, vagy komoly anyagi áldozatok árán vásárolt, illetve a földosztáskor szegénységük miatt kapott erdők elvesztését. A legkirívóbb példa az, hogy az egykor legalább a tűzfát biztosító közös erdőből a termelőszövetkezet nem ad tűzrevalót a tagoknak, s azt a fatelepen kell megvásárolniuk. Talán előrelátóbban, az évszázados közös erdőhasználat és -gazdálkodás hagyományaira építve kellett volna meg szervezni az erdőbirtokosságok további sorsát. A törvény ellenére néhány településen - Regéc, Újhuta, Sajóvárkony, Szarvaskő - ma is létezik közbirtokosság.

c) Magánerdők

A nagy uradalmi és állami erdők mellett az Északi-középhegység több községében a paraszti szinten élő volt kisnemesek és módosabb gazdák saját tulajdonú és használatú erdővel is rendelkeztek. Az egykori nemesi közbirtokossági erdők felparcellázása a 19. század végére szinte mindenütt megtörtént, majd ezt a tulajdonosok öröklés és vásárlás révén gyarapították.⁶⁷ Így egy-egy birtokosnak a falu határában vagy más községben több helyen lehetett erdeje. Különösen gyakori volt a saját tulajdonú erdő a keleti-palóc vidéken, a Sajó és Hangony völgyében, valamint Heves megye kisnemesi falvaiban (Egerbocs, Tarnalelesz, Mikófalva, Bükkszék).

Egerbocsra és Tarnaleleszre a nemesi közbirtokosságok erdeinek felparcellázása után a kisnemesek erdeit hadak, illetve nagycsaládok szerint mérték ki, s azon belül a nagycsaládok szétválása után apróbb *parcellákra, nyilasokra* osztották. Egerbocsra a Szecsko, Balog, Meleg, Bertóti családnak volt nagy erdeje, a Balog és Szecsko családnak összesen 150-200 hold. Ezen belül pl. Balog Antal 20 hold erdővel rendelkezett. Tarnaleleszen a Hótartó had erdeje kb. 50 hold, a Pippáré hadé 300 kat. hold volt. Szilvásváradon az Orbán család 160 kat. holdas birtokából 32 kat. hold az erdő. Hangonyban a Szilágyi és Horvát család bírt külön erdőt. A Szilágyi család 1920 körül vált szét, s akkor Szilágyi Lászlónak 136 kat. holdas birtok jutott (100 hold erdő-legelő, 36 hold szántó és rét). Járdánházán szinte mindenkinek volt saját erdeje, Nyíró János 1934-ben 3 holdat örökölt. Sajóvelezden Sáfrán József volt a legvagyonosabb, 46 kat. holdas birtokából 12 hold az erdő. Mátraszőlősen a kisnemesi Balázs család erdejét *kuriális erdőnek* nevezték, de az egytagos *röviduraknak* is volt kimért erdeje, amit *egytagos erdőnek* hívtak.⁶⁸

A gyöngyöSOROSZI és gyöngyöSTARJÁNI gazdák a 19-20. század fordulóján falvanként csoportosan vásároltak egy-egy nagyobb erdőterületet a község határában, majd egymástól elkülönítve használták. A gyöngyöSOROSZIAK összesen mintegy 150 kat. holdat vásároltak, amit 14 parcellára osztottak. A legtöbben 5-7 hold erdőt vettek, de pl. Berzsényi József 18, Stuller János 18-20 kat. hold erdő birtokosa lett. A különválasztott erdőrészek az új tulajdonosokról kapták neveiket. Így dűllőrész-ként is szerepel a *Bede-erdő*, *Besze-erdő*, *Szóner-féle erdő*, *Torda-féle erdő*, *Berzsényi-erdő*, *Kekécs-erdő*.⁶⁹ A módosabb gyöngyöSTARJÁNI gazdák általában 16-20 kat. hold erdőt vásároltak. Az ő

erdőjüket felső gazdák erdejének is nevezték, mert feljebb volt, mint a Maspataka dülőben levő alsó gazdák erdeje. A felső gazdáké jobb minőségű tölgyes szálas erdő kevés legelővel és réttel, a szegényebbek 1-6 holdas parcellákból álló birtoka inkább cserjés legelő volt.⁷⁰

Vásárlás révén más rétegek is erdőhöz juthattak. A sajóvárkonyi Szőgedi István káptalani számadó juhász volt, s az 1870-es években vásárolt 140 holdas birtokból 80 hold volt az erdő, amelyből a 20. század közepén az egyik örökös kezén még 26 hold erdő maradt.^{70a}

A Zempléni hegyvidéken csak olyan paraszti magánerdők voltak, amelyeket a gazdák rosszabb minőségű szántóföldön telepítettek. Mogyoróskán még az 1970-es évek végén is 8 család foglalkozott a saját szántóföldön történő karácsonyfa-termesztéssel.⁷¹

A magánerdők tulajdonosok szerint határjelekkel voltak egymástól elválasztva. Egerbocson *karó közti erdőknek* is nevezték. A birtokosok erdőtulajdonukat *határfákkal, fajegyekkel* jelölték, pl. 1842-ben Sajóvelezden a fa mindkét oldalát keresztrel.⁷² A 18. században a Mátrában is alkalmazták a határfák és határkövek keresztrel való megjelölését.⁷³

Az ilyen határfák a szomszédok közös tulajdonát képezték, és ha egyikük önkényesen kivágta, abból pereskedés származott. Más esetekben a fának csak azt az oldalát faragták meg, amelyik *lénia*hoz tartozott.⁷⁴

Az egyéni parcellák sarkain *határdomb* volt beleállítva karóval. A karó köré hányt földkupacot hívták *zsombiknak* (Szilvásvárad, Hangony) és *handzsiknak* (Borsodnádásd) is. Ezenkívül még a határvonalon egymástól látótávolságra álló, mindkét oldalon megfaragott határfák is voltak. Ezeket a határjeleket 5-6 évenként megújították, és a határfákat tarvá-gáskor is meghagyták.

Egerbocson annak ellenére, hogy a nagycsaládokon belül az erdőt felparcellázták, a legeltetés közösen ment az erdei legelőkön. Ezért minden nagycsalád választott egy *családgondnokot*, aki a közös ügyeket intézte. Az 1930-as években viszont összevonták a különböző családok, a közbirtokosság és a Rácz-féle birtok legelőit, és *legelőtársulatot* alapítottak. Az erdők azonban továbbra is a családok birtokában és egyéni használatában maradtak.

A saját erdőből a gyerekek a többi birtokhoz hasonlóan örököltek. Sajóvelezden az volt a szokás, hogy ha egy-egy örökösre 2 holdtól kevesebb erdő jutott volna, akkor nem mérték szét, hanem együtt használták. A rimóci Balázs és Borka családnak a sipeki határban volt birtoka (*Balázsok erdeje, Borkák erdeje*). Olyan kevés volt az erdő (a

Borka családnak 5 hold), hogy nem parcellázták fel, hanem a családhoz tartozók közösen vágtak belőle és szétosztották.⁷⁵

A Mátra dombvidék 19. század végi magánerdőinek használatáról így ír a megyei monográfia: „Ezekben a szétparcellázott erdőkben rendszer fahasználat nincs is, csak úgy lopkodva, szálanként ütnek le egy-egy érdemesebb példányt, a legeltetést pedig általában és közösen gyakorolják. Így ritkul az erdő, a marha a harasztot, televényt letapossa. Ezekben az erdőkben alig van már tölgyfa, csak vén csertörzsek maradtak vissza.”⁷⁶ A recens gyűjtések viszont arról győznek meg, hogy századunkban a tulajdonosok kimélték az erdőt. Komoly értéknek, biztonsági tartaléknak tekintették, amiből csak akkor adtak el favágásra 1-2 holdnyi területet, ha anyagilag megszorultak. Saját célra csak a satnyább, fejlődésben visszamaradt fákat vágták ki, mindig *tiszítás* volt. A tüzelőt gallyfából biztosították, a bányafát szerszámfát értékesítették. A nagyobb erdővel rendelkezők fakereskedőknek is eladták a fát, illetve faszénnek égetve értékesítették az ózdi vasgyárban. A második világháború után már a saját erdő használatát is szabályozták, és a favágást az erdőhivatallal, illetve a megyei tanács mezőgazdasági osztályával kellett engedélyeztetni. A nagyobb területű magánerdőket az 1940-es években államosították, a kisebbek pedig az 1960-as évek elején a termelőszövetkezetek használatába kerültek. A keleti-palóc falvakban azonban még ma is találunk kisebb magánerdőket. Dédestapolcsányban 10 kat. hold alatti *parcellázott erdőket* használnak tulajdonosaik.⁷⁷

d) A közös és magánerdők gondozása, pótlása

A 19. század végi országos törvények, az erdőgazdálkodást szabályozó rendeletek ellenére sok probléma volt a közbirtokossági és magánerdők újratelepítésével, pótlásával. A 19. század végéig a közös erdőkben nem ültettek csemetéket,⁷⁸ a magánerdőkben pedig még századunk első felében sem „ültették az erdőt, csak ahogy nyött.”⁷⁹ Tavágás után 30-40 méterenként *hagyásfákat, magfákat, anyafákat* hagytak, arról települt újra az erdő. Az ilyen erdőrészt *vágásnak* nevezték, és 5-6 évig nem legeltették, hogy mielőbb újrasarjadjon. A magfát csak akkor vágták ki, amikor a csemeték egy méterre megnőttek.

Az akácokban is hagytak magfát, mert jobban szerették ha az új fa nem gyökérről hajt ki. Ezért sok helyen tövestől szedték ki az akácfaakat.

A 19. század végétől a közbirtokossági erdőkben az erdészeti hatóságok már megkövetelték a favágás utáni csemetézést, erdőtelepítést. Ebben főként a családok asszonyai, lányai vettek részt erdőjoguk arányában. 1898-ban Diósgyőrben még a közösen szedett makk elültetése volt az általános. A fiúk által méterenként kiásott gödörbe 2-3 szem makkot szórtak a lányok.⁸⁰ A facsemetéket az állami csemetekertek biztosították, de a Börzsönyben az úrbéreseknek saját csemetekertjük is volt, amelyet kerítéssel védtek a vadaktól. A csemeteültetés ideje tavasszal volt, amikor az erdész irányításával dolgoztak. A férfiak ásóval, *ortókapával* 20-30 cm mély gödröt ástak, az asszonyok meg beletették a csemetét és rákaparták a földet. A facsemetéket 40-50 cm-re ültették egymástól, csak az akácfákat 2-3 méterre. A legtöbb közbirtokosságban nem nagyon gondozták a befogant csemetéket, néhol viszont két évig kapálták, sarlózták a környékét, a *tányért*, illetve a vadak ellen vessző- és töviskerítéssel védték. Az 1950-es évektől az állami erdőgazdaságok felügyelik a közös erdők felújítását, több helyen ők gondoskodnak a szakszerű kezeléstről, amelyért a közbirtokosságok járulékot fizetnek.⁸¹

JEGYZETEK

1. CSIZMADIA Andor 1977. 35.
2. Uo.
3. Kisholdban számolva. SOÓS Imre 1975. 125., 400., 268-69; 206., 235; 161.; 195; 445; 95; 242.
4. PETERCSÁK Tivadar 1979. 264. Zala megye 52 községből 5 hold erdónél kevesebbet kapott 75%, ennél többet 25% ; SIMONFFY Emil 1960. 389.
5. SOÓS Imre 1975. 391.; 360.
6. SOÓS Imre 1975. 116.; 208.; 452.; 463.; 118.; 206.; 453.; 96.
7. Ugyanezt a tendenciát állapítja meg Zala megyében SIMONFFY Emil 1960. 392.
8. SZABÓ István-SZABÓ László 1977. 71.
9. PETERCSÁK Tivadar 1979. 265.
10. BML. Sátoraljaújhely V/I. Felsőgemenc község képviselőtestületi jegyzőkönyve 1893-1937.
11. Magyar törvénytár 1912. 787-788.
12. 1898. évi ...
13. Vö: TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1981. 519.
14. PETERCSÁK Tivadar 1989. 245.
15. PETERCSÁK Tivadar 1979. 261-280.; 1981. 45-50.; 1984. c. 479-483.; 1985. 253-265.; 1989. b. 244-254.; MÁDAI Gyula 1965a. 125-143.; SZABÓ István-SZABÓ László 1977. 71-92.
- 15a. PETERCSÁK Tivadar 1979. 265.; 1981. 46.; 1985. 255.; 1989. b. 244
16. HML. VII-1/a. 48.
17. PETERCSÁK Tivadar 1981. 47.; 1985. 255.; 1989.b. 244.; MÁDAI Gyula 1965a. 141.
18. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 224.; MÁDAI Gyula 1965a. 126.; BOZÓ József 1970. 101.
19. PETERCSÁK Tivadar 1981. 47.; 1989.b. 244.
20. PETERCSÁK Tivadar 1981. 47.; 1984. c. 480.; 1985. 258.; 1989. b. 244.
21. A témához L: HEGYI Imre 1975. 259-263.
22. PETERCSÁK Tivadar 1981. 47.; 1985. 258.; 1989.b. 24.; MÁDAI Gyula 1965a. 126; Veszprém megye néhány falujában 1 *fertály* (1/4 telek) után járt egy egész erdőjog, az 1/8 telek, *oktál* után egy fél jog. Ugyancsak 1/8 rész volt a számítás alapja a Zala megyei Szilvágyon. HEGYI Imre 1975. 499.
23. MIHALOVITS János 1919. 11-14.

24. PETERCSÁK Tivadar 1981. 47.; 1989. b. 245.
25. MÁDAI Gyula 1984. 60-61.
26. SZABÓ István-SZABÓ László 1977. 71.; PETERCSÁK Tivadar 1989. b.246.
27. MÁDAI Gyula 1965a. 126.; BOZÓ József 1970. 103-104.; PETERCSÁK Tivadar 1981. 47.; 1989. b. 246. ; HEGYI Imre bakonyi kutatásai alapján etnikus sajátosságokat is megkülönböztet az erdőjog öröklésében. Amíg a német községekben az erdő, legelő, szántó együttes öröklése és birtoklása volt gyakorlatban, addig a magyar és szlovák falvak lakosságánál a nagyméretű felaprózódás és az erdő-, illetve legelőjognak a szántóföldtől való leválása volt a jellemző. Az öröklések révén sok töredékjog keletkezett, így a Dunántúl középső vidékén és a felső Duna-Tisza közén a *holdjogokban* való számolás váltja fel a telekjogot. Ennél minden hold szántóföldhöz tartozott egy eszmei erdőjogrész. HEGYI Imre 1975. 495-500.; 1978. 197. A Hargita hegységbeli Szentegyházasfaluban szintén minden hold szántó után járt egy arányjog. MOLNÁR Kálmán 1978. 34.
28. PETERCSÁK Tivadar 1981. 47.; 1985. 258.;1987. 15.; 1989.b. 246.; EA 4470. 32-51.; MÁDAI Gyula 1965. a. 127.
29. MÁDAI Gyula 1965a. 127.; PETERCSÁK Tivadar 1981. 47.
30. EA. 4470. 32-51.
31. P1. Gyöngyöspátán a 19. sz. végén 29 kat. holddal. Magyarország földbirtokosai. 283-284.
32. A közbirtokosság tisztségviselőihez L: PETERCSÁK Tivadar 1979. 266-267.; 1981. 48.; 1984. c. 481.; 1985. 256-257.; 1987. 148-149.; 1989. b. 246-248.; MÁDAI Gyula 1965a. 128-129.; SZABÓ István-SZABÓ László 1977. 71-73. A Bakonyban a *gazdaelnök* és *erdőbíró* tisztségre vannak adatok. HEGYI Imre 1978. 34. Ezen túl csak a Hargita vidéki közbirtokosságok vezetőségéről és működéséről rendelkezünk publikált információkkal. Itt is volt *elnök*, *pénztárnok*, *jegyző*, *erdőgazda* és *közbirtokossági tanács*. MOLNÁR Kálmán 1978. 36.
33. Területünkről csak néhány településen - Diósgyőr, Felsőtárkány, Nagyvisnyó, Filkeháza - maradt meg a 19-20. század fordulójától a 20. század közepéig vezetett jegyzőkönyvek. L: MÁDAI Gyula 1965a. 125-143.; PETERCSÁK Tivadar 1987. a. 145-160.; 1979. 266.; HML. V-276/b/1.
34. PETERCSÁK Tivadar 1987. 257-258.; 1989. b. 248-249.
35. PETERCSÁK Tivadar 1987. 257.; MÁDAI Gyula 1965a. 136-137.
36. PETERCSÁK Tivadar 1987. 150.
37. Ezúton helyhiány miatt eltekintek a közbirtokosság legeltetésből származó tevékenységének és hasznának tárgyalásától.
38. Vö: SZABÓ István-SZABÓ László 1977. 77.
39. BOROVSZKY Samu én. (Heves megye) 26l.; PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 249
40. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 249.; Vö: PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. 574.
41. PETERCSÁK Tivadar 1981. 48.; 1984. c. 481.; 1989. b. 250.; MÁDAI Gyula 1965a. 134-135.; TAGÁNYI Károly az erdőbirtoklás fejlődése utolsó stádiumának tartja, amikor már nem erdőterületet osztanak az erdőjog fejében, hanem csak fát. TAGÁNYI Károly 1896 I-VIII. Veszprém és Zala megyében az erdők nagy részének kiirtása után terjed el az előre kivágott és ürméterbe rakott fa szétosztása. HEGYI Imre 1975. 501-502.

42. Gömörben *léniának* nevezték a közbirtokossági erdő fakitermelésre felosztott darabjait. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988.57.
43. MÁDAI Gyula 1965a. 135.; 198. 61.
44. A régebbi időben ugyanezt a módszert alkalmazták Székelyvárságon és Hargita vidékén. TAGÁN Galimdzsán 1943. 33 ; MOLNÁR Kálmán. 1978. 34-35.
45. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 250.; 1981. 48.; SZABÓ István-SZABÓ László 1977. 77.; MÁDAI Gyula 1965a. 135.
46. BOZÓ József 1970. 103.; HOM NA 1557. Hajdú Imre gyűjtése.
47. Sgy. Nádújfalu 1983. Kotroczó Bozsik Lőrinc közlése. Hasonlóan történt a faosztás a Dunántúl középső vidékén, ahol a a gazdák úgy álltak össze, hogy erdőjoguk összege pontosan 30-40-50 legyen, s ennek megfelelő nagyobb *pagonyokra* (erdőegységre) osztották a területet. HEGYI Imre 1975. 500-501.; 1978. 37-39.
48. Az erdei méter fa mennyisége a 19. század végétől változott. 1885-ben Gyöngyös vidékén 1 méter széles, 1 méter hosszú és 1,1 méter magas egységeket raktak (HML. Gyvl.XCVI/8.). A 20. század közepén már 1x1,30 méter alkot egy köbmétert. (PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 486-487.) Ózd-Sajóvárkonyon a legutóbbi években már 1x1x1,75 méteres egységeket raknak egy köbméterre. (Sgy. 1990.) A Bakonyban 1x1x1,2 méteres erdei métereket használnak. HEGYI Imre 1978. 58.
49. MÁDAI Gyula 1984. 62.; PETERCSÁK Tivadar 1981. 48.; 1989. b. 251.
50. Magyar Néprajzi Lexikon 457-58 Török Katalin Vö: PALÁDI-KOVÁCS Attila 1979. 92-93.
51. A Bakony vidékén már nem él a *nyílvonás* kifejezés, csak földrajzi nevek őrzik emlékét. Itt *cédulát húznak* sorsoláskor. HEGYI Imre 1975. 504.; Vö: JABLONKAY Géza 1968. 200.
52. Sgy. 1983. Bükkszék, Józsa Ignác 88 éves; Borsodnádásd, Érsek Prókátor Emil 1905; Vö: MÁDAI Gyula 1970a. 9.; TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1959. 47-50.
53. HOM NA 1763. MÁDAI Gyula gyűjtése. Domaházán a földvagon osztásakor használtak egy-egy területet jelölő jelzett gyufaszálat. DENIA 726.25. PALÁDI-KOVÁCS Attila gyűjtése.
54. BOZÓ József 1970. 105-106.; PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 252.
55. PETERCSÁK Tivadar 1977. 154.; MÁDAI Gyula 1965 a. 135.; Ugyanúgy fizettek a Bakonyban (HEGYI Imre 1978. 40.) és Székelyvárságon (TAGÁN Galimdzsán 1943. 33.)
56. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 253.; 1978. 14.; SZABÓ István-SZABÓ László 1977. 72.
57. PETERCSÁK Tivadar 1981. 49.; 1989. b. 253.
- 57a. PETERCSÁK Tivadar 1978. 14.; 1989. b. 253.
58. HML. V-230/14.; PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 253-254.
59. PETERCSÁK Tivadar 1981. 49.; 1985. 261-62.; 1989.b. 254-55. Az új erdőbirtokosságra vonatkozó országos adatokkal nem rendelkezünk.
60. Ezen túl a Veszprém megyei Szentbékálán közösen vásárolt erdő használatára alakult un. *grófbirtokosság* működéséről tudunk. GELENCSÉR József 1982.
61. PETERCSÁK Tivadar 1981. 9-50.; 1979. 266.
62. PETERCSÁK Tivadar 1985. 261.
63. Magyarország földbirtokosai 1925. 138-154.
64. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 255.
65. PETERCSÁK Tivadar 1987. b. 131-134.
66. A Pétervársárai Járási Tanács VB. Mezőgazdasági Osztály határozata (kézirat)

67. Szentgál, a bakonyi kismemesi falu gazdái 1945-ig rendelkeztek saját erdővel. VAJKAI Aurél 1959. 22.
68. Saját gyűjtés 1983. L. PETERCSÁK Tivadar 1989.b. 256-257.
69. Heves megye földrajzi nevei IV. 38-43.
70. PETERCSÁK Tivadar 1985. 263.
- 70a. Sgy. Sajóvárkony 1990. Szögedi István.
71. PETERCSÁK Tivadar 1981. 50. A Bakonyban a gazdák a mezőgazdasági termelésre alkalmatlan területeket ültettek be fával és egyénileg használták. HEGYI Imre 1978. 32.
72. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 26.
73. Gyöngyös, Markaz TAKÁCS Lajos 1980. 96.
74. HERKELY Károly 1941. 259.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 26.
75. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 257-258.
76. BOROVSZKY Samu én. (Heves megye) 262.
77. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 258.
78. ALBERT Ferenc 1868. 403-404.
79. Sgy. Járdánháza, Nyíró János (1904).
80. MÁDAI Gyula 1965a. 134.
81. PETERCSÁK Tivadar 1981. 259.; EA ;4470. 45. Erdélyi Zoltán gy.

IV. AZ ERDŐ HASZNA

1. A fa a paraszti gazdaságokban

A fa sokféle felhasználása révén jelen volt a parasztcsaládok mindennapi életében, a gazdasági szükségletek kielégítésében. A 20. század közepéig a falusi lakosság körében a fa volt a legfontosabb energiaforrás, de a hagyományos paraszti gazdaságok eszközkészletében is a fatárgyak domináltak. A hegyvidéken minden gazdaember értett valamelyest a legalapvetőbb mezőgazdasági eszközök elkészítéséhez, reperálásához. Az erre specializálódott faragók száma már jóval kevesebb, a hegyi falvakban nagyobb arányban jellemző. A kitermelt és különféle formában feldolgozott fa jelentős helyet foglalt el az Északi-középhegység és a fában szegény Alföld közötti hagyományos árucserében, s így egyik eszköze volt a táji adottságokból következő gazdálkodási struktúra kiegyenlítődésének, a mezőgazdasági termékek beszerzésének. A továbbiakban elsősorban a jobbágyfelszabadítást követő száz évre koncentrálva elemezzük a fa hasznosításának módozatait, az ismétlések elkerülése végett korábbi adatokra csak indokolt esetben hivatkozunk.

a) Tűzifa, kereskedelem a fával

A különféle közbirtokossági erdők elsődleges haszna az volt, hogy tűzifát biztosított tagjainak. Ez lehetett méterbe vágott *ölfá* vagy hosszúra hagyott rúdfa, gallyfa. Az élelmes hegyvidéki nép, különösen a fogattal rendelkezők, számtalan praktikával „toldották meg” a hazaszállított fát, és ezt a közvélemény nem tekintette lopásnak. Igyekeztek minél kevesebb ölfát rakni a szekérre, hogy az erdőn összeszedett gallyfával megtetézhesék, kiegészíthesék. Az ölfát és gallyfát ún. *karfás* szekérrel, a vastagabb és hosszabb rönkfát hosszúra nyújtott, oldal nélküli lovas szekérrel szállították.

Az erdőn dolgozó favágók a munkadíj fejében vagy amellettt kaptak lehetőséget arra, hogy meghatározott mennyiségű gallyfát vihesse-

nek haza. Egerben a 19. század elején a püspöki erdészetnél minden öl fa kivágása után a munkabéren felül három cédulát kapott a favágó, hogy talyigán vagy szánkón ingyen hordhasson száraz tűzifát.¹ A Börzsönyben a favágók 4-5 szekér *bimbófát* vihettek haza kedvezményes áron.² Gyöngyös környékén elterjedt volt a részes *puolás*, erdőtisztítás során jutni tűzifához.^{2a} (4. kép)

A falvak szegényebb családjai, a zsellérek, erdőjog nélküliek a száraz gallyak összeszedése és különféle eszközökkel való hazaszállítása révén jutottak tüzelőhöz. A feudalizmuskori falusi és mezővárosi erdőhasználat, a faizás tárgyalásánál több konkrét esetre és formára utalunk. A szegény családok asszonyai azonban a kapitalizmus időszakában, a 20. század közepéig továbbra is hagyományos módon szerezték be a család tüzelőjét. A közbirtokossági erdőkben mindenkinek szabad volt a száraz gallyak szedése, az uradalmi erdőkben viszont rendszerint tiltották vagy külön engedélyhez kötötték.

Ősszel jártak legtöbbit az erdőre, amikor a télire valót gyűjtötték össze, de télen is kimentek ha elfogyott a fa. A Börzsönyben az asszonyok csapatostul, *bandákban* mentek fát szedni, férfiak közül inkább csak az öregebbje, aki a nehéz fizikai munkát már nem bírta, ment egyedül. A Börzsöny falvaiban - sajátos fahordó eszközükről, a *bazárkáról* - *bazárkásoknak* is nevezik a gallyszedőket. Itt egy-egy banda 5-10 asszonyból áll, akik rendszerint egykorúak, rokonok vagy szomszédok, s minden csapatnak megvan a maga fagyűjtő területe. Egy 40 cm hosszú *baltikát* is visznek magukkal, ami tiltott szerszám, ezért a kötényük, vagy a háti teher közé rejtik. A börzsönyi falvakban a baltikával szétdarabolt fatuskó darabjait az elsősorban piacozásra használt *hátyiban* is hordják, amit négy dorongfával magasítanak meg.³ (5-6.kép)

A Mátrában és környékén az asszonyok egy kampós fával, a *kamóval* rángatták le a fák elszáradt ágait, majd kb. méteres darabokra tördelték. Gyöngyössolymoson és a mátrai szlovák falvakban a száraz gallyat kötélbe kötve, a hátukon cipelték haza. A hátuk mögé rendszerint füvet raktak, hogy ne törje a fa.^{3a} Gyöngyösön, a Durándán lakó szegényebb férfiak egy sajátos teherdördő eszközt, a *krosnyát* használták a száraz gallyak hazahordására. A lécekből összeállított, szegekkel és csavarokkal megerősített, téglatest alakú teherhordó eszköz kb. 60 cm hosszú, 27-28 cm széles és 70-80 cm magas. Vásznonból készült két *kantárral* köthették a hátukra, amelyet egy deszkalaphoz szögeztek. Ehhez a deszkához egy szalmával vagy szénával tömött vászonzsákot is kötöttek, hogy a teher ne törje a hátat. Az erdőn méteres

darabokra összevágott fát a krosnya lécei közé rakták, majd dróttal átkötve szállították haza. A szláv terminológia ellenére érdekes, hogy a krosnyát nem használták a mátrai szlovákok, de ilyen funkcióban ismeretlen Észak-Magyarország más szlovák településein is. Hasonló formájú teherhordó eszközt használtak a zempléni és felvidéki szlovák ablakosok.⁴ A férfiak a krosnyával rendszerint egy kisméretű fűrész és baltát is vittek magukkal, noha vágóeszközöket tilos volt az erdőre vinni. A krosnyával történő fahordás nehézségeire utal a gyöngyösi Durandán elterjedt mondás - „Hogy a krosnya nyöjön el!” -, amelyet szinte átkozódásként mondtak egymásnak.⁵ (7. kép)

Az asszonyok a Bükk vidékén is *laposkötélbe* kötve *hátalták* a száraz rőzsét. Bükkzsércen kisebb mennyiséget hátikosárban is szállítottak.⁶ Ózd környékén az asszonyok mellett férfiak, gyári munkások is hordták a *kamóval* lerángatott gallyfát kötélben. Az erdőjoggal nem rendelkező családok asszonyai télen jártak a közbirtokossági erdőre, és a kisbaltával széthasogatott tuskókat, fahajat zsákba rakva háton szállították tüzelőnek.⁷ (8-9. kép)

A Zempléni hegyvidéken gyakori volt, hogy a fakitermelőkkel asszonyok is dolgoztak az erdőn, ők szedték össze a gallyfát a favágók után. Ezért esténként egy-egy *ponyva* száraz gallyat vihettek haza az uradalmi erdőből. E tájon is általános a száraz gally szedése, és az asszonyok általában *ponyvába*, *vastag abroszba*, vagy *kötélbe* (*rucsnyik*) kötve háton hordták haza. A Zempléni-hegység falvaiban sokrétűen használt vászon teherhordó eszköz a *ponyva*, *trakkos*, amelynek a két kötőszalagjával (*trak*, *tracska*) rögzítették a terhet a hátukra. Télen gyalogszánkával is hordták a fát, de Kovácsvágáson a férfiak egyszerűen a havon húzták a kötéllal átkötött farakást az udvarig.⁸ (10. kép)

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy az Északi-középhegység falvaiban a száraz gallyfa jellemző háton szállítására a nők által legáltalánosabban használt eszköz a kötél. Emellett a Zempléni-hegyvidéken a vászon ponyva, a Bükkben és a Börzsönyben a hátikosár, Gyöngyösön a krosnya és a Börzsönyben a bazárka.⁹ Ezeken túl kisebb jelentőségű a szánkóval és taligával történő szállítás, bár a 18-19. századból szép számmal találunk rájuk vonatkozó adatokat (L. a jobbágykori faizásnál!) (11. kép)

A tűzifát az udvar végében tárolják. A ölfát keresztben egymásra *kalitkába* rakják. Ez a Börzsönyben mértékegységet is jelent, egy kalitkában 2 erdei méter fa van (10-12 mázsa). Bernecebarátiban egy-egy tehetősebb gazdának 8-10 kalitka fa is van az udvarán. A gallyfát csak

egyszerűen halomba rakják a *favágató* mellett. Ehhez egy *tuskó* és *fűrészbak* tartozik, amelyen a tűzifát szükség esetén felaprítják¹⁰ Répás után az 1980-as évek elején az erdészet alkalmazásában állók évente 7 köbméter ölfát kapnak házhoz szállítva. Sok ház előtt áll az ölfa az útszélen, mert nagy részét rendszeresen eladják a mészégetőknek, akik helybe jönnek a fáért.^{10a} (12. kép)

Az Északi-középhegységben lovas fogattal és a közös erdőben nagyobb számú erdőjoggal, illetve magánerdővel rendelkező családok a tűzifa nagy részét rendszeresen értékesítették, és a saját tüzelőjüket száraz gallyból, hulladékfából pótolták. A tűzifa mellett a magánerdőből épületre való fát, szerszámfát, de bányafát is eladtak. Előnyben voltak a lófogatosok, de szállították a fát ökrös és tehenes szekérrel is. Az élelmesebb lovas gazdák, a fuvarosok a mezei munkák elvégzése után az uradalmi, illetve az állami-kincstári erdészettől is vásároltak tűzifát - „bárcát váltottak” - hogy haszonnal továbbadhassák. Ezekhez járult még a gyűjtögetett hulladékfával való kereskedelem.

2. rajz. A tűzifa kereskedelem fő irányai. Csintalan András rajza.

A Börzsöny falvaiból a 18-19. században szekérrel és vízi úton egyaránt szállították az eladó fát. Nőtincs és Berkenye lakói a 18. században Vácott kereskedtek a fával.¹¹ Szokolya környékén - a hegyi patak felduzzasztásával - faúsztatót alakítottak ki, amellyel a Dunáig lehetett a fát leúsztatni.¹² 1920-ig a tűzifa értékesítésének központja Ipolyság volt. Berencebarátiról és Kemencéről ide hordták a tűzifát, hogy igavonó állatot, szénát és szemestakarmányt vegyenek érte. Egy jól megrakott szekér fáért egy szekér „savanyú szénát” kaptak. Igen elterjedt volt, hogy az ipolysági piacon vettek bérbe szénakaszálót egy-egy időnyre, s megegyeztek, hány szekér fát adnak érte. A trianoni békeszerződés után ez a kapcsolat megszűnt, és hatására szinte majdnem teljesen leállt a fakitermelés Kemence környékén. Ezután Balassagyarmat és Vác lett a faértékesítés helye, de korántsem olyan intenzitással, mint Ipolyságon.^{12a} A Cserhát vidékéről a 18. században távolra is fuvaroztak tűzifát, de néhány falu (pl. Lőrinci) az épületfát a Mátrából szerezte be.¹³ Felsőpetény és Szendehely fogatos gazdái még a II. világháború után is a váci piacra, Pestre és Dunakeszire vitték eladni a püspöki erdőből váltott fát. A szegényebbek 20-30 kg-os csomóba kötötték össze a száraz *pirli fát* (gyűjtősnak való aprófa), és egy szekérré olykor 150-200 csomót felrakva vitték árulni a váci piacra.¹⁴ A szegények Rimócon is abból pénzeltek, hogy az éjszaka lopva összehordott akácfa tűzifa méretre zsákba rakták, és fogadott fuvarossal a szécsényi, balassagyarmati piacra szállították. Ha nem vették meg együtt, zsákszámba is árulták.^{14a}

1848 előtt a Gyöngyös környéki falvak jobbágysai a földesurak tilalma ellenére rendszeresen eladták a faizás során beszerzett tűzifát a gyöngyösi piacon. A városi tanács 1741 telén megengedte, hogy ne csak a heti vásárok napjain, hanem minden nap hozhassanak fát, de szekereként egy krajcár helypénzt kellett fizetniük.¹⁵ 1795-ben az épületfát szállító szekerek után 6 krajcár a helypénz.¹⁶ A 20. század elején a búzapiacra álltak a tűzifát szállító szekerek, amelyek a Mátra keleti és északi falvaiból is jöttek, nemcsak Gyöngyös közvetlen szomszédságából. A fát pénzért árulták kocsi-vagy mázsaszámra, de gyakran borért is cseréltek: 8-10 mázsa fát adtak 50-60 liter borért. A fát a vevő lakására szállították és rendszerint be is hordták a pincébe. A második világháború utáni években a Jászságba is eljártak, és búzára, kukoricára, lisztre, krumplira cserélték az ölfát. Egy szekér fáért 80-100 kg búzát, 200 kg kukoricát adtak. A Mátra nyugati községeiből Apc, Lőrinci, Pásztó, Hatvan vidékére hordták a tűzifát. A fakereskedelemben

meghatározó szerepet játszó fuvarosok mellett a szegényebb gyöngyös-solymosi asszonyok puttonyba rakva háton vitték az apróra vágott tűzfát a gyöngyösi piacra, de házról házra járva is árulták.¹⁷

A Bükk-hegység falvaiban is nagy jelentőségű volt a fával való kereskedelem. Emlékeztetünk a 18. századi adatokra, amelyek az erdőben összegyűjtött törmelékfával az egri piacon kereskedő taligás, csillesszekeres baktaiakat *csillyés*, *csellyés* névvel illették.¹⁸ A felsőtárkányi gazdák az egri fapiacra jártak, de a városiak többen már Eger szélén várták a szekereket, és megalkudtak a tűzifa árában. A fapiaccon lemászták a fát, majd a fuvaros a vevő házához szállította. Ezért és a lerakásért az árán felül néhány liter bort is kapott. A közbirtokosságtól kapott és az erdészettől váltott fa eladása mellett a beszerzés illegális útjai is gyakoriak voltak a bükki falvakban. Ezért a diósgyőri erdőhivatal 1870-ben külön őrzőjáratokat írt elő az erdőöröknek a hetivásárokat megelőző időszakban.¹⁹ Répáshutáról a fát kocsiszámra hordták Miskolcra, Mezőkövesdre, Egerbe. Miskolcon jobban vették a bükkfát, ami gyorsabban ég, hamarabb meg lehet főzni mellette. Kövesden és Egerben a tölgyet és a cserfát kedvelték, ami lassabban ég, tovább tart.^{19a} A bogácsiak az erdészettől váltottak fát vagy Cserépfalu, Noszvaj és Szomolya erdeiből vásároltak. Főleg Mezőkövesdre, Hevesre vitték, de leszekereztek vele Poroszlóig, Tiszafüredig, Kunmadarasig is. Jelentős mennyiségű fát fuvaroztak el az Alföld felé a kisgyőriek is. 1910-ig az erdőmunkáért járadóságként kapott tűzifát szállították a dél-borsodi síkságra, de eljutottak a Tiszántúlra is. Cserépfalun az erdészettől felében vállaltak ritkítást, s az így kapott fát vitték Mezőkövesdre, Poroszlóra. A szekér fát egy szekér takarmányra cserérelték. A fát főleg télen fuvarozták, kisebb mértékű volt a mezei munkák szüneteiben. Alkalmanként még a 30-40 holdas nagygazdák is kereskedtek fával.²⁰ A vevők általában a száraz fát keresték. Ezen a bükkzsérciek úgy segítettek, hogy a nyers dorongfa két végét sárral vagy marhaganajjal bekenték. A hasábfát 2-3 napra a trágyadombba ásták, ettől megbarnult és száraznak látszott.²¹ A bükki fuvarosok a fát az otthoni vételár többszöröséért tudták értékesíteni, rendszerint 3-4-szeres haszonnal adták el. Ezért több faluban alakult ki olyan fuvaros réteg, akiknek megérte a több fuvar fejében másokkal kitermelteni a fát. Nem véletlen, hogy a Bükk vidéken a szegényebb népesség álma a fogat volt, és a fuvaros státusza elérendő cél és modell.²²

A Bükkben is volt egy igen szegény réteg, amely - főleg asszonyok- az erdőn gyűjtögetett huladékfát háton, *tracská* ba kötve vitte eladni, ezzel teremtve meg létfeltétele alapját.²³

A Zempléni-hegység és az alföldi jellegű peremterületek között fennálló fakereskedelem - mind az eladók, mind a vásárlók részéről - szorító gazdasági szükségleten alapult. A fában szegény Hernád-völgy Bodrogek és a Hegyalja közvetlen árucserkapcsolatban állt a zempléni falvakkal, s mezőgazdasági terményeket adtak cserébe a hegyvidéki erdők fájáért.²⁴ *Debreczeni Ember András* a Hegyalja 18. századi leírásában Makkoshotykáról és Végardóról írja: „Mind a kettő fát hord piacra, Patakra, úgy él, kereskedik, bejár szolgálatra.”²⁵ A Zempléni hegyvidékről déli és nyugati irányba történt a fakereskedelem a hegyek közötti természetes útvonalaknak megfelelően. Mogyoróska, Regéc, Fony, Arka, Baskó lakói a Hernád-völgy falvaiba, a Harangod vidékre és a Hegyalja nyugati mezővárosaiba hordták a tűzifát. A háromhutaik Erdőhorvátin és Tolcsván keresztül a Hegyaljára és a bodrogekői falvakba jártak.²⁶ A hegyközi Pusztafaluból, Füzérkomlósról, Nyíriből, Füzérkajától, Nagybózsvaról és Kovácsvágásról Sátoraljaújhelybe hordták a fát a piaci napokon. A legtöbb lófogattal rendelkező kovácsvágásiak a bodrogekői falvakba is rendszeresen szállítottak tűzifát.²⁷

Az 1950-es évekig a tűzifát árusító szekerek szervesen hozzátartoztak a hegyaljai városok piacaihoz. A szerencsiek az 1940-es években is inkább a hegyvidéki szekerektől vették meg a tűzifát, s nem a fakereskedőktől, mert velük jobban lehetett alkudni, és a megegyezés után a házhoz is szállították a tüzelőt. Így hosszú évekre szóló kereskedelmi és emberi kapcsolatok is kialakultak. A városi lakosság körében a *testfának*, *ölfának* volt keletje. A szekér megrakásánál igyekeztek a jobb fát tenni felülre, hogy hamarább megvegyék. A városokban pénzért adták a fát, a közvetlen termékcsera a falvakban volt gyakori. A bodrogekői Karcsán egy jó szekér ölfáért (kb. 2 m³) a takarmányrépából *szabad rakodás* járt, amennyit elbír a szekér. A közvetlen termékcsera (tűzifa: takarmányrépa) még 1979-ben is előfordult. Az évek során minden gazdának kialakult az útvonala, és rendszerint ugyanazokba a helységekbe járt a fával. A több napig tartó úton a falvakban ismerősöknél szálltak meg, de nyáron a szekér mellett a földön is elaludtak. A tűzifa-eladás jelentőségét mutatja, hogy az egyik kovácsvágási gazda az 1950-es években ezáltal szerezte be az évi 12 ezer forint adó kifizetéséhez szükséges pénz nagy részét.

A tűzifánál szűkebb körű volt az építkezésre, illetve szerszámnak való fával történő kereskedelem. Az ún. *haszonfát* sokszor még az erdőn megvették a fakereskedők, de a tulajdonosok maguk is szállították *kész helyre*. A bodroγκözi falvakból sokan a hegyköziektől rendelték meg építkezés előtt a gerendának, szarufának való fát, akik le is szállították. A fa mint építőanyag régiókn népi kereskedelmében azért is játszott kisebb szerepet, mert az alapvető építkezési faanyag, a fenyő lényegében hiányzik e tájról, illetve ahhoz nem jutottak a parasztek.²⁸

Területünkkel összehasonlítva sokkal nagyobb volumenű a fa építőanyagokkal történő kereskedelem a Kárpátok északi és keleti régióiban élőknel, a Felső-Garam vidékén, Bereg, Ung és Máramaros megyékben, ahonnan főként folyón úszatták le a hatalmas mennyiségű épületfát az Alföldre.^{28a}

A tűzifa értékesítésében egy közelebbi és egy távolabbi piaci körzet különböztethető meg. Legtöbbsen az Északi-középhegység déli peremén levő városokba szállították a fát. Így a Zempléni-hegységből a tokaj-hegyaljai mezővárosokba, a Bükkből Miskolcra, Egerbe és Mezőkövesdre, a Máttrából Gyöngyösre és Hatvanba, a Börzsönyből Vádra és Budapest felé indultak az ölfával megrakott szekerek. A városokban rendszerint pénzért, esetleg borért árulták a fát.

A másik faeladási körzet már nagyobb területet ölelt fel, és a hegyvidéktől délre eső területekre - Bodroγκöz, Taktaköz, Hernád völgy, Heves megye déli része, Jászság irányult, esetenként pedig a Tiszántúlra is áttért. A falvakban a közvetlen termékcseré is gyakori volt, s így jutottak a hegyvidék belsejében alig termelhető gabonafélékhez, szálas és szemes takarmányokhoz. A borvidéken borért, Dél-Hevesben dinnyéért is adták a fát. A közvetlen termékcseré legutóbb a második világháborút követő inflációs években volt általános, de helyenként még az 1970-es évek végén is előfordult.²⁹

b) Paraszti barkácsolás, faeszközök készítése eladásra

„A 'Palóczok nem csak szorgalmatos földmívelők, értelmes marhatartók, hanem többnyire minnyájan mesterséges faragók is. A' mellett, hogy házaikat magok építik, a' szekereket, jármokat, hordókat, kádakat, konyha fa edényeket is megkésztik.” Szeder Fábián 1819-ben írt sorai³⁰ jól érzékeltetik, hogy a fát milyen sokoldalúan használják fel e tájon. Az erdőkkel körülvett falvakban saját szükségletre majd

minden gazdaember el tudta készíteni a legfontosabb mezőgazdasági eszközöket (szerszámnyél, villa, gereblye, hámfá, kocsilócs, stb.), de sokan megkötötték az udvari seprűt, megjavították a kerítést és a disznóolat. Ez a jártasság az erdővidéken a hagyományos népi műveltség alaprétegébe tartozik.

Rendszeres eladásra azonban már jóval kevesebben dolgoztak, falvanként csak néhány család élt ebből foglalkozásszerűen. Községenként 3-4 *faragó ember* volt, akik alkalomszerűen, helyi megrendelések alapján készítették el a szerszámnyeleket, szórólapátokat, gereblyéket, létrákat a téli hónapokban. Voltak olyan mesteremberek - molnárok, ácsok, kőművesek - akik munkájuk mellett a falubeliek részére faragtak kevesebb munkát igénylő szerszámokat. A paraszti barkácsolók mellett a falvak többsége számára a 18. század végétől megjelenő tanult iparosok - asztalos, kádár, kerékgyártó - készítették a komolyabb szaktudást igénylő bútorokat, hordókat, szekereket. Az önellátás, illetve az alkalmi értékesítés szintjén azonban az északi hegyvidék minden településén jelen volt a famunka.³¹

Az erdős régiók fő építőanyaga a fa volt, de a 18. század már a faépítkezés alkonya. Az 1772-es helytartótanácsi rendelet megtiltja a házak fából építését és előírja, hogy a földesurak ezután csak tető, ajtó és ablak céljára adjanak fát. A tilalom ellenére a lakosság tovább ragaszkodott a faépítkezéshez még a 19. század első felében is.^{31/1} A 20. század elején az Zempléni-hegységben a lakóépületek 19 %-a volt fa vagy sövény falazatú, Nógrádban 8,6 %-a, Hevesben 0,8 %-a, Borsodban 1,9 %-a.^{31/2} (13. kép)

BAKÓ Ferenc és SELMECZI-KOVÁCS Attila kutatásai nyomán kiderült, hogy a lakóházak, de a különféle gazdasági épületek (csűrök, hidas ólak) készítésének több központja volt a régióban, s ezek előállításához nem értett mindenki. A házak, csűrök összeállítása komolyabb szaktudást, specialistákat igényelt. Bakó Ferenc szerint a Heves megyei Váraszó a faépítkezés virágkorában házépítő központ volt, ahol ma már kideríthetetlen méretű körzet számára dolgoztak. A faház építésének hagyományait a 20. század közepén is élő hidasól készítés gyakorlata őrizte meg. Hidasólat a mátraaljai Gyöngyössolymoson is készítettek eladásra.^{31/3}

Borsod, Heves, Zemplén és Abaúj megyékben a fából készült csűrök építése elsősorban az ácsok tevékenységéhez kapcsolható. Szőlőszárdói ácsok építették Kánó, Égerszög, Teresztenye csűrjeit a 20. század közepéig. Ugyancsak széles körben ismerték a jósvafői, ragályi ácsokat

is.^{31/4} A Zempléni-hegységben mogyoróskai paraszt ácsok építették az 1890-es és az 1930-as évek között a környező falvak gerendavázás, zsilipelt falazatú csűrjeit. A disznóólak készítéséről viszont az arkaikak voltak híresek.^{31/5}

3. rajz. Fafaragó falvak és a faeszköz kereskedelem fő irányai.
Csintalan András rajza.

Az Északi-középhegység mikrotájain belül mindenütt találunk néhány települést, amelyben a többi falunál jelentősebb a paraszti faipar, és nem egy esetben megfigyelhető a bizonyos termékek készítésére való specializálódás is. A Börzsönyben Diósjenőn mezőgazdasági és háztartási eszközöket készítettek, de nemcsak otthon, hanem messze az Alföldre is (Debrecenig, Nagyváradig) levándoroltak szekérkerék, szekéralkatrész, gazdasági eszközök faragására. Ősszel szétszéledtek az országban, és hónapokig éltek idegen falvakban, csak négyhetenként tértek haza „élésért”.³² Az 1940-es évek előtt Bernecebarátiban kb. 25, Kemencén kb. 20 család folytatott intenzív árútermelést.³³ Kemencén ugyancsak mezőgazdasági eszközöket faragtak, Bernecebaráti és Nagy-

börzsöny pedig a hátikosár fonásáról volt híres. Trianon előtt Kemenécéről az Ipoly jobb partján fekvő községekbe és Ipolyság vásárait vittek a faszerszámokat, később Vác és Esztergom lett az értékesítés fő színtere. Elsősorban a szűkebb környéken találtak vevőre a hátikasok is.³⁴

A Mátrában Gyöngyössolymos és a szlovák Szuhahuta (ma Mát-raalmás) volt a fafaragásáról híres. Nem véletlenül jellemzik így a falut a környékbeliek: „Solymoson egy fél kenyérért bárkinek falábat készítenek”.³⁵ Ez a szólásmondás a faragás fontosságán és kenyérkereső jellegén túl arra is utal, hogy az itteni lakosság nagyon szegényen élt. A földművelés, szőlőművelés idénymunkái és az erdei munkák mellett sokan kényszerültek arra, hogy megélhetésüket félkész és késztermékek faragásával és eladásával biztosítsák. A famunka volumenét jelzi, hogy 1844-ben az érseki uradalomtól 84 solymosi lakos kért nyers és száraz bükkfát, hogy a következő gyöngyösi Orbán napi országos vásárra faszerszámokat készíthessen.³⁶ A 19. század közepén megjelent vármegyei monográfia szerint „Solymos ... lakosai igen ügyes famunkások és sok lapátot, villát, gereblyét, teknyőt stb. készítenek”.³⁷ 20. század elején is kiemelik, hogy a „lakosság járom, talicska, talpfa, vályú, gereblye és más egyéb szerszámfa készítésével is foglalkozik.”³⁸ Századunk első felében még 25-30 ember faragott rendszeresen eladásra járomot, vályút, keréktalpat, talicskát, szerszámnyeleket, de egyesek fakanalat, csizmahúzó *fakutyát*, lapátokat, kisszéket, sertés *ólkát* is csináltak. Még 1983-ban is volt három specialista, akik alkalmi megrendelésre szerszámnyelet készítenek. Korábban rendszeresen szállítottak az alföldi uradalmak megrendelésére keréktalpat, járomot, vályút. Eljártak Hatvanba és a Jászságba egészen Szolnokig. Volt úgy, hogy havonta három szekérrel is szállítottak (egy szekérre 3-400 keréktalp és 20 járom fért). Ha sok megrendelés volt, a faragók napszamosokat is fogadtak. Fakanalakkal, sütőlapátokkal, szénvonókkal és járomokkal a gyöngyösi és alföldi vásárookra is elmentek.³⁹

A Mátra belsejében 1777-ben települt szlovák Szuhahuta az ácsolt láda, faeszközök, favillák, gereblyék készítéséről volt nevezetes. Az Északi-középhegység területén csak ebben a faluban „gyártottak” ácsolt ládát. A szuhahutaiak véleménye szerint őseik a solymosiaktól tanulták a faragást. K. CSILLÉRY Klára nem zárja ki, hogy a szuhahutaiak a hasznosi faeszköz-készítőktől is tanulhattak. A falu lakói az üveghuta megszűnése után, a 19. század közepén kezdtek a famegmunkálással mint kereseti lehetőséggel foglalkozni. Ebben az időben csak

néhány ember készített gereblyét, szelelőt, nyírfaseprőt, hasított favillát és fazsindelyt. A fűrészhatalma az 1880-as években terjedt el, ez meggyorsította a termelést és bővítette a választékot. A 13 fafaragó között már specialisták is voltak, pl. két *szekrénykészítő*. K. Csilléry Klára még az 1940-es évek végén is tanulmányozhatta a szuhahutai faipart, hiszen 45 fafaragó készített eladásra termékeket. Feldolgozásából élénk táru a szuhahutaiaknak a fa tulajdonságairól, alkalmazhatóságáról megvolt ismeretanyaga. A piacokhoz való alkalmazkodás, ugyanakkor a hagyományos technológiához való ragaszkodás (a fa hasítása a 19. század végén fűrészelés helyett) egyaránt jellemzi őket. A 19. század második felében közvetítő kereskedők útján értékesítették áruikat, a századfordulótól az asszonyok hordták háton a könnyű orsót 30-50 km-es körzetbe eladni, illetve fogadott szekérrel a környékbeli vásárokbá. Az 1940-es évek elején a vásározási körzet 50-60 km-en belül mintegy 200 falura terjedt.⁴⁰ A Mátra alján, Markazon sertésó-lakat, Kisnánán szövőszékeket, Parádón vesszőseprőt készítettek eladásra.⁴¹ A nagyarányú Mátra aljai szőlőtermesztés minden évben nagy mennyiségű szőlőkarót igényelt. A gyöngyösi szőlősgazdák a városi erdőkből árverésen vásárolt ún. *szekszios fából* faragták a szőlőkarót. A mátrai falvakban télen ezerszámra faragták az akác és tölgy szőlőkarókat és tavasszal értékesítették. Pénzért és borért egyaránt árulták, az akáckaróból 3-5 darabot adtak egy liter borért.^{41/a}

Magas szintű faipar virágzott egykor a Bükk-vidék településein is. A 18. századi urbáriumok több falu (Tardona, Borsonádasd, Bükkzsérc) esetében utalnak a famunkák jelentőségére.⁴² Eger piaca, illetve vásárai a 18-19. században a fatermékek kereskedelmének központjai voltak. 1745-ben a város magisztrátusa a hajdú ellenőrzésére bízta a „deszkás zsendeles, kádas, hordós és egyéb fa” szekereket is.⁴³ A recens gyűjtések arról győznek meg, hogy a fa gazdasági eszközök közül kiemelkedő jelentőségű volt e tájon a járom készítése. Különösen Felsőtárkány, Cserépfalu, Nagyvisnyó, Répáshuta és Kisgyőr járomfaragói voltak híresek. Érdekes, hogy a varbóiak a cifra jármokat Répáshután és Bükk-szentlászlón készítették, de a közönséges darabokat maguk faragták. Az olykor díszesen faragott jármok a Jászságba, Hajdúságba, Békés megyébe, valamint a Bodrogköz, Taktaköz területére is eljutottak.⁴⁴ Kiterjedt kereskedelem folyt a favillákkal is. A Bükk-vidék fontos villakészítő központ volt. Nádasd, Cserépfalu és Nyárad lakosai mintegy 35 ezer favillát adtak el csupán a miskolci kereskedők útján - írja BALASSA Iván.⁴⁵ Nagy jelentőséggel bírtak a bükki falvak a ken-

derfeldolgozás eszközeinek a készítésében is. Különösen fontos volt e vonatkozásban Balaton, Cserépfalu, Kisgyőr és Varbó szerepe, valamint Dédesé, ahonnan a jellegzetes ólomberakásos *guzsalyokat* és *csörgős orsókat* Felső-Borsod, Dél-Gömör, Abaúj településeire és vásáraitra hordták, de elszekereztek velük a Zempléni-hegység falvaiba is.⁴⁶ Bükkzsércen favilla, dongák, kádak, szőlőprések, hombárok, és szekéralkatrészek készültek.⁴⁷ A *hátkosár* készítésének Noszvaj a központja. A palóc vidék e jellegzetes teher hordó eszközéből egy-egy kosárfonó 200-250 darabot is elkészített egy télen, és azt Ceglédig, a Jászságba, a Tápió völgyig és Ózdig hordta el árusítani.⁴⁸ A Bükk környéki falvakban ezerszámra faragták a téli hónapokban a szőlőkarót, aminek Eger környékén volt nagy keletje. A karót leginkább akácfából, esetleg tölgyfából hasították. Bükkzséken borókafából is készítettek a fiatal szőlőhöz való vékonyabb karókat. A 170-180 cm hosszú karókat meghegyezték, Tardonán a végét *megettűzelték*, mert úgy tartósabb. A mikófalvi Báró Sándor egy télen 9 ezer szőlőkarót faragott, és előre megbeszélt helyre vitte Egerbe.⁴⁹ (14. kép)

Századunk első harmadában Cserépfalu volt a bükki famunkák központja. Itt a fafaragás elsősorban a szegényebb, kevés földű vagy földnélküli emberek tevékenységéhez kötődött, akik a mezőgazdálkodásból nem tudtak megélni. Legtöbben summásnak jártak az Alföldre tavasztól ősziig, és a mezőgazdasági munkák szünetében ősztől tavaszig faragtak. Emellett volt a faluban 15-20 család, akik elsősorban a famunkákból éltek. Termékeiket főleg kereskedők vásárolták fel, vagy maguk vitték a Jászság, Dél-Heves, Mezőkövesd, Eger, Miskolc, Szikszó vásáraitra. BALÁZS Géza gyűjtése révén ismerjük, hogy az egyes készítmények mely vidéken, településen voltak kelendők. Miskolcon a létra, kasza- és kapanyél, a Sajó-mentén a gereblye és a kaszanyél, Ózdon a seprűfélék és szerszámnyelek, a Jászságban és a Kunságban a kocsirudak és petrencrudak voltak különösen keresettek.⁵⁰ Az egyes eszközök készítése a mezőgazdasági munkák éves rendjéhez igazodott. Tavasszal különösen a szerszámnyelek voltak kelendők, azután aratásig a jármok, petrencés rudak, kasza- és gereblyenyél, aratás után pedig a seprűfélék.⁵¹ A falun belül az egyes faragó családok között is megfigyelhető bizonyos szakosodás. A Tamás familia főleg favillákat készített, a Petence család dongakészítő volt, Gáborék fakanalakat faragtak, a Madarászok, Boldizsárok, Mizserek pedig a különleges mives faragótudományukról voltak híresek. Az árusítás során sajátos munkamegosztás volt a férfiak és nők között, a férfiak főként a mezőgazdasági

eszközökkel kereskedtek, az asszonyok leginkább háton vitték piacra az apróbb konyhai eszközöket.⁵² Termékeiket elsősorban pénzért árusították, néha azonban terményért is cserélték. Az 1940-es évek elején egy tilóért egy véka búzát kértek, ugyanakkor egy gereblye 10 pengő, a kaszanyél 5-6 pengő, egy járom pedig 20 pengő értékű volt.⁵³ A fára épülő jelentős háziipari központ volt a szlovák lakosságú Répáshuta is. Viszonylag sokan készítettek keréktalpat, küllőt, nagyoltak ki hordódongát eladásra. Tűzifával házalva is feldobtak 1-2 villát, gereblyét a szekérre. A két világháború közötti évtizedekben volt néhány barkácsoló a faluban, akik bizonyos árufélére speicalizálódtak. A Horváth és Kővári család tagjai alföldi és hegyaljai uradalmak részére megrendelés alapján szállították a jármokat, szerszámnyeleket. Terménytároló ládat hárman készítettek. Főként szerszámnyeleket, gereblyéket faragott Nemes Károly és Sír Bertalan. Szénvonókat, kenyérsütő lapátokat, fakanalakat, juharfa hasítékból font kosarakat Mikesz Lajos, Polyák János, Mátrai István készített. Ez utóbbiakat azonban nagyon aprólékos, ún. *babramunkának* tartották, és csak idős korban vagy az erdei munka, illetve fuvarozás kiegészítéseként végezték.⁵⁴

Szándékosan nem tárgyaljuk az ország legjelentősebb fakereskedő megyéje, a történeti Gömör fafeldolgozását, mivel ez területileg túlmutat a tárgyalt régióban.⁵⁵

A Zempléni-hegységben a mostoha természeti adottságok, a kevés szántóföld miatt különösen jelentős volt a fafeldolgozás, a faeszközök értékesítése. A nagyarányú hegyaljai szőlőtermesztés miatt már a 17. században számos település szolgálatai közé tartozott, hogy szőlőkarókat adtak földesuraiknak. Tokaj-Hegyalja 1614. évi szőlőrendtartása megszabja a forgalomba hozható szőlőkarók méretét, minőségét és árát.⁵⁶ Komlós (Füzérkomlós) 1680. évi urbáriumá szerinti minden jobbágy évente 3000 szőlőkarót hasíthatott, amiből értékesítésre is jutott.⁵⁷ A pusztafalusiak és a kovácsvágásiak még a két világháború között is rendszeresen szállítottak szőlőkarót eladásra az újhelyi piacra és a hegyaljai városokba. A hasított karókat tűz fölött meg is párgolták, hogy tartósabbak legyenek.⁵⁸ Mogyoróskán, Regécen, Baskón, Pusztafaluban, Kovácsvágáson a férfiak egy részének téli elfoglaltsága volt a hordó *dongák*, *keréktalpak*, *küllők* faragása. A félkész termékeket a hegyaljai kádároknak, bognároknak adták el. Ehhez a fát többnyire maguk is vásárolták. A faragást a favágásnál könnyebb keresetnek tekintették, főleg olyanok foglalkoztak vele, akik nem bírták a nehéz erdei munkát.⁵⁹ A Zempléni hegyvidék belső falvai közül főleg

Háromhuta lakói, a *hutások* faragtak eladásra. Az 1860-as években „lakosai egy része ... télen által az erdős hegyekbe őlfá vágással, szén-égetéssel, fa szakajtók, kanalak tsinálásával foglalkoznak. Középhutának lakosai évenkénti élelmek fenntartására ablak ráamákat, melyeket Nyíregyházára, Debrecenbe, Nagy Váradra szekerekkel hordnak eladni kapa, kasza nyeleket, fa villákat, gereblyéket, kerektalpakat tsinálnak”.⁶⁰ A recens hagyomány szerint a lakosság nagy része a Hutákban is inkább az erdei fakitermelésből élt, csak néhány idősebb ember készített eladásra gereblyét, favillát, lámpásokat, Újhatán 3-4 faragó öregemberről tudunk, akik favillát és gereblyét értékesítettek a Hegyalján. A Hegyközben Füzéren és Pusztafaluban faragták a *járomfejeket* és készítették a kész járomokat. Az első világháború előtt 2 koronáért, a két világháború között 4-5 pengőért, az 1950-es években pedig 30-60 forintért adtak egy járomfejet. Egy kész járom ugyanakkor 100-120 forintba került. Ez a két falu látta el vonóeszközzel a délebbre eső községeket, de még a Bodroghözbe, néha a Tiszántúlra is szállítottak járomokat, amikor őlfát vagy épületre való fát vittek eladni. A Bodroghözben csereterményért is árulták. Kovácsvágáson, Pusztafaluban faabroncsos hordókat készítettek, s a két világháború között 6-7 pengőért adták el darabját a Hegyalján. A századforduló idején hordóabroncsnak való mogyorófát, nyírfát is hordtak tokaji kádároknak.⁶¹ A Zempléni-hegység falvaiban, de a Bodroghözben is előfordult a korhadásnak indult tölgy-, bükk-, berkenye-, fűzfából kivájt és fenekelt gabonatarató *kád* (Pusztafalu, Lácacséke, Baskó), *kadob*, *kozup* (Komlóska), amelyekben 4-8 mázsa termés is elfért. A füzéri vár 1620. és 1644. évi inventáriuma is említ ilyen kádakat.⁶² A hegyközi Hutákban, Kovácsvágáson, Pusztafaluban és Pálházán eladásra is faragtak mezőgazdasági szerszámokat és a kendermunkához szükséges eszközöket. Volt olyan is, aki csak télen készített nagyobb mennyiségű szénvonót, gereblyét és a tűzifát szállító szekerek tetején hordta eladni a Bodroghözbe. Nyírfaseprűt kevesen kötöttek eladásra. Mogyoróskán ezt is a tűzifával együtt árulták, de aki seprűvel kereskedett, azt lenézték a faluban. Idős férfiak még az 1970-es években is foglalkoztak seprűkészítéssel, és Vágáshutáról a hegyeken át gyalog hordták Sátoraljaújhelyre.⁶³ A paraszti faragók jól ismerték a fa tulajdonságait és azt, hogy bizonyos eszközök készítéséhez melyik fafajta a legalkalmasabb. Szerszámnyélnek a Palóc-földön általános vélemény szerint legjobb a bükkfa, ahol nincs (Rimóc) az akácfa, ezek a legerősebbek, legszívósabbak. Kapanyélnek jó még a kőrisfa és juharfa, lapátnyélnek, ásónyélnek a könnyű mogyorófa és

bodzafa. A kaszanyelet mindig könnyű, de erős fából készítik. Legjobb a juhar, de használják a jávorfát, kőrisfát, bükkfát és a szilfát. A kaszakocs készülhet kőrisfából, somfából, szilfából és jávorfából. A favilla anyaga bükkfa, illetve juhar- és jávorfa. A gereblye különböző részei más-más fából készülnek, a nyele mogyorófa, kőrisfa, erdei fűzfa, barkócafa, juharfa; a kávája: kökényfa, vörösgyűrűfa; a feje vagy foka: juharfa, (ez nem reped), nyírfa, hársfa, erdei fűz, kőris, bükk, gyertyán; fogak: akácfa, esetleg somfa. Szórolapátnak legalkalmasabb a juhar, jávor és a bükkfa, de a Sajó melletti falvakban készül fűzfából és topolyafából is. A sütőlapátot fűzfából, a szénvonót valamilyen keményfából faragják. A járom részei közül járomfejnek legalkalmasabb a juharfa, aldeszkának és bédeszának az erős akác. Szekér alkatrészek pótlásakor a nyújtót gyertyánfából, akácfából, tölgy- vagy szilfából, a lócsőt tölgyfából, cserfából és szilfából, a kocsi oldalát tölgyfából csinálják. A szekérrúd, saroglya, ágas és fergettyű akácfából készül. Keréktalpnak, kerékagynak legjobb a cserfa, küllőnek pedig az akácfa és tölgyfa. Az etető- és itatóvályút fűzfából faragják, a zszindely szára bükkfából készül. Fakanálnak legalkalmasabb a juhar- és jávorfa. A guzsaly talpát juharfából, a fejét bodzafából csinálják. A szövőszék tölgy és bükkfából készül. A kosarak kávája a könnyen hajló, de erős kökényfa, a bordázata fűzfa. A hátikosárhoz az anyagot tölgyfából és nyárfából hasítják. A seprűt nyírfa, esetleg vörösgyűrű- és fagyalfából kötik, a nyele akácfa.⁶⁴ (15-16. kép)

A faragók rendszerint a jobb minőségű fát adó uradalmi erdőből vásárolták a nyersanyagot. Sajátos kettősség, hogy miközben a cserépfalusiak eladni is vittek fát a faluból, többen Répáshutáról szereztek be a jobb minőségű faanyagokat. Nagyon gazdaságosan bántak vele, kevés hulladék lehetett. A szerszámnyeleket, gereblyéket száraz fából csinálják, mert a nyers fa használat közben elgörbülne. Ezért a kivágott fát két-három évig szárítják a padláson. Előtte azonban lehajlják, mert a héja alá beeszi magát a szű, illetve *megrökönyödik* a fa, *megbozósodik* (Sajóvelezd).⁶⁵

A szerszámnyél készítéséhez és a kisebb javító munkákhoz nélkülözhetetlen a *faragószék* (Bükkszék, Ludány, Hegyköz), *vonószék* (Felsőtárkány, Barkóság, Gyöngyös vidéke), *oberučni stolek* (Répáshuta), *gyaluszék* (*struhaci stolek* - zempléni Háromhuta), *húzószék* (Sajóvelezd, Ragály) és a hozzá tartozó *kétnyelű kés* (Felsőtárkány, Répáshuta, Barkóság, Ludány, Hegyköz, Zempléni-hegység) *oštík* (zempléni

Háromhuta), *oberučni nož* (Répáshuta), *vonókés* (Gyöngyös környéke), *húzóké*s (Ragály), *kétkézvonó* (Rimóc).⁶⁶ (17-18. kép)

Ezért az Északi-középhegység falvaiban szinte minden portán állt a szín alatt egy faragószék, amelyen a legszükségesebb munkákat minden gazda elvégezhette. A rendszeresen faragók már többféle egyenes és görbe kétnyelű kést használtak. *Balta*, *fejsze*, *faragó* és *szekerce* különféle méretben is volt, de nem nélkülözhatték a *kapocskának* nevezett ívelt kapaformájú szerszámot sem. A helyi kovácsok által készített szerszámok között Gyöngyös környékén különösen szépen díszített évszamos példányokat találunk. A Zempléni hegyvidéken az orsó, guzsaly és más kisebb tárgyak készítéséhez egy ősi famegunkáló eszközt, a kézihajtású, nyírettyüs esztergát (*tokarnya*) használták a 20. század közepéig. Ismert volt a Börzsönyben, Szatmárban és Erdély különböző vidékein.⁶⁷ Az eladásra dolgozó specialisták már komolyabb műhellyel rendelkeztek, ahol gyalupad és különféle típusú gyaluk, fűrők és vésők is voltak. A diósjenői faragómesterek tizennégyféle baltát, fejszét, kilencfajta vonókést, hatféle fűrész, tizenhatféle gyalut, fúrót és vésőt használtak.^{67/a} (19-23. kép)

Nem célunk részletesen bemutatni az egyes használati tárgyak készítmódját, illetve a népművészeti jellegű fafaragásokat. Ehelyett néhány tanulságot próbálunk megfogalmazni a régió famunkáinak jellegéről. A faeszközök vonatkozásában hármas rétegződést figyelhetünk meg. Minimális faismerettel és faragókészséggel a legtöbb parasztember rendelkezik, de ezt a tudást csak saját gazdaságában, háztartásában hasznosítja. Az általunk „paraszti barkácsolók”-nak nevezett réteg alkalmi faragómunkát végez falubeli megrendelésre, illetve a mezőgazdasági munkák szüneteiben, téli időszakban készít olyan mezőgazdasági és háztartási eszközöket, amelyeket sokszor mellékesen, pl. tűzifával együtt szállítanak eladni. Ide sorolhatjuk a szőlőkarót és félkész termékeket (hordódonga, keréktalp) faragó embereket is. Ezt a réteget tekinthetjük a legszeleesebbnek, hiszen az alkalmi értékesítés szintjén az erdővidék majd minden településén jelen volt a famunka.⁶⁸ A faragó specialisták az év nagyobb részében eladásra termelték a szomszédos és távolabbi tájaktól igényelt termékeket. Ehhez a réteghez jóval kevesebben tartoznak. A faragó faluként ismert Kemencén pl. összesen 10-12 család számára volt kereső foglalkozás a faragás.⁶⁹ Ugyanakkor nem vonhatunk éles határvonalat a két réteg között, illetve a fafaragás és a mezőgazdasági munka még a specialistáknál sem zárja ki egymást. A bükki Cserépfalu fafaragó hírneve vetekszik a dunántúli Bakonybéllel,

és munkájuk jelentőségét, színvonalát jelzi, hogy 1956-ban hivatalosan kisiparrá nyilvánították a községben végzett faszerszámkészítést. Ennek ellenére az eladásra termelő családok egy részénél tavaszi időben megszólt a figyelem a tavaszi vetés és a szőlőbeni munka, valamint a faragás között.⁷⁰ (24-26. kép)

A fafaragás mint árútermelő ágazat elsősorban azokban a - hegyvidék belsejében települt falvakban alakult ki és vált meghatározóvá, ahol nagyon kevés a művelésre alkalmas szántóföld, és a fatermékek eladásával lehet pótolni az élelmiszert, takarmányt. Ugyanakkor ez az árútermelő réteg az egykori zsellérek, földnélküli parasztok közül kerül ki legnagyobb arányban. Számukra az anyagi megerősödés, néha földvásárlás lehetőségét is biztosította a faipar.

Tanulságos a tájakat összekötő és a fatermékekre épülő árúcsere néhány vonatkozása is. A faeszközökkel való piacozás körzete annál nagyobb volt, minél speciálisabb termékeket állítottak elő, minél jobban megdolgozták a fát. Századunk első felében gyakran a Tiszántúlra - 100-150 km távolságra - is eljutottak, és a vásárolási körzet a 19. század második felében még szélesebb kiterjedésű lehetett. A szerzőszámnyeleket és mezőgazdasági eszközöket szekérrel a férfiak szállították, az apróbb díszes tárgyakat az asszonyok hátalták, naponta egy-egy helységet keresve fel. A faeszközöket városokban pénzért árulták, de az alföldi falvakban a 20. században előforduló közvetlen termékcsere utal a hegyvidéki régió fakereskedelmének alapfunkciójára, a természeti környezet által meghatározott szűkös megélhetési lehetőségek kiegészítésére, élelmiszerek és takarmányok biztosítására. Az Északi-középhegység régiója szervesen betagozódik abba az intenzív és sokoldalú árúcsererendszerbe, amely a különböző természeti-gazdasági adottságú területek, így a Kárpátok széles hegyvidéki övezete és az Alföld között a gazdasági-termelési különbségek kiegyenlítésének a lehetőségét biztosította.⁷²

2. Az erdő szerepe az állattartásban

A magyar állattenyésztés kutatásában az utóbbi évtizedektől eltekintve főként az alföldi állattartás vizsgálata dominált. TÁLASI István már 1939-ben, a bakonyi pásztorkodásról írott munkájában hangsúlyozza a domb- és hegyvidék kutatásának fontosságát.⁷³ PALÁDI-KOVÁCS Attila és SZABADFALVI József szerint hazánk közép-hegységi területein lényegében mindenütt erdei pásztorkodás folyt.⁷⁴ Rajtuk kívül régiókra vonatkozóan az utóbbi évtizedekből BALASSA Iván,⁷⁵ VIGA Gyula és PETERCSÁK Tivadar dolgozatait emelhetjük ki.

Az állattartással foglalkozó történeti és recens adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az Északi-középhegység lakossága az alábbi formákban használta az erdőt:

- a) az erdei tisztásokon, fák között történő nyári legeltetés,
- b) a sertések és juhok erdei telettetése, makkoltatása és az erdő termékeinek (lombtakarmány, makk, erdei füvek, rétek) felhasználása az istállózó takarmányozásban,
- c) a falevével történő almozás.

a) Az erdők nyári legeltetése

A szükséges gyepelgő hiányában az Északi-középhegység tölgyesei is megfelelő legelőterületet biztosítottak.⁷⁶ A feudalizmus kori népi erdőhasználat tárgyalásánál már utaltunk az erdei állattartás sajátosságaira, az azt dokumentáló adatokra. Az erdőbirtokos földesurak már a 16. századtól igyekeztek korlátozni az erdei legeltetést, mert a legelő állatok, főként a kecskék sok kárt tettek a fiatal hajtásokban. Ezért a 18. századtól általánossá válik az erdők olyan védelme, hogy különválasztják a legeltetéstől tilalmazott vágáserdőt és sarjerdőt az un. legelőerdőtől, ahol megengedik a jobbágyok számára a közös csordában és gulyában történő legeltetést.⁷⁷

Az Északi-középhegység sok falujában a tulajdonképpeni legelő is sokszor magfákkal, cserjékkel vegyes un. *legelőerdő* (Bodony, Szilvásvárad, Sajóvárkony, Kazár) volt. Erre már a jobbágyfelszabadítást követő erdő- és legelőelkülönítések perei is utalnak. A zempléni Mogyoróskán 1863-ban igen tágas erdei *legelőt* említenek, Bodonyban pedig

740,38 hold *erdei legelőt* kaptak a volt úrbéresek.^{77/1} A néhány településen együttesen kiadott erdő- és legelőterület is arra utal (Mátraballa, Nagyvisnyó, Noszvaj), hogy itt is legelőerdőről van szó.^{77/2} A közös legelő Tarnaleleszen, Felsőgyőrben is nagyrészt erdős, bokros volt.^{77/3} Ezek a legelők a már korábban tárgyalt közbirtokosságok kezelésében voltak, és a tagok a *legelőjoguk* arányában hajthatták ki állataikat a közös csordába, nyájukba. Ennek alapján kellett részt venniük a legelő minden tavasszal szükséges *tisztításában*, amikor kivágják a felesleges bokrokat, töviseket, a legelőerdőben pedig a fák egy részét is.^{77/4} Felsőgyőrben a legelőerdő kivágott fáit *jog* alapján osztották szét az illetékesek között.^{77/5} (27-28. kép)

A kevés legelőjű hegyközi falvak lakossága a 19. században a községtől távolabbi erdei legelőkre hajtotta szarvasmarháját.⁷⁸ Ezeket az erdőket elsősorban az igavonó szarvasmarha és a növendék állatok járták kintháló gulyában. A több pár ökröt igázó módosabb gazdák egy pár vonómarhát rendszerint otthon hagytak, majd a legelőn levőkkel cserélték kéthetenként. Filkeházáról a 4-5 km-re levő völgybe hajtották a tinókat és az ökröket a tavaszi munkák befejezése után. A nyíriek egészen Sátoraljaúj helyig lehajtották az ökröket, és az erdei tisztásokon, réteken legeltették késő őszig. A mikóháziak is emlékeznek a *hegybe* hajtott kint háló gulyára. Az állatokra a gulyás vigyázott vagy a gazdák őrizték felváltva. Ha gulyást fogadtak, a gazdák akkor is hetenként felkeresték, és sőt vittek állataiknak. Éjszakára *karámba, gulyakosárba, akolba* terelték a jószágokat, a pásztor pedig rudakból összeállított szalmával és földdel fedett *kunyhóba, kalyibába* húzódott éjszakára.⁷⁹ Az igavonó állatoknak a falutól távoli erdőkben történő legeltetése a Hegyközben a jobbágyfelszabadítást követő legelő- elkülönítések után, a 19. század végén szűnt meg, amikor a községek a határukhoz közelebb eső legelőket kaptak. A nagy kiterjedésű közbirtokossági erdőkkel rendelkező Kovácsvágásról azonban még az 1940-es években is hajtottak ki tavasszal növendékmарhát a *rideg gulyába*, amely az erdők közötti bozótos legelőn volt őszig.⁸⁰

Az észak-hevesi, nyugat-borsodi falvak birtokosai és közbirtokosságai a jobbágyfelszabadítás után is legeltették az erdőket. „Nagy átka ezeknek az erdőknek, hogy a birtokos rendszerint az egész falu népe ... miáltal egészen ellepik a legelő marhák” - írja a 20. század eleji vármegyei monográfia.⁸¹ A verpeléti ökörgulyája és az egy-két éves tinók kis gulyája Szent György-naptól októberig a Mátrában legelt. Éjszakára galagonyatövisekből készült *karámba* hajtották a jószágot. A ka-

rámon belül több élőfa is volt, hogy rossz időben védje az állatokat.⁸² Az Eger melletti Szarvaskőn még 1950-ben is előfordult a tehenek általi erdőkben történő legeltetése a száraz, takarmány nélküli esztendőben. A tilalom miatt a csordás fűvel dugta be az állatok kolompját, hogy ne lehessen meghallani, merre járnak.⁸³

Kevesebb adat szól a lovak erdőre hajtásáról. Gyöngyös város erdeiben azonban gyakori kártétel volt a 19. század második felében a lovak éjszakai tilosban legeltetése. Pl. 1872 májusában három nap alatt 38 esetben fordult elő, s ezért 61 Ft 20 kr büntetést állapított meg a városi erdősz.⁸⁴ A verpelétiiek tavasztól őszig rendszerint a Mátrában legeltették a lovakat. A ménés részére karámot és *féhajat* is építettek.⁸⁵ A jellegzetesen lótartó hegyközi Kovácsvágáson az első világháború után szűnt meg a csikóknak az erdei tisztásokon, ménesben való legeltetése. Itt éjszakára vesszőből font kerek *csikókosárba* hajtották a jószágot.⁸⁶ (29. kép)

Az erdei tisztások nemcsak a kintháló gulyáknak és méneseknek biztosítottak legelőt, de az igavonó állatokat és fejős teheneket egyéni-
leg is gyakran legeltették itt. Egy 1809-es peres irat szerint két nyíri jobbágy favágás idején az erdei tisztáson legeltette ökreit, amelyeket titkon elhajtották az erdőtulajdonos emberei.⁸⁷ A gyenge minőségű és kevés legelővel rendelkező hegyközi falvakban még a két világháború között is gyakori volt, hogy a teheneket lopva az erdei tisztásokon is legeltették. Elsősorban kora tavasszal hajtottak az erdőre, amikor fogytán volt a takarmány. Füzéren a legények, máshol az idősebb férfiak vagy gyerekek őrizték csoportosan, illetve egyénileg a marhát. Kovácsvágáson a jármos teheneket, ökröket és lovakat szombat estétől vasárnap estig csoportosan legeltették a legények az erdei tisztásokon.⁸⁸

Héves megyében az 1860-as évek erdőgazdasági irodalma szerint a kivágott és felújítás alatt álló erdőrészekeken volt jó legelő, az öregebb, zárolt erdőkben kevés és silány minőségű. A pásztorok a jobb legelőket keresve gyakran behajtottak a tilalmazott sarjerdőkbe, ezáltal komoly károkat okozva.⁸⁹

Dél-Gömörben is a szakszerű gazdálkodás legnagyobb akadályának tartották 1867 táján az „erdei legelőnek tekintet nélküli gyakorlását”. Itt a „volt úrbéri jobbágyok barmai egyesülve a földbirtokosok barmaival, nevezetesen birkáival, rongálják az erdei serdényeket.”⁹⁰

Az erdei juhászat több keleti-palóc községben az 1950-es évekig fennmaradt, sokszor az erdő volt a juhok egyetlen legelőterülete. A juhnyájak erdőre szorulását a 19. század második felében lezajlott tagosí-

tások is indokolták. A volt földesúri és úrbéri legelők elkülönítése után a szegényebbek közül többen feltörték a legelőt, és művelni próbálták a nekik jutó részt. A legelőtér összeszűkülése egyrészt a juhtenyésztés korlátozását eredményezte, ugyanakkor a meglévő juhnyájak még inkább az erdőre szorultak.^{90a} A Börzsönyben az erdei legeltetés eltiltása a juhtenyésztés megszűnését vonta maga után.⁹¹ A barkóknál a juhok tavasztól aratás végéig járták az erdőt, s itt a juh *rügyelhet*, azaz rághatja a fák, bokrok rügyeit, friss hajtásait. Egykor a baltával járó juhászok letördelték, levagdosták a fák ágait, sőt olykor egy-egy szálfát is kivágtak nyájuk számára. A juhászok az erdei tisztások fűvét is legeltették. A múlt század második felében zajló nagyarányú fakitermelés utáni vágásokban kitűnő legelőt talált a juhnyáj. A századfordulón állami közbelépésre meginduló újraerdősítés során elsősorban akácot ültettek. Ennek a levelét a juh különösen kedvelte, ezáltal a juhnyájak sok kárt tettek az erdőültetvényekben. Közben a juhok bizonyos gombaféléket is megették, különösen a *keserő*- és *galambgombát* keresték.⁹²

A juhnyáj a szakadékos, vízmosásos völgyekben, az erdőkben talált védelmet a szélről, esőtől. Az erdőn legeltető pásztor pedig szükség esetén odvas fában húzta meg magát. PALÁDI-KOVÁCS Attila adatai szerint Fedémesen olyan *pudvas* fát emlegetnek, amelyben Vidróczki, a vidék leghíresebb betyárja tanyázott a társaival.⁹³ Gyöngyöspatán, a Remete-kút közelében állott 1952-ig egy hatalmas bükkfa amelynek a törzsébe egy *gunyhó* volt vágva, és ebben három ember is elférhetett. A *Sisa fája*, *Sisa Pista fája*-ként emlegetett név helyi magyarázata szerint itt bújt meg üldözői elől Sisa Pista, a múlt század híres börzsönyi betyárja, akit a Mátrában is ismertek.⁹⁴ A lombos erdőkkel borított tájon a faodú igen ősi menhely, és alkalmi igénybevétele természetes volt az egykori pásztoréletben.⁹⁵ A juhnyáj egyben tartására az erdőszélen állították fel a tető nélküli *garámot*, amelynek oszlopai gyakran élő fatörzsek voltak. Az oszlopok közét galagonyasövény, *gyepü* töltötte ki. A fák koronája nyújtott némi védelmet a nap és az eső elől. A fejlettebb nyári *akó*, *akoj* tetővel is rendelkezett, s ezt is az erdőbe, a fák alá építették.⁹⁶

A szűkös legelőterületekkel rendelkező falvak a közeli vagy távolabbi uradalmaktól, községektől bérelt erdei legelőket is igénybe vették nyári legeltetésre. A diósgyőri koronauradalom a 19. század közepétől a havas téli hónapokat leszámítva egész éven át fogadott állatokat erdei legelőire. A legelőbérlet soha nem vonatkozott a vágásokra és a „fiata-

los" erdőrészekre. 1869-ben az erdészeti mellékhaszon elszámolása arról tanúskodik, hogy csupán augusztus hónapban 1200 juhot és 60 sertést legeltettek a területén. Az erdei legelők fontosságát jelzi a bükki falvakban, hogy 1901-1910 között az erdőgondnokság területének 61%-án engedték meg az állattartást.⁹⁷ Az erdei legelőbérlet a Mátrában is szokás volt. A gyöngyösi tanács 1851-ben marhánként egy kiló zab ellenében engedte meg a mátraderecskeieknek a nyári legeltetést a Bencei erdőben kijelölt legelőn.⁹⁸

b) Erdel teletetés, lombtakarmány

Az északi hegyvidéken az állatállomány teletetésében, illetve téli takarmányozásában is fontos szerepet játszott az erdő. A SZABAD-FALVI József által passzív takarmányozásnak nevezett archaikus szisztema egyik megnyilvánulási formája az erdős, hegyes területek téli legeltetése, ahol a nyáron dúsan megnőtt természetes vegetáció biztosít téli takarmányt. A szántóföldi takarmánytermesztés elterjedéséig az állatok téli táplálékát a magasra nőtt, lábon megszáritott fű, az avar mellett a falomb és az erdei gyümölcsök valamint a fák termése, főként a makk szolgáltatta.⁹⁹

A Zempléni-hegységben a magyar juhokat még a 19. század első évtizedeiben is az erdőben teletették, a jószág igen kevés takarmányt kapott.¹⁰⁰ A Mátra és a Bükk északi területein, a barkók nagyarányú juhászatában a téli takarmányozás jórészt ugyancsak az erdőhöz kapcsolódik. A keleti palócok a 19. század végéig jelentékeny számban tenyésztették a telet jól bíró magyar juhot. Ezt egész télen át az erdőn tartották. PALÁDI-KOVÁCS Attila kutatásaiból ismert, hogy enyhe tél esetén és takarmányszűk esztendőben még a 20. század közepén is az erdőt járták. Sokszor az anyajuhot is csak január elején hajtották baza. A palóc nagycsaládok juhászai a tarló legeltetése után, ősszel hajtottak vissza az erdőre, ahol különféle vadgyümölcsöket (vadkörte, vadalma) talált a nyáj. A juhász felmászott a gyümölcsfákra és lerázta, bottal leverte a *vackort* és a *vadókát*. A juh összeszedte az őszi-téli erdő gombáit is, de kedvelt eledelük volt a *buróka* (boróka-fenyő). A juhászok a fára mászva baltájukkal vagdalták le a *fagyöngyöt* az oda sereglő nyájnak. A juh télen kikaparta a hó alól is az avarlevelet, felszedegette a fáról lehulló mohát és rágcsálta az előző évi hajtásokat. Erre azonban csak szegény makktermő években szorult a juhnyáj.¹⁰¹

A Mátra vidékén századunk elejéig szokás volt, hogy ha tél végén elfogyott a takarmány, az éhező állatokat a falvakból a Mátra erdeibe hajtották. Ott fiatal hajtásokat, rügyező ághegyeket vagdostak le és a helyszínen halomba dobálva etették fel.¹⁰² A fagyöngy a Börzsönyben is rendszeresen használt takarmány volt. Főleg a disznóknak szedték, zsákokban hordták haza. A juhászok, kondások a fára is felmásztak, vagy egy hosszú rúddal verték le a fagyöngyöt.¹⁰³

A lombtakarmányt az istállózó állattenyésztésben is használták, különösen takarmányszűk esztendőkbén. Nagyobb mértékű alkalmazása a 19. század végéig jellemző Észak-Magyarországon, de alkalmilag még a 20. század közepén is előfordul.¹⁰⁴ A Zempléni hegyvidék falvaiban inséges esztendőkbén tavaszi rügyfakadáskor a fák leveleit, rügyeit vágják le és takarmányként hasznosították. Sok hegyközi faluban szedték tavasszal a fák fiatal hajtását, a *tögyfagyüvést*, *bikkfagyüvést*, *mogyorófaügyüvést* és a fák rügyeit, a *gyöngyöt*, majd szalmával felszecskázva etették. Száraz, aszályos években szedték nyár végén a zsenge hajtású tölgy- és bükkfalombokat. Háton hazahordták és megszáritva téli szükségtakarmányként elsősorban a kecskével, de szarvasmarhával is etették. A Hegyközben főként a gyengébb határú, erdők közelében fekvő községekben szedték a falombot a szegényebb családok, és vízzel leforrázva, esetleg szénával, korpával vegyítve takarmányozták.¹⁰⁵

A 19. század közepén Heves megyében a lombtakarmány szedése jelentékeny kárt okozott az erdőkben, „mert a szedők a munka gyorsabb haladása végett nemcsak az oldalgallyak végeit nyesik le, hanem a fáknek egész ágait, sőt nem ritkán a csúcsait is levágják”.¹⁰⁶ Felnémeten és Felsőtárkányban a tavasszal szedett falevelet, zöld gallyakat a tehénnek, sertésnek, kecskének is adták. Sajópüspökiben az állatok tavaszi kihajtása előtt az 1940-es évek végéig etették a marhával a szecskába vágott fagyöngyöt.¹⁰⁷ A bükkaljai falvakban téli takarmánynak gyűjtötték a tölgyfa lombját. Zöld állapotban sarlóval vágják le a fáról, és otthon a padláson szárították.¹⁰⁸ Gömörszőlősön és a keleti-palóc községekben a szegényebb juhtartó gazdák juhaik otthoni teletetéséhez még a századördülön is gyűjtötték a tölgyfa gyenge, leveles hajtásait és megszáritva tárolták.¹⁰⁹ A fagyöngyöt a Mátrában is szedték nyár végén és ősszel a tehénnek.

A Börzsönyben különösen a szoptató disznóknak hordtak sok fagyöngyöt, mert attól több a teje. Bernecebarátiban 1950-es évekig rendszeresen szedték a juhoknak a zöld cserfalevelet. A gallyal együtt

levágott lombot kötélbe vagy *iszalagba* kötve, az ág nélküli leveleket zsákba tömve a hátukon hordták haza. Otthon az istálló padlásán tárolták.¹¹⁰ Karancskesziben még az 1970-es évek elején is előfordult, hogy nyáron tölgyfagallyakat szedtek a juhoknak, s kérébe kötve raktározták télig.¹¹¹

c) Makkoltatás

Az erdő késő őszi, téli hasznosításának országsszerte legáltalánosabb módja volt a sertésmakkoltatás.¹¹² Mivel az Északi-középhegység erdői nagy része a tölgyesek és bükkösök övezetébe tartozik, itt évszázadok óta nagy hagyományai vannak a makkon történő hizlalásnak. BALASSA Iván és SZABADFALVI József történeti, illetve recens anyag felhasználásával dolgozta fel többek között e vidék sertésmakkoltatását is.¹¹³ Az Északi-középhegység sertésmakkoltatása jellemzőinek összegzésekor az ő eredményeikre és saját gyűjtéseinkre építünk, a fő hangsúlyt az utóbbi másfélszáz évre helyezve.

A 19. század során a regéci és a sárospataki uradalomban első sorban a makkos erdők biztosították a sertéshizlalás alapját. Igen fontos makkoló hely volt ekkor Sátoraljaújhelyen a Longh erdő, valamint Sima határa.¹¹⁴ A Zempléni-hegység falvaiban általában az első világháború időszakáig volt szokásban a sertések makkoltatása. Takarmányszűk, illetve jó makktermő években azonban később is kihajtották a nyáját a makkra. A Hegyközben a 19-20. század fordulóján rendszerint a közbirtokossági erdőkben makkoltattak. Az erdőtulajdonosok kolátozás nélkül hajthatták sertéseiket a makkra, de akinek nem volt erdőjoga, annak nagyobb összeget kellett befizetnie a közbirtokosság pénztárába. Az egyes közbirtokosságok önállóan makkoltattak, bár ritkán közös hizlalás is előfordult a szomszédos erdőkkel rendelkező birtokosságok között.¹¹⁵ A saját makkos erdővel nem rendelkező zempléni falvak lakói az uradalmi erdőkben váltottak makkoltatási jogot.¹¹⁶

A bükk- és tölgymakkról megoszlanak a vélemények: egyesek a tölgy, mások a bükk makkját tartják alkalmasabbnak a hizlalásra.¹¹⁷ Minden falunak megvoltak a jó makkoltató helyei, s ezek távolságától függően voltak naponta hazajáró és kintháló nyájak. A makkon hizlalt sertésekhez legtöbb faluban *kondást*, *makkoskondást* fogadtak, ritkábban a tulajdonosok felváltva őrizték a nyáját. Minden településen *un. soros gazda* is segített a kondásnak, aki egy-egy napig maradt kinn a

nyájjal. A makkoltatás szeptember végén, október elején kezdődött és karácsonyig, újévig maradt a nyáj az erdőben. A sertések az éjszakát rudakból összetakolt szögletes, vagy vesszőből, töviskes gallyakból, készített kör alakú *karámban*, *kosárban*, *disznókosárban* töltötték vagy *szabadvackon* háltak. A karám mellett állt a kondás számára épített *kunyhó* vagy *kalyiba*. Az erdei hizlalás befejeztével a disznókat rendszerint azonnal levágták, bár néha megpróbálták darával vagy kukoricával tovább hizlalni. A makkon hizlalt sertés szalonjáról azt tartják, hogy sokkal zsírosabb és jobb ízű, mint a kukoricán hizotté.¹¹⁸ A makkoltatással migrációs jelenségek is együttjártak. Egyrészt a Zempléni-hegység alacsonyabb régióiból, másrészt a szomszédos Hernád menti községekből hajtottak fel nyájukat a hegység belsejébe. Ugyanakkor távolabbról, a Bodrogközéből, Rétközéből és Szabolcs megyéből is fogadtak makkra sertéseket.¹¹⁹ (30. kép)

A Cserhát vidékére a Hortobágy mellékéről is hajtottak fel sertésnyájukat. A Bódva völgyében még 1953-ban is makkon hizlalták a sertéseket. Rakacaszenden a módosabb gazdák külön, a kisebb gazdák pedig közös nyájban makkoltattak.¹²⁰

A bükki kincstári erdőkben fontos mellékhasznot jelentett a makkon hizlalás. A diósgyőri uradalom rendszeresen bérbeadta makkos erdőit is. P1. 1871 őszén az alsóháromi erdőgondnokság területén 980 db sertést makkoltattak egyenként 2 forintért.¹²¹ VIGA Gyula kutatásai szerint több bükki faluban a 20. század közepéig volt szokás a sertésmakkoltatás, amelyhez a kistájon belüli és távolabbi migráció is társult. Cserépfaluban Mezőkövesdről és környékéről fogadtak külön nyájukat. Kisgyőrben a tsz. sertésnyáját még az 1970-es években is kihajtották a makkra. Itt az 1950-es évek végéig a legeltetési társulat mérte fel a várható makktermést, és attól függően évente 100-150 sertést fogadtak a szomszédos falvakból is.¹²²

„A palóc tájak régi állattartását az erdei makkoltatás jellemezte” - írja MANGA János.¹²³ A Barkóságban a makkoltató sertéstartás az 1930-40-es évekig maradt fenn; ezzel szemben a dél-gömöri reformátusok már a 19. század közepétől áttértek az otthoni hizlalásra. Domaházán még a századforduló után is nemzetségenként, hadanként szervezték meg a makkoló sertésnyájukat.¹²⁴ Járdánházán a magánerdőket is szabadon járta a konda, s itt a kondás *sorba tartást* kapott. Gömörszőlős környékén hetenként egyszer hazahajtották a makkos disznókat. A makkos erdők bérlése Gömör megyében is szokás volt, illetve lopva mások erdejébe is behajtottak.¹²⁵

A Mátrában is nagyarányú volt hajdan a sertésmakkoltatás. Ennek emlékét őrzi pl. Bodony határában a *Disznókosár* dűlőnév.¹²⁶ Itt az 1950-es években még kihajtották a sertéseket a makkos erdőbe, de esténként otthon árpadarával, krumplival, tökkel egészítették ki a takarmányt. A gyöngyösiek a 19. század végéig hizlalták sertéseiket a mezőváros makkos erdőiben.¹²⁷

A Nógrád megyét bemutató 18. századi leírások fontosnak tartották megemlíteni, hogy ez a vidék makkos erdőben bővelkedik, és a sertések ezreit hizlalják fel a makkon, amelyből jelentős hasznot húz az itt élő lakosság.¹²⁸ A 19. század elejétől azonban az erdők megfogyatkozásával fokozatosan csökkent a makkoltatási lehetőség. A jobbágyfelszabadítás után makkos erdeje kevés közbirtokosságnak volt. Néhány uradalom megengedte, hogy erdejében makkoltassanak, de ezért nagyon magas makkbért kellett fizetniük.¹²⁹

A makknak nemcsak a sertéshizlalásban volt jelentős szerepe, de az Északi-középhegység területén széles körben felhasználták a iuhok telettésében is. SZABADFALVI József és PALÁDI-KOVÁCS Attila számos adatot sorakoztat fel a juhakkoltatás gyakorlatáról.¹³⁰ A gömöri községek mellett a Bükk hegységből, a Sajó és Bódva völgyéből, a Cserehátról őrzi az emlékezet a juhakkoltatás módját. Elsőként HUNFALVY János ír róla Dél-Gömörből. „Makktermő években nagyszámú birka is tartatik, gyakran több hónapon át a makkon, részint az erdőben, részint az istállóban.”¹³¹ A makkról azt tartja a palóc juhász, hogy „amíg három szemet talál belőle a birka, addig megtartja az erejét.” Ahol kevés volt a makk, a juhász a fáról is leverte *binkós botjával*.

A birka a kisebb hó alól is kikaparta a makkot és az avart. Az erdőn makkoltató juhászok éjszakára sem tértek vissza a faluba. A nyáját a nyári szálláson levő akolba zárták, maguk pedig kunyhójukba húzódtak.

A barkók a községi és uradalmi erdőkre egyaránt hajtották makkra a juhnyájukat. Az uradalmiakban bérleti díjért makkoltathattak, de megtették ezt anélkül is, amíg a kerülő meg nem fogta őket. Domaháza környékén még 1961-ben is makkoltattak birkát.¹³² A migráció a juhok makkoltatásánál is megfigyelhető. Az első világháborúig a barkósági makkos erdőkre ősszel távolabbról is hajtottak juhokat: Arló vidékére a Rima-völgyből, a felnémeti, belapátfalvi Bükkbe Füzesabony, Maklár, Mezőtárkány térségéből.^{132/a}

A Cserehát vidékén októbertől újévig makkoltatták az uradalmi és községi juhokat. A nyáj *karámban*, esetleg *nyári fedél* alatt hált, de

éjjel után már megindult makkolni. A juhászoknak *kalyibát* építettek az erdőben.¹³³

Területünkön a makkot nemcsak legeltették, de már a 17. században szedték is, mert elraktározva nagy hó és hideg esetén is felhasználható volt. 1680-ban Bodrogkeresztúron és környékén is erősen tilalmazták a makknak rúddal való verését. A regéci uradalom erdőrendtartása úgy intézkedik a 18. század közepén, hogy „a makkot akár idegen, akár helységbeli lakos gyalogokkal hordani ne engedjék.”¹³⁴ A tiltás ellenére a jobbágyok és zsellérek lopva gyűjtötték a makkot. A 18. században Gyöngyös mezőváros tanácsa is rendszeresen tilalmazta az engedély nélküli makkszedést. A makkot az erdőn történő makkoltatás megszűnése után a sertések és juhek otthoni takarmányozásában is felhasználták esetenként az 1970-es, 80-as évekig. Az abaúji Hegyközben főleg az asszonyok és gyerekek szedték a makkot késő ősszel. Néha a férfiak póznával le is verik a fáról, és zsákba szedve háton hordják haza. Otthon szellős helyen, a padláson vagy eresz alatt szétteregtetve szárítják. Régebben kenyérsütés után a kemencébe is berakták, mert a száraz makkot jobban megessi a disznó.¹³⁵ Ózd környékén az 1930-as években a gyerekek jártak makkot szedni. Kb. 15 kg-os *makkos tarisznyájuk* volt, azzal hordták haza a makkot, és a disznóól mellett egy hordóba gyűjtötték össze.¹³⁶ A barkóknál a nagy juhtartó gazdák a falusi szegényektől, cigányoktól pénzért is vásárolták a makkot. A juhoknak szánt makkot a kertben elvermelték, mert a kicsírázott takarmányt jobban szereti a birka.¹³⁷ A Börzsöny vidékén sertéshizlalásra a *bikk-makkot* tartották legjobbnak, de egy bizonyos idő után ezt is keverni kellett árpával, kukoricával vagy korpával, hogy a disznó szalonája ne legyen olyan sárga és lágy. A makkot darálták is, így más szemes takarmánnyal jobban keverhették. Takarmányszűk esztendőikben még a szarvasmarhával is megetették.¹³⁸

d) Erdel rétek, kaszálók az istállózó takarmányozásban

A nagyállatok téli istállózó takarmányozásának az alapja a XX. század elejéig elsősorban a réteken, kaszálókon gyűjtött széna volt. Magyarországon a vetéskényszerrel összekapcsolt nyomásos gazdálkodás gátolta a szálas- és kapástakarmányok meghonosodását. A takarmánynövények termesztése mind a paraszti, mind az allodiális gazdaságokban a 18. század első felétől az ugaron hagyott területeken indult meg.

A 19. század közepén, a jobbágyfelszabadítást követő új gazdasági viszonyok folytán - az ugarterületek csökkenésével párhuzamosan lendült fel a takarmánynövények termesztése.¹³⁹

Az északi hegyvidéken a szalastakarmányok viszonylag későn, a 19-20. század fordulóján, a Zempléni-hegységben pedig csak a 20. század első harmadában terjedtek el.¹⁴⁰ Így itt különösen jelentős szerepe volt a réti szénának. A hegyvidék rétjeinek nagy része az irtásokon, az erdők közötti tisztásokon található. PALÁDI-KOVÁCS Attila a domb-ságok, középhegységek lombos erdőinek tisztásait, vágásait az *erdei kaszálók* körébe sorolja. Az erdei széna minőségét részben a tisztás mérete, részben a fekvése (árnyékos vagy napos oldal) határozta meg. Általában magas, fás szárú, kevés fényt igénylő fűfélék teremnek az erdőn, amelyek szénája tápértékben és ízben szegény.¹⁴¹ Az abaúj zempléni Hegyközben a 19. század közepére bfejeződött az erdők kaszáló nyereség miatt történő irtása, de ekkorra a legtöbb faluban már kétszeresére nőtt a rétek területe.¹⁴²

A Zempléni hegyvidék lakói az erdei réteket *kaszáló*, *liget*, és *rét* elnevezéssel illetik, míg a patak völgyelen lévőket *rétnek* nevezik. Az erdei tisztások fűvét általában csak egyszer, aratás előtti időben kaszálják. Az erdei fű selymesebb és jobbnak tartják, mint a völgyi rétek szénáját. Emlékezet szerint az ilyen réteket körül is kerítették, hogy elsősorban a vadak kártevéssei, de a tolvajok ellen is védjék a takarmányt.¹⁴³ A Hegyközben a férfiak pénzért, rossz terepen rendszerint *felébe* kaszáltak az uradalmi erdőkben. A pusztafalusi asszonyok pedig sarlóval *harmadába aratták* a fűvet Forgách gróf erdeiben.¹⁴⁴

VIGA Gyula kutatásai szerint a kelet-bükki falvakban a 19. század második felében az erdei legelőknél nem kisebb jelentőséggel bírtak az erdei kaszálók. A diósgyőri koronauradalom rendszeresen elárverezte a falvak lakosai részére a kaszálóit. Saját erdőmunkásainak kaszálóbérletet adott, amelynek 100 négyszögölenként egy napi gyalognapszámber volt a bérleti díja. Napjainkig élő gyakorlat, hogy a hegyi falvak lakói pénzzel vagy munkával váltják meg az erdőszet tisztviselőinek, munkásainak a réti illetményét.¹⁴⁵

A takarmánynövények intenzívebb szántóföldi termesztéséig az erdős határu falvakban kora tavasszal - amikor már fogytán a téli takarmány - általános volt az erdei füvek sarlózása, és az ezzel való takarmányozás. A hegyközi falvakban az 1950-es évekig élő gyakorlat, hogy tél végén, kora tavasszal az asszonyok, leányok az erdőbe, patakszélekre jártak fűvet sarlózni. Általános vélemény szerint az erdőben

kövére a föld, korábban megnő a fű, mint a mezőn, és az erdei fűtől „jó fejős a tehén”. Rendszerint a szükség, a takarmányhiány kényszerítette a szegényebb családokat, hogy fűvet vágjanak az erdőn. A két világháború között a hóolvadástartól kezdve az első kaszálásig a fűszedés volt az asszonyok mindennapi elfoglaltsága. A Károlyi uradalom erdőszete, de a falusi közbirtokosságok is tiltották az erdei fűkaszálást, mert azzal együtt az új ültetések, fiatal hajtásokat is könnyen kivágták. Az asszonyok azonban titokban, lopva ennek ellenére is kijártak az erdőbe. Egyénileg és csoportosan egyaránt mentek fűvet sarlózni. Mindig gyakorlatosan indultak a fűért és *sarlót*, vászon *ponyvát* vittek magukkal. Az erdőben a friss favágások helyén, a *szeksziókban*, *szekciókban* termett a legjobb fű. Az erdei füvek közül a marha a *perjefűvet*, a *sásfűvet*, illetve a téli *sást* szerette, de szükségből a bokrok tövében őszől megmaradt tövön száradt fűvet, az *avart* is levágták.¹⁴⁶ Száraz, aszályos években gyakran téli takarmánynak gyűjtötték az erdei füveket a nyár végi, őszi hónapokban. Megszáritva vitték haza és szalmával, más szálás takarmánnyal összerázva, illetve felszecskázva etették. A Börzsönyben néha még télen is kimentek az erdőre, ha elfogyott a takarmány, és a hó alól kaparták ki a fűvet.¹⁴⁷

e) Falevéllal való almozás

A tölgy- és bükkerdők lehullott száraz levelét alomként is felhasználták azokban a falvakban, ahol kevés a gabonaszalma. A szegényebb családok sokszor még a búza- és rozsszalmát is felszecskázták takarmánynak, így ők rendszeresen falevéllal almoztak. A Hegyközben jobbnak tartják a tölgyfalevelet, mert nagyobb és szaporább, mint a bükkfalevél. Rendszerint ősszel gyűjtötték össze a télire való *ajjazót*. Először kis csomókba, *kopkákba* gereblyézik össze a leveleket, majd ponyvával vagy kosárral a szekérre rakják. A *bérfás* vagy *lajtrás* szekér oldalát gallyakkal fonják be rakodás előtt, a tetejére pedig befejezésül levéllel megtömött zsákokat, ponyvákat raknak. Az igavonó állattal nem rendelkező szegényebb családoknál az asszonyok, de néha a férfiak is ponyvában, zsákban hordták haza a falevelet ősszel, tavasszal, és a csűr egyik fiókjában vagy a padláson tárolták felhasználásig.¹⁴⁸ Szarvaskőn szükség esetén zöld gallyakkal keverve és kötéllel összekötve szállították haza a *harasztot*.¹⁴⁹ A Bükkben és a Sajó völgyében is szedték a harasztot, Bükkszéken azonban inkább csak a ter-

melőszövetkezet megalakulása óta.¹⁵⁰ A Bözsöny hegység falvaiban különösen a juhar- és gyertyánfélétet használták, amelyeknek elég nagyok a levelei. Az uradalmi és állami erdészetek általában tiltották a száraz falevél szedését - mivel fontos humuszképző és védi az erdőtalajt a kiszáradástól, fagytól - legfeljebb minden haramadik évben engedték meg ugyanazon a helyen.¹⁵¹ (31. kép)

Attekintve az erdő és az állattartás kapcsolatát az Északi-középhegység területén, mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell a földrajzi környezetet, a táji adottságok meghatározó szerepét. A hegyvidéki falvakban kevés az összefüggő, jó minőségű gyeplegelő, így a parasztság jórészt a rendelkezésre álló erdőkben és tisztásokon, valamint az ugarokon legeltetett. A takarmánynövények késői elterjedése olyan külterjes tartásmódokat konzervált e tájon mint a juhok erdőn telettetése, illetve a sertések és juhok makkon történő hizlalása. Az erdő termékeinek egy része (falomb, farügyek) a 19. század második felétől csak mint takarmánypótló, illetve szükségtakarmány szerepelt, amit főként aszályos években szedtek. Ezekkel szemben az erdei réteken, tisztásokon gyűjtött szénafű fontosságát kell hangsúlyoznunk. A korábbi évszázadok passzív takarmányozási rendszerében komoly szerepe lehetett a lábön elszáradt erdei füveknek. A 19. század második felétől azonban bizonyos társadalmi réteghez, a legszegényebb családokhoz köthető a felhasználása, ezzel pótolták a kevés takarmányt.

A külterjes tartásformák visszaszorulásában komoly tényező a tervszerű erdőgazdálkodás megjelenése, amely a 18. század végétől elsősorban a kecskéket és főként a juhokat igyekszik kiszorítani az erdőből az általuk okozott károk miatt. A vágás utáni ún. sarjerdőkben mindenféle állat legeltetését tilalmazzák, és csak olyan területeken engedik meg az erdőtulajdonosok, ahol a legeltetés a talajban vagy a faállományban kárt nem okoz. A századforduló után az erdőkerülőkötől a hivatásos erdészek vették át az uradalmi erdők őrzését, akik már nem engedték a makkoltatást, korlátozták az erdei legeltetést. Ugyanakkor a 19. század második felében sok településen feltörnek és művelés alá vonják a legelőket. Ennek hatására egyrészt csökken pl. a juhállomány, másrészt méginkább az erdőre szorulnak az állatok, és a tilalmazás ellenére titokban is legeltetik az erdőket.

A sertés- és juhakkoltatás jobban megmaradt az uradalmi gazdálkodás keretei között, hiszen a jobbágyfelszabadítást követő erdőelkülönítések után a jobb minőségű makkos erdők a volt földesurak kezén maradtak. A gyengébb közbirtokossági makkos erdők, illetve a drága

makkoló bérlet miatt a makkgyűjtés és az otthoni hizlalás váltja fel a makkoltatást a 20. század első évtizedeitől.

Az egykori külterjes állattartás, a termesztett takarmányok és a gyepelgő hiányának a kísérő jelensége a migráció. Ez a változó amplitudójú tevékenység egyrészt a makkos erdők, másrészt az erdei legelők időszakos bérlésében nyilvánult meg. Az erdei legelők esetében nagyobb volumenű a kistájon belüli vándorlás. Ez a Bükk és a Zempléni hegységben egyaránt megfigyelhető, és elsősorban a tájon belül egyenlítette ki az eltérő adottságú falvak állattartásának lehetőségeit. A sertés- és juhakkoltatásban egy közelebbi és egy távolabbi migrációs körzetet különböztethetünk meg. Az Északi-középhegység minden kistájára jellemző egy 10-20 km távolságú belső migráció, amely révén a makkos erdővel nem rendelkező falvak uradalmaktól, illetve községektől béreltek makkoltatási lehetőséget. Ezen túl a Zempléni-hegységbe a környező völgyekből, peremterületekről, illetve távolabbi alföldi tájakról (Rétköz, Szabolcs megye) hajtottak fel makkoló nyájukat. A Cserehát vidékének Borsod megye déli területeivel és a Hortobágy környékével volt makkoltatási kapcsolata. A Bükk belső erdőségeibe a Bükkaljáról, Mezőkövesd vidékéről és Dél-Hevesből fogadtak makkoló sertéseket. A Mátrában a közelebbi mátraaljai községek mellett Füzesabony környékéről, de északról, Hont megyéből is béreltek makkos erdőket. A Nógrád megyei falvakban a távoli Jászságból rendszeresen érkeztek makkoló sertésnyájak. A meghatározó, délről észak felé irányuló migráció mellett számolhatunk egy kisebb jelentőségű kelet-nyugati mozgással is.¹⁵²

Az Északi-középhegység parasztsága sokoldalúan hasznosította az erdőt az állattartásban is. Az erdőt az állattenyésztés érdekeinek rendelte alá, illetve az erdő fájának értékesítése biztosította az állattenyésztés helyi feltételeit. Ez a szempont a közös erdő és legelő használatát szervező közbirtokosságok tevékenységében is megnyilvánul. A legtöbb kiadás a legeltetési, állattenyésztési funkcióhoz kapcsolódott. Az ezek fedezetéhez szükséges anyagiakat legtöbb esetben a közös erdő fájából történő értékesítés, illetve a tagokra illetőségük arányában kivetett hozzájárulási díj biztosította.

3. Gyűjtögetés, zsákmányolás, vadfogás

Az Északi-középhegység dús és változatos növényzete szinte a legutóbbi évtizedekig lehetővé tette a természet által nyújtott javak gyűjtését, a hegységek belsejében települt, elzártabb falvak népének gazdasági - társadalmi körülményei pedig szükségessé is tették a táplálkozásban, a gyógyításban és a piacon való értékesítés révén hasznosítható növények gyűjtögetését. A zsákmányolásnak és vadfogásnak a parasztság életében elsősorban élelemszerzési funkciója volt, de nem elhanyagolható cél a természetű növények és a tenyésztett állatok kártevői elleni védekezés sem.

A gyűjtögetés és zsákmányolás, vadfogás köréből néhány kitűnő anyagközlére hivatkozhatunk, amelyek az Északi-középhegység minden kistáját érintik.¹⁵³ Ezek alapján a régióra vonatkozó főbb jellezetességek, az emberi táplálkozásra szolgáló és az értékesítés révén jövedelmet biztosító növények és állatok gyűjtése, illetve fogása módozatainak a bemutatására és az e tevékenységben megnyilvánuló gazdasági-társadalmi tényezők vázolására vállalkozhatunk. Korábban már foglalkoztunk a gyűjtögető tevékenység néhány vonatkozásával (tüzifa, állattartáshoz kapcsolódó), ezért a következőkben főként az emberi táplálkozásra használt növényekre és állatokra koncentrálunk.

A táplálkozási nyersanyagok megszerzésében mindig nagy jelentősége volt a természet által nyújtott különböző ehető növények, bogyók, gyümölcsök, összegyűjtésének és felhasználásának. Az emberi kultúra kezdetéig visszanyúló tevékenység ma is megtalálható a szükségletek kielégítésében, illetve bizonyos természetű nyersanyagok pótlásában, helyettesítésében. A természetes növénytakaró szűkülésével az aktív gazdálkodás és iparszerű termelés következtében fokozatosan csökken a gyűjtögetés és zsákmányolás jelentősége és csak bizonyos növényekre, illetve társadalmi rétegekre vonatkozik.¹⁵⁴

A 20. század első felében még igen sokoldalú volt régióinkban az ember és a természetes növénytakaró kapcsolata. A gyűjtögetés révén az ember elsősorban a földrajzi környezet florisztikai adottságait használta ki, és fordította létfenntartásának céljaira. A gyűjtögetést a földesurak a feudalizmus évszázadaiban megengedték jobbágyaiknak, de ezért a szedett mennyiség bizonyos hányadát voltak kötelesek uruknak beadni. (L. a *mogyoródézmát* Egerbocs környékén).¹⁵⁵ Az erdők elkülvölésük után az uradalmi birtokokon sokfelé engedélyhez kötötték a

gyűjtögetést, pl. a Börzsönyben *cédulát* kellett váltani az erdésztől - főként a málna, szeder és gomba szedéséhez - és egy részt leadni belőle. A Hegyközben felébe szedték a málnát, az erdész végezte a részelést.¹⁵⁶ A tiltás azonban igazából sehol nem korlátozta a népesség ezirányú tevékenységét. A közbirtokossági erdőt mindenki szabadon járhatta, de gombázni még a kisbirtokosok magántulajdonú erdőibe is mehettek.

A gyűjtögető tevékenységben bizonyos társadalmi differenciálódás figyelhető meg. A legszegényebb föld nélküli családoknál az alapvető táplálkozási nyersanyagok megszerzésén túl fontos szempont az értékesítéssel történő rendszeres jövedelemszerzés is. A módosabb családoknál a gyűjtögetésnek az ételfélék, az étrend változatosabbá tételében van szerepe, és náluk szűkebb a gyűjtögetett növények köre. A Börzsönyben nemcsak a zselléraszonyok szoktak gyűjtögetni, hanem a *jobbágyok*, földdel rendelkező emberek feleségei is, de főként gyógynövényeket, mert nekik szégyen lett volna táplálkozásra szolgáló nyővényt és vadgyümölcsöt gyűjteni. Ennek ellenére a kevés földdel rendelkező családok asszonyai étkezésre és eladásra is gyűjtögettek.¹⁵⁷ A gyűjtögetés társadalmi differenciáltsága általában jellemző a palóc falvakra, de a hegységek belsejében települt községekben a természeti környezet és a gazdasági tényezők hatására sokkal egységesebb a gyűjtögető tevékenység.¹⁵⁸ A gyűjtögetés - a társadalmi gazdasági viszonyok fejlettségétől függően - lehet állandó, időszakos vagy esetenként szükségből alkalmoszerű. Az alkalmoszerű gyűjtögetéshez sorolhatjuk, amikor mezei vagy erdei munkáról hazafelé jövet szednek gombát, vadgyümölcsöt vagy egy hát füvet az állatoknak. Voltak vállalkozók is, akik a tulajdonostól bérbe vettek egy-egy erdőrészt, ahol napszámba szedték az erdő melléktermékeit a falvak szegényeivel. Ugyanezt az állami erdőgazdaságok is megtették.¹⁵⁹

A gyűjtögetésben meghatározó szerepe volt a nőknek, ez elsősorban az ő feladatuk a családi munkamegosztás rendszerében. Az ő ügyességüktől, rátermettségüktől függött, mennyi természetbeni és anyagi hasznot tudtak biztosítani a család számára a gyűjtögetés révén.¹⁶⁰

Gyűjtögetni csoportosan és egyedül egyaránt jártak. A Börzsöny falvaiban legtöbbször *bandába* mentek az erdőre, s ezek nemek, életkor és rokonkapcsolatok alapján jöttek létre. Az idősebbeknél már férfiak és nők együtt is mentek. Az 1950-es években viszont már inkább a családok szerinti vagy egyéni gyűjtögetés a jellemző.¹⁶¹ A barkóknál és a Hegyközben az emlékezet szerint a családi keretekben történő gyűj-

tögetés az általános. A Hegyközben azért sem jártak csoportosan, mert „egymástul elkapdosták vóna” a talált gombát.¹⁶²

Az északi hegyvidéken az emberi táplálékul gyűjtött növényfélék között első helyen szerepelnek a gombafélék. Régebben igen sok gomba termett, és tavasztól őszig mindig lehetett találni valamilyen fajtát. Századunk közepéig a mainál sokkal jelentősebb volt a gombázás mind a táplálkozás, mind az eladás szempontjából. Régen a kevesebb hús miatt több gombát fogyasztottak, és a gombás ételeknek sok változatát ismerték. Az erdőre járók könnyen megkülönböztették egymástól az ehető és a mérges gombákat, és hamar megtalálták a jó gombázó helyeket. A sok tölgyerdő dúsz aljnövényzetű és különösen gazdag gombafajtákban. A hegyvidék nagy gombakultúráját jelzi az egyes fajták változatos elnevezése is.¹⁶³ Kora tavasszal az első a *fagygomba*, ezt követi a *szentgyörgygomba*, *májusi gomba*, a *kucsmagomba* és a *tövisalja gomba*, illetve a *pereszke*. A nyári gombák közül a sokfajta *tinóra* (vargánya) áll az első helyen, amit hívnak *igazi gombának* vagy *pesze*-nek is. Ez utóbbinak Gyöngyös környékén a következő fajtáit ismerik: *fehérpesze*, *rózsapesze*, *aratási pesze*, *cigánypesze*, *fenyőpesze*, *huszárpesze*, *nyírfapesze*, *kozákpesze*. Szedik a *kékhátú* és *piroshátú galambgombát*, az *úrígombát*, *özlábgombát*, *csirkegombát*, *szekfűgombát*, *rizikét*, *királygombát*, *dísznógombát*, *pecérkét*, *csupros gombát*, *potypinka gombát*, *kenyérigombát*, *huhugombát*, *tojásgombát*, *rojtosgombát*, *kozárkagombát*. Késő ősszel, mohos tölgyek alján, tuskón terem a *buggyos kalapú gévagomba* (laskagomba). A Barkóságban szokás volt, hogy a gévagombát termő tuskókat kivágták és hazavitték. Otthon vízzel, néha trágyalével öntözve még karácsonykor is friss gombából főzhettek levest. A *késérűgombát* parázson vagy hamuban piritották meg. A gombákat egyrészt frissen használták fel, levest, pörkölt, rántott gombát, fasírozottat, savanyúságot készítettek belőle, másrészt a napon vagy kemencében megszalva télre is eltették. Az ország északkeleti részén a gombaleves jellegzetesen karácsonyesti étel.^{163/a}

A vadgyümölcsök közül a *vackor* (vadkörte) és a *vadóka* (vadalma) gyűjtését kell első helyen említeni. Istenmezeje lakóit ma is „vadkörtés hasúak”-nak csúfolják a Pétervására környékén élők. A Bakóság falvaiban ősszel zsák- és szekérszámra hordták haza a vadkörtét. Otthon a padláson tárolták, amíg *megívédett* (megpuhult). A kenyérsütés után a meleg kemencében megszalatták és télen azt főzték reggelenként. A szeletelt aszalt körtét és almát a vidék népe *susinka*-nak nevezi. A domaháziak vadalmából családonként egy-két vékányit is összegyűjtöt-

tek és télen - fonás közben - *nyálítónak* fogyasztották. Amikor nem lehetett ecethez jutni, a vadalma levével savanyították az ételeket.¹⁶⁴ Az erdőben lévő vadgyümölcsfákról bárki szabadon szedhetett, de a Börzsönyben a faluhoz közeli fák termése az erdőszolgát, másoké a juhászt illette.¹⁶⁵ A vadontermő gyümölcsből minden tájon főztek pálinkát is. A Hegyközben a természet gyümölcsökhöz keverve főzték. A vad gyümölcsfákat időnként szelid alannyal be is oltják az erdőn, és rejtve tartják addig, amíg megfakad, majd otthon a kertben elültetik. A *málnát, szedret, szamócát* csemegének szedték, de szirupot is főztek belőle és teát izesítettek vele. A zempléni hegyvidéken, a Bükkben, a Barkóságban és a Börzsönyben a nyírfa, jávorfa, nedvét, a *nyírvizet, viricset, brezova voda-t* (Répáshuta, Zempléni-hegység), *klenova voda-t, vogyicska-t* (Répáshuta) is fogyasztották a gyerekek, erdőt járó pásztorok és favágók. Korábban 18. századi adatokat is közöltünk a *nyírvízről* mint jobbágyi szolgáltatásról. Baskón régebben húsvétra mindig vittek haza ebédhez *nyírfavizet*.¹⁶⁶ Domaházán az erdőt járók megszűröl felismerik a csapolásra alkalmas csertölgyeket a törzsükön látható karvastagságú érről. A kiválasztott *nagyhasú bozaeret* a talajtól 60-80 cm-es, magasságban vízszintesen *tányérosra* bevágják, hogy a lé felülről is odafoljon. Ha ügyesen eltalálják az eret, sugárban ömlik a *boza*, ahogy a csertölgy nedvét nevezik. A favágók, pásztorok szivesebben itták a bozát, mint a forrásvizet, mert jobban oltotta a szomjukat, illetve elősegítette a szalonna és a száraz ételek emésztését. Fogyasztására jellemző, hogy PALÁDI-KOVÁCS Attila 1963-ban 21 db megcsapolt cserfát talált néhány négyzetméteren. Korábbi nagyarányú fogyasztására utal a *Boza, Bozás lápa* helynév Egerbocson és Domaházán, de család- és ragadványnévként is él a barkó falvakban.¹⁶⁷

Ősszel a somot és csipkebogyót pálinkának és lekvárnak, a kőkényt pálinkának gyűjtötték. A málnát, szedret, egyéb bogyós növényeket az erdőn alkalmisság készített kéregedényekbe is szedték a zempléni hegyvidéken. A galagonya tüskével megtűzött primitív edények neve *kazup, kozup, pudliska, poduska, pudlo, veskura, kolomp*.¹⁶⁸ (32-33. kép)

A *bikkmakkot* nemcsak az állatoknak gyűjtötték, de a Börzsönyben nyersen és piritva a gyerekek is fogyasztották. A barkóknál inségedel, de a zempléni Háromhután megdarálva lisztpótlóként is használták, illetve makklisztból süített pogácsát fogyasztottak.¹⁶⁹

A gyógynövényeket korábban széles körben használták vidékünkön is. A Barkóságban az *édesgyökerű páfrány, a bábaguzsaly, kakukk-*

fű, tisztessű, pimpó, vérfű, farkasalma, kopotnyik, útilapú, nadragulya racionális gyógyításra és rontás, szemmelverés ellen való. A *pöfeteg gombát* vérzés elállítására szedték. Bernecebarátiban 19 féle gyógynövényt gyűjtöttek.¹⁷⁰

Saját célra erdőn gyűjtötték a mohát, az ablakok széleit szigetelték vele a hidegtől, illetve magába szívta az ablakból lecsapódó párát, de koszorút is kötöttek belőle. Sokfelé emlékeznek a *tapló* szedésére, amit kifőzve és megszáritva tűzgyújtásnál használtak.¹⁷¹

A család saját részére való gyűjtögetés mellett minden kistájra jellemző ezek eladása, a piacozás. A Börzsöny vidékén az 1910-es évektől jelentős az eladásra gyűjtés. Innen elsősorban az Ipolyságra jártak 1920-ig, később pedig Balassagyarmatra. Málnát, szedret Budapestre is hordtak, még gyárakba is vitték. A gombát maguk is árulták a budapesti, váci, esztergomi piacokon. Voltak olyan kofák, akik a helyben felvásárolt termékeket árulták. Gyógyfüveket a gyógyszertáraknak, kereskedőknek is szedtek.¹⁷² A Palócföldön a gombázás a szegény családok fontos jövedelmi forrása volt. Hajnalban indultak az erdőre, és onnan közvetlenül vitték a közeli városok piacaira. A távolabbra járók még előző nap megszedték a gombát, a javát vitték eladni, maguk pedig az összetört darabokat fogyasztották. A tardonaiak régebben Miskolcra jártak, piaci napokon 120-150 asszony is ment falureszek szerint csoportosulva (a *paprétiek, szilasiak, geredlyeiek, vaskószögiek*). A Barkóság falvaiból hátikosárban vitték a 20-25 kg gombát sokszor 20 km-t is gyalogolva az ózdi és egri piacra. Nagyobb távolságra inkább aszalva hordták a gombát. Az utóbbi évtizedekben kevesebben piacoznak, helyette az erdei termékeket gyűjtő vállalat megbizottainak adják el a gombát friss vagy szárított állapotban. Olyan jól jövedelmez, hogy az ózdi iparvidék falvaiban ipari munkások is foglalkoznak gombázással.¹⁷³ (34. kép)

A répáshutai asszonyok számára nyáron lényegében nem volt munkalehetőség a faluban, így itt különösen fontos volt az erdei gyűjtögetés és értékesítés. A gyűjtögetés a vegetáció éves rendjéhez igazodott. Legtöbbször innen is gombát hordtak kendőbe kötött hátikosárral (*koszar*) hetente három alkalommal a miskolci és diósgyőri piacra. A vadon termő gyümölcsöket a lillafüredi kirándulók, miskolci cukrászok is megvették, vagy a piacon árulták. A gomba és gyümölcs árából ruhaneműt és élelmiszert vettek a városban. Volt úgy, hogy 20-25 kg lisztet cipeltek haza. Ma már az erdészeti és helyi, valamint a miskolci mun-

kalehetőségek felszívák a női munkaerőt, így a gyűjtőgető tevékenységnek csak a táplálkozásban van szerepe.¹⁷⁴

A Bükk belső települései is Miskolcra hordták a gombát, hóvirágot, gyöngyvirágot. A kisgyőri asszonyok sok gyógynövényt vittek a piacra. Kácsról, Bogácsról, Cserépfaluból a mezőkövesdi, Felsőtárkányból az egri piacra. A tárkányi lányok és asszonyok virágot, szamócát, mogyorót és gombát árultak Egerben. A tárkányi mogyorót egy nóta is dicséri.¹⁷⁵ Felsőtárkányban fontos volt a szömörce gyűjtése, aminek a levelét különösen a pesti bőrgyárosok és kordoványosok számára szedték.¹⁷⁶ A cserépfalusi asszonyok a gombafélék gyűjtése mellett főként a hóvirággal kereskedtek. Ennek gyűjtése a II. világháború után vált széleskörűvé. Újabban főleg a nőnapra és anyák napjára gyűjtik a hóvirágot, de gyakran távoli, dunántúli erdőkbe is elmennek szedni, majd a budapesti, ritkábban egri, miskolci piacokon értékesítik.¹⁷⁷ (35. kép)

A Mátrában és a Bükkben eladásra is gyűjtötték a kiszáritott taplót. A bükkzsérci meszesek az Alföldre hordták, a gyöngyössolymosiakat pedig emiatt *taplósoknak* csúfolták.¹⁷⁸

A gyűjtőgetett növényekkel való kereskedés a Zempléni-hegység belső falvaiban és a hegyközi hutákban is fontos gazdasági tényező volt. A belső zempléni falvakból a gomba, vadgyümölcsök, gyógyfüvek rendszeres gyűjtésével foglalkozó földnélküli családok asszonyai a Hernád-völgy és Tokaj-Hegyalja mezővárosainak piacára jártak. A Hegyközből a hegyeken át gyalog hordták a *tinóra (hrib) szepe, (ošušňak)* és *csirkegombát (kurčatka), málnát (malina), szedret (čarňica), szamócát (jahoda)* mogyorót, hóvirágot, ibolyát a sátoraljaújhelyi piacra, de *kész helyekre* megrendelésre is vitték. Még az 1950-es években is hetente kétszer mentek Újhelybe, de ekkor már vonattal. A második világháborút követő évektől kevesebben járnak a piacra, a szárított v. *aszúgombát*, gyógynövényeket az Erdei Termékeket Feldolgozó és Értékesítő Vállalat helyi megbízottjai veszik át.¹⁷⁹

Az Északi-középhegységben századunk első harmadában a méhészet szoros összefüggésben volt az erdővel, de még az 1950-es években is előfordult a mézrablás és a vadméhek befogása a Zempléni-hegységben, a Barkóságban és a Börzsönyben.¹⁸⁰ A hegységek belsejének tölgy- és bükkerdői jó lehetőséget teremtettek az odvakban élő méheknek. Az öreg korhadt fákon kis nyílás jelezte a méhek tanyáját. Méhészettel sokan foglalkoztak századunk elején, de az erdei méhrajok felkutatásához, a vadméhek mézének elvételéhez kevesen értettek. Egyes falvakban nyoma van annak is, hogy ha az erdőt járó ember tavasszal, kora

nyáron rátalált egy méhes fára, megjelölte, azzal szinte lefoglalta, s ősszel az övé lehetett. A méhkeresésnek csapdába fogott méhek repülését követő klasszikus módja területünkön is ismert volt, Molnár Balázs ezt mutatja be részletesen Domaházáról.¹⁸¹ A tehén vagy ökörszarvból készített *méhfogót* a Börzsönyben *temlecnek* nevezik.¹⁸² A megtalált oduhoz létra vagy a helyszínen lecsonkolt gallyas fa segítségével másznak fel. A méhek kifüstölése után szedik ki a mézet. A méhkereséssel, mézrablással erdei munkások, pásztorok, erdőjáró emberek foglalkoztak. Zemplénben régebben két-három ember járt együtt és a zsákmányon megosztottak. A módosabb gazdaemberek csak titokban üzték, kizárólag saját szükségletre, a szegényebbek viszont el is adták. Széles körben ismert volt a vadméhek befogása és otthoni továbbtenyésztése is. Ha magasan van az odú, az egész fát kidöntötték. A méh lakások legarchaikusabb típusa az erdőből hazavitt fatörzsből készített *odó*, *faodó*, *odú*, *faköpu* (Zempléni-hegység, Barkóság). Néhány zempléni hegységbeli községben 1945-1950 között 8-10 faköpu is állt egy-egy méhesben.¹⁸³

Az Északi-középhegység erdői vadállományban gazdagok, szarvas, őz, vaddisznó, nyúl gazdagon tenyészett bennük. A vadászat a palóc kismemesi falvakban régi passzió, a szegények ezeken csak mint hajtók vettek részt.¹⁸⁴

A parasztság csak lopva, titokban juthatott a vadhoz húzáért, bőréért. A lőfegyver használata tilalmas volt számukra, de tájunkon is sokfelé előfordultak a *rapsicok*, akik háborúból maradt vagy maguk által készített egyszerű puskákkal vadásztak.¹⁸⁵ A múlt század végén a borsodi barkó falvak erdeiben a vadászok baromfi lábszárcsontból készült sípot használtak a szarvas csalogatására. Az egyszerűbb vadfogási módok is fenmaradtak, ezek közül csak jelzésszerűen említünk néhányat. Kisebb vadakat, nyulat, sőt őzet a csapásukon elhelyezett törökkel, hurkokkal ejtették el. Őzjárás mellé fiatal fa lehajtott koronájához helyezik el a hurkot. Amikor az őz beleakad a hurokba, rángatózásával kioldja a biztosító pecket és a felcsapódó fa a vadat is felrántja. Hurokkal leggyakrabban télen fogták a nyulat, mert a hóban meglátszik a *csapása*. A nyúl bőrét kereskedőknek adták el, néha kesztyűt varrtak belőle. Farkasvermekről már csak a múlt században élt öregek elbeszélései tudósítanak. Hegyes karókat helyeztek el a gödör fenekén, vékony ágakkal fedték be, és a tetejébe dögöt raktak csaléteknek. A Börzsönyben bundája miatt fogták a nyestet, vidrát, vadmacskát, rókát, borzot úgy, hogy kifüstölték odujából. A Hegyközben nyest fogására doron-

gokból összeállított zúzócsapdát és kőnehezékkal ellátott hurkot is használtak. Akadtak szenvedélyes madarászok is, akik lépvesszőket készítenek, nyvet főztek fagyöngyből és énekes madarakat fogtak be, amit jórészt eladtak. Madarakat és madártojást gyerekek, pásztorok, erdőmunkások szedtek ki a fészkükből. Kisebb madarokat deszkalapra rögzített lószőrhurossal is fogtak a gyerekek. Gyakori madárfogó csapda a pálcikával feltámasztott kosár, teknő. A fekete rigóból izletes levest főztek, a varjúfiókat pedig belezés, mosás után nyársra húzták, és szalonnával megtűzdelve sütötték meg. Ősszel barlangjukból kifüstölték a borzot. Izletes húsát megsütve fogyasztják, a borzssirral pedig az erdőben dolgozók a csizmájukat ápolják.¹⁸⁶

A gyűjtögetés, zsákmányolás, vadfogás régiókban is átszötte a parasztság mindennapi életét. A teljesség igénye nélkül csak a tendenciákra és az erdőre épülő gyűjtögető tevékenység hasznára utalhattunk. A vadfogás egyszerű módszerei és az orvvadászat révén elsősorban húshoz jutott az erdővidék lakossága, amellyel táplálkozását javíthatta. A növényi anyagok gyűjtögetése és a mézrablás során azonban a szegényebb rétegek rendszeres jövedelemhez is jutottak. A gyűjtögetésben a nők szerepét kell hangsúlyoznunk, a vadfogás, orvvadászat az erdőben dolgozó férfiak, gyerekek dolga.

A gyűjtögetésben olyan archaikus jelenségek is megőrződtek - mint pl. a vadgyümölcsfák otthoni termesztése, a primitív kéregedények használata, egyszerű tartósító eljárások (aszalás), a fák nedvének megcsapolása, a kivágott tuskón otthon történő gombatermesztés amelyek a növénytermesztés kezdeteire utalnak, ugyanakkor ezek révén az Északi-középhegység régiója szorosan kapcsolódik az Észak-keleti Kárpátok népeinek gyűjtögető gazdálkodásához. De a méhkeresés hagyományos módja, a fabödönök méhkaptárként való hasznosítása vagy a vadfogó hurkok és eljárások alkalmazása is sokkal szélesebb örből elterjedt, mint a szűken vett kutatási terület.

JEGYZETEK

1. HML. B. CXXXIV/a. 721.
2. EA. 4470. 128. Erdélyi Zoltán gyűjtése
- 2/a. PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 494.
3. EA 4470. 117-122. Erdélyi Zoltán gy.
- 3/a. PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 493-494.
4. PETERCSÁK Tivadar 1973. 527-548; 198.c. 494.; GALLO Jan 1968. 411-423.
- 5.. Sgy. 1983. Divéky Sándor mátrafüredi erdész szíves közlése
6. BARSÍ Ernő 1987. 61-62.; BOZÓ József 1970. 154-155.
7. Sgy. Sajóvárkony 1990. Énekes Lászlóné 1921.
8. PETERCSÁK Tivadar 1978. 24. A teherhordó ponyvához. L.:PETERCSÁK Tivadar 1983. 42.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1973. 431-462.; Gömörből ZSUPOS Zoltán 1987. 85-86.
9. A Kárpát-medencén belül a Felföldön a hátonhordás a domináns teherszállító mód. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1989. 334. A Bakonyban az asszonyok a fejükön, a férfiak a vállukon hordták a száraz gallyakat. VAJKAI Aurél 1959. 21-22.
10. EA. 4470. 134. Erdélyi Zoltán gy.; PETERCSÁK Tivadar 1978. 24. 1981. 54.
- 10/a. PETERCSÁK Tivadar 1984a. 81.
11. SCHRAM Ferenc 1968. 676.
12. DÓKA Klára 1977. 40.; SZABÓ István-SZABÓ László 1977. 84.
- 12/a. EA. 4470. 148-149. Erdélyi Zoltán gy.
13. SCHRAM Ferenc 1968. 668.
14. VIGA Gyula 1990. 36.
15. HML. Gyvkj V-101/a. 4. k. 536-537.
16. HML. Gyvkj V-101 /a . 7. k . 785-787.
17. PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 494-495.
18. SOÓS Imre 1975. 160. A székesfehérvári piacra a Vértes erdeiből hordott üzifát kocsiszám vagy *csillenként* árulták. Itt a *csille* 20 db apróra vágott, zsúpköttéllel összekötözött facsomó. LUKÁCS László 1986. 122.
19. VIGA Gyula 1985. b. 344.
- 19/a . PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 81.
20. VIGA Gyula 1986. 87-88 .
21. BOZÓ József 1970. 139.
22. VIGA Gyula 1986 . 89.
23. VIGA Gyula 1990. 36.

24. PETERCSÁK Tivadar 1982. 393., Ifj. BARTA János 1977. 85-86.
25. DEBRECZENI EMBER András 1987. 36.
26. Ifj. BARTA János 1977. 85-86.
27. PETERCSÁK Tivadar 1978. 25.
28. PETERCSÁK Tivadar 1982. 389-390.
- 28/a. Vö.: VIGA Gyula 1990. 34., Horehronie... 293-294.
29. PETERCSÁK Tivadar 1986. b. 234.
30. SZEDER FÁBIÁN 1819. 44.
31. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 262.
- 31/1. BAKÓ Ferenc 1967. 165-167.
- 31/2. Közli: DÁM László 1981. 74., BAKÓ Ferenc 1967. 163.
- 31/3. BAKÓ Ferenc 1967. 169-170.
- 31/4. SELMECZI-KOVÁCS Attila 1967. 46-47.
- 31/5. SELMECZI-KOVÁCS Attila 1981. 92.
32. GÖNYEY Sándor 1940. 228-229.
33. EA 4470. 18. Erdélyi Zoltán gy.
34. SZABÓ István-SZABÓ László 1977. 87-88.
35. NAGY Gyula 1964. 128.
36. HML EÉGLt. XII. - 3/e. 469.
37. ALBERT Ferenc 1868. 113.
38. BOROVSZKY Samu én. (Heves) 44.
39. PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 496-502.
40. K. CSILLÉRY Klára 1955. 352-353., 1987. 173-185.
41. FÜLÖP Lajos 1978. 81.
- 41/a. PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 495-496.
42. HAVASSY Péter 1989. 7-87., VIGA Gyula 1990. 41.
43. ENA 1648/73. 57. Közli VIGA Gyula 1990. 44.
44. BODÓ Sándor 1966. 540., VIGA Gyula 1986. 93.
45. BALASSA Iván 1949. 119.
46. VIGA Gyula 1986. 94., DOBROSSY István-FÜGEDI Márta 1977. 104-105., 1982. 402., PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 36, 64.
47. BOZÓ József 1970. 135-136.
48. VIGA Gyula 1986. 95.
49. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 261-262.
50. BALÁZS Géza 1984. 122-129., Vö.: VIGA Gyula 1986. 95-96.
51. BALÁZS Géza 1984. 122-129.
52. VIGA Gyula 1986. 100-101.
53. HOMNA 4754. BALÁZS Géza gyűtése.
54. PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 77., Vö.: VIGA Gyula 1986. 101.
55. FÉNYES Elek 1847. 252.
56. ROMÁN János 1965. 50-54.
57. ROMÁN János 1965. 50.
58. PETERCSÁK Tivadar 1978. 26.
59. PETERCSÁK Tivadar 1982. 390.
60. PESTY Frigyes leírását közli IKVAI Nándor 1967. 25.
61. PETERCSÁK Tivadar 1982. 391.

62. FELD István-Juan CABELLO 1980. 107. A recens anyag saját gyűjtés, 1970-es évek. Ilyen tárolóedények Parádon (Sgy.) és a Zala megyei Magyarszerdahelyen is készültek. SEEMAYER Vilmos 1934. 34-35.
63. PETERCSÁK Tivadar 1982. 391.
64. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 263., 1984. a. 76-79., K. CSILLÉRY Klára 1955. 353-372.
- 64/a. VIGA Gyula 1986. 88.
65. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 263.
66. PETERCSÁK Tivadar 1981. 56., 1984. a. 77., 1984. c. 498., 1978. 26., 1989. b. 265--66., PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 64. A faragószék elnevezéséhez L.: Magyar Néprajzi Lexikon II. köt. 1979. 49-50. K. CSILLÉRY Klára, MOLNÁR Mária 1965. 329-336.
67. Elterjedését is I. UJVÁRY Zoltán 1958-59. 127-141.
- 67/a. GÖNYEY Sándor 1940. 228-232., PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 76-79., 1984. c. 497-502., 1984. b. 266., Vö: VAJKAI Aurél 1959. 274-275., MOLNÁR Mária 1965. 329-336. A nagyobb mennyiségű és finomabb kidolgozást igénylő munkákhoz a Felső-Garam vidékén is jobban felszerelt műhelyeket hoztak létre a faragó specialisták. Horehronie, 326.
68. Vö: VIGA Gyula 1990. 53. A bakonyi Szentgálon a fafaragással csak télen foglalkoztak a szegénysorsú emberek. VAJKAI Aurél 1959. 273-274.
69. SZABÓ István-SZABÓ László 1977. 89.
70. BALÁZS Géza 1984. 122-123. Szentgálon a télen faragók nyáron felesbe vagy harmadába földet műveltek. VAJKAI Aurél 1959. 273.
71. A bakonyi Szentgálon és a Tolna megyei Faddon is napszámosok, törpebirto-
kosok közül kerültek ki a faragó specialisták. VAJKAI Aurél 1959. 273., MOLNÁR Mária 1965. 329.
72. KÓS Károly 1972. 9. , GUNDA Béla 1971. 1-13. , DANKÓ Imre 1978. 251-289.
73. TÁLASI István 1939. 9.
74. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 42., 1983., SZABADFALVI József 1970. 30-31., 1963., 1968.
75. BALASSA Iván 1973., VIGA Gyula 1981., 1985., 1986., PETERCSÁK Tivadar 1977., 1978., 1982-1983., 1983., 1984. c., 1989. b.
76. TAGÁNYI Károly erdészeti oklevéltárakban számos adatot közöl a lombos erdők legeltetésének országszerte elterjedt gyakorlatáról., TAGÁNYI Károly 1896.
77. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 25.
- 77/1. BML VII-1/c. 177., HML VII. 1.a. 48.
- 77/2. SOÓS Imre 1975. 360. 388. 391.
- 77/3. Saját gyűjtés 1982. MÁDAI Gyula 1965. a. 131.
- 77/4. PETERCSÁK Tivadar 1979. 269., 1987. 151., MÁDAI Gyula 1965. a. 132-133.
- 77/5. MÁDAI Gyula 1965. a. 133.
78. ÉBLE Gábor 1911. 185.; 275.; 288.
79. PETERCSÁK Tivadar 1977. 297.; A szarvasmarhák erdei legeltetése szintén a falutól távoli erdei legelőkön történt a Bakonyban. VAJKAI Aurél 1959. 46.; HEGYI Imre 1978. 132. Az akol, karám kérdéséről I.: SZABADFALVI József 1984. 89-130. Az erdei legeltetés ínséges esztendőkből még a nagy legelőterületekkel rendelkező hajdúvárosok-
ban is előfordul. SZABADI Imre 1960. 305.

80. PETERCSÁK Tivadar 1977. 297.
81. BOROVSZKY Samu én. (Heves megye) 261.
82. EA 3038. TAKÁCS Lajos gyűjtése 1952.
83. IGAZ Mária 1964. 148.
84. HML Gyvl. XCV/22. A lovak éjszakai legeltetése a Bakonyban is általános volt. HEGYI Imre 1978. 132.
85. EA 3038. TAKÁCS Lajos gyűjtése 1952.
86. PETERCSÁK Tivadar 1977. 297.
87. PETERCSÁK Tivadar 1977. 298.
88. PETERCSÁK Tivadar 1977. 297.
89. ALBERT Ferenc 1868. 408.
90. HUNFALVY János 1867. 242.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 44-46.
- 90/a. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965: 44-46.
91. MORVAY Péter 1938. 284.; Erdei juhászat folyt a Bakonyban, és Göcsejben a századforduló táján szabadon járhatták a juhok az erdő minden részét. TÁLASI István 1939. 16-18.; VAJKAI Aurél 1959. 49.; TAKÁCS Lajos 1964. 494.
92. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 93.
93. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 52.
94. Heves megye földrajzi nevei. IV. 1988: 74. A faodúban való pásztorszállásról Tálasi István is említést tesz a Bakonyból. TÁLASI István 1939.
95. A faodúban való szállásról már Regérius is megemlékezik. L. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 53. l. sz. jegyzet.
96. GUNDA Béla említi, hogy a domokosi (Lápos völgy) magyarok kezdetleges juhnyhelyeiket az erdők védelmében állítják fel. Gyergyószentmiklós határában a fenyőfák tetejét levagdalták, hogy a megsűrűsödött korona jobb védelmet nyújtson az alatta éjszakázó juhoknak vagy szarvasmarháknak. GUNDA Béla 1956. 44-46. 88.
97. VIGA Gyula 1985. 352-353.; SZILAS Géza-KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 160.
98. HML Gyvl. XCV/11.
99. SZABADFALVI József 1970. 60-62.
100. OLÁH József 1962. 238-39.
101. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 112-115. Az erdőn történő teletetésre L. SZABADFALVI József 1970. 30-34.
102. TAKÁCS Lajos 1975. 371
103. E. FEHÉR Julianna 1957. 281.; A fagyöngy, ághegyek, lombtakarmány magyarországi és európai alkalmazását L. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1983. 193-209.
104. PETERCSÁK Tivadar 1977. 303.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1993. 199.
105. PETERCSÁK Tivadar 1977. 304-305.
106. ALBERT Ferenc 1868. 407
107. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 314.
108. HOM NA. 1557.
109. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1983. 199.
110. ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 281-282.
111. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 315.
112. SZABADFALVI József 1970.; 1972.; 1986.
113. BALASSA Iván 1973.; SZABADFALVI József 1968.; 1972.
114. SZABADFALVI József 1972. 311-312.
115. PETERCSÁK Tivadar 1977. 299.

116. SZABADFALVI József 1968. 66.
 117. PETERCSÁK Tivadar 197. 299.; Vö.: SZABADFALVI József 1968. 69.;
 BALASSA Iván 1973. 53-54.
 118. SZABADFALVI József 1968. 66-70.; PETERCSÁK Tivadar 1977. 299-300.
 119. SZABADFALVI József 1968. 70.
 120. SZABADFALVI József 1972. 310.
 121. VIGA Gyula 1985. 35.
 122. VIGA Gyula 1986. 43-46.
 123. MANGA János 1979. 69.
 124. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 46.; Vö.: SZABADFALVI József 1972.
 308.
 125. Saját gyűjtés, Járdánháza, 1983.; SZABADFALVI József 1972. 309.
 126. HML U. 46.
 127. PETERCSÁK Tivadar 1988. 287-288.
 128. ZÓLYOMI József 1985. 239.
 129. ZÓLYOMI József 1989. 186-187.
 130. SZABADFALVI József 1963.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965.
 131. HUNFALVY János 1867. 252.
 132. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 113-114.
 132/a. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 51.
 133. SZABADFALVI József 1963. 132-134.
 134. Közli: BALASSA Iván 1973. 58.
 135. PETERCSÁK Tivadar 1977. 300.
 136. Saját gyűjtés, Ózd-Sajóvárvány, Énekes László (1922) közlése.
 137. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 114.
 138. EA 4470. Erdélyi Zoltán gyűjtése, EDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 281.
 139. SZABADFALVI József 1970. 75-76.
 140. Vö.: BALASSA Iván 1964.; IKVAI Nándor 1967.
 141. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1979. 65-66.
 142. BALASSA Iván 1964. 132-133.
 143. IKVAI Nándor 1962. 30.
 144. PETERCSÁK Tivadar 1977. 304. A Bakonyban is általános volt az erdei tisztások harmados formában való használata.; HEGYI Imre 1978. 190. Hajdúböszörményben a rét minőségétől függően felébe, harmadába adta ki a város használatra az erdei tisztásokat. SZABADI József 1960. 308.
 145. VIGA Gyula 1985. 355-356
 146. PETERCSÁK Tivadar 1977. 302-304. Szabadfalvi József vizsgálta a lábön megszáradt fő takarmányozásban való hasznosítását, s azt a magyar takarmánygazdálkodás honfoglalás előtti rétegéhez sorolja. SZABADFALVI József 1984. 75-88.
 147. ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 282.
 148. PETERCSÁK Tivadar 1977. 305-306.
 149. IGAZ Mária 1964. 140.
 150. PETERCSÁK Tivadar 1988. 292. Dél-Gömörben, a Murány völgyében kasos székében hordták a harasztot. ZSUPOS Zoltán 1987. 57.
 151. EA. 470. 159-160. Erdélyi Zoltán gyűjtése.; Vö.: KRIPPEL Móric 1921. 105.
 152. Vö.: BALASSA Iván 1973. 64.

153. UJVÁRY Zoltán 1957. 231-244.; ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 267-292.; BOZÓ József 1970. 95-189.; VIGA Gyula 1986.; PALÁDI KOVÁCS Attila 1982.; ZSUPOS Zoltán 1987.; PETERCSÁK Tivadar 1978. 15-20.; 1984. c. 502-503.; 1989. b. 315-320.; KÓCZIÁN Géza 1984. 229-256.
154. Vö.: UJVÁRY Zoltán 1957. 231-232.
155. HML. XII.-2/c/6.
156. ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 268. Vö.: TÁKÁNY SZÜCS Ernő 1981. 545.
157. ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 267. A gyűjtögetés társadalmi vonatkozásához. L: TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1981. 545-546
158. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 316.; UJVÁRY Zoltán 1957. 231-232.; VIGA Gyula 1986. 6:.
159. ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 268. Vö: HEGYI Imre 1978. 169.
160. Vö: VIGA Gyula 1986. 64-70:
161. ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 2688-69.
162. PETERCSÁK Tivadar 1978. 15.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 34.
163. Nincs lehetőség a gombaelnevezések táji változatainak bemutatására. A továbbiakban Ujváry Zoltán, Erdélyiné Fehér Julianna, Paládi-Kovács Attila és saját gyűjtéseim alapján foglalom össze a főbb gombafajták és más növények gyűjtögetésének és felhasználásának jellemzőit. Botanikai elnevezéseik megtalálhatók a jelzett munkákban, UJVÁRY Zoltán 1957; ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 33-36.; PETERCSÁK Tivadar 1978. 15-17.; 1984.c. 502; 1989. 316 317.; Vö.: GREGOR Ferenc 1973.; GUNDA Béla 1976. 226-228.
- 163/a. Az Ormánságban, Somogyban, Zalában, a Bakonyban is hazaviszik a gombát termő korhadt farönköket, és továbbtermeszti a gombát. A gomba fogyasztása a szláv és román népek konyhájára jellemző. GUNDA Béla 1988. 173, 184.
164. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 3-35. Az almaecet használata a Kárpátok vidékén is ismeretes. GUNDA Béla 1988. 172.
165. ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 274. A székely falutörvények már a 17. században tiltották a vadgyümölcsfák kivágását, és szüretelni is csak közösen elhatározott időponttól lehetett. GUNDA Béla 1988. 172.
166. UJVÁRY Zoltán 1957. 242.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 30.; ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 278.; MÁDAI Gyula 1984. 73. A nyírfamegcsapolás elterjedéséhez L: GYÓRFFY István 1937. 205.; 220.; KISS Lajos 1930. 1-6.; ZSUPOS Zoltán 1987. 52.
167. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1966.; 1982. 30. A cservizet, tölgyvizet a Börzsönyben felfűvődött állatok gyógyítására használták. ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 280.
168. UJVÁRY Zoltán 1957. 238.; E primitív kéregedények a Kárpátok egész területén ismeretesek, de a prehisztórikus Európában is készítették. GUNDA Béla 1986. 173.
169. ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 272.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 35.; UJVÁRY Zoltán 1957. 240. A székelyek lisztpótlóként és olajként is hasznosították a bükkmakkot. GUNDA Béla 1988. 172.
170. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 36.; ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 278-280.
171. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 317.
172. ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 269.

173. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 34.
 174. VIGA Gyula 1986. 66-67
 175. ENA 939/69. 16. Közli VIGA Gyula 1986. 68.
 176. FÉNYES Elek 1951. IV. 182.
 177. HUSEBY Éva 1982. 95-102.
 178. BAKÓ Ferenc 1977. 144.; PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 52.
 179. PETERCSÁK Tivadar 1978. 15-16.; ifj. BARTA János 1977. 84-85.
 180. SZABADFALVI József 1967. 41-64.; MOLNÁR Balázs 1957. 484-91.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 31-33.; ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 285-287.
 181. MOLNÁR Balázs 1957. 484-491.; SZABADFALVI József 1967. 47.; A Kárpátok különböző vidékein szokásos méhkeresés formáit Gunda Béla rendszerezte alapvető tanulmányában. GUNDA Béla 1966. 205-246.; A történeti Gömör megye népi méhészkedését Kotics József dolgozta fel. KOTICS József 1988.
 182. ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 286.
 183. SZABADFALVI József 1967. 41-64.; ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 287.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 31-33.
 184. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 31.
 185. PETERCSÁK Tivadar 1978. 19.; LÁZÁR István 1974. 31-343.; SZABÓ István-SZABÓ László 1977. 80-81.
 186. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 31.; ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna 1957. 287-291.; GÖNYEY Sándor 1935. 97-99.; PETERCSÁK Tivadar 1978. 19-20.; 1989. b. 319-320.; PÁLOS NAGY Rózsa 1988. 297-306.; A 18-19. századi vadfogó eszközöket ismerteti NAGY Gyula 1974. 55.; A vadfogó hurok elterjedéséhez L.: GUNDA Béla 1966. 136-204.

Az üveggyártás a vas- és óncgyártás, az üvegek készítésének elengedhetetlen előfeltétele. A Magyarországon a 19. század elején alapították a parádi üveggyárat, 1799-ben már üzemelt a besenői, a 18. század végén pedig a székelyi üvegmanufaktúra.⁵ Számuzásfűzésekkel (1790-1850 között főként Székelyváradon, Paradon és Gyergyószékelyvárosban foglalkoztak). A manufaktúrák üzemeltetéséhez és a hamuzsák-fűrészhöz szükség volt szőlőszőlő, s ez már tervezési és előkészítő munkát is igényelt. Ennek hatására települt be szőlőkészítők a Zempléni-hegység, a Büsk és a Mátra belső vidékére a korabeli Magyarország északi vármegyéiből. Az 1771-es években a díósgyőri községi tanácsban több előkészítő terv is készült, amelyek a kitermelést és az újratelepítést szabályozták. Az 1790-es évek végén a községi tanács az összes bevételének mintegy ötödéhez szarmarott a kitermelés és az újratelepítés költségeire.⁶ 1872-1976 között évente átlagosan 3,706 arnyékos tűzi- és székelyi adák születtek. A 19. század végi nagy vasgyártások rangos vasúti halpiát igényelték, ez ismét felfűzött a lakosság felé. A 20. század eleji vármegyei monográfia szerint a parádi üveggyár üzemeltetésének célja főként a minifaktóriák mellett kisebb mértékben épült, kerékgyártó és ipari szerkesztési, valamint faragott készítmények is jellemzőek. Az egri érseki tanács

1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

V. ERDEI MUNKAALKALMAK, ERDEI IPAROK

1. Fakitermelés, közelftés, fuvarozás

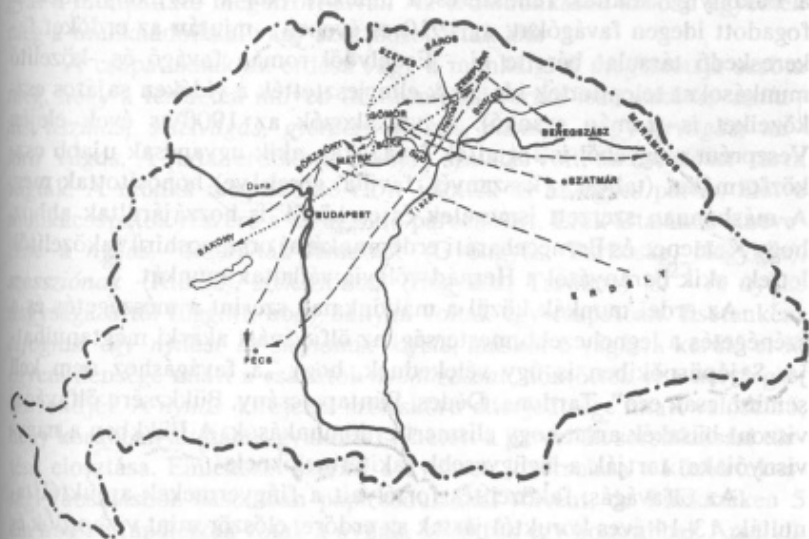
Ferdinand BRAUDEL szerint a 18. század előtt Európában a fa mindennapi energiaforrás volt, és a lakóházak fűtése mellett ezzel üzemelték a vaskohók és üveghuták is.¹ Magyarországon a középkorban a bányászat és a kohászat volt a legnagyobb fafogyasztó, majd a 18. század közepén fejlődésnek indult manufaktúraipar és hamuzsírőzés igényelte a nagy mennyiségű erdőterületek kivágását.²

Az Északi-középhegység uradalmi a 17. század végén és a 18. század során kezdtek olyan ipari tevékenységhez, amely nagyarányú fakitermelést tett szükségessé. A Zempléni-hegységben II. Rákóczi Ferenc 1698-ban alapította a regéci üveghutát, a Károlyi uradalom hegyközi erdeiben pedig az 1770-es évektől több üveghuta kezdte meg működését.³ A diósgyőri kincstári erdőkben a 19. század második felében kezdődött a vas- és üvegyártás, de többek között puszkaporkészítő és papirmalom is üzemelt.⁴ A Mátrában a 18. század elején alapították a parádi üveghutát, 1744-ben már üzemelt a hasznosi, a 18. század végén pedig a szuhai üvegmanufaktúra.⁵ Hamuzsírőzéssel 1750-1850 között főként Szilvásváradon, Parádon és Gyöngyössolymoson foglalkoztak.⁶ A manufaktúrák üzemeltetéséhez és a hamuzsírőzéshez rengeteg fára volt szükség, s ez már tervszerűbb erdőgazdálkodást és nagyszámú munkaerőt igényelt. Ennek hatására települt be szlovák lakosság a Zempléni-hegység, a Bükk és a Mátra belső vidékére a korabeli Magyarország északi vármegyéiből. Az 1771-es években a diósgyőri kora-uradalomban több erdőgazdálkodási terv is készült, amelyek a fakitermelést és az újratelepítést szabályozták. Az 1770-es évek végén a kincstári uradalom összes bevételének mintegy ötödrésze származott a kitermelt fa értékesítéséből.⁷ 1872-1876 között évente átlagosan 65.706 ürméter tűzi- és szénfát adtak el.⁸ A 19. század végi nagy vasútépítések rengeteg vasúti talpfát igényeltek, ez ismét fellendítette a fakitermelést. A 20. század eleji vármegyei monográfia szerint a parádi Károlyi-uradalom erdőhasználatának célja főként a tűzifatermelés, emellett kisebb mértékben épületfa, kerékgyártó és ipari szerszámfa, valamint faragott készítmények is jellemzőek. Az egri érseki uradalom

felsőtárkányi erdészetében slippert (vasúti talpfát), tölgyfapadlót, távir-dapóznát, árvízvédelmi karót, szőlőkarót, bányafát, és rönkfát termeltek.⁹ A 20. század első évtizedeiben a nagy fakereskedő cégek gyakran megvásároltak az erdőtulajdonosoktól egy-egy területet, amelyről ők termeltették ki a fát. Pl. 1913-ban a gyöngyösi Barna Gábor Fiai Rt. kötött szerződést a fakitermelési jogra az egeri érsekség solymosi erdészetével. A cég kisvasutat is épített a kitermelés helyétől Gyöngyösig. 1920-1930 között évente 8-10 ezer köbméter rönkfát és kb. 1000 vagon tűzifát vágtak ki.¹⁰

A nagyarányú fakitermeléshez bőségesen rendelkezésre állt a munkaerő, hiszen a korábban elemzett földrajzi-termelési viszonyok alapján az Északi-középhegység lakossága jelentős hányadának ez biztosította az év jó részében a munkalehetőséget. Minden kistájon belül volt néhány község, amelynek lakói - a földművelésre alkalmas területek hiánya miatt - az erdőből éltek. A Börzsönyben Kemence és Bernecebaráti, a Mátrában Mátraszentimre, Szuhahuta és Gyöngyössolymos, a Bükkben Répáshuta, Bükksgentkereszt, Tardona, Mályinka, Nagyvisnyó, Dédestapolcsány, Bükkzsérc, a Zempléni-hegységben Háromhuta, Mogyoróska, Regéc, Baskó, a Hegyközben Kishuta, Nagyhuta, és Vágáshuta ilyen községek. Ezeken kívül azonban alkalmi munkaként a régió szinte minden településén kereseti lehetőséget adott a téli favágás és fuvarozás a falvak szegényparasztiainak és fogattal rendelkező gazdáinak egyaránt.¹¹ Pontos statisztikai adatok nem jelzik a fakitermeléssel és fuvarozással rendszeresen foglalkozók számát. A recens gyűjtések azonban arról győznek meg, hogy a szegény - földnélküli vagy 1-2 hold földdel rendelkező - réteg mellett még akár a 10-15 holdas gazdaságok férfiai is eljártak famunkára, hogy megkeressék a téli tűzrevalót. A ló- és ökörfogattal rendelkező gazdáknak pedig a fafuvarozás biztosított pénzkeresetet a mezőgazdasági munkák szüneteiben. A nagy uradalmak kapitalisztikus erdőgazdálkodásának a hatására kialakult egy rendszeres erdőmunkával foglalkozó speciális munkásréteg, akik az erdőre tudták alapozni egzisztenciájukat. Vagyoni helyzetük alapján ezen belül két csoport különíthető el: a szegényebbekből kerültek ki az *ölfavágók*, vagy *ölezők* (Börzsöny), *favágók*, *ölfavágók* (Bükk) *slogár* (Répáshuta), illetve *favágók*, *munkások*, *gyalogok*, *ölfavágók* (*sahovinari*-Zempléni-hegység), a tehetősebb állattartó gazdákból a *fuvarosok*, *tengölösök* (Börzsöny), *furmanok* (bükki szlovákok).¹² Az időszakos erdőmunkások ősztől tavaszig dolgoztak az erdőben, nyáron pedig sumásként jártak az alföldi uradalmakba. A két világháború közötti

években még az is előfordult, hogy a bükki falvakból a bányákban dolgozók télen felmondtak a munkahelyükön és néhány hónapra elmentek favágónak.¹³ Máday Gyula adatai szerint 1950-től a Keletbükki Állami Erdőgazdaság 50%-ban állandó munkásokat, azaz egész évre szerződött dolgozókat alkalmaz, akik a fizetés mellett természetbeni juttatást (pl. földhasználat, állattartás, illetményfa) is kapnak.¹⁴ Mind az állandó, mind az időszakos erdőmunkások tevékenysége rendszeres vándorlással is járt, amelynek irányát és kiterjedését a birtokosok, illetve erdőgazdaságok művelési terve és az egyes vállalkozó csoportok alkalmi megállapodásai szabták meg. Ennél azonban nem egyszerűen csak a munkaerőigény kielégítéséről van szó, hiszen az egyes kistájak kibocsájtók és befogadók is a munkaerő vándorlásban.

4. rajz. A favágók vándorlása. Csintalan András rajza.

A Zempléni-hegység favágói az uradalom távoli vidékein kívül más tájakra is elmentek dolgozni. Óhutáról pl. eljártak Gömörbe, Aggtelek környékére, Beregszászra és Pécsre is. Ugyanakkor a Bükkből (Dédestapolcsány, Mályinka, Bükkzsérc) is jöttek famunkások erre a tájra, de horvátországi talpfafaragók (glánerok) is dolgoztak a Zempléni-

hegység erdőiben.¹⁵ A bükki favágók ezen túl bejárták a Mátra, a Cserhát, a Börzsöny, a Bakony erdősegeit, de századunk elején elmentek Szepes és Sáros vármegyékbe is. A II. világháború idején Németországban is jártak a bükkzsérci favágók, az 1960-as években pedig ómassai és répáshutai ölfavágók dolgoztak csehszlovákiai erdőgazdaságokban. A múlt században viszont szlovák favágók jártak Rudnó, Jaraba, Topola tájáról a Bükkbe.¹⁶ A század elején a gömöri magyar falvakból, főként a Csermosnya völgyéből a Barkóság erdeiben is dolgoztak, de Szatmárba és a Kárpátaljára is eljutottak.^{16a} Útra keltek a tél folyamán a Mátra favágói is Borsod és Nógrád felé, ide pedig Rimóc vidékéről jöttek famunkások.¹⁷ Nagy távolságot jártak be a Börzsöny, főként Kemence és Bernecebaráti lakói, akik Nógrádtól a Hernád-völgyig dolgoztak az északi hegyvidéken, a Dunántúlon pedig Baranyától Zaláig s a Bakonyig vállaltak rendszeresen munkát. Ám a Börzsöny-vidék is fogadott idegen favágókat: az 1910-es évében - miután az erdőket fakereskedő társulat bérelte ki - Erdélyből román favágó és -közelítő munkásokat telepítettek ide, akik elterjesztették a vidéken sajátos eszközeiket is (román szánkó). A vállalkozók az 1900-as évek elején Veszprém megyéből is fogadtak favágókat, akik ugyancsak újabb eszközformákat (talicska, kaszanyél, favilla, gereblye) honosítottak meg. A máshonnan szerzett ismeretek és eszközök is hozzájárultak ahhoz, hogy Kemence és Bernecebaráti erdőmunkásai országoshírű faközelítők lettek, akik Baranyától a Hernád-völgyig vállaltak munkát.¹⁸

Az erdei munkák közül a mályinkaiak szerint a mészégetés és a szénégetés a legnehezebb mesterség, az ölfavágást akárki megtanulhatja. Sajópüspökiben is úgy vélekednek, hogy „a favágáshoz nem kell semmi, csak erő”. Tardona, Dédes, Bántapolcsány, Bükkzsérc ölfavágói viszont büszkék arra, hogy elismert erdőmunkások. A Bükkben a nagyvisnyóiakat tartják a legügyesebb fakitermelőknek.¹⁹

Az ölfavágás, faközelítés fortélyait a fiúgyermek apjuktól tanulták. 13-14 éves koruktól jártak az erdőre, először mint vízholdók és gallyazók. 16-18 évesen már apjukkal, idősebb testvérükkel dolgoztak egy párban. Önálló, felnőtt favágónak a 18. életet betöltött fiú számított.²⁰ (36. kép)

Alapvető és legrégebb munkaszervezeti forma a *pár*, amit *fűrész*-nek is neveztek (Zempléni-hegység, Egerbocs). A fűrész mint munkacsoport megnevezés kapcsolatban állhatott a páros munkát igénylő nagyfűrész elterjedésével. Ez hasonlít a középkori *bárdalja* kifejezéshez, amely alatt akkora erdőterületet értettek, amennyit egy ember egy

nap alatt kivághatott. Esetünkben a munkaeszköz nem területet, hanem munkacsoportot jelöl.²¹ Általában családtagok, rokonok, cimborák dolgoztak együtt. Egy jó páros naponta 8-9 méter fát is kivágott és összerakott.²² Azt a munkacsoportot, amelyben kettőnél többen dolgoztak együtt, hívták *bandának* (Börzsöny, Zempléni-hegység), *partinak* (Barkóság, Zempléni-hegység) *csapatnak* (Gömörszölös) az 1940-es évek végétől *brigádnak*.²³ A bandák létszáma községenként változik. A mályinkai munkacsapatban rendszerint tizenketten voltak: 4 döntőpár és páronként 1-1 gallyazó. Tardonán viszont hatan dolgoztak egy bandában: 2 döntő, 2 gallyazó, 2 daraboló vagy cserhántó,²⁴ Gyöngyössolyoson azt tartották praktikusnak, ha három ember alkot egy csapatot. Gyöngyösön az egy utcából származó 8-10 favágó együtt képezett egy brigádot.²⁵ A *bandagazda*, *faktor* (Barkóság), illetve *partifirer* (Bükkszerc)²⁶ tapasztalt, határozott ember, aki összetartja a bandát, és tárgyal a munkáltató megbízottjaival. Az erdőmunkások szóban egyeztek meg a munkaadóikkal vagy szerződést irtak alá.

A csapatoknak az erdész vagy a munkáltató megbízottja szabta meg, hogy a területen milyen fakitermelési forma lesz: *ritkítás*, *szálasítás*, *tisztítás*, *setérvágás*, *gyértés*, *nyestés*, *pucolás*, vagy *tarvágás*, *tallóra vágás*. A fiatal erdőkben jobbra szálalás volt, az *őserdőket* tarra vágták. A munka megkezdése előtt jelölték ki az egyes párok, illetve munkacsapatok részére a kivágandó parcellákat. Ezek általános elnevezése a *nyilas*, de hívták *léniának* (Gyöngyös, Barkóság, Hegyköz), *szessziónak* (Rimóc), *szeksziónak* (Hegyköz, Tardona) is.²⁷ A nyilas nagysága attól függött, hogy hányan voltak egy csapatban. Esetenként *elfogtak egy nyilast és hajtották kifelé*, máskor a vágásra kerülő erdő egyenetlensége miatt a csapatok *nyílhúzással* döntötték el a helyfoglalás rendjét. A *nyilas* kifejezés széleskörű elterjedtsége miatt valószínű, hogy korábban általános gyakorlat lehetett a parcellák sorshúzással történt elosztása. Emlékezet szerint a nyilasok kisorsolása a közbirtokosági faosztáshoz hasonlóan papírcédulákkal történt, de Bükkszéken 5 cm hosszú fapálcikák votak a nyilak, közöttük egy hosszabbal. Amelyik pár a hosszabb pálcikát húzta az választhatta az első nyilast, a többiek utánuk álltak be.²⁸ A nyilasok szélét a határfák lefaragásával jelölték meg. Ritkítésnél egy görbe késsel, a *hosszoló kacorral* (Hegyköz) vagy *jelölő fokossal* jelezték meg a kivágandó fákat, illetve X alakú jelet kapott.²⁹

A fakitermelés a következő munkafázisokra osztható: fadöntés, gallyazás és darabolás, közelítés és berakás. E munkaszakaszok egymás

közötti megosztása a csapat nagyságától függ. Két ember először kidöntött egy bizonyos mennyiséget, majd feldolgozták. A négyes csapatból ketten döntöttek, ketten galyaztak, a darabolást és a berakást már együtt végezték. Rimócon és Gyöngyössolymoson úgy tartják, hogy a háromtagú brigádnál a legjobb a munkamegosztás: két ember dönt, egy gallyaz, utána két ember darabol, egy pedig berakja a fát.

Amikor a favágó pár megközelíti a kidöntendő fatörzset, megnézik, hogy *merre híz, merre fog dőlni*. A munka során a hegy aljából felfelé haladnak, és a nyilas közepétől a két széle felé. A fakitermelés kezdetén a legtöbb favágó mondott valamilyen fohászt: „No, fogjunk hozzá az Isten segítségével!” (Mályinka) vagy „Isten segíj meg!” (Nagyvisnyó).³⁰ Megtisztítják a fát a durva aljnövényzettől, bokroktól, és ha nagyon meredek a hegyoldal, a kivágandó fa mellett a föld egyenesre húzásával *állást* is csinálnak. A fiatal erdőkben gyériteskor egyenként fejszével döntöttek, a vastag fákat viszont párban vágják ki. (37-39.kép)

A fadöntés hagyományos eszköze a *fejsze, favágó fejsze, ölfa-vágó fejsze, döntő fejsze, sekera* (Répáshuta).³¹ Súlya 1,5-2 kg között változik és a baltától szélesebb a *táblája*, hosszabb az éle. A Zempléni-hegységben a hosszabb nyelű *baltával* döntötték a fát is.³² Vidékünkön a 19. század elején még a vastag fákat is a helybeli kovácsok, vagy cigánykovácsok által készített, és nemegyszer geometrikus, illetve stilizált virágmotívumok, valamint évszámok bevésésével díszített fejszékkel vágják ki. A nagyobb termelékenységet biztosító fűrész használatát Mária Terézia rendelete már 1771-ben javasolta.³³ A hegyközi Radványban 1809-ben említik a „Nagy Erdői fűrész”-t,³⁴ de Heves megyében még az 1860-as években is 10-20 krajcárral többet fizettek azoknak, akik fűrészsel döntöttek ki egy öl fát.³⁵ A gyöngyösi kártételi jegyzőkönyvekben a 19. század második felében is gyakran szerepel károkozó szerszámként a könnyen elrejtethető fejsze, bizonyára a vékonyabb fák kivágásánál.³⁶ A 19. század második felében a nagy uradalmak már a fűrészelt is használják a fejsze mellett. A 20. század közepén a 130-200 cm hosszú *fűrészelt (pila - Répáshuta, Óhuta), nagyfűrészelt (velka pila - Répáshta), keresztvágó fűrészelt, karajfűrészelt* alkalmazták, amelynek két *fogója (ručka - Répáshuta)* van. A fűrészeket vaskereskedésekben vásárolták a *fűrészfoghajtogatóval* és a *reszelővel* együtt. Munka közben a fogakat időnként ki kellett hajtogatni, de ha szorult a fűrész, a mályinkai, bükkzsérci favágók szalonnával is megkenték.³⁷

Az 1950-es évektől az állami erdőgazdaságokban a *motorfűrész* vagy *silfűrész* váltja fel a hagyományos fűrészelt, de Répáshután még

az 1960-as években is dolgozott egy-egy ilyen fűrészszel felszerelt döntőpár.³⁸ A fadóntás első fázisaként a dőlés irányában fejszével két oldalról fekvő V alakú nyílást metszenek ki a fa törzséből 20-30 cm magasságban.³⁹ Ezt a műveletet többféleképpen nevezik vidékünkön. Gömörben, Heves megyében, illetve a Mátra keleti részén *hókácsoltak*, *behókácsoltak*, illetve *megprécselték* a fát (Rimóc). A Bükk több falujában (Mályinka, Dédestapolcsány) *behakkolták*, *halkácsolták* (Bükkzsérc), *beharkácsolták*, (Tardona, Szilvásvár), Kisgyőrben *behakkolták*, Répáshután és Kisgyőrben *beréhelik*, Gömörzölösön *hajkolták* vagy *bestáholták*, Ragályban *besrámolták*, a Barkóságban *belé-kolták*, Bükkszéken *bevágták*, a Börzsönyben *halkolták*, Kazáron *behajkolták*, a Zempléni-hegységben *behajkolták* (Baskó), *belékolták* (Mogyoróska), *alávágtak* (Óhuta), *nyakalták* (Fony), illetve a Hegyközben *belékelték*.⁴⁰ A finnugor eredetű *hajkolás*, *hakkolás* mellett a kevert etnikumú területen egyedül a németes hangzású *srámolás*, *stáholás* kifejezésekről feltételezhető hogy a német eredetű bányászati műszókincsből került a fakitermelés munkafolyamatának megnevezésére, másrészt a *réhelés* a *schräg* - ferde jelentésű német szó többszöri változáson átment származéka lehet. Feltűnő, hogy a favágással nagyarányban foglalkozó szlovák lakosság körében nem alkalmaznak szlovák kifejezést e műveletre.⁴¹ E művelet során a fának kb. egyharmad részét kimetszték, majd a másik oldalról a *hókács*, *hajk* alsó része felett elfűrészelték. Gyöngyös város 1885-ben előírta a favágóknak, hogy a fákat féloldalas metszéssel kell levágni, nehogy a víz megálljon a tuskón és kárt okozzon rajta.⁴² Ha vastag fán szorult a fűrész, akkor egy fejszét a másikkal utána ütöttek, de alkalmaztak fa és vas éket (*klin* - Répáshuta, *klinek* - Óhuta, *kolek* - Hegyköz) is. Felsőtárkányban vastag fák döntésénél két éket is a fűrész mögé *kucogtattak*.⁴³ (40-41. kép)

A kivágott fát a fejszétől kisebb méretű és súlyú *baltával* gyallyazták, majd a 8-10 cm vastagság fölött nagyfűrészszel, az alatt *kávás fűrészszel* vagy *kisfűrészszel* (*mala pilka* - Répáshuta, Óhuta), *cserfűrészszel* darabolták fel az erdészeti alkalmazott (*hosztoló*) által megadott méretre. A vastag fákat a földön vágják fel, a vékonyabbakat általában háromlábú *bakra* tették. A kitermelt fát rendszerint az alábbiak szerint osztályozták: vasúti talpfa, bányafa, tűzifa. A tűzifa nagy részét *méterbe* (1 méter hosszúra) vágják, hosszát az egy méteres fejszenyéllal, illetve kávás fűrészszel mérték le, de alkalmazták a *mérőlécet*, *mérővesszőt* is. A Hegyközben a baltafej és a nyél hossza együtt volt 1 méter, s ezzel mérték ki a fát. A méter hosszú husángot hívták *inasnak*

(Mikófalva), *macerajnak* (Egerbocs) és *teke mértéknek* (Felsőtárkány). Tardonán és Szilvásváradon egyik végén kampósra kiképzett *mértéket* használtak. A vastag fákat berakás előtt fel kellett hasogatni. Ezt a munkát fejszével, fa- és vasékkal és görcsös keményfából faragott *bunkóval*, *bakóval* végezték (Répáshután *bagyog* vagy *kijan*).⁴⁵ (42-43. kép)

A feldarabolt tűzifát *méterbe*, *erdei méterbe* rakták be.⁴⁶ A Bükkben és Gömörben az *ölfa* terminust a két ürméter hosszú tűzifa rakás megjelölésére használják.⁴⁷ A barkóságnál ezt a mennyiséget hívják méternek.⁴⁸ A méterfát több méter hosszú *sarangba* is összehordják. Gömörszőlősön az első világháború előtt használt mértékegység volt a *kubik*, ami 8 öl fának felel meg.⁴⁹ Gyöngyösön a 3 méter hosszú tűzifarakást *kalitkának*, az attól hosszabbat *sarangnak* nevezték.⁵⁰ A sarang végén 2-2 karó tartja az ölfát, de a sarangon belül néhol méterenként, máshol kétméterenként 1-1 karó is jelzi a méterszámot. A sarang végén levő tartókarókat helyenként rudakkal meg is támasztják, s ezeket Tardonán *dukamentnek*, Rimócon *bikának* nevezik. A szélső karókat az ölfa közé rakott és a karókra akasztott faágak (*kapocs*, *gallykapocs*) is rögzíti. Régebben a sarangot álló fa mellé is rakták.⁵¹

A rönkfát több köbméteres *rakásba* halmozták. A gyéritéskor kivágott fát rendszerint hosszúra hagyták meg tűzifának, és ilyenkor egy-egy vagy két-két karó közé rakták az egy jó szekérnyi fát. Az ilyen egységet *rakásnak*, *ratatnak* vagy *csomónak* hívják.⁵² (44. kép)

A favágókat teljesítmény után, méterszámra vagy ölszámra fizették, a gyéritést rendszerint részes munkában vállalták. A 19. század közepén Heves megyében egy öl fa kivágásáért és berakásáért 60-70 krajcárt fizettek, ha baltával vágták, és 70-90 krajcárt, ha fűrészsel. A szálfák döntéséért darabonként 3 krajcárt kaptak.⁵³ A századfordulón az erdei munkások bére köbméterenként 4 korona volt Heves megyében.⁵⁴ A répáshutaiak 80 fillérért vágtak egy méter fát a pengős világban. Jó keresetnek számított a havi 50 pengő. Az örhalmi és ludányi favágók az uradalmi erdőben még az ölfát is részért vágták, a hatodik, illetve nyolcadik rész lett az övék. A gyéritést felébe, harmadába végezték.⁵⁵

Az erdei munkáknak azt a részét, amikor a kitermelt faanyagot a vágásból az elszállításra alkalmas rakodóba juttatják, *közeltésnek* nevezik. Azt a fát kellett kiközéltíteni a gödörből vagy lejuttatni a me-redek hegyoldalokról, amelyet szekérrel nem lehetett elérni. A közeltéssel a favágók foglalkoztak a fakitermelés díjának a feléért, de több

faluban külön közelítő munkások voltak. Gyakran a fát szállító fuvarosok dolga a fának olyan helyre közelítése, ahová be tudnak állni szekérel. A közelítés módja függ a tereptől, az évszaktól, a fafélék méretétől és mennyiségétől. Ennek megfelelően történhet emberi erővel és igavonó állatok segítségével.

Az emberi erővel való szállítás segédeszközök nélkül kézben és vállon kihordva, gurítva, baktatva valósul meg. A közelítéshez igénybe vettek primitív csúszókat, kézi szerszámokat, nagyobb mértékű fakitermelés és meredek terep esetén fából és fémből épült csúszdákat.⁵⁶

A gallyfát jobb kézzel megfogva húzták maguk mellett a földön. A vastagabb és nehezebb fákat vállra véve vonszolják. A nagyobb szálfákat a *fahordó fákra* helyezik, és ketten szállítják. Az ölfát vagy dorongfát a meredek hegyoldalon *lebaktatják* az aljba, a gödrökből meg vállon hordják ki. Ha lófogattal nem lehetett bemenni a nagyobb rönkökért, szálfákért, akkor láncot hurkoltak rá, vagy *rönkvontató szegget*, éket ütöttek a végébe, és az ebbe akasztott kötéllel húzta egy vagy két ember.⁵⁷ (45. kép)

Ózd-Sajóvárkonyban egy primitív szállítási módot 1983-ban sikerült rekonstruálni, amelyet századunk közepén még alkalmaztak. A közbirtokossági erdőben a gazdák a meredek hegyoldalról kétágú fa *csúszón* szállítják le az ölfát. Egy kb. 3 méter hosszú, kétágú gyertyánfát vágnak ki az erdőn, s egyesek legallyazzák, mások rajta hagyják a kisebb ágakat is. Erre az ágas fára keresztben kb. fél köbméter ölfát is felraknak, és az ágasfa végénél fogva húzza le két ember.⁵⁸ A természetes faágon való szállítás eddig csak a szénahordásnál volt ismert, amelynek széleskörű hazai és európai előfordulását PALÁDI-KOVÁCS Attila közölte.⁵⁹ A gallyakon való fahordás Szlovákiában és az Alpok vidékén is előfordul a természet adta lehetőség hasznosítása és az „elemi gondolat” eredményeként.⁶⁰ Mátraszőlösön száraz időben használtak ölfá közelítésre két darab 4 méteres tölgyfarudat, melyeket láncsal és kötéllel egymástól 80 cm-re összekötöttek, és ketten húzták le a hegyről a keresztben rárakott ölfával.⁶¹ A Bükk keleti részén (Mályinka, Tardona, Dédestapolcsány) meredek hegyoldalon közelítettek a *tutajjal* vagy *kalócával*. Két darab 4-5 méter hosszú egyik végükön szántalpszerűen felhajló 10-15 cm vastag rudat vágnak ki az erdőn. A két rudat egymástól egy méterre, párhuzamosan a hegyoldalra fektetik. Elöl mindkét talpra egy-egy *rakoncát* (rudat) állítanak, a talpak elé pedig egy-egy karót, *cibakot* (Mályinka, Tardona) ütnek, hogy megakadályozzák a tutaj idő előtti elindulását. Miután 10-12 köbméter fát

ráraktak, a rakományt láncsal lekötik és lejjebb dolgozó társaikat figyelmeztetve a tartó karok kivágásával elindítják a tutajt. Ez nagy robajjal csúszik lefelé, mint egy szán, s alul a fák széjjelrepülnek. A talpfákat hosszú ideig használhatják újabb tutajok készítéséhez, csak a rakoncákat kell minden alkalommal pótolni. A tutajt a nagyarányú fakitermelésnél alkalmazták a bükki palóc ölfavágók.⁶² (46-47. kép)

Az ölfá közelítésének Észak-Magyarországon legelterjedtebb eszközei a könnyű szánok, amelyeket télen és nyáron egyaránt használnak. Ennek több típusa ismert. Egyik alaptípusa a *gyalogszánka* (Gyöngyös-roszi, Mályinka, Bükkszentkereszt, Nagyvisnyó), *közelítőszánka* (Hegyköz), *rudas szánka* (Börzsöny). Ez a fogatos szánok felépítését követi, attól csak kisebb méreteivel különbözik. Általában a jobb oldali orrához - a Hegyközben mind a kettőhöz - kapcsolnak egy rudat, a másik orrára kötelet hurkolnak, s az ember ezzel húzza a szánkót. A szántalpakra vésett négy lyuk tartja a keresztirányú *eplényeket*, melyekbe négy tartórúdat (*rakonca*, *rókonca*) is beállítanak. Meredek helyen egy köbméter, enyhén lejtős parton fél köbméter ölfát szállítanak vele. Hirtelen lejtésű terepen a szánkó után csatlólánca kötött ölfát is akasztottak, s az a földön csúszva fékezte a szán mozgását. Ezt a szántípust használták a Mátra, Bükk és a zempléni Hegyköz erdeiben, de ismerték a Börzsönyben is.⁶³ (48. kép)

A közelítőszánnak másik elterjedt típusa az, amelynek a talpa és a magasan előrehajló orra egy darab fából készül. Ezt a formát a Bükk magyar és szlovák falvaiban, Gömörben, Borsodban és Észak-Hevesben, a Mátrában, valamint a Karancs és Medves erdeiben egyaránt ismerték. Mályinkán, Tardonán és Szilvássváradon a szánkó orrába még két fafogantyút is becsapoltak. A Zempléni-hegység falvaiban a talpból kinyúló rúd nem hajlik fel olyan magasra, mint a gömöri típusú szánkónál. Itt ennek a szánnak a neve *štelbák*, *sánky*.⁶⁴ (49-50. kép)

Elsősorban kőszállításra, de fahordásra is használták a bükki mészégetők a botokkal összefogott két vastag deszkatalpból álló két rúdú *korcsolyát*. Ennek egyik változatánál a talp és a rúd egy fából készül, a másikban a rudakat egy-egy csavar fogja a szántalpakhoz.

A palóc vidék nyugati részén, a Börzsönyben egy sajátos nyári szánkót ismernek. Jellegzetessége a szánkó talpából elől félkörívben visszahajló két káva, és az azt rögzítő járomszerkezet. A helyiek *román szánkónak* nevezik, mert az 1910 körül ott dolgozó Bihar megyei románoktól vették át ezt a típust. A faközelítő munkások a szánkónak gyakran dorong utat is készítettek. A román szánkót az ország különböző

részein dolgozó bernecebaráti közelítők terjesztették el a Vértesben, Bakonyban és Mecsekben, illetve az észak-magyarországi erdőségekben.^{65/a} A fenti szántípusok az Északi- és Keleti-Kárpátok vidékén, valamint az Alpokban is megtalálhatók.⁶⁶ (51-52. kép)

A kézi szánok irányítása rendkívül nagy ügyességet kívánt, sokszor ettől függött a közelítő munkás élete. A Hegyközben a *huásokat*, a Börzsönyben a *kemenceieket* tartották a legjobb közelítőknek. A szánok haladását nyáron a talpak szalonnával vagy szappannal történő bekenésével gyorsítják, illetve zöld lombot vagy szénát raknak alá. Télen a szánkónyomomba vizet öntenek, s az jéggé fagy. Meredek hegyoldalon a szánkó megemeléseivel lassítják a szánt, illetve láncot tesznek a talpak alá.⁶⁷ A közelítés után rendszerint háton vagy vállon vitték fel a szánkót ismét a hegyre. A rönkfákat lóval és ökörrrel is közelítették. A rönk végére egyszerűen ráhurkolták a láncot, amit *hámfával*, ökörnél *tézlával* húzott az állat. Használtak rönkvontató éket és a Börzsönyben a vastag rönk alá - hogy a földet ne túrja - *rönkkorcsolyát* is tettek. A rönkfa csatlólánc segítségével történő vontatása általánosan elterjedt a Kárpát-medence középhegységi területein, de alkalmazták a székelyeknél, az Északi-Kárpátokban és az Alpok vidékén is.⁶⁸ A lófogatos gazdák a szekér elejével vagy eketaligával is közelítettek, ezekhez rögzítették a szálfát láncsal, a vége pedig a földön csúszott. A Bükkben a felsőtárkányiakat és a felnémetieket tartották jó rönkközelítőknek.⁶⁹ Télen a fa közelítésére és fuvarozására egyaránt használtak egy ill. két részes lovas és ökrös szánokat. Az egy részes egész szán ismert az egész Palócföldön és a Zempléni-hegységben. A bükki Répáshután *cele sanki* a neve.⁷⁰ A bükki falvak az erdőszet révén ismerkedtek meg a két félszánkóból álló *csuklós szánkóval*, amelynek fém változatát napjainkban is használja a bükki erdőgazdaság.⁷¹ Rönkfa közelítésénél a kétrészes száznak csak az első felét alkalmazzák ugyanúgy, mint a szekér első részét, s a szálfá vége a havon csúszik. Ugyanez az alkalmazási mód Erdélyben, Szlovákiában és az Alpok vidékén is általános.⁷² (53-56.kép)

Az 1950-es években vezették be az erdőgazdaságokban a gumikerekeű, lóval vontatott *kerékpárokat* és *közelítő kocsikat*. Az 1960-as évektől terjedtek el a vontató traktorok.⁷³

A nagy uradalmi erdőségekben a meredek hegyoldalokról több száz méter hosszú *csúszdákon* eresztették le az ölfát. A Bükkben vályúszerűen kivésott vastag bükkfából is készítették. Általánosabb volt, amikor 1,5 méter hosszú, kettéhasított bükkfarönkkel bélelték, egyet az aljára, kettőt-kettőt az oldalára rögzítettek vaskapcsokkal. A vályúba

időnként vizet locsoltak vagy olajjal kenték be, hogy jobban csússzon. A Börzsönyben Árva és Zólyom megyéből érkezett szlovák erdőmunkások használták, a helyiek nem szerették - hasonlóan a Zempléni-hegységekben sem-, mert nagyon összetörte a fát. Az 1930-as évektől már lemezcsúzdákat is alkalmaztak.⁷⁴ A hegyvidéken hosszú múltra tekintenek vissza a különféle technikákkal készült csúzdák. Az első csúzdát 1547-ben említik a Garam vidékéről,⁷⁵ de használata a Kárpátok és Alpok területén egyaránt általános még századunk elején is.⁷⁶

Az északi hegyvidék ló- és ökröfogatos gazdái a mezőgazdasági munkák szüneteiben erdei fuvarozással kerestek pénzt. A hegységek belsejében, a Börzsönyben, a Bükkben és a Zempléni-hegységben voltak olyan családok, akik az év nagy részében a fafuvarozásból éltek. Rendszerint a kitermelés helyéről szállították a fát a vasútállomásra, rakodókba. Az ölfa szállításához a megnyújtott, kb. 3 méteres *karfás kocsi* (Palócföld) vagy *bérfás szekeret* (Hegyköz, Zempléni-hegység) használták. A két köbméter fát három szakaszba rakták a szekérre, láncsal átkötötték, és cserfából készített *csatlóval* rögzítették. A szekér oldalát gyakran vékonyabb ölfák beállításával magasították meg. A hegyközi Kovácsvágáson a „nagy fuvarosok” hosszára engedett bérfa nélküli szekérral is fuvaroztak ölfát. Két rudat raktak alulra, két oldalra pedig a *rókonca* tetejére kötöttek egyet-egyét. A rudak közé rakott fahasáncokra négy szakaszban három köbméter fát is felrakhattak. Ilyenkor két csatlófával rögzítették a terhet elől és hátul. A rönkfát oldal nélküli szekérral *négy keréken* (Palócföld) vagy *nyúton* (Zempléni-hegység) viték. Ilyenkor a két tengelyt egymástól 6-8 méterre széteresztették, és mindkét részt a rönkfához csatolták. A lejtőn leggyakrabban kerékkötéssel fékeztek a szekeret.⁷⁷ Mályinkán hosszú rönköt kötöttek utána, ha pedig jeges az út, pokrócot tettek a kerék alá, illetve felvágta az utat.⁷⁸ Télen rendszerint az egy részes lovas vagy ökrös szánnal hordták a fát. A Bükkben a már említett *csuklós szán*, Répáshután és a Zempléni-hegységben pedig két csúszótalppal kiegészített szánt, a *zvlače*-t (Répáshuta), *vlacsuha szánt*, vagy *lacsuhás szánkát* használták fafuvarozásra.⁷⁹ A két csúszótalppal ellátott szán párhuzamait Közép-Zemplénben, ill. Közép-Szlovákiában találjuk meg, ahol a két csúszótalp neve *vlačuha*, *zvlače*.⁸⁰ (57-63. kép)

A fafuvarozás fontosságát jelzi régióinkban, hogy a két világháború közötti években a lótarásáról híres hegyközi Kovácsvágásról 40 gazda, Tarnaleleszről 70-80 fogat, Bodonyról 110, Mátraszőlősről 70, Rimócról 100 lófogat járt rendszeresen az erdőre, a bükki Sályban

legalább 100, Felsőtárkányban pedig 200 fuvaros is volt.⁸¹ Itt a 20. század elején jobban szerettek ökörrrel fuvarozni, mert az lassabban engedte le a terhet a hegyoldalon, és igénytelenebb volt a takarmányozásra. A Hegyközben az 1920-as évekig, a kisvasút megépítéséig a Károlyi-uradalom két fatelepéről is fuvarosok szállították az ölfát, rönköt, slippert és bányafát a sátoraljaújhelyi vasútállomásra ló- és ökörfogattal. Naponta általában egyszer fordultak, s az első világháború előtt Pálházáról indulva egy nagyrakodásért 2 forint 20 krajcárt, kisrakodásért 2 forintot kaptak.⁸² VIGA Gyula a diósgyőri korona-uradalom gazdasági feljegyzései alapján hasonlítja össze az erdőmunkások és a fuvarosok bérezését a 19. század második felében. Ezek az adatok egyértelműen a fuvarosok előnyös anyagi helyzetét jelzik. A favágók napszámbére az 1860-as években a faminőségtől függően 60 krajcár és 1 forint 30 kr. között mozgott. 1870-ben a fuvarosok napi bére 3 forint. Az adatok lényegében tükrözik azt a képet ami a recens néprajzi gyűjtések során nemcsak a Bükk vidékére, de szélesebb területen is érvényes tendencia. Tudniillik, hogy egy fuvarosnak négyszer annyit kell keresnie mint egy gyalogmunkásnak. Így a fuvarozási lehetőségekkel rendelkező falvak lakói számára minél előbb elérendő cél volt a fogatszerzés, a fuvarossá válás, ami lényegesen jobb anyagi viszonyokat, mozgékonyabb életmódot jelentett.⁸³

Az ölfavágás, fakitermelés és a fa fuvarozása révén az északi hegyvidék parasztságának minden rétege a kapitalizmus korában is szorosán kötődött az erdőhöz. A 17-18. században alapított üveghuták és vashámorok tűzifaszükséglete indította el a nagyarányú fakitermelést, s ekkor népesítették be a hegységek belső régióit a Felvidékről szlovák erdőmunkásokkal. A fakitermelésnek újabb lendületet adott a kiegyezés utáni liberális gazdaságpolitika, amely az erdőgazdálkodásban a fakereskedelmet állította előtérbe. A fa fontos exportcikk lett.^{83a} A 19. század második felében és végén a nagy vasútépítések miatt rengeteg talpfára volt szükség. A 20. század elején többfelé a fakereskedő cégek vásárolják meg az erdők egy részének fáját, és maguk termeltetik ki a favágókkal.

Az iparszerű nagyüzemi erdőkitermelés a 18-19. századtól jelen van régióinkban, s ez kialakít egy olyan speciális erdőmunkás réteget (favágók, közelítők), akik szántófölddel - a természeti és társadalmi viszonyok következtében - nem, vagy alig rendelkeznek, és egzisztenciájukat az év nagy részében az erdei iparszerű tevékenység biztosítja. A fa fuvarozása révén a 20. század közepéig az egyébként földműveléssel,

állattenyésztéssel foglalkozó gazdák is rendszeres jövedelemhez jutnak, de az ő lehetőségeiket a mezőgazdasági munkák szabályozzák. Ugyanakkor egy olyan fuvaros réteg is kialakul a 19. század során, amely nem is mindig rendelkezik földdel, s egzisztenciáját a fa és egyéb erdei termékek fuvarozása, az azzal történő kereskedelem biztosítja. Az erdészeti tudományok fejlődése és az egész országra a 18. századtól jellemző fakitermelési konjunktúra hatására a Kárpát-medencében egységes technológiája alakul ki a favágásnak. Ehhez egységes eszköz- és nyelvi anyag kapcsolódik, amely az erdészeti műszókincs elterjedésével tájilag csak kisebb eltéréseket mutat. A fakitermelés fontosságát jelzi, hogy az Északi-középhegység területén az ehhez kapcsolódó magyar, szláv és német nyelvi anyag keveredik és rendkívüli gazdagságot mutat. A technológiai újítások közül a fűrész használata néhány évtizedes késéssel a 19. század közepétől jellemző, amely a munkaszervezetet is módosítja. A fa erdei közelítésének rendkívül változatos formái vannak régióinkban, amelyek szervesen kapcsolódnak az Északi- és Keleti-Kárpátok vidékének hasonló jellegű eszköz-kultúrájához, de az Alpok felé is mutatnak. Új szántípusok elterjedése a favágók migrációjához is köthető (pl. román szánkó), de felvidéki, kelet-szlovákiai kapcsolatokat feltételezhetünk más közelítő és fuvaros szánok (lacsuha szán) esetében. A második világháborút követően a motorizáció régióinkban is fokozatosan kiszorítja a favágásnál és közelítésnél, ill. szállításnál a kézi eszközök és hagyományos technológiák alkalmazását.

2. Faragómunka az erdőn, cserhántás

Az ölfavágók, de téli hónapokban a fuvarosok is vállalkoztak a különféle kész és félkész termékek faragására az uradalmi erdőkben. A diósgyőri koronauradalom falvainak népe a 19. század második felében nagy mennyiségű kerékfalpat, szőlőkarót, és zsindelet készített bér munkában, amit az uradalom használt fel, ill. értékesített.⁸⁴ A 19. század végi nagy vasútépítések idején megnőtt a kereslet a vasúti talpfák iránt. Az Északi-középhegység uradalmi vagy a vállalkozók biztosították a fát, amit a faragók maguk termeltek ki és dolgoztak fel talpfának (*slipper*), bányafának, hordódonganak, kerékfalpnak és tetőfedő zsindeletnek.⁸⁵ Rendszerint a favágó *pár* vagy két *cimbora* dolgozott együtt. Két

gerendára fektették a megadott méretűre lefűrészelt vastag fákat, és *plankáccsal* szögletesre faragták. Használtak még *bárdot*, *ácsfejszét*, *szekercét* és *csapózsínórt* is e munkához (Gömörszölös). A felsőtárkányiak még Ózd környékére is eljártak gerendát faragni. Ugyanakkor vidékünkön (Zempléni-hegység) is emlékeznek a szlavóniai, horvátországi talpfafaragókra, a *glánerokra*, akik az első világháborúig ide is feljártak.⁸⁶ (64-65. kép)

A szőlőkarót a Bükkben tölgyfából hasították. A keréktalpat rendszerint csak durván kinagyolták, s az uradalom félkész állapotban adta el a kerékgyártóknak. Az ilyen munkáért darabszámra fizették a faragókat.⁸⁷ A zsindelekészítés már aprólékosabb munka volt, és párban vagy egyedül faragták. A répáshutaiak bükkfából készítették 45 cm-es darabokra. Egy 20 cm vastag fából 8 cikkelyt hasítottak, s ezeket a *pár* egyik tagja a *jancsin* vagy *vonószéken* (*oberučni stolek*) faragta simára a *kényvelű késsel* (*oberučni nož*). A másik a *vögyelő* (*pažak*) segítségével véste a zsindelek széleesebbik végébe a *nútot* (*struhance*). Zsindelet még az 1950-es években is készítettek az állami erdészet részére a téli hónapokban. Darabonként 30-40 fillért fizettek ekkor.⁸⁸

A favágók tavaszi munkája volt a cserhántás, a tölgyfa kérgének a lenyúzása.^{88a} Áprilistól júniusig végezték, amikor már megindul a nedvkeringés a fában. A cserhaját bőrcserzésre és a festékgyártásban használták. A cserhántás még századunk első felében is sokfelé adott munkalehetőséget. A fát a favágáshoz, *feketevágáshoz* hasonlóan termelték ki a cserhántók és méterbe vágták. A cserhántó csapatokban lányok, asszonyok is dolgoztak. Reggel először vagy két óra hosszat döntöttek, majd feldolgozták a fát, hogy ki ne szikkadjon, mert akkor nem jön le a héja. Többnyire a sima, nem göcsörtös dorongokat hajalták. A vékonyabb fákat a földre vert kb. 20 cm átmérőjű fatörzsön, a *banklin* az asszonyok *bunkózták* végig a *bakóval*. Férfiak dolga volt a héj leválasztása, amit *nyúzókéssel*, *hántolókéssel*, *cserhántó kanállal* (Barkóság) végeztek. A lehasított héj neve *cser*. Dédes környékén régebben *kényvelű késsel* húzták le a kérget.

A cserkérget szárítás végett hosszú korlát mellé állították két oldalról, *sírokba* rakták (Gömörszölös), vagy asztalszerű állványra teregették fel, *stelázsiba* rakták (Hegyköz). Száradás után a kérget dróttal 40-50 kg súlyú *kévékbe* kötözték a *cserkötőgép* segítségével, majd fuvarosok szállították a vasútállomásokra. Ehhez a szénahordásnál alkalmazott szekeret használták, még vendégoldal is volt rajta. Egy szekérre 12 q cserhaj is elfért, amit középen hosszú rúddal szorítottak le, s

elől-hátul láncsal rögzítettek. Az első világháborúig Dél-Gömörben szállítás előtt kazlalták is a cserhéjat, de azután leegyszerűsödött a munkaművelet és a lányok is kiszorultak az erdőből, a cserhántás a férfiak munkája lett.⁸⁹ (66. kép)

Az erdővidék munkaalkalmainak újabb lehetősége volt még a 20. század első évtizedeiben is a talpfa, bányafa és különféle félkész termékek, vagy zindely erdőn faragása. Ezt egyrészt a favágók végezték, másrészt voltak erre specializálódott erdőmunkások, akik más tájakra is elmentek. A cserfahántásnak a történeti Gömör mellett az Északi-középhegységben vannak a legnagyobb hagyományai, s ebbe már a nők is bekapcsolódhattak.

3. Irtás és erdőgondozás

A történeti adatok és a recens anyag révén feltárhatók az irtás módjai az Északi-középhegység területén, különválasztva a lábas erdő szántófölddé alakítását és az elcserjésedett legelők, parlagok tisztítását. A lábas erdő égetéses irtásának nyomát a recens anyagban már nem találjuk. Történeti feljegyzések azonban utalnak arra, hogy a 19. század elején Hevesaranyoson, Bátorban és Bocson a jobbágyok a szántóföldjük melletti uradalmi erdő fáinak a tövét megégették, hogy a fatörzsek kiszáradjanak.⁹⁰ TAKÁCS Lajos szerint ez a módszer a neolitikum óta ismert a természeti népeknél és Európában szinte a legutóbbi időkig.⁹¹

A fák kipusztításának ősi módja, amikor azt lábon állva szárítják el, mégpedig úgy, hogy a héjának körben, karikában való lehántásával megakadályozzák a nedvkeringését.⁹² A recens anyagban ez a módszer erdőirtásnál már nem fordul elő, a 18. században viszont gyakran alkalmazták. A jobbágy faizási joga ugyanis csak a száraz fára vonatkozott, ezért idézték elő mesterségesen a fa kiszáradását. 1736-ban egy becskei (Nógrád megyei) vallomásban jegyezték fel, hogy „föl fogta azon darab Erdőt, kiből is valami 15 darabbul álló nagy bálvány fákat belüle kiszáritott”.^{92a} Gyöngyösön még 1884-ben is tilalmazták a fák bevágását, rovatozását, gyűrűzését, lehámozását.⁹³ 1782-ben a fákat gyökerük kiásásával szárítják ki.⁹⁴ A fa kiszáritására gyakran alkalmazták az *aszal*, *aszál*, *aszalás* kifejezéseket. 1776-ban a Heves megyei Ivádon ifjabb Ivádi István „a fennálló fákat aszálta a' végre, hogy

Szántó földet tisztíthasson belüle".⁹⁵ Ugyanakkor ezek a kifejezések földrajzi nevekben is megmaradtak: pl. Sirokban *Aszálás*, *Aszálás-tető*, Szilvásváradon *Aszáló*, Szentdomonkoson *Aszáló völgye*, Bükkszentmártonban *Aszó*, *Aszó-árvyék*, *Aszó-fő*, Egerben *Nagy-Aszó*, Vécsen *Aszó*, *Farkas-Aszó*, ill. *Nagy-Farkas-Aszó*.⁹⁶ Ezek helyén valamikor erdő lehetett, s az irtás eredményeként vették művelés alá. Erre vonatkozóan TAKÁCS Lajos közöl gazdag hazai és európai anyagot.⁹⁷

A recens anyagban a fa lábon történő kiszáritásának a módszerét csak gyümölcsösben, szőlőben és szántóföldön alkalmazták, olyan fánál, amelyeket ki akartak szárítani. Erdőben az akácfa volt szokás meggyűrűzni, hogy elszáradva az új hajtások ne gyökérről fakadjanak. A kiszáritásra ítélt fákról a földtől 30-50 cm magasságban hántották le a kérget a tavasi hónapokban, és egy év alatt a fa ki is száradt. Ezt a műveletet hívják *gyűrűzésnek* (Kazár), *kérgezésnek* (Szilvásvárad), vagy csak *mehántják* (Tarnaleesz). Kazáron a hazavinni szándékozott fenyőfát szárították ki lopva az erdőn.⁹⁸ A bükki mészégetők ha kinéztek maguknak egy szerszámnak alkalmas fát, meszet öntöttek a tövére, hogy lassan kiszáradjon. A feltűnő helyen álló fa tövéből kikaparták a földet, körülgyűrűzték, és a földet visszatemetve ez a fa is kiszáradt.^{98/a}

Területünkön az uradalmi erdők irtását az emlékezet szerint többnyire parasztok vállalták fel haszonbérletben. A vállalkozók mindegyikét az elszegényedett 1-3 holdas törpebirtokosok rétegéből kerültek ki. Istenmezején az uradalom által meghatározott területen az ígás és ígátlan parasztok közösen vágták ki a fákat a maguk közül választott tapasztaltabb, tekintélyesebb emberek vezetésével. Az ígátlanok munkája volt a fa kivágása, hasogatása és felfűrészelése, míg az ígás gazdák a feldolgozott fát szállították el.⁹⁹ Domaháza környékén egy-egy család 0,5-1 hold erdő kiirtását és művelését vállalta.¹⁰⁰ Kazáron egy 1905. évi erdőirtásra emlékeznek, amikor az uraság 40 hold erdejét adta oda irtásra. A résztvevők megkapták a fát, és két évig használhatták a kiirtott föld termését. Mindenki erejéhez képest fogott fel területet, és ennek megfelelően kifarcellázták az erdőt.¹⁰¹

Amikor a répáshutai telepések a közös erdőből irtottak ki kerteknek egy területet, először illetékek arányában elosztották az erdőt, és karókkal jelölték meg az egy-egy család által kiirtandó *nyilasokat*.¹⁰² A volt nemesi közbirtokossági erdők felparcellázása után, illetve a saját erdőben a tulajdonos vagy maga vagy napszámosokkal, esetleg a gazda feleségével irtatott. Az irtásra vállalkozóké lett a tuskó, meg a

föld egy-három évi termése (Hangony, Egerbocs, Járdánháza, Mátraballa).¹⁰³ Utána felesben művelték a földet tovább. (67. kép)

Az irtás két munkafázisra osztható, és ez gyakran külön is vált egymástól. Az irtásra szánt területen késő ősszel vagy télen kitermeltették a fát, s rendszerint el is adták a kereskedőknek. Tavasszal, amikor a föld fagya kiengedett, akkor szedték ki a tuskókat. A bükki falvakban erre a műveletre, a *tuskózásra* értik az irtás megjelölését.¹⁰⁴ Az álló fát azonban gyakran gyökerestől is kifordították. A rőzsét, a leveles apró gallyakat a haraszttal és a kiirtott aljnövényzettel kupacokba gyűjtve elégették. A hamut egyenletesen szétgereblyélték a talajon, hogy a föld megkapja az első mesterséges, az istenmezejeiek szerint *meszes trágyáját*.¹⁰⁵ Saját erdő irtásánál a tulajdonosok előbb lelegettették a bokrokat, csak úgy kezdtek a favágáshoz. Mások előbb ősszel elégették a gatz, *burgyingot* (Egerbocs), majd egy két holdas területet egy év alatt *ortottak fel*. Legnehezebb munka a tuskók kiszedése volt. Mályinkán ezt külön *banda* végezte, amely 8-10 emberből állt. Előbb körül kellett ásni csákánnyal, a gyökereket elvágni *ortókapával* vagy fejszével, majd rudakkal kiemelték. A vastagabb tuskókat vas écekkel is hasították, de Mályinkán szét is robbantották. A tuskó általában a kitermelő lett, és hazaszállították tüzelőnek. Az irtásnál használatos eszközök egy része megegyezik a favágó szerszámokkal (fejsze, balta, fűrész), a tuskószedéshez, illetve a gyökerek elvágásához viszont általánosan alkalmazták az *ortókapát* (Bodony, Mátraszőlős, Mályinka, Bükkszék, Ragály, Tarnalelesz, Járdánháza, Sajóvelezd, Mikófalva, Répáshuta, Hegyköz), *ortókát* (Tarnalelesz, Kishuta), *ortót* (Bükkszék), *gyükerkapát* (Diósgyőr), *csákánykapát* (Bodony), illetve a *csákányt*, *bunkót*, *éket*, *ásót*. A Palócföld középső és keleti részén, valamint a Zempléni hegyvidéken a szögletes formájú, vastag testű kapa megjelölésére általános az *ortókapa* terminus.¹⁰⁶ A nógrádi palócok Rimóc és Órhalom környékén már *tövető kapa*-ként, Börzsönyben *csákán*-ként emlegetik.¹⁰⁷

Észak-Magyarországon a fakiölésnek olyan módját is ismerték, amikor az irtást végzők nem tudtak minden fát gyökerestől kiszedni, de még többől sem kivágni, hanem a vastagabbakat a földben hagyták, és az ágait mindig gondosan lemetszve a fának csak a törzse, csonkja maradt meg.¹⁰⁸ 1752-ben Nagyredén emlegetnek olyan fát, „amely lecsonkázás miatt makkot teremni alkalmatlan”.¹⁰⁹ A *Csonkás* földrajzi név gyakran előfordul az Északi-középhegység falvaiban, s ez a hajdani erdőirtásokra utal illetve a lombtakarmány szedésére. Így pl. Mogyorós-

kán *Alsó-Csonkás, Felső-Csonkás, Fonyban Csonkás,*¹¹⁰ Gyöngyös-
solymoson *Csonka, Csonka-bérc, Vécsen Csonkás-erdő, Csonkás ol-
dal, Csonkázó.*¹¹¹

Az irtásföldeket tavasszal ortókapával vagy *águskapával, kétágú kapával* (Hegyköz) törték fel, ahol lehetett ekével szántották meg, s első évben általában kukoricát, burgonyát ültettek bele (a 18. században Nógrád megyében gyakran kölest), és csak a második évtől vetettek bele gabonát.¹¹² A Barkóságban az első termés mindig az irtást végző családoké lett. A következő évi búzatermésen már fele-fele arányban osztozott a földbirtokos és az irtást végző személy.¹¹³ A lábas erdő szántófölddé alakítása mellett az elgazosodott, olykor elcseszerjesedett parlagföldeket is irtással tették ismét használhatóvá. Először kivágták a gyertyán, tölgy és akác sarjadékokat, majd márciusban vagy októberben, amikor a parlagon lévő növényzet szárazabb, elégették a bokrokat, töviseket.¹¹⁴

Asszonyok és lányok - sokszor 12-13 éves kislányok - tavaszi, őszi munkaalkalma volt az uradalmi erdőkben a facsemeték ültetése és ápolása, az erdei gyalogutak és kocsitak tisztítása, sarabolása.¹¹⁵ A diósgyőri koronauradalomban már 1818-ban részletesen szabályozták a vágások magról és csemetéről történő felújítását.^{115/a} A nagy uradalmak még a 19. század végén is csak kiegészítésként alkalmazzák az ültetési felújítást. Csemetekerteket csak a 20. század elejétől létesítettek, és ezekben talált munkát az erdővidék női lakossága. (68. kép)

A csemetekertekben tavasszal vetik el a magot, majd sarabolással, csekély kapálással végeznek gyomirtást. Ősszel mélyebben kapálnak, télen pedig még a hóesés előtt törekkkel, szalmával fedik be, főként a fenyőcsemetéket. A csemetéket kétéves korban ősszel vagy tavasszal ültetik ki. Két *irtókapásra, gödörösóra* (Bükkzsérc) jut egy ültető. Az ortókapával kiásott gödörbe állítják a csemetét, a harmadik személy bekaparja és meg is nyomkodja. Azt a kis területet amelyben a csemete van, *tányérnak* nevezik. A csemetéket 3-4 éves korig gondozták, kapálták, sarlózták, legtovább a fenyőt kell ápolni.¹¹⁶ A női munka bére mindig kevesebb volt, mint az erdőn dolgozó férfiaké. Heves megyében a 19. század közepén az erdei művelés napszámára 25-35 krajcár, egy öl fa kivágásáért ugyanakkor 60-90 krajcárt fizettek.¹¹⁷ Az 1870-es években a diósgyőri koronauradalomban nyári munkára a férfiak napszámára 50-80 krajcár, a nőké 30-50 kr., a gyereké 15-30 krajcár volt. A csemetésben dolgozók napszáma 40 krajcár, az erdei utak javí-

tásáért pedig napi 1 forintot fizettek. Ugyanekkor a fuvarosok napi bére 3 forint volt.¹¹⁸

A nagy erdőirtások korszaka a 19. század közepén lezárult az Északi-középhegység vidékén, ennek ellenére még néprajzi módszerekkel is felderíthetők voltak olyan archaikus fairtási módok, amelyek a 18. században még elterjedtek lehettek. Így a fa gyűrűzéssel, kérgezéssel vagy mésszel történő kiszárítása, ill. csonkozása. Az égetéses irtásos gazdálkodás nyomait őrzi az elcserjésedett parlagföldek bokrainak, száraz aljnövényzetének a felgyújtása. Az uradalmi erdők irtását férfiak végezték haszonbérletben. Az asszonyok és lányok számára a 20. század elejétől az uradalmi és állami erdőgazdaságok csemetekertjei, illetve a felújított erdőrészek ápolása biztosított alkalmi munkalehetőséget.

4. Faszénégetés, széneladás

Észak-Magyarországon a legelterjedtebb erdei mesterség a faszénégetés. A fakitermelés mellett sok családnak ez jelentett megélhetési lehetőséget. A Bükk és a Zempléni-hegység területén ma is tanulmányozható a mesterség hagyományos technológiája, a történeti feljegyzések alapján pedig rekonstruálható múltja is.

A faszénítés olyan ősi mesterség, amely a vasgyártáshoz, fémművességhez, de az üveg- és löporgyártáshoz is kapcsolódik. *Szénégető* szavunk első írásos említése 1222-ből való.¹¹⁹ Gömör megyében 1413-ban jegyezték fel a *Szénégető* helynevet.¹²⁰ A faszén nagymérvű termelése a bányák és a városok környékén történt, mert a faszén az ércek kiolvasztásához és a kovácsműhelyekben használták nagy mennyiségben. Zsigmond király 1399-ben utasítást adott diósgyőri várnagyának, hogy a miskolci polgárokat régről élvezett szénégetési szabadságukban ezentúl is tartsa meg.¹²¹ A vasipar 18. századi növekedésével megnőtt az igény a faszén iránt. Fazola Henrik a 18. század második felében Ómassán létesítette az első bükki vasolvasztót.¹²² A diósgyőri koronauradalom erdőmesterének szóló 1818. évi utasítás különösen hangsúlyozta a faszéntermelés fontosságát. Egyes erdőrészekről ugyanis az ölfa nagyon nehezen vagy egyáltalán nem szállítható ki - állapítja meg az utasítás-, de a kisebb súlyú faszén szállítás már nem okoz olyan nagy gondot. Gömör megyében a „német” és „tót” massák,

hámorok, amelyekről a megye monográfusa a 19. század elején megemlékezett, állandósították a szénégetés 17. századi konjunkturáját.¹²³ A kapitalizmuskori dinamikus növekvő vastermelést a gömöri faszénégetők már nem tudták kielégíteni. Az 1850-1860-as években Borsod, Zólyom, Nógrád és Szepes közeli erdővidékeiről szállították a faszenet.¹²⁴ A 19. század második felében az ózdi és a borsodnadasdi vasgyár ellátására a Barkóság erdeiben is megszorodtak a szénégetők. Névsoraikból kitűnik, hogy az 1870-80-as években Ózd vidékén főként Észak-Gömörből hozatott szlovákok foglalkoztak ezzel az iparral.¹²⁵ A diósgyőri vasgyár még 1873 utolsó negyedévében is 10 ezer mérő faszenet rendelt az erdészettől. Úgy tűnik, hogy ekkor a kincstári erdőkben nem is égettek faszenet magán vásárlók számára, csupán a kohókhoz. A diósgyőri vasmű többször panaszolja az erdőhivatalnak, hogy gyenge minőségű, túlégetett, s olyan aprószemű szenet szállít, aminek mérőnkénti súlya alig üti meg a 100 bécsi fontot. Ezért az erdőhivatal 1874-ben megszigorította a szénégetők munkáját.¹²⁶ Az erdőhivatal állandó szénégetőket foglalkoztatott, 1871-ben csupán az alsóháromi erdőgondnokság területén 24 szénégető dolgozott. Nagyobb szénszükséglet idején „idegen szénégetők”-et is fogadtak. Ezek között a mályinkaiak mellett sok a szlovák nevű.¹²⁷ A diósgyőri vasgyár faszénfogyasztása még 1898-ban is igen tekintélyes volt, annak ellenére, hogy a 19. század derekától a kőszéntermelés miatt veszített gazdasági jelentőségéből. A 20. század elején a diósgyőri, újhutai, parasznai és mocsolyási erdőgondnokságok évente átlag 22-27 ezer mázsa faszenet szállítottak a diósgyőri vas- és acélgyárnak.¹²⁸

A feudalizmus korában az uradalmak is igényelték a faszenet (lőporgyártás, kovácsműhelyek). Ezért a hadászati fontosságú uradalmi központok igyekeztek biztosítani rendszeres szénellátásukat. Ennek legkézenfekvőbb módja - más mesterségek mintájára - a szénégető jobbágyoknak a mesterségükkel való szolgáltatása volt.¹²⁹ A sárospataki uradalom Dongó részbirtokának 1601. évi úrbáriuma előírja, hogy a lakosok a vár szükségleteire kötelesek szenet égetni.¹³⁰

Az erdős határú falvak és mezővárosok kovácsai rendszerint maguk égették a munkájukhoz nélkülözhetetlen faszenet. A kovácsok az értékes makktermő fák kivágásával és szenítésével sok kárt okoztak, ezért a városi jegyzőkönyvekben gyakran szerepelnek. A gyöngyösi városi tanács a 18. században többször hozott a szénégetést korlátozó, esetenként tiltó rendelkezést.¹³¹

A történeti adatok szerint a Bükk hegységben és Gömör megyében a faszénégetés elsősorban a vasgyárak igényeihez igazodott. A Zempléni-hegységben, a Mátrában, illetve az Északi-középhegység erdős határu falvaiban azonban sokfelé folyt bér munkában vagy az értékesítésre történő szénégetés. A faszén már a 17. század folyamán piaci, vásári árúikként is megjelent, amelyről a vásári rendtartások, limitációk is említést tesznek. A Zemplén megyei limitáció az 1666-1701 közötti időben 21 dénárban szabta meg egy köblös zsák szén árát.¹³² A szenet áruló szekerekről a gyöngyösi városi jegyzőkönyvek is írnak. 1795-ben 7 krajcár helyepénzt szedtek a szenes kocsiaktól,¹³³ 1818-ban pedig az ispotályon túl engedélyezték részükre az árusítást.¹³⁴

A 20. század első felében a szabók, kalaposok mellett még sok háztartásban volt szükség a vasalószénre. Az 1940-es évekig nagy keltje volt a faszénnek a daráló malmokban, olajütőkben, kovácsműhelyekben és a faszenes cséplőgépek üzemeltetésénél.¹³⁵ Az állami erdőgazdaságok ma is sokfelé égettetnek faszén bér munkában. Az 1970-es évektől főleg Nyugat-Európába exportálják a grillsütőkben használatos csomagolt faszén.

A földrajzi nevek számtalan település határában őrizték meg a hajdani szénégetés emlékét: pl. *Szénégető* (Tarnalelesz, Erdőkovesd, Pétervására, Mátraderecske, Bodony, Feldebrő, Aldebrő, Markaz, Visona, Lőrinci, Gyöngyöspata), *Szénégető lápa* (Váraszó), *Szénégető lapos* (Gyöngyöspata), *Szenes* (Markaz), *Szénégető domb*, *Szénégető kút* (Göngyöstarján).¹³⁶ Emellett történeti adatok, feljegyzések is utalnak a tevékenységre. Tarnaszentmáriáról írják 1737-ben, hogy a földművelés mellett „faszénégetésből élnek”.¹³⁷ 1738-ban a bükkszéki földesurak erdőkerülőket kezdtek alkalmazni és velük az erdőket őriztetni, mert a helybeliek és a szomszédok erősen égetik a szenet, s ezzel nagy pusztítást végeznek erdeikben. A széki bíró öt szénégető helyet tudott felsorolni.¹³⁸ PESTY Frigyes helynévgyűjteményében a zempléni Háromhútaról írja az 1860-as években, hogy lakói egy része az ölfavágás és fafaragás mellett szénégetéssel foglalkozik.¹³⁹

A történeti és recens adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a Mátrában Mátraszentimre, Mátraszentistván és Mátraszentlászló, a Bükkben Répáshuta, Bükkzentkereszt, Tardona, Mályinka és Felsőtárkány, a Zempléni-hegységben Háromhuta, Mogyoróska és Regéc lakói voltak a leghíresebb szénégetők.¹⁴⁰ A bükki Mályinkán a helyi szolás szerint „a pap kivételével mindenki égetett szenet”. A környező falvak - elsősorban a szomszédos Tardona - népe *szeneseknek*, *szeneshasú má-*

lyinkaiaknak csúfolta az ittenieket. Még templomuk hangjára is azt mondták, hogy egyebet sem kong, csak mindig ezt: „Szénnel ment, szén-
nel ment”.¹⁴¹

A szénégetésre specializálódott férfiak más falvak határába is eljártak szenet égetni. PALÁDI-KOVÁCS Attila említi, hogy a Barkóságban többnyire Észak-Gömörből származó-szlovákok végezték a szénégetést. A mályinkaiak úgy tudják, hogy elődeik a Felvidékről a bükki hámorokhoz hívott szlovákoktól tanulták el a szénégetést.¹⁴² A kishutai hagyomány szerint őseik mint szénégetők kerültek ide a mai Szlovákiából (Popročról - Gömör megye) a 18. században.¹⁴³ A bükki szénégetők a századfordulón Rozsnyó vidékére is eljártak, a kishutai Szenes Bacsó Miklós pedig 1928-ban a zempléni hegyekben égető bükkzsérciektől tanulta meg a mesterséget. A regéci Onda Ferenc Szabolcs megyébe is eljárt szenet égetni. A kazáriak a Mátrából jött szénégetőkre emlékeznek, akik még az 1940-es évek második felében is égettek a falu határában. A mályinkaiak az 1970-es években a Bükkön kívül Aggtelek és Zádor, de még a dunántúli Dobogókő vidékére is eljutottak.¹⁴⁴ A szénégetők migrációja általánosnak tekinthető a Kárpát-medencében.¹⁴⁵

A szénégetést a mályinkaiak komoly ipari munkának tartják, és öntudatosan emlegetik. A répáshutaiak ugyancsak az egyik legnehezebben elsajátítható mesterségnek tartják. A férfiak rendszerint egyaránt értettek a szén- és mészégetéshez, s mindig ahhoz fogtak, amivel jobban lehetett keresni. Az is befolyásolta, hogy a szénégetést egész évben folytathatták, a mészégetést viszont télen szüneteltették. A répáshutaiak szerint a szénégetés a mészégetéstől könnyebb, de piszkosabb munka és állandóbb lekötöttséget, nagyobb odafigyelést kíván. A Zempléni-hegységben jóval kevesebben foglalkoztak faszénégetéssel, mint a favágással, mert az előbbihez nagyobb hozzáértés kellett.¹⁴⁶

A szénégetés volumene településenként és koronként változó és számszerűen nehezen meghatározható. 1871-ben a diósgyőr-alsóhámosi erdőgondnokság területén 24 szénégető dolgozott,¹⁴⁷ de pontos származási helyüket nem ismerjük. A Gömör megyeihez hasonló adatokkal a századforduló éveiből (megközelítően 1000 szénégető)¹⁴⁸ az Északi közephegységre vonatkozóan nem rendelkezünk. A két világháború közötti évtizedekben Mátraszentimrén 30-40 *szenes (uhlár)* dolgozott rendszeresen az érseki uradalom erdőiben, Felsőtárkányban pedig 15-20 család égetett faszenet eladásra.¹⁴⁹ Az 1970-es évektől ismét fellelőül a faszénégetés, így pl. 1980-ban Répáshután 24 fő égetett faszenet,

nyolcan pedig csomagolással foglalkoztak. Ekkor a szénégetők fele 35 év alatti a többiek 60-70 év közöttiek.¹⁵⁰

A szénégetés nagyobbrészt bérmunkában történt az uradalmi és állami erdőgazdaságok igényeihez igazodva. A múlt századi szénégető bérekről Gömör megyei adatok tájékoztatnak. 1867-ben aszerint, hogy a szénfát milyen messziről kellett a szénégető helyhez szállítani, a munkáltatók 8-10 krajcárt fizettek egy *mérő* (1/3 m³) szénért.¹⁵¹ A 20. század első felében a Zempléni-hegységben és a Bükkben mázsánként fizették a szénégetőket.¹⁵² A részes szénégetésnek is vannak hagyományai vidékünkön. A Zempléni-hegyekben a népi emlékezet szerint a szén egyhamada jutott a szénégetőnek, a többit át kellett adni a fát biztosító uradalomnak.¹⁵³ A mátrai *hutások* felében is égettek a mátraaljai gazdáknak.¹⁵⁴

Felsőtárkányban, Répáshután, Tardonán és a zempléni Regécen általános volt a vásárolt fából értékesítésre történő szénégetés. Répáshután a II. világháború előtt az erdészet sokszor fával fizette a favágókat, akik szénre égetve értékesítették.

Az erdőjoggal vagy saját erdővel rendelkező gazdák a gödrös, nehezen megközelíthető helyekről nem a fát szállították ki, hanem helyben szénre égették és úgy értékesítették. Egerbocson a közbirtokosság együtt égettetett szenet, majd a zsákolt faszenet erdőjog alapján osztották szét. A gazdák ezt hordták a kovácsnak, amikor valamilyen munkát végzett számukra.

A két világháború közötti években gyakori volt, hogy a fakereskedők, vállalkozók uradalmaktól és közbirtokosságoktól az erdő tarvágásának a jogát vették meg, és részben (a nehezen megközelíthető helyeken) vagy teljesen szénre égették.¹⁵⁵

A kovácsok saját célra történő szénégetése a 20. század közepéig élő gyakorlat. A bodonyi gazdák vagy maguk, vagy szénégetők alkalmazásával égettek kovácsszenet, és zsákokban a padláson tárolva használták. Egy *baksa* szén 5-6 évre is elegendő volt.¹⁵⁶

A szénégetők munkaszervezetének két típusa alakult ki Észak-Magyarországon. Általánosabb a családi vállalkozás. Többnyire apa és fiai dolgoztak együtt, s a gyerekek így tanulták meg a mesterséget. Mályinkán az asszonyok is kivették a részüket az égetésből, ugyanúgy dolgoztak, mint a férfiak. A legidősebb férfi, az apa volt a munka szervezője, és a nehezebb feladatokat mindig a férfiak végezték. Répáshután egy-egy családban hagyománnyá vált a szénégetés. Ilyenek pl. a Novák, Polgár, Flekács és Ofeltáler családok. Ofeltáler Jánosnak mind a három

fia ért a szénégetéshez, és az 1980-as évek elején tanult szakmáját otthagya szénégetőként dolgozott az erdészetnél. Manapság sokszor férj és feleség együtt éget, így családon belül marad a kereset.¹⁵⁷ A munkaszervezet másik típusát a 2-4 tagból álló *csapat*, *parti* vagy *brigád* jelenti. Répáshután azt vallják, hogy a szénégetést egyetlen ember is el tudja végezni, de négyenél többen soha nem dolgoztak együtt. Mályinkán sokszor a komák, szomszédok égetnek, sőt a közeli falubeliekkel dolgoznak közösen. A zempléni hegységbeli Füzéren a háromtagú brigád tagja volt a vízhordó gyerek is, aki nem kapott fizetést, de a szénégetők évenként vettek neki egy öltöny ruhát.¹⁵⁸

Szenet bármilyen fából lehet égetni, de a különböző fafajtákból nem egyforma minőségű szenet kapnak. Legjobb szenet a bükk- és gyertyánfából nyernek, ez szépen, egyenletesen ég. A tölgyből égetett szenet nem szerették a kovácsok, mert nagyon szikrázott. Ugyanezért vasalószénnek sem jó. A puhafa (fűzfa, hársfa, nyárfa) ritkábban került égetésre, mert kevesebb és gyengébb minőségű szenet ad. Csak egészséges élő fából lehet jó szenet égetni. A korhadt, *revés* fából inkább csak tűz lesz, sőt még a jó minőségű fa is elég tőle, ugyanakkor sokáig tartja magában a tüzet.¹⁵⁹

Az égetéshez szükséges fát az 1940-es évekig rendszerint a szénégetők termelték ki. Amikor összeállt a csapat, jelentkeztek az uradalmi erdészetnél, hogy hol lehet égetni. Répáshután a csapat először kitermelt vagy két-három boksára való fát, leszállította a szénégetés helyére, és berakta. Az égetés közben, ahogy a munka engedte, folytatták a favágást.¹⁶⁰ Az 1940-es évektől általános, hogy a bér munkában égető szeneseknek helybe szállítják az ölfát, illetve a fakitermeléshez közel égetik a szenet. 1989-ben a Csernely-Ózd közötti út mentén folyt szénégetés, és a gépekkel a hegyekből lehúzott fatörzseket helyben feldarabolva rakták a szénhely köré rakásba.

Az egyik legfontosabb feladat a szénégetés alkalmas helyének a megválasztása és előkészítése. Voltak állandó boksahelyek, amelyeket minden kiégetés után kisebb munkával helyre lehetett állítani, de az újonnan választott hely előkészítése lényegesen több munkát és gyakorlati szaktudást igényelt. Az égetés helyét leggyakrabban *szénhelynek* (Zempléni-hegység, Répáshuta), *szénpadnak* (*sčett* - Répáshuta) nevezik, de hívják *mílehelynek* (Mályinka, Gömörszőlős, Csermosnyavölgy), *boksahelynek* (*uhlisko* -Mátra) is.¹⁶¹ Mindig szekérrel megközelíthető helyet kerestek, ahonnan a szenet gond nélkül elszállíthatták. Ugyanakkor fontos szempont volt, hogy közel legyen a fakitermeléshez.

A szénét mindig víz közelében égetik, amire az esetleges oltásnál van szükség. A megfelelő szénhely kiválasztása befolyásolja a jó égést. Az egyenes kötött agyagtalajt szerették. Az alkalmas helyet megtisztították a bokroktól, fütől, majd lapáttal simára és keményre döngölik. A köralakú szénhelyet középen egy kissé magasabbra alakítják ki, hogy a besző esővíz kifelé folyjon, másrészt égetéskor a tűz az alacsonyabb területek felé húz.¹⁶² Répáshután a szénhely kijelölésekor középre leütnek egy karót, ebbe akasztják az egyik végén ágas hosszú rudat (*cirkli* vagy *cirkula*), amit körbe forgatnak és csákánnyal jelölik ki a köralakú szénhely határát.¹⁶³ A szénhely nagysága az égetendő boksa méretétől függ, átmérője 8-15 méter is lehet. A szénhely átlagosan egy napi munkával készíthető el.¹⁶⁴

Egy-egy szénégető csapatnak 3-4 milehelye is lehetett egymás mellett, mivel így praktikusabban szervezheték a munkát, folyamatosan rakhatták és égethették a miléket. Szívesen vettek igénybe korábban használt, de már elhagyott szénhelyet.

Tanulságos a szénégető máglya elnevezéseinek számbavétele. Az Északi-középhegységben többféle terminológia él egymás mellett. A Zempléni-hegységben a hagyományos régi neve *mile* (Kishuta, Kovácsvágás), *mille* (Regéc), *mila* (Óhuta), *müle* (Mogyoróska), ritkán *kupja* (Pálháza), és csak újabban hívják *boksának*.¹⁶⁵ A Bükkben Mályinkán, Tardonán, Felsőtárkányban és Répáshután a *mile*, *mila* név az általános, az utóbbi évtizedekben az erdészeti szaknyelvből terjedt el a *boksa* kifejezés. Gömörben is a *mile* megnevezés az ismert.¹⁶⁶ A mátrai szlovák falvakban nem használják a *mile* kifejezést, itt a *boksa*, *baňa*, a palóc Bodonyban a *baksa* megnevezés ismert.¹⁶⁷ A *mile* szó 1606-tól adathozható „szénégető máglya” jelentésben. Német eredetű kifejezés, a *Meiler* „szénégető boksa” jelentésű szóból.¹⁶⁸ A *boksa*, *baksa* valószínűleg származékszó, és csak 1891-től ismert „szénégető máglya” jelentésben.¹⁶⁹ A mátrai szlovákoknál ismeretes *baňa* terminológia a 18. század közepén a gyöngyösi szénégető kovácsok díjszabásában fordul elő *bánya* alakban.¹⁷⁰ Mindkét kifejezés a szlovák eredetű *baňa* szóból származhat, amelynek a „bánya” és „gödör” jelentés mellett „valamiből összerakott csomó, halmaz” értelmezése is ismeretes.¹⁷¹

Észak-Magyarországon a szénégető boksa mérete az égetés jellegétől (bérmunka, kovács szénégetése vagy saját részre való égetés) függően változott. A kovácsok kicsiny, 5-10 köbméteres boksája mellett a paraszti szénégetők, az eladásra dolgozók nagyobbakat raktak. Gömörben hagyományos a 30-40 köbméteres boksa, de ott is akadt, aki

120 köbmétert rakott egy milébe. Régebben a bükki Répáshután is a 30-40 köbméteres boksa volt az általános, az 1970-80-as években viszont 60-70 köbméterest is raknak. A zempléni Óhután 50-80 köbméter fát tettek egy milébe. A mátrai szlovákok a bükki és zempléni boksáktól kisebb méretűeket, általában 8 köbméterest raktak. A szénégető boksák mérete az egész Kárpát-medencében hasonló változatosságot mutat.¹⁷²

Észak-Magyarországon a begyújtás szempontjából kétféle boksa ismert. Általánosabb az alulról begyújtós módszer, ezt alkalmazzák a Bükkben, Gömörben és a Zempléni-hegységben. Az erdészeti szakirodalom az ilyen típusú szénégetést „tót” szénítési módnak nevezi. Ilyen típusú boksákat raknak Szlovákiában és Erdélyben.¹⁷³ A másik a „német” vagy „olasz” szénégetési módszer, amelynél a boksát a közepén hagyott kürtön keresztül felülről gyújtják be. Ezt az Északi-középhegységben - ismereteink szerint - csak a mátrai szlovákok alkalmazzák. Ilyen módszerrel dolgoztak a bakonyi szénégetők, és ez volt a hagyományos szénégetési mód Csehországban.¹⁷⁴

A boksa rakását a két módszer alkalmazása befolyásolta. Az általánosabb, alulról begyújtós módszernél az első és nagyon fontos mozzanat a gyújtóhely megfelelő elkészítése, mert ettől függ a boksa jó égése. A száraz gyújtós fölé jó erősen két „középkaró”-t vernek be úgy, hogy ezek fordított V alakban összedőlve már a boksa dőlésének irányát is megadják. Répáshután a gyújtós neve *fáklya*. A gyújtóhelytől kifelé lefektetnek egy kb. 6-8 méter hosszú egyenes fát, az un. *vezérfát* (Mályinka), illetve *vezért* (Répáshuta), ami kivezet a szénhely partjára. Ezt kihúzva nyerik a *begyújtócsatornát*. A gyújtóhely kiképzésénél figyelemmel kell lenni a terület széljárására is, mert ez befolyásolja a begyújtás sikerét. A hegyközi Füzéren a begyújtóhelyet a völgy huzatos vége felé, széllel szemben alakították ki.

A gyújtóhely köré Mályinkán először a vékonyabb *csürökfákat* állítgatják körbe-körbe a két középkaró dőlési szöge mentén. Kifelé haladva egyre vastagabb fákat raknak, gondosan egymás mellé illesztve a száraz vastagot, majd a vékonyabb nyerset és végül a vastag nyers fákat. A nagyobb tuskók alá követ is tesznek, mert így tökéletesebben elég. Amikor az első sor vagy *stóc* (Répáshuta) megtelik, a tetején megkezdik a második *szakaszt*, a *mile derekát*. Ezt közepén a rövidebb és vékonyabb *csürökkel*, illetve *csülökkel* indítják, majd a méterfák következnek. Vigyázni kell arra, hogy rés sehol se maradjon. Az esetleges *bézagokat becsürkölik*, azaz rövid fadarabokkal betömik, majd vékony fákkal beborítják az egészet, *beszínelik*.¹⁷⁵ (69. kép)

A mile bekúpolása után következett az *abroncsolás*. Ennek során a földtől 50-60 cm-re (Mályinka, Répáshuta), Zemplénben 20-30 cm-re ágas karókon nyugvó peremet készítenek a boksa körül, aminek az a rendeltetése, hogy megtartsa a befedésre szolgáló földet. A perem neve Répáshután *abroncs*, vagy *címer*, Mályinkán és Tardonán *abroncs*, *koszorófa* (Mályinka), Felsőtárkányban *címerfa*, Nagyvisnyón *ráma*, a Zempléni-hegységben *címerfa* (Mogyoróska) és *rámafa* (Regéc). Nagyon fontos az abroncs magasságának a mile nagyságához megfelelő kiválasztása is. Ha túl magasra rakják, gyorsabban kiég a szén, de nem lesz tökéletes minőségű.¹⁷⁶

Az abroncsolás után jön a *takarás* (Mályinka, Kishuta) vagy *harasztolás* (Répáshuta, Felsőtárkány Gömörszőlős), amikor az erdön gereblyélt száraz falevéllal (*list'e* - Répáshuta, Mátra) 10 cm vas tagságban befedik a milét. Ha a falevél nincs, szükségből szalma is jó takarónak, a bodonyi gazdák pedig a kovácsszén égetésekor mindig vizes szalmával borítják be a boksát. A harasztot ezután 5-10 cm vastagságban leföldelik és lapáttal ledöngölik. A földelést csak az abroncs fölött végzik el a begyújtás előtt. A boksa lefedésével tulajdonképpen azt biztosították, hogy a felhalmozott fa ne égjen el, hanem csak izzék, és így válják belőle faszén.^{176/a}

A felülről begyújtós boksát eltérő módon kezdték rakni a Mátrában. Középre egy 170-250 cm hosszú karót (*kül*) vernek a földbe, s e köré rakják a száraz és nyers hasábokat az előbb leírt módon. A harasztolás és földelés után, amelyet alulról kezdve kb. 3/4 részig végeznek el a begyújtás előtt, kihúzzák a középső karót. Az így keletkezett üregbe apró száraz fahasábokat (*csülök*), illetve az előző boksából kikerült, félig elszenesedett *lavinka*-t dobálnak, és a tetején gyújtották meg. Készítettek olyan begyújtó *aknát* is, amelyet két cövek alkotott, s ebbe paraszat öntve gyújtották be a boksát, majd az akna száját betöltték. A tűz felülről terjedt a boksa alja felé.¹⁷⁷

Észak-Magyarországon általánosabb az alulról történő begyújtás. Ehhez először szabaddá teszik azt a vízszintes aknát, amely a mile szélétől a közepéig ér. Az így keletkezett *gyújtócsatornán* (Mályinka), *gyújtólyukon* (Gömörszőlős) át dugják be a mile közepéig a *gyújtóvessző* végére kötözött *gyújtó*t (Mályinka). Az erre a célra szárított faháncsot, *szilácsot* (Mályinka, Kishuta) a pózna végére kötötték, vagy a behasított végébe fogatták (Gömör). Újabban általában petróleumos és benzines rongyot kötnek a rúd végére.¹⁷⁸ Ha elgyúlt a mile, s az abroncs alatt már meleg füst jön ki, s az egész annyira bemelegedett,

hogy az ember keze nem állja, lefojtják, vagyis azabroncs alatt harasztal és szénporral kevert földdel betakarják.

A begyújtástól kezdve a szénégetőnek éjjel-nappal ügyelnie kell a boksára. Felváltva vigyáztak, nehogy lángra kapjon. A mile közepe fél nap alatt is kiég, ilyenkor a máglya belsejében üreg keletkezik, amelyet be kell tömöríteni. Létrán (*láptó* - Mogyoróska, Regéc, illetve *dravina* - Óhuta), *rebrik* (Répáshuta) többször felmásznak a boksa tetejére. Mályinkán lábbal jó erősen megtapossák, Répáshután az első nap háromszor is körüldöngölik a *döngölőfával* (*čapak*). Ha „megéredett a begyi”, kapával, szénvonóval kibontják a tetejét, és egy hosszú, kihegyezett rúddal jól *megdzsömösölik* (Mályinka), hogy a belül keletkezett üreg ismét megteljen fával. Ilyenkor azonban rendszerint *csürkölni* (Mályinka), *dugózni* (Regéc, Óhuta) kell, vagyis kosárral öntötték bele a hasított tűzifát. Ha több boksa ég egymás mellett, a dugózáshoz felhasználják a kiégett milében maradt elszenesedett favégeket. Minél kevesebb helyen lyukad be egy mile, annál tökéletesebb lesz a szén. Ezért kell rendszeresen döngölni, tömöríteni. (70. kép)

A jó szénégető a füst színéből is meg tudja állapítani, mikor ég normálisan a boksa. Ha a füst kék színű, akkor sok az égéshez szükséges levegő. Ilyenkor a Mátrában meglocsolják a boksát, illetve földet szórnak rá. Ha a füst fehér és rendkívül bűdös, akkor kevés a levegő. Ekkor kell megnyitni a boksát védő földréteget. Ha jól vezetik a tüzet a milében, hasábos, jó minőségű szenet nyernek. A félig megégett füstös favégek neve *lavenka* (Túróc völgye, Mályinka), *lavinka* (Gömörzsölös), *hlavinka* (Répáshuta) *szlavinka* (Regéc, Mogyoróska), *csutak* (Sajógalgóc). E selejtesen égett darabok nyomán a Zempléni-hegységben a szénégetőket *szlavinkásoknak* is nevezték, így gúnyolták.

A máglyában a szenesedés először a hosszanti tengely mentén fölfelé irányul, majd kifelé terjedve leszáll. Egy átlagos méretű boksánál 7-8 nap alatt ér le a tűz a szélére, az abroncsig. Ilyenkor a föld behorpad mögé, s leszedik az abroncsfákat - ha magától el nem ég -, és ezt Répáshután *abroncsdobálásnak* nevezik. Mályinkán az abroncs fölötti derékrész beroggyanása - a *hatak* - jelzi legbiztosabban, hogy a boksa jól elszenesedett. Az eldobált abroncs helyét beföldelik, s estétől reggelig le is ér a tűz a földre, s magától kialszik. A boksa akkor ég ki, ha teljesen eláll a füstölés.¹⁷⁹

A kiégett és még mindig nagy hőt árasztó boksa kibontása a rákeményedett föld lehúzásával kezdődött. Cikkekre beosztva, felülről lefelé haladva, szakaszosan történt a bontás. A feltört földet *szénvonó-*

val kaparják le, fagereblyével kipucolják a földet, megtisztítják a gatzól, harasztól, rögektől, és a porhanyós szénport lapáttal visszahányják a milére, így befedve hűtik a szenet. A betakart szén neve Mályinkán és Gömörben *stukk*. Legalább egy éjszakát, de inkább egy teljes napot maradt a szén a portakaró alatt.

A hűtés után következhet a szén tényleges kibontása, ami több napig is eltart. Falapáttal kibontják a mile alját, majd a *plészak* (Mályinka), *plésza*, *plajsza* (Gömör), *šplésak* (Répáshuta) nevezetű szénbontó horoggal fejszeütésszerű mozdulatokkal bontják a magasabb szénrétegeket. Közben a szénhúzó gereblyével átforgatják a szenet, és a milétől távolabb húzva vastag szengyűrűt, *karikát* kapnak. Közben is figyelni kell, nem izzik-e még valahol, s ha igen, nem árt porral befedni, vagy vízzel meglocsolni. Legvégül a mile *bélit* (Gömör) vagy *gyújtósszenet* (Mályinka) bontják szét, de nem keverik össze a karikaszénnel, hanem belül egy újabb kört képezve különválasztják a gyengébb minőségű szenet. Amikor körben kibontották az egész milét, várnak még néhány napot, mert a görcsös, revés fában a tűz sokáig senyved és félő, hogy szállítás közben kigyullad. Bontás közben a félig égett lavenkákat is külön rakták, s ezzel főztek, tüzeltek a kunyhóban. A Mátrában úgy tartják, hogy az a legjobb minőségű szén, amelyik kagylós törésű és csengős hangú. A túlégett szén puha és laza törésű.¹⁸⁰ (71. kép)

A szénégetés teljes időtartama és a munkarend a boksák mennyiségétől és nagyságától, valamint a szénégetők számától és korától függ. Répáshután 1981-ben a 28 éves Ofeltáler Jánosnak a felesége segít, négy szénhelye is van a *Nagydeésáron*. Egyszerre egy miléje ég, a többit rakja, illetve előkészíti az erdészeti által helybe szállított ölfából. A boksa nagyságától függően kb. 1 hétig tart a berakás, 10-14 napig ég és 3-4 nap a bontás.¹⁸¹

Amikor a fát is maguk termelték ki és szállították a szénhelyhez, igen megnövelte a szénégetők munkáját. Gömörszőlősön a 3-4 tagú csapat fél-egy napot töltött a kunyhóépítéssel, 4-12 nap kellett 40-120 köbméter fa kitermeléséhez. A szénhely kialakítása fél-három napig tartott, a fa összehordása 2-6 napot vett igénybe. A mile berakása 1 nap, égetése 6-7 nap, kibontása és zsákolása 1-3 nap. Egy máglyára való szén előállításához legalább két hét, de esetenként négyheti munkát is megkívánt a szénégetőtől.¹⁸²

A fenti szénégetési módtól eltérő a bodonyi fogatos gazdák saját fájukból történő szenítése. A bükkfát és gyertyánfát, de még a galagonyabokrok vastagját is 40-50 cm-es darabokra vagdalták. Rendszerint

1-1,5 kocsí fa került a 2 méter átmérőjű, öt sorba rakott *baksába*. Itt bűzaszalmával borították, majd földdel fedték be. A mátrai szlovákok boksáihoz hasonlóan felülről történt a begyújtása. Amikor tüzet fogott, nedves szalmát raktak a lyukba és beföldelték. Az égetéshez és a boksa széthontásához nem használtak speciális szerszámokat, csak lapátot és vasgereblyét. A tűz 3-4 napig égett, s amikor egészen lelapult a boksa és már nem füstölt olyan erősen, széttúrták. Vasgereblyével lehúzták a földet és homokot szórtak a szénre, hogy hűljön. Később kigereblyélték közül a szenet, kosárral közvetlenül a szekérre rakták vagy zsákokban szállították haza. A padlásan, fészerben tárolták. A 10-12 mázsa fából égetett szén egy gazdának több évre is elegendő volt kovácsszénnek. Egerbocson még 1950-ben is égettek szenet a kovács számára a kertben, udvaron vagy a falu végén.¹⁸³

BODGÁL Ferenc a Borsod megyei cigányok fémművészete kapcsán utal azok szénégetésére is. A fát kb. 30 cm-es darabokra vágták, kúpalakban összerakták, meggyújtották, majd egy darabig égni hagyták. Ezután leöntötték vízzel, s az így kapott faszenet használták.¹⁸⁴

A fakitermelésnél és a szénhely kialakításánál mindennapi szerszámokat (fejsze, balta, fűrész, csákány, kapa, lapát) alkalmaznak a szénégetők is. Vannak azonban speciálisan a szénégetésnél használatos eszközök. Ilyen a begyújtáshoz szükséges *gyújtó vessző* (Mályinka), vagy *cserepcsik* (Gömör), illetve *cinprut* (Répáshuta). A hosszú, egyenes pózna egyik végét behasították, s ebbe fogatták a begyújtáshoz való szárított *szilácsot*, száraz fűvet. A nagyobb méretű *haraszthordó*, *harasztoló kosár* a mile falevéllal történő betakarásához kellett. A szén rakodásához szükséges 3-4 kisebb méretű *szénhordó kosár* (Gömör), Zemplénben a krumplis *kosarat* használták erre a célra. A nagyobb milékhez helyben összeállított *létrát* (*rebrík* - Répáshuta, *dravina* - Óhuta), *láptót* (Mogyoróska, Regéc, Óhuta) támasztottak, hogy az építéskor, illetve döngöléskor feljuthassanak a tetejére. Ezt Gömörben gyakran egy megfelelően lecsonkolt *ágasfa* helyettesíthette.

Az erdőn keményfából faragott *döngölőfút* (*čapak* - Répáshuta) a szén tömörítésére használták.

Speciális eszköz a *szénvonó* (*ohreblo* - Répáshuta), amelyhez trapéz vagy félkör alakú bükkfadeszka kellett (kb. 40 cm hosszú), s ehhez 2-3 méteres nyél csatlakozik. A szénvonóval a boksa burkolatát, a földet és harasztot távolítják el a kiégett szénről.

Kétféle gereblyét használnak. A rövid fogazású, hagyományos formájú *gereblyével* (*hrable* - Répáshuta, Óhuta) a falevelet, harasztot

gyűjtik össze az erdőn a mile fedéséhez. A másik, az un. *szénégető gereblye* (Mályinka, Gömör), *szénhúzó gereblye* (*uhlárske hrable* - Répáshuta) fejének jellegzetes dőlésével és hosszú fogaival különbözik az átlagos gereblyétől.

Sajátos szénégető szerszám a *szénbontó horog*, *szénhúzó gajmó* (Gömör), *kampó* (Felsőtárkány), *szénvonó horog* (Füzér), *plészák* (Mályinka, Tardona), *plésza*, *plajsza* (Gömör), *šplésak* (Répáshuta). Hajlított vaskampó, másfél-két méteres nyéllel, amely a kiégett szénrakás megbontására, a széndarabok kihúzására szolgál. Készülhetett kizárólag ágas fából is, de az ilyen sűrűn kellett cserélni. Ez a szerszám az egész Kárpát-medencében általános.¹⁸⁵

A *szénlapát* (Gömör), *szénbontó falapát* (*drevena lopata* - Mátara), *szénbontó lapát* (Mályinka), *porfeltakaró* vagy *poroló lapát* (*uhlárska lopata* - Répáshuta) a mile bontásakor szükséges. Ezzel hányták az égett, átgerblyélt földet és szénport a milére, vagy a karikában hülő szénre. Ez nyújtott szív alakra megformált bükkfalap (50-55 cm hosszú, 20 cm széles), amelyhez a nyél ferde dőléssel van illesztve. Az ilyen formájú lapátot Kelet-Szlovákiában is alkalmazták, a Dunántúlon és Erdélyben nem ismeretes, ott hagyományos vaslapátot használtak erre a célra.¹⁸⁶

Újabban Észak-Magyarországon is használják földmunkához, szénrakáshoz a *szívlakátot*, *vaslapátot* (*velka lopata* - Répáshuta), *vasgereblyét* (*zelezne hrable* - Répáshuta) és a sűrű fogazású *vasvillát*. Az említett munkaeszközökön kívül fakupa, hordó, locsolókanna kellett az esetleges tűzoltásra való víz tárolásához, ill. szenes zsákok a szén csomagolásához.¹⁸⁷ (72. kép)

A kihült szenet régebben szekérbe ömlesztve vagy szeneszsákokba rakva szállították a vasgyárakba. A szeneszsákokat feltehetően a századforduló éveiben kezdték használni, korábban a szekérkasba öntötték a szenet. Gömörszőlősön egy szörzsákba 40-50 kg szenet raktak. A szénégetők 1900-ban zsákonként 25 krajcár fizetséget kaptak, gyakran szekérszámra vették át tőlük a faszenet. A fuvaros cédulát adott az átvett szénmennyiségről és a munkáltató a cédula szerint fizette őket.¹⁸⁸ A Zempléni-hegységben ócska vászonzsákokba rakták a faszenet. Egy zsákba 30-40 kg szén fért, egy szekérre 25-30 zsákot is felraktak.¹⁸⁹ A bükki szénégetőktől is szekérbe ömlesztve vagy zsákokban hordták a szenet a fuvarosok a diósgyőri vasgyárba. Az erdészeti a faluban fizette ki a szénégetők bérét. Az 1970-es években már műanyag, ill. papír zsákokat használtak, s a szenet sűrű fogú vasvillával egyenesen

a zsákba rakták. A répáshutai Ofeltáler János kezdett egy olyan *bakot* használni, amelyre ráakasztható a zsák, és így egy ember is rakhatja a szenet. A zsákot a csomagolóban mérik le és mázsánként fizetnek. 1981-ben 1 mázsa jó minőségű szénért 110 forintot kapott a szénégető.¹⁹⁰

A szénégetéssel kétszer annyit lehetett keresni, mint más erdei munkával. Általában súlyra fizették őket, ezért az élelmes szénégetők mázsálás előtt alaposan meglocsolták a szenet, hogy többet nyomjon. Ezt azért is tehették, mert nem volt ritka a kellően le nem hűtött faszén szállítás közbeni begyulladás.¹⁹¹ Mályinkán azt tartották mesterségükről hogy, „mocskos, de zsiros”.¹⁹²

A szénégetés termelékenységére csak közvetett adatokból következtethetünk. PALÁDI-KOVÁCS Attila számításai szerint egy átlagosnak vehető 50 köbméteres miléből kb. 60 mázsa szenet nyernek. Egy szénégető napi munkateljesítménye akár két mázsa faszén is lehetett. Ez 1900-ban fél napra 50-60 krajcárt jelentett, amikor a szénakaszálók napszámbére 40 krajcár körül volt. A zempléni szénégetők az 1930-as években 5-6 pengőt kaptak egy mázsa szénért, s ez a korabeli ár- és bérvizonyok között igen jó napi keresetnek számított. Répáshután 1980-ban a fiatalabb szénégetők havonta 100 mázsa, az idősebbek 70-80 mázsa szenet tudtak - folyamatos munkával - kiegészíteni. Napi teljesítményük tehát 3-4 mázsa szén volt, amit egy-egy segítőtárssal, esetenként a feleségük bevonásával teljesítettek. A napi keresetük 110 Ft/mázsa mellett - 330-440 forintot is elért.¹⁹³

A saját részre égető szenesek a faszénen is maguk értékesítették, illetve fuvarosoknak adták el, akik vitték az Alföldre árúsítani. A 20. század első harmadában még sok faszénen igényeltek a cséplőgépekhez, a malmokhoz, darálókhöz és a kovácsokhoz. A városokban a kalaposok, szabók mellett a háztartások is zsákszámra vették a vasalószénen.¹⁹⁴ Felsőtárkányban volt néhány fuvaros, akik a szénégetőktől felvásárolt faszén árúsításával foglalkoztak, amelyet mázsa- vagy zsákszámra, kisebb háztartásokban különként értékesítettek. A mátrai szénégetők gyöngyösi árúsításáról már a 18. századi jegyzőkönyvek is említést tesznek.¹⁹⁵ A Gyöngyös felől a városba vezető utat *Tótok utcájának* hívták, mert erre jöttek be lovaszekereikkel a szlovák szenesek. „Szenet vegyenek! Szenet vegyenek!” kiabálásával hívták fel magukra a figyelmet a város utcáin. A 19. század elején az ispotályon túl engedélyezték részükre az árúsítást, az 1950-es években pedig a TŰZÉP sarkánál álltak meg szekereikkel, és a városiak oda mentek

vásárolni. A mátrai szenesek Gyöngyösön kívül eljártak még a Jászságba (Jászberény, Jászárokszállás vidéke), valamint Nógrád megyébe. Az itteni szlovák falvakban „Uhle kúpte! Uhle kúpte!” szavakkal kínálták portékájukat. Az Alföldi falvakban gyakran cserélték terményre a faszenet, a malmok, darálók tulajdonosaival, amit otthon feléltek, illetve értékesítettek. Egy mázsza búzáért, árpáért két mázsza faszenet adtak, a kukoricára viszont egy-egy arányban cserélték.¹⁹⁶

5. rajz. A faszénkereskedelem fő irányjai. Csintalan András rajza.

Az Alföldön megszokott látvány volt a mályinkaiak, felsőtárkányiak répáshutaiak, cserépfalusiak szenes kocsija. Miskolc, Mezőkövesd, Eger mellett eljártak a Jászságba, de még Kecskemétet, Debrecen és Nyíregyházát is felkeresték. A faszenet a bükkiek rendszerint pénzért árulták, de inflációs években a malmokban, olajütőkben közvetlenül lisztre, olajra is cserélték.¹⁹⁷ (73. kép)

A Zempléni hegység faszénégetői a Hernád-völgy és a Hegyalja falvain, városain túl eljutottak a Bodrogközbe és a Tiszántúlra, Nyíregyháza környékére (Kisvárd, Kemece, Kék stb.) is. A legtöbb szenet nyáron cséplések idején szállították a faszénnel működő cséplőgépek-

hez. A két világháború közötti években a malmok 5-6 pengőt fizettek egy mázsa faszénért. A piacokon és a házaknál ettől drágábban árulták a vasalószenet. A I. világháborút követő infláció idején a malmokba szállítók lisztben, olajban kapták meg a szén árát, és ebből vásároltak odahaza fát a következő égetéshez.¹⁹⁸

A középkortól adatolható szénégető mesterség Észak-Magyarországon a 17. században bontakozott ki a Gömör megyei vashámorok közelében. A 18. század második felében alapított bükki vasolvasztók, a vasgyártás faszénigénye a bükki magyar és szlovák falvakban is felendítette ezt a mesterséget. A történeti és recens adatok szerint a szénégetők migrációja során a Bükk vidékére a gömöri magyarok és szlovákok, a Zempléni-hegységbe viszont a *mántának* nevezett meczeni németek és szlovákok közvetítették a szénégetés ismereteit és szakszókincsét.^{198a} A Bükk és Zempléni-hegység területén kizárólagos alulról begyűjtős boksák - amelyet az erdészeti szakirodalom „tót szénítési mód”-nak nevez - is a mai Kelet-Szlovákia felé mutatnak. A Mátrában használatos felülről begyűjtős technológia a német eredetre utal. Ennek településtörténeti hátteréből K. CSILLÉRY Klára kutatásai alapján annyi megállapítható, hogy a mátrai hutákat a 18. század végén nyugat-szlovákiai, morvaországi és sziléziai telepésekkel népesítették be.^{198b} Mivel a faszénégetésnek Csehországban is a felülről begyűjtős módszere volt az általános, feltételezhető a mátrai hagyományok e területéről való származása. Az Északi-középhegység területén megfigyelhető terminológiai sokszínűség azonban további problémákat vet fel. Míg a bükki és a zempléni szénégetők a *mile*, *mila* kifejezést alkalmazzák a boksára, addig a mátrai szlovákoknál a *baňa* elnevezés ismert. A szénégetés terminológiájának további elemzése tisztázhatja az eredet és a kapcsolatok részleteit.

A szakirodalom ismeretében megállapíthatjuk, hogy a szénégetés hagyományos technológiája és eszközkészlete az egész Kárpát-medencében megközelítően egységes, de Erdélyben általában nagyobb méretű boksákat raknak, mint az egykori Felső-Magyarországon.

Az észak-magyarországi régióban a vaskohászat és az uradalmi gazdálkodás igényeihez igazodó szénégetés a domináns, de a 19-20. század fordulójától jelentős az alföldi területek felé irányuló szénkereskedelem. Ez a tüzifa értékesítésénél nagyobb körzetet ölelt fel, és hagyományaiban a közvetlen termékcseré nyomain is fellelhetjük. Újabbban a faszénégetés konjunkturáját figyelhetjük meg, a faszén fontos exportcikk Nyugat-Európa piacai felé.

A többi erdei mesterséggel összehasonlítva kitűnik, hogy a faszénégetéshez nagyobb szakértelem kellett, mint pl. a favágáshoz. Ugyanakkor az állandó lekötöttség és a nehezebb munkakörülmények komolyabb jövedelmet biztosítottak a szénégetőknek. A szénégetés jövedelmezősége meghaladta a legtöbb erdei és mezei foglalkozását, de a szénégetésből sem lehetett meggazdagodni, és művelői nem emelkedtek falujuk legmódosabb gazdáira, illetve az iparosok, vállalkozók közé.

5. Mészégetés, kereskedelem a mésszel

A paraszti mészégetésnek nagy hagyományai vannak az Északi-középhegység vidékén. Ez a mesterség két fő területre - a Bükk hegységre és a Gömör-Tornai karsztvidékre - koncentrálódik, de 18-19. századi adatok kiemelik a Nógrád megyei mészégetést, különösen Mát-raszölről, ahol a „lakosságnak nem megvetendő jövedelme származik a mészégetésből”.¹⁹⁹ A Dunántúlon a Mecsek, Bakony, Pilis és a Gerecse-hegység vidékén éltek emberek ebből az iparból.²⁰⁰ BAKÓ Ferenc kutatásai révén jól ismerjük a Bükk hegység falvaiban folytatott hagyományos mészégetés technológiáját, munkaszervezeti és életmódbeli kérdéseit. PALÁDI-KOVÁCS Attila a Gömör-Tornai karsztvidék népi mészégetését vizsgálta.²⁰¹ BAKÓ Ferenc kutatásai szerint a Bükkben a 13. században kezdődött ez a tevékenység, amikor a belpátfalvi apátság építéséhez hoztak idegen mestereket, akiktől az apátfalviak elsajátították a mesterséget, majd továbbfejlesztették. A Bükk keleti felében a diósgyőri vár építése adhatott lendületet a mészégetés kialakulásának.²⁰² A mészégetés jelentős faigénye miatt elsősorban a földesúri, ill. kamarai erdőgazdálkodáshoz kapcsolódott. A jobbágyparaszti népesség számára a kőzet és a fa kitermelése, ill. az égetés révén munkaalkalmat jelentett, ugyanakkor a mész értékesítése újabb rétegeket kapcsolt be a tájak közötti munkamegosztás rendszerébe.²⁰³

A Bükkben Belpátfalva, Felsőtárkány, Cserépfalu, Bükkzentkereszt, Répáshuta, Uppony, Bükkzsérc és Eger a legfontosabb mészégető illetve értékesítő helyek, ám mellettük a 18-19. századi források Szilvásvárad, Dédes és Diósgyőr jelentőségét is kiemelik.²⁰⁴ *Belpátfalván* a 20. század elején a cementgyár megépülése előtt az egész falu mészégetésből és mészfuvarozásból élt, de még 1949-ben is négy mész-

égető csoport és négy lovas, valamint 5-6 ökrös fogattal rendelkező meszes volt a faluban. *Felsőtárkányban* 1949-ben 14 mézészégető gazda volt, közülük több egyszerre 2-3 csapattal is dolgozott. Nyaranta 20-25 állandóan foglalkoztatott csapat volt. A mézészégetők vagy földnélküli, vagy egy-két hold földdel rendelkező parasztok, de alkalmilag iparos is beáll égetni. 1949-ben a felsőtárkányi mézészégetők 360-370 kemencét égettek ki, átlagosan 200 mázsával. *Cserépfaluban* 42 mézészégető és 182 mézsfuvaros volt 1949-ben. *Bükkszentkereszt* lakosságának 60 %-a mézészégetéssel, ill. főként mézsfuvarozással foglalkozott. *Répáshután* 1949 nyarán 5, ősszel 7 kemencével dolgoztak. *Upponyban* 4 kemencét égettek. *Eger* határában helyi és környékbeli meszesek égettek. *Bükkszércen* 1949-ben már nem égettek meszet, a 150 mézsfuvarozásból élő család a meszet *Cserépfalun* és *Felsőtárkányban* szerzi be.²⁰⁵

A paraszti mézészégetők az Északi-középhegység területén gödörben égetik a meszet un. *földkemencéket* raknak.²⁰⁶ A mézészégetés ideje tavasztól ősziig tart. A gödör helyét elsősorban a fa közelsége határozta meg. A két világháború közötti években még az uradalmak jelölték ki az erdőnek azt a részét, ahol a tűzifát kivághatta a mézészégető. A gödröt ezután a kijelölt erdőrésszel közelében alkalmas helyen ásták meg, és addig égettek benne, amíg a megengedett famennyiséget el nem tüzelték. A legtöbb esetben csak egy vagy két kemencét égettek ki ugyanabban a gödörben. Az 1920-as évek elején már néhány falu mézészégetői elszakadtak ettől a feudális jellegű termelési módtól, és fokozott árútermelésre törekedve egy helyen, a falu közelében kezdtek égetni. Inkább vállalták a fának és sokszor a kőnek nagyobb távolságból való fuvaroztatását, mint a sok munkát és anyagot igénylő új gödrök elkészítését.

A kör alakú gödröt rendszerint a hegyoldalban ássák, és alacsonyabb oldalát úgy felfalazzák, hogy a pereme egy szintben legyen. Ezt a falat nem zárják teljesen össze, középen tüzelőnyílást hagynak rajta. A gödör fenekét homorúra alakítják ki, ez lesz később a tüztér, melyet a földből kivágottnak parkány vesz körül. A gödör oldalát *fura*-nak nevezik és ezt a régi, teljesen a földbe vájt gödröknél minden égetés után levágták, ezáltal szélesedett a gödör. A rakott kemencéknél a gödör oldalához egy sor méz- vagy terméskövet raknak és meszes malterrel be is kenik, hogy oldalról ne kaphasson levegőt. Az ilyen gödröt minden égetés után tapasztani kell. A 19. század végétől a többtermelés érdekében Bélapátfalván és Felsőtárkányban egy csoport két mézsgödrot is kezdett ásni egymás mellett, s ezekben felváltva égettek.²⁰⁷

A mészégetés nyersanyaga a mészkő, melyet a bükki magyar falvakban *csalakőnek* neveznek, szlovákul *vápna skala*. A meszet régebben az uradalmak, közbirtokosságok és magánosok az 1950-es években az állami erdőgazdaságok területén égették. A bükki kincstári uradalom számottevő mellékhaszna volt a 19. század második felében a mészégetés. Részben állandó, részben alkalmi munkásokat fogadtak fel. A mészégetők hordónként 40-50 krajcár munkabért kaptak, amibe a kötöres, a kemence megrakása, a fa felvágása, az égetés és a mész kimérése is beleértendő. Az erdőhivatal alkalmanként az állami erdők területén is bérbeadta a mészégetés jogát. (1875-ben hordónként 60 krajcár).²⁰⁸ Az uradalmi erdőkben a kőért külön fizetni nem kellett, a követ a fa mellett az erdőben végzett tisztítási munkálatok béreként kapták. A felsőtárkányi volt urbéres közbirtokosság azonban már 1922-ben szabályozta a területén történő mészégetést és használati díjat, majd a kő árát is megfizetteti. A mészégetők kötelesek minden kemencét bejelenteni az elnöknek, és előre 400 korona hasznobért fizetni.^{208/a} 1925-ben a község területén meszet égetők használati díj fejében a kiégett mészből 30-50 mázsáig 50 kg, 50-70 mázsáig 70 kg, azon felül 100 kg mész árát tartoznak befizetni.²⁰⁹ 1942-től kemencénként 10 pengő hasznobért, a kő áráként pedig kemencénként 8 pengőt követelt a közbirtokosság a mészégetőktől. 1945-ben már 3 mázsa mész árát kérték a közbirtokosság tulajdonának tekintett mészgödörök használatáért és ugyanennyit az egy-egy kemence kőért.²¹⁰

A mészkövet a föld felszínén szedik, vagy bányában fejtik, esetleg robbantják. A kőfejtéshez hegyezett *vasrudat* (*stanga*) és *vasbunkót*, (*kijan* - Répáshuta) *vasbakót* használnak. A kőnek az égetés helyéhez való szállításában a ló- vagy ökörfogatós kocsi igénybevétele aránylag újkeletű, korábban jóval nagyobb szerepe volt a kézi erőnek, illetve primitív szállítóeszközökkel történő mozgatásnak. A hegyről legurítják, kosárban, kis távolságról ketten saroglyával hordják a követ. Az 1920-as évekig, amíg a kemencéket a völgyek aljában rakták, általános kőszállító eszköz volt a fából készült füles szánkó, és a kézi vontatású *korcsolya* (*korčule*). Meredek hegyoldalakon használták az ökörrrel vontatott *csúszót*, (*zvlače* - Répáshuta), amelynél a két rudat több keresztfa fogja össze. Ezeket kőhordáshoz vesszővel fonják be.²¹¹ (74. kép)

A kemenceraakás nagy szaktudást igénylő munka, amit 1-3 ember végezhet. A tüztér körül futó párkányon alulra apró mészköveket raknak körbe, majd fölfelé haladva nagyobbakkal folytatják. Így végül egy kupolaszerű boltozat épül ki, melynek *papnak* nevezett záróköve a gö-

dör peremével egy szintbe esik. A boltozat és a gödör fala közötti teret apró kövekkel töltik ki. A gödör elején - a szabadon hagyott nyílásban - úgy rakják a mészkövet, hogy kis csúcsíves kapuja marad, ez a kemence *szája*. Ezután a gödör tetejére még egy 2-3 méter magas kúpot raknak ugyancsak mészkőből. A kemencének ezt a föld feletti részét, a *boglyát* két sorban apró köréteg, a *ráma* (*viloška* - Répáshuta) és az *abroncs* veszi körül. A régi kemencénél a boglyát a föld színétől kb. 70-80 cm-es magasságban lapos mészkövekkel megtámasztották. Az utóbbi fél évszázadban a mészkő helyett 40x25 cm-es szögletes tufakővel támaszolják a boglyát kb. 120 cm magassáig.²¹²

A kemence elejét a szája felett és mellett, valamint a boglyát betapasztják, hogy jobban tartsa a meleget. A tapasztást sárból készített és mézporral beszórt *lángosokkal*, illetve mézhabarcs ráöntésével és elsimításával végzik. A 19. század végéig a tapasztó habarcs alá hasznot, zöld gallyat, szénát illetve szalmát is raktak. Az égetésre kész építményt hagyományosan *kemencének* nevezik. (Répáshután *pec* vagy *kopec*), és csak néhány évtizede hívják a szénégetésből átvett műszóval *boksának*. Nagysága változó, 200 mázsa kiégett mézhez 300 mázsa kő szükséges.²¹³ (75. kép)

A mészégetők a fát régebben az uradalomtól, 1945 után az állami erdészettől vagy falubeliectől vásárolják. Tüzelésre szinte minden fafajta alkalmas, de puhafából több kell. Ilyen célra csak lábon száradt vagy széldűtötte, un. feküfákat kaptak,²¹⁴ illetve a favágók után maradt tuskókat szedhették ki. Legfehérebb a nyers bükkfától lesz a méz, a cserés tölgyfától megbarnul. Régen az erdész által megjelölt fákat maguk a mészégetők termelték ki és feldarabolva a kemencéhez szállították. A szekéren kívül szánkóval és csuszóval is hordták a fát. Bélapátfalván a csúszót fahordáskor két *rakoncával* látták el.²¹⁵ A nagyobb kemencék kiégetéséhez 30-50 köbméter fa szükséges.

A mészkő kiégetése 72 órai állandó tüzelést igényel, ennyi idő alatt távozik el a széndioxid a kőből és az mésszé alakul. Az égetés eredményessége érdekében begyújtás előtt a bélapátfalviak keresztet vetettek a kemencére, majd azt mondták: „Égessen meg a tűz, vigyen el a szekér, adjon pénzt az Úr!”²¹⁶ A begyújtást követő első éjszakán csak nagy fával tüzeltek, hogy elérjék a kellő hőfokot. A tüzelés sok tapasztalatot igénylő felelősségteljes munka. Mindig oda kell dobni a fát, ahol barnul a kő. Ha gallyfával tüzeltek, akkor a fát egy ágas ruddal tolták mindig beljebb. A 2-3 méteres rönkfákat egy gömbölyű fahasáb, a *marci* (*görgő* - Répáshuta) és a megközelítően létra formájú *korcsolya* (*šrota* - Ré-

páshuta, Bükk-szentkereszt) segítségével gurították a tűzbe. A kemence belsejének a színe, vagy a boglya tetejére rakott tapasztás elváltozása tudatja a mészégetővel, ha kiégett a kemence. Utána legalább egy nap és egy éjszaka kell hűlni, *hűvelni*. Utána leszedik a támaszköveket, a tapasztást, csákánnyal kosárba szedik a meszét és így rakják a kocsiira. A kosarat a 20. század közepéig *juszalagból* fonták, de ekkor átvette a helyét a bádognántokból készített kosár.²¹⁷

A mészégetők általában szervezett munkacsoportokban dolgoztak, melyeket *bandának*, *csapatnak* neveztek. A csoportok létszáma háromtól tizenkettőig változott. A csapatot a legidősebb, legtekintélyesebb tag, a *majster* képviselte. Az uradalmaknak a termékből való részesedés fejében égettek felesbe, harmadába. Bérlőnek is dolgoztak, de voltak akik a maguk számára, tehát önállóan égették a meszét. A saját részre dolgozók a beszerzés és az értékesítés adminisztratív teendőinek ellátására *gazdát* fogadtak, aki a haszonból egy részt kapott. BAKÓ Ferenc a munkára társulás formáit az alábbiak szerint csoportosította: 1. a mészégető maga dolgozik; 2. 2-4 ember dolgozik együtt, a társulás alapja rokonság, cimboraság; 3. klasszikus munkaszervezeti forma a *hatos banda*, s itt már differenciált a munkavégzés; 4. egy-két mester dolgozik a kemencénél, aki napszámosokat fogad maga mellé; 5. a kapitalizmus viszonyai között legfejlettebb formában az egyes részműveletek különváltak egymástól, és a munkafolyamat minden résztvevője a vállalkozó alkalmazottja.²¹⁸

A mészégetéshez minden korban jelentős árúcsere társult. A meszét közvetlenül a helybe jött fogyasztóknak adták el, illetve viszonteladók útján értékesítették. A mészégetők vagy családtagjaik révén, családi munkamegosztás keretében faluról-falura járva maguk adták el a meszét, vagy falubeli fuvarosokat foglalkoztattak. A 20. század közepétől főként az erdészet számára égetnek, ill. csökkent a fuvarosoknak meszét biztosító kisiparosok száma.²¹⁹ Századunk első felében a répáshutaiak lovas- és ökröfogatallal, szamárfogatallal, ill. szamárháton szállították a meszét. Az igénybe vett állatfajták a meszesek szociális helyzetét is tükrözték. Lovas és ökrös szekerekkel csak a mészárulás fő szezonjában jártak: húsvét előtt, majd szeptemberben és októberben, télen pedig helyben fuvarozták a fát az erdészet vagy a kereskedők számára. A számárral mészézők húsvét előttől Mindenszentekig folyamatosan úton voltak, számukra ez a megélhetés fő forrása.

Mésszel legtávolabb a lovas- és ökrös fogatok jutottak el. A répáshutaiak piackörzetének súlypontja Heves és Szolnok megye volt, de

eljutottak Nógrád, ill. Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megyéig egészen a román határig. VIGA Gyula állapítja meg, hogy a kereskedés távolságának gazdasági szempontok szabtak határt. Minél messzebbre vitték a meszet, annál drágábban tudták ugyan eladni, de volt egy küszöbérték, ami fölé az árat nem lehetett emelni. Egyhetes út még rentábilis volt, ezen túl azonban az élelem, takarmány, és a szállás költsége elvitte a hasznot. A szamaras meszesek mozgási köre lényegesen szűkebb volt. Szamaras fogattal főleg a mai Borsod-Abaúj-Zempléni belül mozogtak. Ettől is kisebb körben árultak, akik számárháton vitték a meszet, általában a bükki falvakba, Mályinkára, Nagyvisnyóra, Tiboldarócra, Cserépfaluba jártak.²²⁰ A bükkszentkereszti elsősorban az ország keleti, északkeleti részét járták be. Legtávolabbi célpontjuk a Nyírség és a Hajdúság volt, de lementek Békéscsabaig is. A bükkszentlászlóiak főleg Szabolcs megyébe szekereztek a tokaji hídon át. A bükkzérci meszesek a Felsőtárkányban égetett meszet vették meg, és vitték Debrecen, Karcag, Salgótarján, Vác környékeire. Cserépfaluból az 1930-as években 200 fogat is fuvarozott. 1958-60 között hagyták abba, amikor a tsz megalakult. Bükkszentkereszti és felsőtárkányi meszesekkel azonban még ma is találkozunk Eger és Miskolc környékén.²²¹

A mai magyar-szlovák határ környékén a dél-gömöri, aggteleki mészégetők és mészárosok tevékenységét kell hangsúlyozni. A gömöri magyar mészégetők lejártak a dél-gömöri Erdőhátra, Felső-Borsodba - különösen Ózd környékére -, Heves és Nógrád közeli peremvidékére. Tornából és a Csermosnya völgyéből szállították az égetett meszet Abaújba, a Cserehát és a Hernád-völgy falvaiba.²²² Aggtelekiek századunk első felében a dél-gömöri településeket, Ózd környékét és a Hangony völgyét, valamint a Bán- és a Sajóvölgyet járták, de Trianon előtt kereskedtek a Felvidék felé is.²²³ A gömöri mészégetők piackörzete Ózd vidékén érintkezett a bükki mészégető falvak körzeteivel, sőt helyenként átfedések is előfordultak közöttük. A bükkiek többszörösen adták a meszet, így többet értékesítettek, az aggtelekiek árúja drágább volt, mert a vidék népe is jobb minőségűnek ismerte el az aggteleki meszet.²²⁴

Aggteleken a fuvarosok a mész eladása után számoltak el az árával a mészégetőnek. Az 1930-as évek végén a fuvarosgazda többet kapott a bevételből, mint a mészégetők. Ha a követ és a fát is a fuvaros szállította a kemencéhez és a meszet is ő értékesítette, akkor mázsánként 1 pengő 50 fillért kapott a fuvarosgazda, 50 fillér jutott a két mészégetőnek.²²⁵ A bükki fuvarosok, mészárosok megvették a meszet

az égetőktől és úgy adták tovább megfelelő haszonnal. Rendszerint pénzért vették a meszet, inségesebb időben azonban csak terményért adták a közvetítőknek, akik ugyanúgy értékesítették tovább. De ha fa kellett az égetéshez, akkor fáért is megkaphatta a meszet vagy ha fuvarra, ill. munkaerőre volt szüksége a mészégetőnek, akkor a közvetítő ledolgozhatta a mész árát. Bár a századfordulótól már a pénzért való csere volt az általános, az 1950-es évekig előfordul a közvetlen árucseré is. A kukoricát, zabot, árpát, rozsot egy-egy arányban, a búzát 1: 1,5-2 arányban cserélték. A városokban pénz, a falvakban és tanyákon általában termény vagy termény és pénz volt a csere eszköze. A két forma tehát nem vált el élesen és az eladók, illetve vevők mindenkori igényének, szükségletének megfelelő arányban alkalmazták.²²⁶ (76. kép)

Az Északi-középhegységben a 13. századtól adatolható mészégetés az egyházi és világi építkezések révén fontos gazdasági szükségletet elégített ki, ugyanakkor a vidék paraszti lakosságának újabb rétegeit kapcsolta be az erdei kisiparok rendszerébe. A 20. század közepéig a hagyományos munkaszervezet és értékesítési módok jellemzőek, majd a mészégetők egyrészt a termelőszövetkezetek alkalmazottaiként, másrészt önálló kisiparosként dolgoznak. Ezzel együtt a mészértékesítés tradicionális formái is átalakultak, és közvetlenül a fogyasztók, illetve az állami kereskedelmi vállalatok részére történő eladás a jellemző.

6. Az erdőmunkások építményei, életmódja, hiedelmek

A település közelében dolgozó favágóknak nincs szükségük semmiféle szállásra, hiszen esténként 3-4 kilométerről is hazajártak. A mész- és szénégetők azonban ilyenkor is fedeleket építettek a fejük fölé, mert a begyűjtött *boksa*, *mile* folyamatos felügyeletet igényelt.

A legegyszerűbb, ideiglenes jellegű építmény a féloldalas kunyhó, ami azért készült, hogy a mészégetőnek, szénégetőnek legyen hova behúzódnia, ha esik az eső. Ez csak fél kunyhó, amint a bükk falvakban ismert nevei is mutatják: *félhajú kunyhó* (Cserépfalu), *félhajás kunyhó*, *félpofájú kunyhó*, *najedna facku kaliba* (Répáshuta), *féloldalas kunyhó* (Bükkszentkereszt), *gunyhó* (Uppony). Alaprajza lehet ovális vagy téglalap alakú, de egyik hosszanti oldala mindkét esetben nyitott. Az ovális kunyhó két oldalán 3-3 földbe ásott ágasfa támaszkodik

össze, ezeken nyugszik a szelemen, amelyre a kunyhó oldalait és hátát képező hosszabb leveles gallyak, fiatal fák támaszkodnak. A kunyhó oldalait és hátát harasztal, szénával is beszórják. Upponyban a szelemenre támasztott félhasábokat mézporral öntötték le, amely ha víz érte, szilárd fedőréteget képezett. A másik típusú, szögletes alaprajzú kunyhó elülső, nyitott oldalán két földbeásott és a kunyhó belseje felé ferdén álló ágasfa tartja a szelement. Előfordul, hogy a szelement két élőfához rögzítik. A szelemenre a kunyhó hátától ferdén félhasábok dőlnek, az oldalakat is ilyen félhasábok alkotják. (77. kép)

Mindkét típusú féloldalal kunyhó nyitott oldala előtt volt a tűzhely, amit kövekkel raktak körül, de még egy doronggal, a *rúgófavál* is védik, hogy bele ne kapjon a szénába, amelyen lábbal a rugófa felé aludtak. BAKÓ Ferenc szerint ez a kunyhótípus a 20. század közepén igen elterjedt volt a bükki mészégetőknél. Feltételezi, hogy a szlovák nemzetiségű szénégetők és mészégetők honosították meg e vidéken.²²⁷

A bükki szögletes féloldalal kunyhóhoz hasonló a mátrai favágók eső ellen védő oldal nélküli *félhajas kunyhója*, illetve *nyári féleresze*²²⁸, valamint a Gömör-Tornai karsztvidék mészégetőinek *féleresz kolyibája*, amely a begyújtott kemencét éjszaka is vigyázó mesterek pihenőhelye volt.²²⁹

Észak-Magyarországon sokkal elterjedtebb a még mindig tűzhely nélküli hajlék, a *bogárhátú kunyhó* (Felsőtárkány), *szénégető kunyhó* (Bélapátfalva), amit *koliba*-nak (Répáshuta), *kolyiba*-nak (Gömör) vagy csak *kunyhónak* neveztek (Rimóc, Sajóvárkony, Hangony, Mogyoróska, Vágáshuta).²³⁰ Az egyszerű szerkezetű kunyhó fő eleme a szelemenrúd, amelynek hátsó vége a partoldalnak támaszkodik, elől pedig vagy az ágasfa, vagy két ferdén egymáshoz támasztott ágasfa tartja. A Zempléni-hegységben és a Mátrában mindkét végén ágasfákon nyugszik a szelemen.²³¹ Erre két oldalról rudakat, gallyakat raknak, gyakran be is földelik. Répáshután 1981-ben, Ózd-Sajóvárkonyban 1989-ben nylon ponyvával borított és a szél ellen falombokkal, husángokkal lefedett kolibát is láttam.²³² Rimócon cserhántáskor a bogárhátú kunyhó vázát két oldalról cserhajjal borították be.²³³ HERMAN Ottó megállapítása szerint a bogárhátú kunyhó kisebb szerkezeti változtatásokkal általános hazánkban.²³⁴ Ehhez hasonló formát ír le PALÁDI-KOVÁCS Attila Domaházáról, amit a favágók mellett juhászok, gulyások és kondások is használtak.²³⁵ (78-79. kép)

A bogárhátú kunyhó téliesített, tüzelővel ellátott változata széles körben elterjedt Észak-Magyarországon. Mályinkán a *kuliba* elejét öl-

fákkal zárták le, a keskeny bejárat a kunyhó oldalán van, amelyet még egy kinyúló tető (*supella*) is véd az esőtől, hótól. A tűz a bejáratához közel a kulibában ég, és lábtól melegíti a kunyhóban éjszakázókat.²³⁶ Teljesen megegyezik ezzel a zempléni favágók és makkoltató pásztorok kunyhója. Itt a kunyhó elülső részében, három négy nagyobb kő között égett a tűz. A füst a tető szabadon hagyott részén távozott. Hátrább volt a pásztor, favágó fekhelye és felszerelése.²³⁷ A bogárhátú téli kunyhót ismerték a Mátrában, a Nógrád-megyei Ludányban és Egerbocon is.²³⁸ Ludányban az ilyen kunyhó bejáratához télire kívülről fűthető, kb. egy méter hosszú, 60-70 cm magas kemencét építettek kőből és sárból. Ezt a tüzelőberendezést a csányi dinnyésektől vették át a ludányi favágók.²³⁹ Ludányban és a Mátrában előfordult, hogy kis vaskályhával tüzeltek az ilyen típusú téli kunyhóban.²⁴⁰ (80. kép)

A favágók és kisebb mészégető, szénégető csapatok széles körben ismerték a *kerek kunyhót* (Bükkszentkereszt, Tardona), *okruha koliba*-t (Répáshuta), *sürgő kunyhó*-t (Felsőtárkány), amit többfelé csak *kunyhó*-nak, *gunyhó*-nak neveztek. A Bükk mellett elterjedt volt Gömörben, Mátrában (Bodony, Gyöngyös, Mátraszőlős), Rimóc környékén és a Zempléni-hegységben.²⁴¹ A kerek kunyhó vázát 4-5 ágas rúd, *kétágús fa* alkotja, melyeket felül egymásba illesztenek. Ezekhez körben félbehásított fatörzseket támasztanak, amelyek nem érnek fel az ágasfák érintkezési pontjáig. A kunyhó belső falán, kétharmadrész magasságban *kötés* fut körben, hogy megakadályozza a fák és gallyak bedőlését. A füst a kunyhó szabadon hagyott felső nyílásán távozik. Az oldalát falevelekkel, földdel be is fedik. A keskeny bejáratot tüzeléskor fahasábokkal vagy szekérodallal zárják le. A kunyhó olyan magas, hogy egy felnőtt ember kényelmesen felállhat benne. A fekvőhelyeket száraz hasaszból a védett oldalak mentén körben a földön alakították ki. Az ágas fákra épített *priccs* vagy *dikó* is előfordult a Bükk-fennsík mészégetőinél. A kunyhó közepén levő nyílt tűzhelyet dorongokkal, hasábfákkal vették körül.²⁴² A fűthető és egyúttal főzésre is használható mesterséges hajlékok közül a fenti kör alaprajzú, fal nélküli, kúp alakú tetőkunyhókat tartják a legrégebbieknél.²⁴³ (81. kép)

Sajátos és területünkön csak a belpátfalvi mészégetőknél ismert a régi *kerek kunyhó*, a hatos létszámú munkacapat hagyományos szállása. A kunyhó vázát a kör alakban földbe vert hét ágas fa - amit *bódoganyának* neveztek - és az ezekre fektetett szelemenfák alkották. Az ágasfák kissé kifelé dőltek, hogy elbírják a kívülről, a kunyhó oldalai felől rájuk nehezedő nyomást. A szelemenek tartották a kunyhó oldalát

képező hasított pallókat, amelyek alul vastag fatörzseken, az *ormosokon* nyugodtak. Középen mintegy fél méter átmérőjű körben nyitott maradt a tető, itt távozott a konyhó közepén égő tűz füstje. A mészégető csapat tagjai a védett oldalak mentén körben egymásnak lábtól feküdtek.²⁴⁴ Ez a konyhótípus a technikai fejlődés sorában a tetőkonyhó és a hengerfalú, kúptetejű konyhó között áll. A tető végei alá rakott ormosok alkalmazása az oldal kialakulása első fázisaként fogható fel, és ennek továbbfejlődése eredményezte a hengerfalú hajlékokat. A régi kerek konyhó a ház fejlődésének egy korai mozzanatát őrizte meg korunkig, s ez a belső tér tagolódásának kezdeti formája. E konyhótípus belseje élesen elválik egy köralakú, a fűtés és főzés használatában közös centrális térre, valamint az ezt gyűrűszerűen körülvevő és három részre osztott hálólhelyre.²⁴⁵ (82. kép)

Favágók és mészégetők legerősebb és huzamosabb használatra épített konyhótípusa a *jármás konyhó*, szlovákul *jármem koliba* (Répáshuta), Bükk-szentkereszten *kétódalos konyhó*, Felsőtárkányon *szegletes konyhó*, Bükkzsércen *kuliba*, Dédesen és Mályinkán *boglyakonyhó* a neve.²⁴⁶ Ez négyzet vagy téglalap alaprajzú, felül nyitott építmény. Az egész szerkezet négy ágasfán nyugszik, melyeket a földbe vernek. Két ágasfa a konyhó bejáratának két oldalán, kettő pedig velük szemben hátul helyezkedik el. Az ágasfákon előlről hátrafelé egy-egy szelemenként alkalmazott rúd fekszik, melyeket egy-egy faragott gerenda, a *járom* fog össze. Erről kapta nevét a konyhótípus, kétségtelenül azért, mert ez a konstrukció fő jellemzője. A szelemengerendákon nyugszik a konyhó két oldala. Az oldalakat két-két sor széles hasított palló alkotja. A felső sor vége a földön nyugszik, az alsó sor pedig a konyhó egész oldalát végigérő vastagabb fatörzs, az *ormos* vagy *gantmár* (Répáshuta) tetején. A konyhó elejét és hátát merőlegesen az oldalakhoz, illetve a hátsó járomhoz támasztott hasábfák képezik. Ajtaja nincs, rendszerint a szekér oldaldeszkáját támasztják a bejárat elé. A konyhó oldalai a tetőn nem érnek össze, a közepén rakott tűz füstje ott távozhat a szabadba. Eddigi ismereteink szerint ezt a konyhótípust Észak-Magyarországon csak a Bükk-hegységben építették az erdei munkások. Bakó Ferenc feltételezi, hogy a jármos konyhóformát a 19. század végén szlovák nemzetiségű erdei munkások (faragók) honosították meg a Bükk-hegységben, s ezt a magyarok is átvették. A konyhó eredeti mérete 6-10 személyes volt, de a fakitermelők 20 személyesre is építették, a mészégetők használatában viszont négy férőhelyesre szűkült le.²⁴⁷

A favágók, szén- és mészégetők az 1950-es évekig laktak maguk készítette kunyhókban. Újabban az erdészet az alkalmazásában állóknak komolyabb *bódét* vagy *lakókocsit* biztosít. Nem ritka, amikor a mészégetők elavult zárt teherautót, honvédségi műszerkocsit alakítanak át *bodegának*.^{247/a}

Áttekintve az Észak-Magyarországon előforduló erdei kunyhótipusokat, megállapíthatjuk, hogy azok anyagban, formájukban és méreteikben tükrözik az erdei életformát, az egyes erdei mesterségek sajátosságait. A fakitermelők, a favágók mind a bogárhátú, mind a jármás és kerek kunyhót ismerték. Ezek közül a kerek és a bogárhátú a legelterjedtebb, a jármást eddigi ismereteink szerint csak a Bükkben használták. A kerek és bogárhátú típust rendszerint egy vagy több favágó csapat, a *parti* vagy *banda* építette, s ennek megfelelően változott a nagysága a két személyestől a 6-8 személyesig). A bükki jármás kunyhót tetszés szerint nagyobbíthatták, ebben akár 20-25 fa vágó is elfért.

A mészégetés technológiájához és munkarendjéhez alkalmazkodva a mészégetők kerek és jármás kunyhói rendszerint kisebbek, általában 4-6 fő részére készültek. A régi típusú kerek kunyhó kapcsolódik legjobban a hatos létszámú mészégető csapat működéséhez. A banda két mesterből (*majster*), két segédből (*keőválogató*) és két inasból (*farkalló*) állt. A közöttük lévő társadalmi rangsor tükröződik a kunyhóbeli fekvőhelyek kialakításában is: az ajtóhoz közelebb a mesterek, s legfelül az inasok kaptak helyet.²⁴⁸

A szénégetőknél leggyakoribb a családi vállalkozás, általános a két fős szénégető csapat, de Gömörben előfordul a 4-5 fős parti is. A *szénégető kunyhó*nak is nevezett építmény tűnik legelterjedtebbnek a szénégetők körében, de a Mátrától a Zempléni-hegységig használják a csapat létszámától függően nagyobbítható köralakú kunyhót is.

Az egyszerűbb és ideiglenes jellegű, csak az eső és szél ellen védő féleresztes, féloldalas kunyhó nyári építmény, amelyet a mészégetők és szénégetők egyaránt használtak. Valószínűleg szlovák szénégetők honosították meg a Bükk vidéken, és a magyarok csak újabban sajátították el.²⁴⁹

Az egyes kunyhótipusok ismertetésénél már utaltunk arra, hogy az erdőmunkások mellett a pásztorok is használtak ilyen jellegű építményeket. A vidékünkön ismert kerek, bogárhátú és jármás kunyhó változatai pásztorkunyhóként is előfordulnak. Egyedül a régi típusú kerek kunyhónak nem ismeretes ilyen funkciója. Az alföldi, dunántúli és felvidéki pásztorok, erdőmunkások építményei közötti hasonlóságok az

általános technikai fejlődés következményei, és ezek a típusok a műszaki fejlettség különböző fokozatait képviseli. Ugyanakkor nem zárható ki bizonyos interetnikus kapcsolatok hatása sem. A gömöri favágók Máramarosban ismerték meg a kerek kunyhót, a Felső-Garam mentén pedig az oda járó máramarosiak építettek ilyen hajlékot. A gömöri favágók és mészégetők az Északi-középhegység több pontján dolgoztak, így feltételezhetjük a kerek kunyhó változatainak ilyen módon való terjedését.²⁵⁰

A falutól távolabb dolgozó favágók, szén- és mészégetők hetekig nem mentek haza. Az erdőn nagyon igénytelenül éltek, ennivalójukat a magukkal vitt, illetve az erdőn található nyersanyagokból főzték. Egyes falvakban vasárnaponként hazajártak a heti élelemért, másutt az aszszonyok vitték ki nekik a heti kosztot. Az utra induló erdőmunkás tarisznyájába, hátizsákjában rendszerint egy kenyér, egy kg szalonna, kb 4 kg burgonya, fél literes bögrében elkészített rántás, szárasztésza, bab, vereshagyma került, meg a pálinka fakulacsban.

Az étkezések rendje a munkához igazodott. 8-9 óra tájban *früs-tököltek*, ami leggyakrabban kenyér és szalonna volt hagymával, esetleg piritós kenyér, vagy az előző estéről maradt étel. Télen rendszerint csak este ettek főtt ételt, nyáron viszont ebédre szalonnát, gombát sütöttek. Este mindenki külön főzött magának a kövekre rakott lábasban, fazékban. Leggyakoribb főtt étel volt a bableves, *laskatésztával*, esetleg szalonna- és kolbászdarabkával. Gyakran főztek paprikás krumplit, lebbencslevest. Vadhúshoz ritkán jutottak, néha a vadászatokon hajtóként közreműködve kaptak őz- vagy szarvashúst. A téli favágókéktől sokkal változatosabb a tavasztól őszi erdőn dolgozók táplálkozása, hiszen felhasználhatták a különféle gombákat is. Tavasszal sütnivaló gomba a *cepe*, *tinóra*, a *kesorő gomba* (Bélapátfalva). A *pecérkét* (Rimóc) tűzön megsütötték, majd sült szalonnával megcsurgatva fogyasztották. Levest főztek az erdőn fogott madarakból (sas, rigó, harkály), de fogyasztották a madártojást is.²⁵¹

Vizet az erdei forrásból nyertek. Ha nem volt a közelben, télen a havat is megolvastották a tűz mellé állított *váлубan*.²⁵² Dédes, Bélapátfalva környékén, de a Zempléni-hegységben is tavasszal gyakran megcsapolták a nyírfákat, jávorfákat hogy nyírvizet, *viricset*, *bozát* nyerjenek.²⁵³

A favágók, mészégetők és szénégetők ruházatában nem voltak olyan elemek, amelyek kizárólag a foglalkozásukkal függnek össze. Minden faluban a szegényparasztokra jellemző viseletet hordták.²⁵⁴

A favágók és más erdőjárók széleskörű ismeretekre tettek szert a természetről, a növény- és állatvilágról, a természeti tüneményekről. Ugyanakkor a körükben fellelhető hiedelemmotívumok utalnak az ember és az erdő hajdani szorosabb kapcsolatára, az egykori erdőkultuszra.²⁵⁵ A bükki és Börzsönyi favágók hittek abban, hogy a fának is van lelke. Amikor az ősre maradt száraz fákat döntötték, hakkolás közben lövésekhez hasonló hangokat hallatnak. Ilyenkor mondják a mályinkai ölfavágók: „most oltuk ki a lelkét.”²⁵⁶ Itt az animizmus megnyilvánulásáról van szó, amelyet hangsúlyoz, hogy a fában rejtőző szellem engesztelésére ételáldozatokat mutattak be. Erre utal, hogy Mályinka, Tardona, Dédes környékén gyakran lehetett látni öreg fák odvaiban elhelyezett ételmaradékokat.²⁵⁷ A famítosz egyik megjelenési formája a fában tartózkodó betegségi szellem kiengesztelése. Ősi áldozat emlékét kell látnunk abban az eljárásban, amikor a beteget összenőtt fatörzsön vagy a fa odván bújtatják keresztül. A Hegyközben ezt a gyógyítási módot még a századforduló táján is gyakorolták. Baskón a sápadt arcú, tuberkulózisos gyereket titokban kivitték az erdőbe, és egy odvas fa nyílásán háromszor áttették. Mogyoróskán a *száraz betegségben* lévő gyereket keddi napon összenőtt törzsű fa nyílásán tették át.²⁵⁸ Hasonlóan cselekedett a palóc anya is megigézett gyermekével. Bánfalván karvastagságú fa koronáját húzzák a földre, s az így keletkezett üregeken teszik át a beteget, ingecskéjét pedig a kettéhasított törzs közé csíptetik.²⁵⁹ Ugyanezt az eljárást alkalmazták Diósgyőr környékén is.²⁶⁰

A fakultusz másik jellemző példája a szentnek tartott fa tisztelete. Ilyen volt egy hársfa a Börzsönyben, Barátiban, amelyhez még az 1960-as években is jártak imádkozni, mert egy libapásztor lánynak itt megjelent a Szűz Mária 1942-ben. Rövid időn belül 50–60 km-ről is jártak a fához, valóságos búcsújáró hely lett. Még a Dunántúlról is jöttek ide imádkozni és segíteget kérni, hogy a fiuk, férjük hazakerüljön a háborúból. Ajándékokkal, szentképekkel, olvasókkal aggatták körül a hatalmas hársfát.²⁶¹

Az erdőkultusz maradványát őrzik az emberekkel szorosabb kapcsolatot tartó erdei lények, valamint a betegségdémonra hasonlító gonosz erdei szellemek. Ezek óriás, törpe alakjában, vagy gyönyörű nő képében csalogatják az erdőn járókat. Mogyoróskán a vadászt elcsaló szellem olyan nagy, mint egy fa.²⁶² A bükki szlovák erdőmunkások sok hiedelemtörténetet ismernek a *vizibábal* (*motoha*) kapcsolatban. A vizibába hálóinghez hasonló ruhába öltözött erős idomokkal rendelkező nőalak. Megfojtja az erdőn járó asszonyt, a kislányt pedig magával viszi

barlangjába, ahonnan csak hét év múlva szabadul ki. Az ómassaiak szerint a Hámori-tó tavasbarlangjában lakik a vizibába.²⁶³ Répáshután a *vodná baba* nemcsak a gyerekeket kicserélő vízi szellem, de piros sapkában megjelenő kistermetű asszony, erdei szellem is. Ez sokszor keveredett a *bohinka* és az *endzibaba*, *inzibaba* hiedelemalakokkal, amelyek asszonyalakú erdei szellemlények.^{263/a}

Az erdei tündérlányok nappal vezetik tévútra az erdei utazót. A mogyoróskaiak szerint az újhelyi hegyekből járnak ki a tündérlányok az erdei tisztásra és ott táncolnak. Kovácsvágáson az erdei szellem gyönyörű nő képében csalogatja maga után az embert, de kutyává, borjává is változhat.²⁶⁴ Répáshután a fehér asszony fehér ruhában megjelenő ártó erdei szellem.^{264/a} A szellemlények közül az erdőben is megjelennek a kísértetek. A kovácsvágási hiedelem szerint az erdei szellemek és az embereknek ártó tündérek akasztott emberekből lesznek. Baskón egyszer a fa agyonütött egy embert, s úgy tartják, hogy a szelleme favágó képében kísérti az erdőn járókat. Az erdőben sír azoknak a gyerekeknek a szelleme, akiket erőszakkal megfojtottak, és az erdőben rejtettek el. Az erdőben meggyilkoltak általában visszajárnak és messze elhallik, ahogy jajgatnak (Mogyoróska).²⁶⁵ Répáshután különösen az erdei fuvarosok találkoznak a halottak szellemével (*smrtka*) feketeruhás asszony, fehér kutya, kacska képében. Ezek nem csak ijesztenek, hanem tévútra is vezetnek.²⁶⁶

Az erdőn tartózkodó ember képzeletében a zúgó autó és a tüzes ember is megjelenik (Mogyoróska). A kovácsvágási hiedelem szerint erdei szellem a *dzsindzsimér* is, amit *lámzás mérnök*nek is hívnak. A Bükkben *lámzás* a neve. Fénylik mindene, és éjszaka méri a határt. Más vélemény szerint olyan kicsi, mint egy gyermek, és 7 évenként jelenik meg. Olyan emberekből lesznek a tüzes emberek, akik holtuk után valami miatt nem tudnak nyugodni.²⁶⁷

Az általános *lidérc* motívum a Bükkben az erdőhöz kapcsolódik. Diósgyőrben úgy tartották, hogy fekete csirke képében jelenik meg, és az erdőben lehet találkozni vele.²⁶⁸

Többféle hiedelem kapcsolódik a villámsújtotta fához. A Bükkben általános vélemény, hogy az ilyen fát nem szabad tüzelőnek használni. Ugyanakkor Dédesen és Tapolcsányban szokás volt hazavinni egy egy szilánkot a villámsújtotta fából és otthon a patkánylyuk szájához tenni, mert ettől megdöglik a patkány.²⁶⁹ A Hegyközben fogfájás esetén használták az ilyen szilánkot, a rossz fogba dugva megszűnik a fájdalom.²⁷⁰

Sokfelé vannak olyan évszázados fák, amelyekhez történeti hagyomány fűződik. A tardonai Hársas-forrás közelében álló hatszáz éves tölgyfát *Jókai fájának* nevezi a környék népe.²⁷¹ A betyárvilág emlékét is őrzi néhány fa a Bükkben és a Mátrában. Répáshuta határában van egy öreg hársfa, a *Vidróczki fája*, másképpen *osztásfa*. A hagyomány szerint ez alatt osztozkodott társaival a Bükk és a Mátra híres betyárja.²⁷² *Vidróczki tanyájának* tartja a hagyomány azt a nagy hármaskúti jávorfát is, amelynek olyan odúja van, hogy a benne rejtőző tüzelni is tudott búvóhelyén.²⁷³ Gyöngyöspatán egy hatalmas bükkfát neveztek *Sisa Pista fájának*, mert a helyi magyarázat szerint itt bújt meg üldözői elől a múlt század híres betyárja.²⁷⁴

Az erdőjáró és az erdő közelében élő emberek természetismeretük alapján gyakran előre megjósolták az időjárás változását. Az eső legbiztosabb jelének tartják, ha az erdő hirtelen, egyik óráról a másikra megfeketedik. Ezzel egyidőben a madarak hirtelen elnémulnak, és menedéket keresnek maguknak. A fullasztó, hirtelen meleg levegő, a fák zúgása is esőt jelent. Ha az állatok között nagyobb a mozgolódás abból felhőszakadásra következtetnek. Az is esőt jelent, ha az erdő felett sok madár kering.²⁷⁵ A bükki mészégetők szerint, ha leszállt a füst a földre, ha a hangya nem dolgozott, csak mászkált, ha a Béköt befutotta a köd, ha a marhát nagyon csípte a légy s emiatt nyugtalan volt, ez mind esőt jelentett.²⁷⁶ A Börzsönyben az évszakok milyenségére is következtethettek az erdőből. Ha Gyertyaszentelő napjának (február 2) reggelén a fának udvara van, (a fa tövénél kör alakban elolvad a hó) akkor tovább tart a hideg idő. Ellenkező esetben korán jön a tavasz. Hosszú tavaszt jelent, ha a fák korán rügyeznek. Tavasszal jó időt jelez a feketerigó, ha a fának a legtetején csacsog, de még hideg idő lesz, ha az ágak közé bújva énekel. A fák leveleinek színéből állapítják meg, hogy milyen hosszú lesz az ősz. Ha nagyon haragosak (olajzöld) a levelek, akkor hosszú ősze következtetnek. Az akácfa kétszeri virágzása ugyancsak hosszú őszt jelent. Ha a szederfa másodszor is virágzik, kemény tél várható. Ősszel, lombhullás után a fák ágain dudorok, fakadványok maradnak, ebből a következő bő termésre gondolnak. A sok hó ugyancsak bőséges kukoricatermést jelent.²⁷⁷ Az erdőkönyéki emberek tudják, hogy melyik fa szereti a vizes helyet és ennek mi az előnye. A gyertyánfa pl. egyenesebben, gyorsabban nő ilyen hegyen és szívósabb lesz. A vizes területen nőtt fát jobban szerették szerszámnyélnek használni. De ilyen helyről viszik haza vadalany-nak az erdei gyümölcsfákat is. Megfigyeléseik szerint az ilyen

vadalanyba oltott szelid gyümölcs jobban bírja az időjárás viszontagságait és ellenállóbb a kártékony rovarokkal szemben.

Az erdőn járók jól tájékozódnak, nehezen tévednek el. Legegy-szerűbb a patakokról való tájékozódás, mert azok mindig lakott terület felé vezetnek. Az égtájak irányát a sziklákról, fákról is meg tudják állapítani. A magányos, egyedülálló fák északi oldala csapottabb, rövidebbek az ágai, míg a déli oldalon gömbölyűbb a fa, hosszabbak a gallyai. Tudják azt is, hogy a mohát mindig a fák és sziklák északi oldalán kell keresni.²⁷⁸

Áttekintve az Északi-középhegység falvainak erdei munkalehetőségeit, az egyes foglalkozások technológiáját, munkaszervezetét és az ezekből származó jövedelmi viszonyokat, megerősíthetjük, hogy az erdővidék parasztsága sok szállal kötődött az erdőhöz. Az erdő -a kistájak sajátos természeti-gazdasági feltételeinek megfelelően eltérő mértékben -az élet- és munkalehetőségek megsokszorozódását jelentette vizsgált korszakunkban. Az erdei munkák a népesség számottevő részét foglalkoztatták legalább az esztendő egy részében, máshol kialakultak olyan rétegek, amelyek nem rendelkeznek földbirtokkal és a mezőgazdálkodás helyi lehetőségeivel, ezért megélhetésüket, családjuk egzisztenciáját az erdőmunkára alapozzák, ez válik főfoglalkozássá számukra. A hagyományos értelemben nem is tekinthetők parasztoknak, inkább kapitalista nagyvállalatok és vállalkozók alkalmazottjai, szakmunkásai. Ugyanakkor szaktudásuk egy részét még a jobbágykorból hozzák magukkal, amikor jórészt ilyen feladatok elvégzésére települnek mai lakóhelyükre. Ezt az „elemi” ismeretanyagot megőrizve alkalmazkodnak a mindenkori „kihívásokhoz”, ezeknek megfelelően rugalmasan változtatják az erdőmunkán belüli speciális ágazatokat. A hegyvidék belső régióiban egyes erdei foglalkozások az esetek többségében nem választhatók el mereven egymástól. A favágók értettek a legszükségesebb faragó munkákhoz, de a mész- és szénéégetők - ha szükséges volt - fát és mészkövet termeltek ki, közelítettek, gyakran fuvaroztak, ezért ökröt vagy lovat tartottak, és kevés földjükön gazdálkodtak. Az erdei munkák beépültek a gazdasági év rendjébe, és az egyes emberek a helyi természeti adottságoknak és gazdasági viszonyoknak megfelelően sokszor más és más munkát végeztek. Ősztől tavaszig folyt a fakitermelés és fuvarozás, tavasszal a cserhántás. Tavasszal felszántották a földet, és nyáron a szegényebbek nagy része elment mezőgazdasági munkára. A szén- és mészégetés már speciálisabb foglalkozás, szinte kisipar volt. A szénégetést egész évben folytatták, a mészégetést viszont télen szüneteltették. A földnélküli

gyalogmunkások jobban ki voltak szolgáltatva a helyi munkalehetőségeknek, a fogattal rendelkező fuvarosok számára mindig volt helyben vagy távolabb valamilyen munkaalkalom (erdei fuvarozás, kereskedelem a fával, faszénnel és mésszel). A hegyvidék speciális termékei az ő közvetítésükkel kerültek a mezőgazdálkodó területek népességéhez, amely tevékenység révén kiegyenlítődtek a nagytájak közötti termelési különbségek.

JEGYZETEK

1. Ferdinand BRAUDEL 1985. 361-368
2. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 788
3. PETERCSÁK Tivadar 1978. 8-12.
4. VERES László 1978. 14-17.
5. SOÓS Imre én. 2.; SZVIRCSEK Ferenc 1982. 56, 60.
6. BAKÓ Ferenc 1977. a. 145.; SOÓS Imre én. 22.
7. VERES László 1982. 173.
8. SZILAS Géza-KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 155.
9. BOROVSZKY Samu én. 246, 262.
10. LADÁNYI Miksa 1936. 121-122.
11. SZABÓ István-SZABÓ László 1977. 8-86.; FÜLÖP Lajos 1978. 81-82., PETERCSÁK Tivadar 1978. 8.; 184. c. 483.; 1986. a. 131-132.; BAKÓ Ferenc 1977. a. 146.; Dél-Gömörben is a helyi társadalom minden rétege érdekelt volt az erdei munkákban. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. a. 574.; Vö: a Bakony vidékéről HEGYI Imre 1978. 43-44.
12. PETERCSÁK Tivadar 1982-83. 387.
13. PETERCSÁK Tivadar 1989. b.272.; DENIA 1062. Má dai Gyula kéz irata 98-99.
14. DENIA 1062. Má dai Gyula kéz irata 98.
15. PETERCSÁK Tivadar 1981. 53.; DENIA 1062. Má dai Gyula kéz irata 102.
16. VIGA Gyula 1986. 112-113.; DENIA 1062. Má dai Gyula kéz irata 102.
17. FEJES Katalin 1986. 9.; PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 271.
18. ERDÉLYI Zoltán 1958. 404.; SZABÓ István-SZABÓ László 1977. 85-86.
19. DENIA 1062. Má dai Gyula kéz irata 99.
20. Uo. 100.
21. PETERCSÁK Tivadar 1981. 51.; 1989. b. 272.; TAGÁNYI Károly 1896. I. köt. XIII. A Bakonyban is használják a *fűrész* megnevezést a termelő csoportra. HEGYI Imre 1978. 49.
22. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 26.
23. PETERCSÁK Tivadar 1981. 51.; 1989. b. 272.; DENIA 1062. Má dai Gyula kéz irata 101.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 27.; Gömör megyében és a Felső-Garam vidékén általános a *parti* elnevezés. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. a. 575.; Horehronie... 284.; Vö: Magyar Néprajzi Lexikon II. 1979. 66. Katona Imre: *favágó banda*.
24. DENIA 1062. 101.
25. PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 84.

26. EA 4470. 56.; DENIA 1062. 103.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982 26.; BOZÓ József 1970. 182.

27. PETERCSÁK Tivadar 1978. 21.; 1989. b. 273.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 27.

28. Bakonycsernyén a *pagonyokat* gyufaszálak, vagy fűszálak segítségével sorsolták ki a favágók között. HEGYI Imre 1978. 49.

29. PETERCSÁK Tivadar 1978. 21.; 1984. c. 484. 1989. b. 273. Az egri érsekség jelölő fokosán az „EE” monogram volt, de a Mátra Múzeum őriz egy „G.BF” jelű fokost is (Ltsz.57.22.1.) PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 484-485. A Bakonyban baltával megfaragták vagy újabban festékekkel jelölik a kivágható fa kergét. HEGYI Imre 1978 49. Ugyanígy tettek a Felső-Garam vidékén. Horehronie... 286.

30. DENIA 1062. 24.

31. PETERCSÁK Tivadar 1989.b. 273.; 1984.c. 485.; MÁDAI Gyula 1984. 62.; DENIA 1062. 26.

32. PETERCSÁK Tivadar 1978. 21.; 1981. 51.

33. TAGÁNYI Károly 1896. II. köt. 138. sz.

34. OL. KL. Lad. 87. N0.84. 27.

35. ALBERT Ferenc 1868. 05.; A Felső-Garam vidékén az 1830-as évektől használják a fűrész fadöntéshez. Horehronie... 284.; Fekete-Balog (Čierny Balog) vidékén is nehezen szokták meg a fűrész, pedig ezzel dupla mennyiségű fát vágta ki ugyanannyi idő alatt. Ladislav ŤAŽKÝ 1980. 293-307.

36. PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 461.

37. PETERCSÁK Tivadar 1978. 21.; 1981. 51.; 1984. c. 485.; MÁDAI Gyula 1984. 62.; DENIA 1062. 43.; BOZÓ József 1970. 126.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 27.; A gömöri fejszékhez, fűrészekhez L: PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. a. 580.; A Bakonyban *hasas* vagy *erdei fűrész* a neve. HEGYI Imre 1978. 53.

38. MÁDAI Gyula 1984. 62. Ugyanez jellemző a Felső-Garam mentén. Horehronie .. 286.

39. 1885-ben a gyöngyösi erdők favágásánál 20 cm-t határoztak meg. HML Gyvl. XCVI/8.

40. A terminológiához L: HERKELY Károly 1941. 261.; MÁDAI Gyula 1971 107. É. KOVÁCS László 1976. 146.;BOZÓ József 1970. 122.;MÁDAI Gyula 1984. 64.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 27.; BALÁZS Géza 1982. 29.; PETERCSÁK Tivadar 1978. 21.; 1981. 51-52.; 1984. c. 485.; 1989. b. 276.

41. L: KOTICS József 1985. 35-39. A *hajkolás*, *hakkolás* országszerte elterjedt kifejezés. Ismerik a Bakonyban és a Székelyföldön. HEGYI Imre 1978. 52.; HAÁZ Ferenc 192. 11. A *hókácsol* kifejezést az Ormánságban használják. KISS Géza 1952. 236. A Felső-Garam vidékén a kimetszett rész neve *zátinok*. Horehronie... 285.

42. HML Gyvl. XCVI/8.

43. MÁDAI Gyula 1984. 63.; PETERCSÁK Tivadar 1981. 51.; 1978. 21. 1989. b. 276. A fadöntés az egész Kárpát-medencében hasonló módon és eszközökkel történik. HEGYI Imre 1978. 52-54.; BÓDEI János 1947. 95-96.; TAGÁN Galimdzsán 1943. 34-35.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988.a. 578-581.; Horehronie... 281-287.; Ezzel egyezők az Alpokban alkalmazott eljárások is. Werner SCHMITTER 1953.

44. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 276. A balta nyelét a Felső-Garam vidékén is használták mértékül. Horehronie... 283.; PETERCSÁK Tivadar 1978. 21.; MÁDAI Gyula 1984. 63.; BOZÓ József 1970. 125.

45. PETERCSÁK Tivadar 1989.b. 276.; MÁDAI Gyula 1984. 62-63.; HERKELY Károly 1941. 261.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988.a. 579.
46. Méretének változását L: III/2b. fejezet 41.s. jegyzetében.
47. HERKELY Károly 1941. 212.; DENIA 1062. 31.
48. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 26-27.
49. É. KOVÁCS László 1976. 147.
50. PETERCSÁK Tivadar 1984.c. 487. Hegyi Imre szerint az újabb keletű erdészeti műszó, a *sarang* nem terjedt el a falusi lakosság között. HEGYI Imre 1978. 58. Gömörben a hosszú farakás neve *srdm* PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. a. 579.
51. Gömörben *foglaló* a neve PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. a. 579.
52. PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 487.; 1989. b. 277.
53. ALBERT Ferenc 1868. 406.
54. BOROVSZKY Samu én. (Heves megye) 263.
55. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 277-78.; MÁDAI Gyula 1984. 71. A famunkások bérezéséhez, részesedéséhez L: HEGYI Imre 1978. 59-60.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. a. 575.
56. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 278.; ERDÉLYI Zoltán 1958. 381-408.
57. PETERCSÁK Tivadar 1978. 23.; 1989. b. 280.; DENIA 1062. 53-54.; ERDÉLYI Zoltán 1958. 383. Ez az emberi erővel végzett faközéltézési mód az Északi-Kárpátokban (Tatiana UHRIKOVA. 1970. 629.) és az Alpokban, Dél-Tessin vidékén is ismert. Freuler BERNHOLD 1906. 6.
58. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 280.
59. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1979. 311-313. A palócföldi Istenmezején a szekérral meg nem közelíthető hegyoidalakról a gabonakévéket is gallyon húzták le. HOFFMANN Tamás 1956. 556-557.
60. Vö: PALÁDI-KOVÁCS Attila 1979. 314.; Karol ANDEL-Michal MARKUS 1971. 392-395.; Felső-Stájerországban fenyőöröszét, cserhaját szállítanak fenyő- vagy lombos ágon. Előfordult, hogy sebesült embert, borjút is ilyen zig-en húztak le a magas hegyről Kari HAIDING 1973. 227-260.
61. Hasonló szerkezetűek, de stabilabb építmények a Felső-Stájerországban széna szállítására használt deszka- és létrás csúsztatók. Kari HAIDING 1973. 249-252.
62. DENA 1062. 73-74. Hasonló eszközt Felső-Stájerországban is készítettek robusztusabb méretben. Kari HAIDING 1973. 252.
63. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 280-281.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1989. 358-59.; DENIA 1062. 59.; ERDÉLYI Zoltán 1958. 395-396.
64. PETERCSÁK Tivadar 1981. 52.; 1985. c. 487-488.; 1989. b. 283.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 198. 360.; GUNDA Béla 1976-1977. 121-138.
65. BAKÓ Ferenc 1951. 367-369.; GUNDA Béla 1976-1977. 125-127
- 65/a. Vö: ERDÉLYI Zoltán 1958. 390-399.; BALÁZS Géza 1982. 14.
66. A román szánkó kivételével minden típus ismert a közép-zempléni szlovákoknál. Karol ANDEL-Michal MARKUS (1971). 396.; Vasil LATTA 1958. 603, 606.; Ottokár LHOTA 1948. 11.; A zempléni-hegységbeli *štelbák*-hoz hasonló szánt a Felső-Garam vidékén is ismerik. Horeronie... 291, 310.; Az egy- és kétrúdú gyalogszánokat alkalmazták a tiroli favágók is. Hans GRIESSMAIR 1973. 181-188.; Gunda Béla szerint a korszolya típusú nyári szánkó analógiája a Közép-Pireneusokban található meg. W. SCHMOLKE 1938. 44-53.; A román szánkóhoz hasonló típust Erdélyben, Csehszlovákiában és Nyugat-Európában (Rajna-vidék, Vogézek) is megtaláljuk. Ottokár LHOTA 1948. 11. 5. kép.; TAGÁN Galimdzsán 1943. 40.; Rudolf MERINGER 1909. 191.;

Christian LORENZ 1943. 116-117.; Érdekességként megemlítem, hogy 20. század elején készült francia képes levelezőlapok is ábrázolják a több mázsa fával dorong úton un. román szánkóval közelítő famunkásokat a Vogézekben. Saját gyűjtés.

67. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 282.; GUNDA Béla 1976-1977. 130.

68. PETERCSÁK Tivadar 1978. 23.; 1989. b. 282.; ERDÉLYI Zoltán 1958. 384.; TAGÁN Galimdzsán 1943. 34.; Ottokár LHOTA 1948. 9-10.; Karol ANDEL-Michal MARKUŠ 1971. 394.; Horehronie ... 291.; Tatiana UHRIKOVA 1970. 629.; Ágas gallyból készült az a villaszerző csúszó, amelyet lóval és emberi erővel is vontattak Felső-Stájerországban és a kő, trágya mellett fa szállításánál is alkalmazták, mint a börszönyi fakorcsolyát. Hans GRIESMAIR 1973. 241-242

69. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 282.; DENIA 1062. 71.; HERKELY Károly 1941. 261.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. a. 581.; ERDÉLYI Zoltán 1958. 388-389. A félszekeket használták a Felső-Garam és Árva vidékén is rönkfa szállítására. Horehronie ... 291.; Tatiana UHRIKOVA 1970. 629.

70. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1984. 151.; 1989. 361-362.

71. DENIA 1062. 68.

72. TAGÁN Galimdzsán 1943. 36.; Tatiana UHRIKOVA 1970. 629.; Werner SCHMITTER 1953. 18-22. kép.; Tirolban kéziszánnal is közelítették ugyanígy a vastag fatörzseket. Hans GRIESMAIR 1973. 187. 5. kép.

73. DENIA 1062. 71.

74. PETERCSÁK Tivadar 1981. 52.; 1989. b. 282.; ERDÉLYI Zoltán 1958. 389.

75. TAGÁNYI Károly 1896. I. 46.; DENIA 1062. 75.; BOZÓ József 1970. 129.

76. Horehronie ... 290.; Tatiana UHRIKOVA 1970. 629.; Werner SCHMITTER 1953. 81-101.

77. PETERCSÁK Tivadar 1978. 26.; 1981. 53.; 1989. b. 282-283. Vö: É. KOVÁCS László 1976. 153-156.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988.a. 582.

78. DENIA 513. 39. Nagy Benjamin gyűjtése.

79. DENIA 1062. 49.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1984. 151.; PETERCSÁK Tivadar 1981. 53.

80. Karol ANDEL-Michal MARKUŠ 1971. 398.; Vasil LATTA 1958. 603.; Andrej Gregorčok IGOVÁN 1977. 125. A svájci Alpokban a vastag rönkfát két különálló szántalphoz kötve is szállítják. Werner SCHMITTER 1953. 25. kép.

81. PETERCSÁK Tivadar 1978. 26.; 1986. a. 132.; 1989. b. 283.; BARSÍ Ernő 1987. 59.

82. PETERCSÁK Tivadar 1978. 26.

83. VIGA Gyula 1985. 350-351.

83/a. KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 78.

84. VIGA Gyula 1985. 344-346.

85. ALBERT Ferenc 1868. 406.; BOROVSZKY Samu én. (Heves megye) 37.; SZILAS Géza-KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 160.

86. PETERCSÁK Tivadar 1981. 53.; 1986. a. 132. A faragó famunkások vándorlása a Dunántúlon is általános volt. A zalai talpfaragók mellett a *gránerek* is eljártak a Bakonyba nyári idénymunkára. HEGYI Imre 1978. 78-80.

87. PETERCSÁK Tivadar 1981. 53.; 1984. a. 76.; 1989. b. 284. A gömöri erdei faragók munkáját PALÁDI-KOVÁCS Attila ismerteti: 1988. a. 583-585. A zalai talpfaragók bárdját is *plankácsnak* nevezik. HEGYI Imre 1978. 81.

88. PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 77.; Az Északi-Kárpátok vidékén a zsendelyt fenyőfából készítik. Andrej Gregorčok IGOVÁN 1977. 133.

- 88/a. Az Északi-Kárpátokban a lucfenyő kérgét használták cserzőanyagként, itt ezt hántották le. Horehronie ... 284.
89. PETERCSÁK Tivadar 1978. 24.; 1984. c. 489.; 1989. b. 284-285.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 27.; É. KOVÁCS László 1976. 149-151.; A cserhántás technológiája hasonló volt Gömörben és a Felső-Garam vidékén is. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. a. 585-588.; Horehronie... 285-286.
90. HML XII.- 2/c/6.
91. TAKÁCS Lajos 1976. 47-48.; 1980. 212-226. BELÉNYESY Márta az égetéses irtásnál megkülönbözteti a fa álló korában való felgyújtását, illetve a levágott fa széttergetését és elégetését. BELÉNYESY Márta 195. 395.; Vö: GUNDA Béla 1969. 106-107.
92. TAKÁCS Lajos 1980. 128.
- 92/a. ZÓLYOMI József 1982. 300, 318.
93. HML Gyvl. XCV.
94. HML Gyvl. V-101/a. 6.k.705-706.
95. HML Közgyűlési iratok 1766./270. Közli TAKÁCS Lajos 1980. 140-141.
96. Heves megye földrajzi nevei I. 1970. 187, 245.; IV. 1988. 92-93.
97. TAKÁCS Lajos 1980. 135-143. HEGYI Imre közlése szerint az aszó kiszáradt völgyet is jelent.
98. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 308.; Vö: TAKÁCS Lajos 1976. 45-46.; 1964. 503-505.
- 98/a. BAKÓ Ferenc 1969. 279.
99. HOFFMANN Tamás 1956. 543.
100. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 48.
101. BALASSA Iván 1989. 12.
102. MÁDAI Gyula 1984. 68.
103. Saját gyűjtés, 1983.; ENA 1060-69.
104. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 309.; MÁDAI Gyula 1984. 68.; DENIA 1062. 88.; Vö: BALASSA Iván 1989. 12.
105. HOFFMANN Tamás 1956. 545.; Vö: PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 48. A haszontalan törmeléket a Dunántúlon is elégették. TAKÁCS Lajos 1976. 48.; 1964. 507.
106. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 309.; BALASSA Iván 1964. 39-41.; IKVAI Nándor 1967. 31.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 48.
107. IKVAI Nándor 1977. 13. A *tövető kapa* kifejezés ismert Pest megyében is, de a *csapollár* megnevezést is használják. GÖNCZI Miklós 1904. 247. A Bakonyban *jukvágó kapa* (VAKAI Aurél 1959. 89.) a Göcsejben *ritukapa* a neve (TAKÁCS Lajos) 1964. 506.)
108. TAKÁCS Lajos 1980. 161.
109. L. Polgári perek, IV/9. a. 42. cs.
110. IKVAI Nándor 1967. 24-27.
111. Heves megye földrajzi nevei IV. 1988. 61-70.; 90-94. A *csontkás* kifejezés elterjedését L: TAKÁCS Lajos 1980. 160-166.
112. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 309.; BALASSA Iván 1989. 12-13.; ZÓLYOMI József 1982. 306.
113. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 48.
114. HOFFMANN Tamás 1956. 545.
115. PETERCSÁK Tivadar 1978. 24-25.
- 115/a. SZILAS Géza-KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 149.

116. BOZÓ József 1970. 143-144.; MÁDAI Gyula 1984. 68-69.
 117. ALBERT Ferenc 1868. 406.
 118. VIGA Gyula 1985. 350.
 119. MTESZ 1967. III. 720.
 120. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 71.
 121. TAGÁNYI Károly 1896. I. 24.
 122. SZILAS Géza-KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975.143-144.
 123. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 72.
 124. HUNFALVY János 1867. 224., 284.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 73-74.
 125. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 28.
 126. VIGA Gyula 1985. 374.
 127. Uo.
 128. SZILAS Géza-KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 158-159.
 129. ROMÁN János 1965. 32.
 130. Uo.
 131. PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 473-74.
 132. ROMÁN János 1965. 33.
 133. HML Gyvkj. 101/a. 7k.785-787.
 134. HML Gyvkj. 101/a. 10. k. 141.
 135. PETERCSÁK Tivadar 1986.b. 235.
 136. Heves megye földrazi nevei I. II. IV. ; SUGÁR István 1966.
 137. SOÓS Imre 1975. 47.
 138. SOÓS Imre 1975. 129.
 139. Vö: IVÁNCSECS Nándor 1958. 412.
 140. FÜLÖP Lajos 1978. 81-82.; BAKÓ Ferenc 1977. a. 147.; LAJOS Árpád 1956. 21-30.; PETERCSÁK Tivadar 1981.56.; 1984. a. 81-87.; 1984. c. 490-492.
 141. LAJOS Árpád 1956. 21.
 142. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 28.; NÉMETH Marietta 1980. 3.
 143. PETERCSÁK Tivadar 1978. 28. Vö: BALASSA Iván 1964. 22.
 144. PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 82.; SRMA 55-108.; Saját gyűjtés 1980.; BALÁZS Géza 1982. 16.; NÉMETH Marietta 1980. 4.
 145. A gömöri szénégetők az év nagyobbik részét idegen földön töltötték, és eljártak a szomszédos borsodi, tornai határokba is (PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 78.). Az erdélyi Lápos vidék Gereblye nevű szénégető települését felvidékiek alapították a múlt század végén. Származásukat a családnevek többsége is alátámasztja. Bejárták Erdély, sőt Románia nagyobb részét. Többek között Székelyvárságon is sokszor dolgoztak (KÓS Károly 1978. 64-72). A zempléni Sznyínhámor (Hámry pri Snine) híres szlovák szénégetői ismertek voltak Kelet-Szlovákia minden hegyi falujában Szvidnyiktől az Uh folyóig (Vasil LATTA 1958. 597.)
 146. LAJOS Árpád 1956. 22.; PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 82.; 1981. 56. Ugyanez a vélemény Kelet-Szlovákiában (Vasil LATTA 1958. 597.) és a Garam vidékén (Horehronie... 31.)
 147. VIGA Gyula 1985. 347.
 148. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 76.
 149. PETERCSÁK Tivadar 1984. b. 490.; 1986. b. 133.
 150. PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 82.
 151. HUNFALVY János 1867. 251.

152. PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 82.
153. JÓSVAI Gizella 1976. 169.
154. PETERCSÁK Tivadar 1984. b. 490.
155. Vö: PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 76. A rossz helyen fekvő erdőrészt szénégetése általános jelenség a Kárpát-medencében. L.: a Lápos vidéken (KÓS Károly 1978. 70.); A Felső-Garam mentén (Horehronie ... 340)
156. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 291.
157. LAJOS Árpád 1956. 21.; NÉMETH Marietta 1980. 4.; PETERCSÁK Tivadar 1981. 56.; 1984. a. 82., 87.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 77.
158. PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 82.; NÉMETH Marietta 1980. ; DENIA 2181. Kerényi Gábor gyűjtése.; É.KOVÁCS László 1976. 151., PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 77-78. Az Északi-Kárpátok vidékén általános volt a *partiba szerveződött munkacsoport*. Ezek létszáma a Felső-Garam vidékén 2-5 fő (Horehronie . 341), Fekete-Balog (Cierny Balog) környékén 8 fő (Ladislav ŤAŽKÝ 1980. 299.)
159. LAJOS Árpád 1956. 26.; NÉMETH Marietta 1980. 6.; PETERCSÁK Tivadar 1981. 56.; 1984. a. 83.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 81.
160. PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 82.
161. Gömör megyében a *szénégető lápa* és a *stét* kifejezés is ismert. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 84.; PETERCSÁK Tivadar 1981. 57.; 1984. a. 83.; 1984. c. 49.; LAJOS Árpád 1956. 26. É. KOVÁCS László 1976. 151., HERKELY Károly 1941. 262.; Kelet-Szlovákiában a boksahely neve *stete* (Vasil LATTA 1958. 607.), a Bakonyban *szürü* (VAJKAI Aurél 1959. 27.), az erdélyi Lápos vidékén *boksahely* vagy *tüszely*, ill. *vátra* (KÓS Károly 1978. 66.), Székelyvárságon *baksahely*, *vátrahely*, ill. *millér* (TAGÁN Galimdzsán 1943. 38).
162. LAJOS Árpád 1956. 26.; PETERCSÁK Tivadar 1981. 57.; 1984. a. 83.; 1984. c. 490-491. A fenti szempontok általánosak a Kárpát-medencében. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 84-85.; Vasil LATTA 1958. 609.; VAJKAI Aurél 1959. 27.; HEGYI Imre 1978. 103.; KÓS Károly 1978. 66-67.; TAGÁN Galimdzsán 1943. 38
163. Ugyanigy végzik a Gömör megyei Kecson, a Bakonyban és Székelyvárságon viszont zsinórral húzzák meg a boksahely területét. PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 83.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 85.; HEGYI Imre 1978. 103.; TAGÁN Galimdzsán 1943. 38.
164. LAJOS Árpád 1956. 26.
165. PETERCSÁK Tivadar 1978. 28.; 1981. 57.
166. NÉMETH Marietta 1980. 39.; PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 83.; É. KOVÁCS László 1976. 151.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 84-86. HERKELY Károly 1941. 262.
167. Sajat gyűjtés. Vö: ENA 2979-87.
168. MTE SZ 1970. II. köt. 921; DIVALD Adolf-WAGNER Károly 1868. 8.; Szlovák nyelvterületen *mila* (Hámry pri Snine, Čierny Balog, Horehronie - Vasil LATTA 1958.; Ladislav ŤAŽKÝ 1980.; Horehronie) Közép-Csehországban *millř* (Blanka CHÁ-TALOVÁ 1985. 110-111.), német nyelvterületen *meiler*, *kohlenmeiler* (Siegen környékén) a neve (Alexander WOLLSCHLÄGER 1984.). A Kárpát-medence északi területein kívül Erdélyben fordul elő a *mile* kifejezés változata: Székelyvárságon a kisebb máglya neve *millér*, Torockón pedig a *szénégető kupac* egyetlen megnevezése a *mihér* (TAGÁN Galimdzsán 1943. 38.; KÓS Károly 1978. 58.).
169. MTE SZ 1967. I. 330. Erdélyben főként ez terjedt el (Székelyvárság, Gereblye, Nagyenyed vidéke). Román *szénégetők* szavaként is említik. (TAGÁN Galimdzsán 1943.

38.; PÁVAI VAJNA Ferenc 1907. 294.; KÓS Károly 1978. 67-68.). A bakonyi szénégetők is ezt használják, bár Szentgálon inkább mondanak *küpot*, Bakonycseryén pedig *rakást* (VAJKAI Aurél 1959. 27.; HEGYI Imre 1978 103)

170. HML Gyvkj. V-101/a. 4. k. 569.

171. MTESZ 1967. I. 241. Vö: UMTSZ 1979. I. 337-338.

172. A Bakonyban 30 m³-es, a mai Szlovákia területén 40-100 m³-es az általános, a nagyipari megrendelésre dolgozó erdélyi szénégetők viszont 150-250 m³-es boksákat is építettek. HEGYI Imre 1978. 103.; Ladislav ŤAŽKÝ 1980. 299-300.; Vasil LATTA 1958. 610., TAGÁN Galimdzsán 1943. 40-41.; KÓS Károly 1978. 66, 69.

173. SZILAS Géza-KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 159.; Horehronie . 343.; Vasil LATTA 1958. 611.; Ladislav ŤAŽKÝ 1980. 289-300. ; TAGÁN Galimdzsán 193. 2.; KÓS Károly 1978. 67-6.

174. SZILAS Géza-KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 159.; PETERCSÁK Tivdar 1984. c. 490-492.; VAJKAI Aurél 1959. 24-27.; HEGYI Imre 1978. 103.; Blanka CHÁTALOVÁ 1985. 110-111.; HEGYI Imre szélesebb európai kitekintéssel osztályozza a faszénégető boksákat. 1981. 99-107.

175. LAJOS Árpád 1956. 26-28.; NÉMETH Marietta 1980. 10.; PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 84. A boksát hasonlóképpen rakták be Kelet-Szlovákiában és Erdélyben. A Felső-Garam mentén és Sznyinhámban (Hámry pri Snine) *štos* a boksaszintek neve (Horehronie... 342.; Vasil LATTA 1958. 610.). Székelyvarságon a vékonyra vágott fadarabokat nevezik *csűrűknek* (TAGÁN Galimdzsán 1943. 41.)

176. Gömörben a szénégetésnek igen ritka művelete volt az abroncsolás, mert csaknem mindenütt nyirok, agyagos föld található az erdőben, s ez nem csúszik le a miléről. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 88. Az abroncsolást sem Erdélyben, sem Kelet-Szlovákiában nem alkalmazzák.

176a. A harasztoláshoz és földeléshez L.: NÉMETH Marietta 1980. 12.; PETERCSÁK Tivadar 1981. 57.; 1984. a. 85.; 1984. c. 491.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 88.; É. KOVÁCS László 1976. 152. Kelet-Szlovákiában, Erdélyben és a Dunántúlon általános a falevéllel való fedés, de a fenyőerdők övezetében túlevelet, falombokat is használtak erre a célra. TAGÁN Galimdzsán 1943. 41-42.; KÓS Károly 1978. 68.; VAJKAI Aurél 1959. 27.; Ladislav ŤAŽKÝ 1980.300; Vasil LATTA 1958. 611.

177. PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 491. Ugyanigy gyűjtötték be a *küpot* a Bakonyban is. Szentgálon a középső rúd neve *bika*. VAJKAI Aurél 1959. 27. Bakonycseryén négy darab deszkából készítették a kéményt, ahol a begyűjtés történt. HEGYI Imre 1978. 103. A milét Csehországban is a kéményen keresztül beöntött parázzsal gyűjtötték be. Blanka CHÁTALOVÁ 1985. 110-111.

178. NÉMETH Marietta 1980. 13.; PETERCSÁK Tivadar 1981. 57.; 1984. a. 85. A begyűjtés az Északi- és Keleti-Kárpátokban is hasított végű rúdba fogott száraz faháncsokkal történt, amelyet Kelet-Szlovákiában gyantába, szurokba is bemártottak. Vö: TAGÁN Galimdzsán 1943. 42. ; Vasil LATTA 1958. 612., Horehronie 343.

179. Az égetés folyamatához L.: LAJOS Árpád 1956. 28-29.; NÉMETH Marietta 1980. 14-18.; PETERCSÁK Tivadar 1981. 57-58.; 1984. a. 85-86.; 1984. c. 491.; É. KOVÁCS László 1976. 152.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 88-91. Hasonló módon történik a Kárpát-medencében. L: TAGÁN Galimdzsán 1943.; KÓS Károly 1978.; VAJKAI Aurél 1959.; Vasil LATTA 1958. 591-627. Horehronie 341-345.

180. A mile bontásához L.: LAJOS Árpád 1956. 30.; NÉMETH Marietta 1980. 18-19.; É. KOVÁCS László 1976. 152-153.; PETERCSÁK Tivadar 1981. 58.; 1984. a. 86.; 1984. c. 491-492.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 92-93.; Vö: Vasil LATTA

1958. 614-616.; Horehronie 343-344.; Ladislav ŤAŽKÝ 1980. 301.; KÓS Károly 1978. 69. TAGÁN Galimdzsán 1943. 48-50.; VAJKAI Aurél 1959. 28-29.
181. PETERCSÁK Tivadar 1984.a. 87.
182. É. KOVÁCS László 1976. 151-152.
183. PETERCSÁK Tivadar 1989.b. 291-292.
184. BODGÁL Ferenc 1965. 537.
185. A szénégető szerszámokhoz I.: LAJOS Árpád 1956. 24-26.; PETERCSÁK Tivadar 1981. 57-58.; 1984. a. 83.; 1984. b. 491.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. 93-94.; A Bakonyban *kampó*, Erdélyben a Lápos vidékén szénhúzó *gajmó*, Székelyvárságon szénhúzó *kankó* a neve. VAJKAI Aurél 1959. 26.; KÓS Károly 1978. 68.; TAGÁN Galimdzsán 1943. 51-52. Az erdészeti műszókincsben *szénvonó* a neve a fanyelű vas-kampónak. DIVALD Adolf és WAGNER Károly 1986-78.; Kelet-Szlovákiában a *splejsak*, *plejsak*, *splajsiak* kifejezés az általános. Horehronie ... 32.; Vasil LATTA 1958. 598-600.; Ladislav ŤAŽKÝ 1980. 303.
186. LAJOS Árpád 1956. 25-26.; PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 83.; 1984. c. 491.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 94.; Vasil LATTA 1958. 598 599.; Horehronie 341.
187. PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 83.; 1984. c. 491.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 94.
188. É. KOVÁCS László 1973. 180.
189. PETERCSÁK Tivadar 1981. 58.; Vö: PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988.b. 96.
190. PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 86.
191. VIGA Gyula 1985. 384.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. 98.
192. LAJOS Árpád 1956. 21.
193. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 102-103.; PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 86-87.
194. PETERCSÁK Tivadar 1986. a. 235.; Vö: KÓS Károly 1978. 70.; Vasil LATTA 1958. 617.
195. HML Gyvkj. V-101/a. 7.k. 785-787.
196. PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 492-493.; ENA 2979-87.; A Lápos vidéki szénégetők a közvetlen szénértékesítésnél egy mázsa búzáért adtak egy mázsa szenet. KÓS Károly 1978. 70.
197. PETERCSÁK Tivadar 1986. b. 133-134.; LAJOS Árpád 1956. 22.; VIGA Gyula 1986. 85.
198. PETERCSÁK Tivadar 1981. 58-59.; 1982. 391-392.
- 198a. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 99.
- 198b. K. CSILLÉRY Klára 1955. 356.
199. BAKÓ Ferenc 1951. 285-330. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1987. 187-200.; SCHRAM Ferenc 1968. 681.; RADVÁNYI Ferenc 1711-1716.
200. BAKÓ Ferenc 1951. 288-289.; HEGYI Imre 1978. 113-118.;
201. BAKÓ Ferenc 1951. 283-330.; 1963. 279-315.; 1968. a. 267-287.; 1968. b. 87-91.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1987. 187-200.; LAJOS Árpád 1958. 29-34.; PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 75-96.
202. BAKÓ Ferenc 1977. a. 147.
203. VIGA Gyula 1990 59.; BAKÓ Ferenc 1951. 326-327.
204. BAKÓ Ferenc 1951. 288-290.; FÉNYES Elek 1851. I. 249.; HAVASSY Péter 1989. 7-87.

205. BAKÓ Ferenc 1951. 289-290. Sokkal kisebb volumenű volt a Gömör-Tornai karsztrvidék mészegetése. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1987. 187-189.
206. BAKÓ Ferenc 1951. 286-290.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1987. 190-191; LAJOS Árpád 1958. 29-34. Ez az általános kemencetipus Magyarországon. HEGYI Imre 1978. 116.; PÁVAY VAJNA Ferenc 1908. 198-203.
207. BAKÓ Ferenc 1951. 292-296.; PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 88.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1987. 190-191.
208. VIGA Gyula 1985. b. 349.
- 208/a. HML V-230/13.
209. Uo.
210. HML V-230/14.
211. BAKÓ Ferenc 1951. 300-302.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1984. 151.; PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 88. A Csermosnya-völgyében *furikban* hordták a mészkövet, de alkalmazták a szekér elejéhez rögzített csúszókat (*macskafa*) is kőszállításra. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1987. 190.
212. BAKÓ Ferenc 1951. 303-310.; PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 88-89. Hasonlóan építik Gömörben, de itt a talajszint feletti rész neve *fazék*. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1987. 192.
213. BAKÓ Ferenc 1951. 300-307.; PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 89.
214. Már a diósgyőri uradalom 1815-1818. évi üzemterve is így intézkedett. SZILAS Géza-KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975. 149.
215. Rekonstrukciós rajzát közli BAKÓ Ferenc 1951. 315. 15. rajz.
216. BAKÓ Ferenc 1951. 318.
217. BAKÓ Ferenc 1951. 219-326.; PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 90-91. Vö: PALÁDI-KOVÁCS Attila 1987. 193-194.; HEGYI Imre 1978. 117.; PÁVAY VAJNA Ferenc 1908. 198-203.
218. A munkaszervezet részletes feldolgozását L: BAKÓ Ferenc 1963. 297-315.
219. BAKÓ Ferenc 1951. 326. A Bakonyban a várpalotaiak voltak a mészfuvarosok, akik a kemencénél vették meg a meszet. HEGYI Imre 1978. 117.
220. VIGA Gyula 1984. 177.
221. VIGA Gyula 1986. 77-82., ill. saját megfigyelés.
222. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1987. 195.
223. MOLNÁR Ágnes 1983. 132-137.
224. BAKÓ Ferenc 1951. 326-328.; VIGA Gyula 1980. 255.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1987. 195.; MOLNÁR Ágnes 1983. 132-137.
225. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1987. 195.
226. VIGA Gyula 1984. 174.; PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 91.
227. BAKÓ Ferenc 1968. 81.
228. PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 490., ill. saját gyűjtés, Pászto 1987. Holtner László közlése.
229. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1987. 198. A székelyvarsági szénégetők kunyhónak alig nevezhető primitív enyhelyének szerkezete rokonságot mutat az előbbiekekkel: a tetejét két ágasfa tartja, oldala és eleje nincs, a hátát pedig farakás képezi. (TAGÁN Galimdzsán 1943. 53.) Szerkezetében hasonló ehhez a zakarovcei juhászok zsindelellyel fedett, két ágasfára támaszkodó féleresztes enyhelye (Jan MJARTAN 1956. 184.). Az ormánsági *szállás-ganyhó* viszont mind a Bükk hegységi, mind a székelyföldi formánál fejlettebb. Nyitott elejét két ágasfára fektetett szelemen alkotja, amelyre hátulról kampós rudak fekszenek. Ezek és az oldalakat képező dorongok közét szalmával töltik ki. (KISS Géza

1937. 20-21.) Feltételezhető, hogy a féloldalas kunyhónak a szegletes formája az ismerténél jóval nagyobb területen használatos, mert Svédországban is leírták. (S. ERIXON 1947. 23-25) A legrégebb formájú kerek alaprajzú féloldalas kunyhónak nem ismeretes párhuzama, csak a Radnai havasokból közöl megközelítően hasonló Morariu. (T. MORARIU 1937. 150-151.)

230. BAKÓ Ferenc 1968. 8.; PETERCSÁK Tivadar 1989. a. 327.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1987. 198.

231. SZABADFALVI József 1968. 67.; PETERCSÁK Tivadar 1989. a. 328.

232. PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 93.; Sajtó gyűjtés, Ózd-Sajóvárvány 1989.

233. Sajtó gyűjtés, Rimóc 1983.

234. HEMAN Ottó 1899. 252-253.

235. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 61.

236. Ilyen kunyhót még 1983-ban is láttam a mályinkai határban. Vö: LAJOS Árpád 1956. 23-24.

237. SZABADFALVI József 1968. 67. A gömöri Csermosnya-völgy favágóinak a kolyibája annyiban tér el a mályinkai és zempléni típustól, hogy a kunyhó elejét két ágasfán nyugvó szelemen alkotja, s ehhez támasztják a másik végükön a földön nyugvó, 2-3 méter hosszú gerendákat. Az ajtó itt is oldalt van. HERKELY Károly 1941. 262-263.

238. PETERCSÁK Tivadar 1989.a. 329.

239. BAKÓ Ferenc 1972. 251, 284.

240. PETERCSÁK Tivadar 1989. a. 329. A belső nyílt tüzelőjű, olalbejárátú bogárhátú téli kunyhó ismert a bakonyi favágók és pásztorok (VAJKAI Aurél 1959. 177-178.; TÁLASI István 1936. 35-36.), a debreceni vákáncsosok körében (BALOGH István 1935. 154-155.) T. Morariu a Radnai havasokból (T. MORARIU 1937. 150-151). Vasil Latta pedig a kelet-szlovákiai Sznyinhámból közli (Vasil LATTA 1958. 591-627.). Feltételezhető, hogy a Kárpátokban számos példányt lehetne még találni (Vö: BAKÓ Ferenc 1968. 87.)

241. BAKÓ Ferenc 1968. 73.; É. KOVÁCS László 1976. 144.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 79-80.; PETERCSÁK Tivadar 1984. c. 490.; SZABADFALVI József 1968. 66-67.

242. BAKÓ Ferenc 1968. 73-76.; PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 92.; 1984. c. 490.; SZABADFALVI József 1968. 66-67.

243. MENDÖL Tibor 1963. 73-75., 82. A székelyvársági szénégető kaliba az alföldi pásztorok hegyes tetejű nádkunyhói, vagy a dunaszekcsői pásztorokunyhók mind megfelelői és kisebb-nagyobb eltéréssel változatai ennek a típusnak. (TAGÁN Galimdzsán 1943. 52-53.; HERMAN Ottó 1899. 25-262.; ECSEDI István 1912. 164-165.; KOVÁCH Aladár 1912. 238.) A kerek kunyhó a Kárpát-medencében szélesebb körben ismert lehetett, hiszen Máramarosban és a Garam mentén is alkalmazták. A gömöri szénégetők román kunyhóként emlegették, mert a máramarosi favágóktól ismerték meg az oda is eljáró gömöriek. (PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 78.;) A Garam mentén is az idegenektől, a máramarosbeli favágóktól tanulták el a kerek típusú kunyhó építését. (Horehronie... 299)

244. BAKÓ Ferenc 1968. 81. 85.

245. BAKÓ Ferenc 1968. 88. A belapátfavi régi kerek kunyhóhoz hasonló a debreceni erdőkben dolgozó favágók *karánja*. Az 1920-as évekig használt kunyhó alaprajza, az ágasfák és szelemenek alkalmazása azonosnak látszik. A debreceni karám bejárátát védő *gádor* fejlettebb fokozatot jelent, ugyanakkor az oldalak hiánya alacsony

nyabb technikai szintet mutat. Fejlettebb vonás a debreceni karámban a differenciáltabb tagolódás, minden személynek saját része van, amelyet senkivel sem kell megosztani. (N. BARTHA Károly 1946. 67-71.) A típus előfordulását magyar nyelvterületen máshonnan nem ismerjük, de Lonkay Antal az Erdészeti Lapok 1908-as évfolyamában közli a máramarosi rutének *körkalibáját*, amely ennek továbbfejlesztett változata (LONKAY Antal 1908. 791-794.) A 7 méter átmérőjű, 25 favágó elhelyezésére alkalmas kunyhónak már 80 cm magas oldala van, s ezen és a közlépre állított négy oszlopon nyugvó süveg-fákon fekszik a zsindellyel fedett tetőszerkezet. A téli használatra készített körkalibát fenyőgallyakkal, földdel is beborítják, hogy jobban tartsa a közepén égő tűz melegét. A régi típusú kerek kunyhó használata Európa más tájain is jellemző lehetett, mint hogy Erixon Finnországból közli egy megközelítően hasonló kunyhó szerkezeti rajzát. (S. ERIXON 1947. 80. 78. ábra. Közli BAKÓ Ferenc 1968. 89.)

246. BAKÓ Ferenc 1968. 69-73.; BOZÓ József 1970. 111.; MÁDAI Gyula 1970. 24-25.; PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 91.

247. BAKÓ Ferenc 1968. 72-73. A bükki jármás kunyhóval szinte azonos formát ismerünk Székelyvárságról. A favágók kunyhójának fő szerkezeti eleme itt is négy ágasfa, (amelyeket a *pirje-fák* kötnek össze) és a két járom, aminek ott *kocs* a neve. Az ormosokat itt három-három fekvő borona helyettesíti, fedése pedig vörös fenyő rudakkal van leszorítva. (TAGÁN Galimdzsán 1943. 53-55.) A jármás kunyhó egy variánsát közli Paládi-Kovács Attila az észak-magyarországi juhász kunyhók között a különbséggel, hogy ez fedett, tehát nem tüzelős forma, szerkezete pedig egyszerűbb: oldalai ormosok nélkül, egyenesen futnak le a földre. (PALÁDI-KOVÁCS Attila 1965. 62-64.) Távolabbi variáns a Radnai havasokban használatos trapéz alaprajzú, kissé a földre mélyesztett kunyhó, melynek a vázát négy ágasfa, valamint a közéjük fekvő és őket összekötő járom képezi, amit románul is így (*giug*) neveznek. (T. MORARIU 1937. 165-166.)

247a. PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 93. Vö: Horehronie.. 299.

248. BAKÓ Ferenc 1968. 84.

249. BAKÓ Ferenc 1968. 81.

250. Vö: PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 79.

251. DENIA 1062. 114-116.; BAKÓ Ferenc 1969. 267-274.; PETERCSÁK Tivadar 1984. a. 94.; 1989. b. 306-307.; PALÁDI-KOVÁCS Attila 1988. b. 101-102.

252. DENIA 726. 14. Paládi-Kovács Attila gyűjtése.

253. PALÁDI-KOVÁCS Attila 1982. 30.; UJVÁRY Zoltán 1957. 242.

254. PETERCSÁK Tivadar 1989. b. 307.; Vö: BAKÓ Ferenc 1969. 27-275.

255. Kellő hiedelem anyag híján csak a legfontosabb elemeket ismertetjük.

256. DENIA 1062. 116. Máday Gyula gyűjtése.; EA 4470. 186. Erdélyi Zoltán gyűjtése.

257. FERENCZI Imre 1960. 5.

258. FERENCZI Imre 1960. 8.

259. ISTVÁNYFY Gyula 1911. 293.

260. MÁDAI Gyula 1965.b. 372-373. Ferenczi Imre szerint ez a gyógyítási mód a Göcsejben is ismert. FERENCZI Imre 1960. 8.

261. EA 4470. 188-189. Erdélyi Zoltán gyjtése. Gunda Béla hasonló adatokat közöl Torontál és Somogy megyéből. GUNDA Béla 1987. 179.

262. FERENCZI Imre 1960. 10.

263. DENIA 1062. 120.

263a. BARNA Gábor 1984. 338-339.

264. FERENCZI Imre 1960. 13-14.

264a. BARNA Gábor 1984. 341.

265. FERENCZI Imre 1960. 15. Ugyanitt gazdag európai összehasonlító anyagot is találunk. (90. sz. jegyzet)

266. BARNA Gábor 1984. 340-341.

267. FERENCZI Imre 1960. 16.; MÁDAI Gyula 1965.b. 371.

268. MÁDAI Gyula 1965. b. 370.

269. DENIA 1062. 117.

270. Saját gyűjtés, Kovácsvágás 1972. Vö: GUNDA Béla 1987. 179.

271. DENIA 1062. 117. Az 1848/49-es szabadságharc után Jókai Mór Tardonán bűjosott.

272. MÁDAI Gyula 1965. b. 371-372.

273. DENIA 1062. 117.

274. Heves megye földrajzi nevei IV. 1988. 74.

275. EA 4470. 174-176.

276. BAKÓ Ferenc 1983. 346-348.

277. EA 4470. 177-178.

278. EA 4470. 187-188.

vezető határozza meg:

1. A táji feltételek, a szántóföldek és erdők aránya egy-egy település határában

2. A szántóföldek és az erdők talajművelésével, a talvak társadalomszerkezetével.

3. A paruzzi erdőhasználati szabályzó érvények, az oktervű erdőgazdálkodás és a nagyüzemi erdőhasznosítás igényei.

A táji adottságok, a természeti-ökológiai feltételek behatárolják az emberi tevékenység feltételét, bár az ember az erők egy részének kártéka révén újabb és újabb területeket igyekszik elhódítani a természetől, mindaddig a határig, ameddig a gazdasági szempontok engednek. Az Északi-középhegység régióját éppen a változatos természeti környezet, az eltérő klimatikus és növény-földrajzi viszonyok következtében nem tekinthetjük egységes területnek a paruzzi szaktudás és tudás, ezen belül pedig az erdőhasználat vonatkozásában. A termelési módok és a gazdasági alapvetően tájilag meghatározottak, a sz. alapjait természetileg viszonyították el néhány kistájban belül. A természeti erőforrások hasznosítása és a nyersanyag bizonyos mértékű átalakítása révén a 18-19. századra erdő-, gyümölcs- és szőlőtermelés, illetve szántó, rét- és legelőterületek alakultak ki a hegységek belső részénél az alacsonyabb, síkvidéki régiók és medencék felé. Ezek között természetesen átvándorlások, átmenetek is megfigyelhetők. Az egyes kistájok gazdasági lehetőségei alapvetően befolyásolták az eltartó- és megirtó képességeket, valamint a kapcsolódási lehetőségeket más tájak irányába.

1. *...*
 2. *...*
 3. *...*
 4. *...*
 5. *...*
 6. *...*
 7. *...*
 8. *...*
 9. *...*
 10. *...*
 11. *...*
 12. *...*
 13. *...*
 14. *...*
 15. *...*
 16. *...*
 17. *...*
 18. *...*
 19. *...*
 20. *...*
 21. *...*
 22. *...*
 23. *...*
 24. *...*
 25. *...*
 26. *...*
 27. *...*
 28. *...*
 29. *...*
 30. *...*
 31. *...*
 32. *...*
 33. *...*
 34. *...*
 35. *...*
 36. *...*
 37. *...*
 38. *...*
 39. *...*
 40. *...*
 41. *...*
 42. *...*
 43. *...*
 44. *...*
 45. *...*
 46. *...*
 47. *...*
 48. *...*
 49. *...*
 50. *...*
 51. *...*
 52. *...*
 53. *...*
 54. *...*
 55. *...*
 56. *...*
 57. *...*
 58. *...*
 59. *...*
 60. *...*
 61. *...*
 62. *...*
 63. *...*
 64. *...*
 65. *...*
 66. *...*
 67. *...*
 68. *...*
 69. *...*
 70. *...*
 71. *...*
 72. *...*
 73. *...*
 74. *...*
 75. *...*
 76. *...*
 77. *...*
 78. *...*
 79. *...*
 80. *...*
 81. *...*
 82. *...*
 83. *...*
 84. *...*
 85. *...*
 86. *...*
 87. *...*
 88. *...*
 89. *...*
 90. *...*
 91. *...*
 92. *...*
 93. *...*
 94. *...*
 95. *...*
 96. *...*
 97. *...*
 98. *...*
 99. *...*
 100. *...*

VI. ÖSSZEKÉZÉS

A NÉPI ERDŐGAZDÁLKODÁS KORSZAKAI

Áttekintettük az erdő jelentőségét és hasznosításának formáit az Északi-középhegység paraszti gazdálkodásában. Vizsgálatunkat a 18-20. század időszakára koncentráltuk, mivel ez idő alatt zajlottak azok a változások, amelyek átalakították a régió parasztságának életét, és módosították erdőhasználati, erdőgazdálkodási gyakorlatát.

Az erdő jelentőségét és használatának módját alapvetően három tényező határozta meg:

1. A táji feltételek; a szántóföldek és erdők aránya egy-egy település határában

2. A szántóföldek és az erdők tulajdonviszonyai, a falvak társadalomszerkezete.

3. A paraszti erdőhasználatot szabályozó törvények, az okszerű erdőgazdálkodás és a nagyüzemi erdőhasznosítás igényei.

A táji adottságok, a természeti-ökológiai feltételek behatárolják az emberi tevékenység feltételeit, bár az ember az erdők egy részének kiirtása révén újabb és újabb területeket igyekezett elhódítani a természettől, mindaddig a határig, ameddig a gazdasági szempontok engedték. Az Északi-középhegység régióját éppen a változatos természeti környezet, az eltérő klimatikus és növényföldrajzi viszonyok következtében nem tekinthetjük egységes területnek a paraszti gazdálkodás és életmód, ezen belül pedig az erdőhasználat vonatkozásában. A termelési lehetőségei alapvetően tájilag meghatározottak, s ez alapján termelési zónákat különítettünk el néhány kistájon belül. A természeti erőforrások hasznosítása és a nyerstáj bizonyos mértékű átalakítása révén a 18-19. századra erdő-, gyümölcs- és szőlőtermelő, illetve szántó-, rét- és legelővezetek alakultak ki a hegységek belső zónáiból az alacsonyabb, síkvidéki régiók és medencék felé. Ezek között természetesen keveredések, átmenetek is megfigyelhetők. Az egyes kistájak gazdálkodási lehetőségei alapvetően befolyásolták az eltartó- és megtartó képességüket, valamint a kapcsolódási lehetőségeiket más tájak irányába.

A települések társadalomszerkezete, a földnélküli zsellérek, illetve a valamennyi - de alföldi mércével mérve kevés - földbirtokkal és állatállománnyal rendelkező rétegek számára más és más hasznosítási formákat, munkalehetőségeket nyújt az erdő, s ennek megfelelően változó a hagyományos értelmű agrártevékenység, illetve az erdőmunka és a természet javaira épülő gyűjtögető tevékenység aránya. A mezőgazdálkodás szűkösebb lehetőségei az életmód stratégiában, a munkaalkalmakban nagyobb rugalmasságot, mozgékonytágot eredményeztek.

A feudalizmus tulajdonviszonyai, a jobbágyfelszabadítás, az erdők államosítása, ill. a termelészövetkezetek kialakulása egyrészt, valamint az erdővédő intézkedések, az iparszerű nagyüzemi erdőgazdálkodás alapvetően meghatározták a jobbágyok és zsellérek, illetve parasztek erdőkielési lehetőségeit, az erdő termékeinek a paraszti gazdálkodásba való bekapcsolását, az ezekből származó jövedelmek mértékét.

A fenti tényezők alapján régióink paraszti erdőhasználatának történetében az alábbi korszakokat különíthetjük el.

1. a 18. század közepéig terjedő időszak,
2. a 18. század közepétől a jobbágyfelszabadításig,
3. a jobbágyfelszabadítástól a második világháború végéig,
4. 1945-től a termelészövetkezetek kialakulásáig.

1. A 18. század közepéig a földesúr megengedi jobbágyainak és zselléreinek a faizást, makkoltatást, erdei legeltetést és gyűjtögetést a tulajdonát képező erdőkben, amelyért változó mértékű robottal és más szolgáltatásokkal, illetve makkoltatás esetén sertéstizeddel tartoznak. Az erdős határu falvakban a jobbágyok kereskednek is a tűzifával, de a hasznán megosztóznak a földesúrral. Ekkor még szinte korlátozás nélkül írhatnak a jobbágyok szántóföldi művelésre alkalmas területet, hiszen ezek dézsmakötelesek, és növelik a földesúr jövedelmeit.

2. A 18. század közepétől az allodiális gazdálkodás megerősödése, a földesúri jövedelmek fokozása és a központi erdővédő intézkedések korlátozzák a jobbágyok erdőhasználatát. A Mária Terézia féle úrbérendezés országosan egységes keretbe foglalta a jobbágyok és zsellérek erdővel kapcsolatos tevékenységét, az erdőkre a földesurak kizárólagos birtokjogát ismerte el. A faizást bizonyos mennyiségre, illetve meghatározott napokra korlátozta, amelyért a zsellérek fakitermeléssel, a job-

bágyok pedig fafuvarozással tartoztak. A diósgyőri koronauradalom területén már a 18. század második felében, máshol (pl. a regéci uradalomban) a 19. század első évtizedeiben a robotterhek növelése jellemző. Ezek között jelentős tényező a fakitermelési és fuvarozási kötelezettség. A diósgyőri uradalomban 1755-1767. között a telepítvényes községek contractusban rögzített favágási robotterhét tízszeresére növelték.¹ A faizás csak a dölt és száraz fára vonatkozott, illetve a jobbágy saját szükségletére. A jobbágyok faeladását, tűzifával való kereskedését különösen a 19. század elejétől tilalmazzák, mivel az uradalmak gazdálkodásában előtérbe kerül a faértékesítés.

A makkoltatást a földesúr sokfelé azzal igyekezett korlátozni, hogy a jobbágyoktól a makkoltatott sertések számától függetlenül egy-egy disznót követelt. A makkoltatás szűkítését az is motiválta, hogy így a földesúr nagyobb bevételre tehetett szert az idegenből fogadott makkoló nyájak révén.

A 18. századtól megnőtt a földesúri majorságok földigénye, ezért előzetes engedélyhez kötötték az irtást, illetve mind gyakrabban alkalmazták az irtásföldek visszaváltását, sőt azok térítés nélküli elvételét is.

A mezővárosok, nemesi közbirtokosságok a 18. század második felében erdővédő intézkedéseket hoznak, tilalmas erdőket jelölnek ki, védik a makktermő fákat a szénégetőktől, vargáktól. A mezővárosok a 19. század elejétől - a földesurakat és az egyházat megelőzve - kezdenek szakembereket alkalmazni az erdők kezelésére. A 19. század elejétől korlátozzák a jobbágyok faépítkezését.²

Az okszerű erdőgazdálkodás keretében tilalmazzák az erdei legeltetést. A nemesi közbirtokosságok néhány helyen már a 19. század elején megkezdik közös erdőik szétosztását. A 18. század második felétől beszélhetünk az Északi-középhegység területén a manufaktúrák igényeit kielégítő nagyarányú fakitermelésről, faszénégetésről, amelyek erdőmunkára specializálódott falvak telepítését eredményezik a hegysek belső régióiban. A favédelmet és a favágás termelékenységének fokozását jelentette a fejsze helyett a fűrész elterjedése a 19. század közepétől (Mária Terézia ezt már 1771-ben szorgalmazta).

3. Az erdő tulajdonviszonyaiban, birtoklási formáiban a jobbágyfelszabadítás után gyökeres változások következtek be. Az úrbéri pátenst hatására a földesúritól elkülönített erdők és legelők osztatlanul a faluközösségek, illetve azon belül egyes rétegek közös kezelésében maradtak. Ezek egyrészt konzerválták a feudalizmus kori társadalmi tagozódást, másrészt az erdő fő hasznának számító fa értékesítése ré-

vén jövedelmet biztosítottak illetve a közös bevételek és erdei legelők az állattenyésztés érdekeit szolgálták. A 19. század utolsó harmadában sokfelé - főként a volt zsellérek - feltörik és művelés alá vonják a legelőket. Ennek hatására egyrészt csökken pl. a juhállomány másrészt méginkább az erdőre szorulnak az állatok, és az erdészek tilalmazása ellenére titokban is legeltetnek az erdőkben. A Börzsönyben viszont az erdei legeltetés tilalmazása a juhtenyésztés megszűnését vonta maga után. A sertés- és juhmakkoltatás jobban megmaradt az uradalmi gazdálkodás keretei között, hiszen az erdőelkülönítések után a jobb minőségű makkos erdők a volt földesurak kezén maradtak. A gyengébb közbirtokossági makkos erdők, illetve a drága makkoló bérlet miatt a 20. század első évtizedeitől a makkgyűjtés és az otthon hízalás váltja fel az erdei makkoltatást, amely azonban esetenként még a század közepén is előfordul. A falomb, farügyek a 19. század második felétől csak takarmánypótlók és szükségtakarmányok. Ezzel szemben az erdei réteken, tisztásokon gyűjtött szénafű a szegényebb családok állattenyésztésében továbbra is nagy fontossággal bír. Az erdőelkülönítések után az uradalmakban sokfelé engedélyhez kötik a gyűjtögetést is. A 19-20. század fordulójától a volt úrbéresek erdőközösségei mellett a régió több kistáján jellemző az erdő, legelő és részben szántóföld közös vásárlása, amelynek hasznából a vétel arányában részesednek.

A közbirtokosságokban az első világháborúig a lábon álló fa osztása volt az általános. A két világháború között viszont már - a birtokossági tagokkal vagy bérmunkásokkal - előre kitermelt és egységekbe halmozott fát osztanak szét a tagok között. A közbirtokosságok erdői állami felügyelet alatt állottak, erdész jelölte meg a kivágható területeket, fákat, de az elosztásban ősi földközösségi hagyományok öröklődtek századunk közepéig (nyilas osztás). A 19. század végétől az erdészeti hatóságok megkövetelték a közbirtokossági erdőkben a favágás utáni felújítást, csemetézést, amit közmunkában végeztek. Az uradalmi erdőkben a tervszerű, magról történő felújítás a 20. század elejétől jellemző, s ez a tevékenység a nők számára jelent erdei munkalehetőséget.

A 19. század második felében a vasútépítések és a nagyarányú faexport a fakitermelés konjunktúráját eredményezi. Ennek hatására alakulnak ki olyan speciális erdőmunkás rétegek, amelyek egzisztenciájukat az erdőre alapozzák. Az egykori zsellérekből lettek a gyalog munkát végző favágók, közelítő munkások, a szántóföldet és igavonó állatot birtokló gazdákból a mobilabb lehetőségekkel rendelkező fuva-

rosok. A századfordulótól a faszénégetésben új eladási lehetőségként jelentkeznek az alföldi faszenes cséplőgépek és darálók.

4. Az 1945-ös államosítás a 10 kat. holdon felüli magántulajdonú és mezővárosi erdőket érintette, ugyanakkor új erdőközösségek jönnek létre a legszegényebbek részére a földosztáskor juttatott erdők közös használatára. Ezek átveszik az úrbéres közbirtokosságok gyakorlatát. Új formák is megjelennek a részesedésben és a faosztásban (alapja nem az erdőjog, hanem a földosztáskor kapott erdő holdmennyisége, cédulahúzás helyett lista alapján történő fakiadás). Az új ipari, bányászati, közlekedési és mezőgazdasági munkalehetőségek hatására csökken az erdőmunkások száma. Ugyanakkor a fakitermelés és szállítás motorizációja miatt az erdőgazdaságok kevesebb munkaerőt is igényelnek mind a fakitermelésben, mind a fuvarozásban. A háború utáni inflációs években konjunktúrája van a tűzifa-, faszén- és mészkereskedelemnek, amelyben ekkor a közvetlen termékcsere a meghatározó. Az erdei gyűjtögetés visszaszorul, a piacozás helyett a helyi átvevőknél értékesítik a termékeket. Az ételválaszték bővítése lesz a meghatározó, a piacozás főként a gombafélék és speciális alkalmakhoz (nőnap, anyák napja) kapcsolódó virágok esetében marad meg. Az általános technikai fejlődéssel, a mezőgazdaság és a háztartások modernizálódásával az 1950-es években minimálisra csökken a faeszközök készítése, és megszűnik az ezekkel való vándorkereskedelem. A mészégetők kisiparosként vagy a megalakuló termelőszövetkezetek alkalmazottaiként dolgoznak, de a hagyományos mészeladási formák megszűnésével közvetlenül a megrendelőnek vagy állami kereskedelmi vállalatnak adják el a meszet. A faszénégetést az állami erdőgazdaságok keretében végzik, az 1970-es évektől a nyugati export miatt e mesterség felvirágozása jellemző.

Dolgozatunkban részletesen bemutattuk, hogy az Északi-középhegység parasztsága számára milyen életlehetőségeket biztosított az erdő, különféle hasznaival hogyan épült be a paraszti gazdálkodás rendszerébe. Minden résztémánál utaltunk a más régiókra jellemző sajátosságokra, azonosságokra és különbségekre. A következetes összehasonlító vizsgálatot nehezíti, hogy egyetlen ismeretanyaggal rendelkezünk a Kárpát-medence népi erdőgazdálkodásáról, s kevés az olyan feldolgozás, amely feltárja az erdőnek egy-egy táj életében játszott szerepét, a parasztgazdaságok rendszerében való megjelenését és az erdő által meghatározott életforma sajátosságait.

Értekezésünkben megkíséreltük összegezni egy jól körülhatárolható régió paraszti, mezővárosi lakosságának erdőbirtoklási viszonyait

és az ebből következő hasznosítási lehetőségeket. Úgy véljük, hogy a feudalizmus korában országosan egységesebb a jobbágyok és zsellérek viszonya az erdőhöz, ekkor csak a földesúr által megengedett erdőhasználatról beszélhetünk. Kutatásaink eredményeként részletesebben ismerjük a jobbágyfelszabadítást követő száz év paraszti erdőgazdálkodásának jellegzetességeit. A 19. század utolsó évtizedeiben, ill. a 20. században megalakult különféle paraszti erdőközösségek ugyan jórészt központi rendeletek hatására jöttek létre, de mindennapi működésükben helyi hagyományok és a lokális gazdasági érdekek érvényesülnek. A volt úrbéreseket tömörítő közbirtokosságok az erdő és legelő együttes használatával fontos gazdasági funkciót tölthetnek be. Fő feladatuk az volt, hogy kezeljék az osztatlan közös tulajdont képező erdőket és legelőket, gondoskodjanak azok ápolásáról, felfogadják a közösségi alkalmazottakat, biztosítsák a falu állatainak legeltetését, tenyésztését, valamint a közös erdő évenként kitermelhető fájának a tagok közötti elosztását. Az erdő- és legelőügyek együttes szervezése jól példázza, hogy a régiókban meghatározó állattartási ágazat érdekeinek rendelik alá az erdő hasznát. Ha a közbirtokosság anyagi gondokkal küzd, akkor a szükséges pénzeszközöket részben a közös erdő fájából történő eladással, részben a tagokra erdőjoguk arányában kivetett hozzájárulási díjból biztosították. A közös erdővásárlásokra pedig sokszor kimondottan az új legelőterületek biztosítása miatt került sor. A 19. század végi legelőfeltörések méginkább az erdőre szorították az állatokat. Az erdei legelők és tisztások mellett gyeplegelő hiányában gyakran a tilalmazott erőrészeket is legeltetik. Emellett az erdő sokféle állati takarmány (makk, vadgyümölcsök, lombtakarmány, lábon elszáradt fű) biztosításával segíti az állattenyésztést. Az erdei legeltetés, makkoltatás és a lombtakarmányok hasznosítása révén területünk szervesen kapcsolódik más középhegységi tájakhoz (pl. a Bakony), ahol lényegében mindenütt erdei állattartás folyt, de inséges években még az Alföldön is legeltettek az erdőkben. A természetes enyhelyek (faodú, lombos fák védelme alatt éjszakázó állatok) használata széleskörű a Kárpát-medencében (Bakony, Erdély). A makkoltatáshoz kapcsolódó migráció ugyancsak jellemző az Alföld peremterületei, valamint a környező közép- és magashegységi övezetek között.

A magyar paraszti erdőközösségek legváltozatosabb formáit találjuk régiókban. Az úrbéres közbirtokosságokban a közös erdőből való részesedés alapja a nyolcad telek után járó erdőjog, a közös erdővásárlások és juttatott birtok esetén pedig a vásárolt vagy kapott

erdőterület nagysága. Az erdőjog öröklésében területünkön nem figyelhetők meg olyan etnikus jellegzetességek, mint pl. a Bakonyban, ahol a német községekben az erdő, legelő és szántó együttes örökése volt a gyakorlat, míg a magyar és szlovák falvakban az erdőjog elaprózódása és a szántóföldtől való leválása a jellemző. HEGYI Imre szerint a Dunántúlon és a Duna-Tisza közén a sok töredékjog miatt a holdjogokban való számolás váltja fel a telekjogot.³ Az Északi-középhegység területén az erdő- és legelőjog a szántóföldhöz tapadva öröklődött, de attól leválva eladható is volt. A holdjogokban való számolás csak a közösen vásárolt és a juttatott erdőknél volt szokás. A közös erdőhasználat olyan archaikus elosztási módokat konzervált a 20. század közepéig mint a *nyilas osztás*, a *nyílhúzás* újabb gyakorlata, de még a fából készült *nyíl* emléke is él. A Bakony vidékén viszont csak földrajzi nevek őrzik ezt a hagyományt. Régióinkban e módszert alkalmazták a közös erdő fájának elosztásán túl faárverésnél, fakitermelésnél és erdőirtásnál az egyes területek kisorsolására. Az észak-hevesi és keleti-palóc falvakban jellemző a paraszti magánerdőbirtokok nagy száma. Ezek a paraszti szinten élő kisnemesek elkülönözött, vagy a közös erdővásárlások után felparcellázott, valamint az egyénileg vásárolt és rosszabb minőségű szántóföldön telepített erdőket jelentették. Ezek az erdőbirtokok tulajdonosaiknak rendszeres és szolid jövedelmet biztosítottak, ugyanakkor kímélték, óvták, mert biztonsági tartaléknak tekintették.

Az erdei munkák közül a favágás technológiája az erdészeti szakismeretek és az iparszerű fakitermelés hatására megközelítően egységes a Kárpát-medencében. Eltérések a terminológiában és új technológiák meghonosodásában figyelhetők meg. Pl. a Felső-Garam mentén már az 1830-as évektől fűrészszel döntötték a fát, az Északi-középhegységben még a 19. század második felében is magasabb bérrel ösztönzik a favágókat a fűrész használatára. A fa erdei közelítésének, szállításának rendkívül változatos formái és eszközei ismertek a Kárpát-medencében. Ehhez kapcsolódnak területünk hasonló munkaeszközei. A természetes gallyakon való fahordás előfordulását a Kárpát-medencén belül csak vidékünkön és Kelet-Szlovákiában ismerjük, noha a széna és gabona gallyon szállítása általánosnak tekinthető a hegyvidékeken. A gyalogszánok formai gazdagsága jellemző régióinkban, de az itteni típusok az Északi- és Keleti-Kárpátokban, valamint az Alpok vidékén is előfordulnak. A fa közelítésében elterjedt volt az egész teher vagy csak az egyik végének a földön csúsztatása. A csúszótalpakokkal ellátott kétrészes

szántípus párhuzamait Közép- és Kelet- Szlovákiában találjuk, megnevezésük egyezik a bükki és zempléni terminológiával.

Az erdei mesterségek közül talán a szénégetés technológiájában és szókincsében tükröződik legjobban a faszénégetők migrációja és a településtörténeti előzmények. Észak-Magyarországon elterjedt az alulról begyűjtős ún. „tót” szenítési mód, amely Erdély több vidékén is általános. A Mátrában használatos felülről begyűjtős technológia cseh-morva közvetítésű német eredetre vall, amelynek településtörténeti háttere is van.

Az Északi-középhegység és a mezőgazdálkodó Alföld közötti árucserre kapcsolatokat sem választhatjuk le a nagytájak közötti együttműködés rendszeréből. A tüzi- és épületfa, a különféle háztartási és mezőgazdasági eszközök, de a faszén és mész, valamint a gyűjtögetett növényi anyagok fontos árucikkek voltak régióink árucseréjében is. A fenyőfa mint a legfontosabb építőanyag szinte teljesen hiányzik e tájról, ezért a Kárpátok északi és keleti régióival összehasonlítva az Északi-középhegység fakereskedelmében kisebb volumenű az építőanyagok értékesítése. A híres és fontos borvidékek közelsége miatt viszont jelentős árucikk e tájon a szőlőkaró. Az erdő termékeivel és a faeszközökkel való kereskedés körzete annál nagyobb volt, minél speciálisabb anyagot és minél jobban megmunkált terméket szállítottak. Általános jelenségnek tekinthetjük, hogy a gyűjtögetésben a legszegényebb rétegeknél az alapvető táplálkozási nyersanyagok megszerzésén túl fontos szempont az értékesítéssel történő rendszeres jövedelemszerzés is.

A gyűjtögetésben és zsákmányolásban területünkön olyan archaikus jelenségek - a primitív kéregedények használata, egyszerű tartósító eljárások, a fák nedvének megcsapolása, a vadgyümölcsfák otthoni termesztése, a méhkeresés és mézrablás, a vadfogó hurkok és eljárások - őrződtek meg, amelyek a növénytermesztés kezdeteire utalnak, ugyanakkor ezek szervesen kapcsolódnak az Észak-Keleti-Kárpátok népeinek gyűjtögető gazdálkodásához.

Az animizmus különféle megnyilvánulási formáit őrző erdőkultusz, az erdei vegetációhoz fűződő hiedelemrendszer is csak szélesebb európai kitekintéssel tanulmányozható.

Nem volt célunk a népi erdőgazdálkodás teljeskörű összehasonlító vizsgálata. Úgy véljük, hogy ez a néhány példa aláhúzza azt a tényt, hogy a hasonló természeti és gazdasági körülmények között élő lakosság erdőkulturája nagy egyöntetűséget mutat a Kárpát-medencében. Ennek

részleteit viszont csak a további alapos összehasonlító kutatások tárhatják fel.

Az Északi-középhegységben folytatott vizsgálatot modellnek tekintjük az ember és az erdő kapcsolata, az erdőre épülő paraszti életforma szempontjából. A helyi természeti-ökológiai és társadalmi viszonyok eredményeként változó intenzitással, de hasznaival, munkalehetőségeivel az erdő szervesen beépül a parasztcsaládok mindennapi életébe. Szakítanunk kell tudományszakunknak azzal a korábbi felfogásával, amely az erdőhöz kapcsolódó tevékenységeket egyrészt a gyűjtögetés körébe sorolja, másrészt mellékfoglalkozásként kezeli. A táji feltételekhez való alkalmazkodás mellett a tudatos tájalakító és a természetet az ember érdekeinek alárendelő tevékenység fontosságát kell hangsúlyoznunk. A parasztember régióinkban sem passzív tényező a természet és a közte fennálló viszonyban. Az erdőirtások keretében növeli a szántóföldek és rétek területét, a takarmányokat az erdőből is biztosítja állatai számára, de fából készülnek a nélkülözhetetlen mezőgazdasági és házatartási eszközök is. Ugyanakkor a környezet adta lehetőségekhez rugalmasan alkalmazkodva munkaalkalmat talál az erdőn, hiszen az ehhez kapcsolódó tudásanyag az erdővidéken az alapvető jártasságok és a hagyományos műveltség szerves részét képezi. Az agrártermelés számára mostoha természeti körülmények soha nem biztosították a terület lakosságának önellátását. E táj mindig rászorult a környező, mezőgazdálkodó régiók termékefuleségére, amelyért cserébe a természet által nyújtott, vagy maga készítette árucikkek adott. Az erdei gyűjtögetés, a fa különféle feldolgozott formái és az erdei iparok termékei a közvetlen árucseré révén biztosították az eltérő természeti-gazdasági adottságú területek közötti termelési különbségek kiegyenlítését.

JEGYZETEK

1. VERES László 1980. 33.
2. VIGA Gzula 1982. 233.
3. HEGYI Imre 1975. 495-500.

IRODALOM

Rövidítések

BML	Borsod Megyei Levéltár
DENIA	Debreceni Egyetem Néprajzi Intézet Adattára
EA	Magyar Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár
ENA	Egri Múzeum Néprajzi Adattár
Ethn.	Ethnographia
Gyvl	Gyöngyös város levéltára
Gyvkj	Gyöngyös város közgyűlési jegyzőkönyvei
HML	Heves Megyei Levéltár
HOM Közl.	Herman Ottó Múzeum Közleményei
HOM NA	Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattár
OL KL	Országos Levéltár, Károlyi Levéltár
MTESZ	A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 2-3.k. (Főszerk.: BENKŐ Lóránt) Budapest 1970., 1976.
UMTSZ	Új Magyar Tájszótár I. k. (Főszerk.: B. LŐRINCZY Éva) Budapest. 1979.

1898. évi Országos Törvénytár
Budapest, 1898.
- ALBERT Ferenc
1868. Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyének leírása. Eger.
- A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája
Budapest, 1897.
- ANDEL, Karol-MARKUŠ, Michal
1791. Ludovy Transport v strednom Zempline. Slovensky Národopis. 377-410.
- ANTON, K. G.
1799-1802. Geschichte der deutschen Landwirtschaft von den ältesten zeiten bis zu Ende des fünfzehnten Jahrhunderts. Görlitz.
- BAK J.
1932. A borsodi Bükk-hegység települései. Budapest.
- BAKÓ Ferenc
1951. A magyar paraszti méhészet kutatása. MTA II. Oszt. Közl. Muzeológia sorozat. 22. sz. 283-330.
1963. A Bükk-hegység méhészetőinek munkaszervezeti formái. Az Egresi Múzeum Évkönyve I. 257-315.
1967. A faépítkezés emlékei Heves megyében. Az Egresi Múzeum Évkönyve V. 161-240.
1968. a. A méhészetők életmódja a Bükk hegységben. Az Egresi Múzeum Évkönyve VI. 267-287.
1968. b. Méhészető kunyhók a Bükk hegységben. Néprajzi Értesítő L. 67-91.
1969. Népi építkezés Eger környékén a XVIII. század derekán. Az Egresi Múzeum Évkönyve VII. 257-309.
1970-71. Kőházak és barlanglakások Észak-Hevesben. Az Egresi Múzeum Évkönyve VIII-IX. 325-431.
1977. a. A Bükk-vidék néprajza. Bükk utikalauz. 143-154.
1977. b. Bükki barlanglakások. Miskolc.
1978. Parasztházak és udvarok a Mátra vidékén. Budapest.
1983. Hegyek, erdők, emberek. Kilátás a kövekről. Bükki Nemzeti Park. (Szerk: Sándor András). 333-349.
- BALASSA Iván
1949. A Néprajzi Múzeum favilla gyűjteménye. Ethn. LX. 99-139.
1957. A vad méh befogása Abaujban. Néprajzi Közlemények II. 148.
1964. Földművelés a Hegyközben. Budapest.

1973. Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében a XVI-XIX században. Ethnographia LXXXIV. 53-77.
1989. A palócok földművelésének jellemzői. In.: Palócok III. (Szerk.: Bakó Ferenc) 7-82. Eger.
- BALASSA M. Iván**
1970. Élőfás méhtartás a Kárpát-medencében. Ethn. LXXXI. 531-54.
- BALÁZS Géza**
1982. A kazári népi erdőgazdálkodás munkamenete és szakszókincse. Budapest, Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 14.
1984. A cserépfalui díszes fafaragó korszak vége. HOM Közl. 22. 122-129.
- BALOGH István**
1935. Adatok a debreceni erdőgazdálkodás történetéhez. A vákán-csosok. A debreceni Déri Múzeum évkönyve. 154-155.
- BARNA Gábor**
1984. Hiedelemalakok a hitvilágban. In.: Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben. (Szerk.: Szabadfalvi József és Viga Gyula) 331-347.
- BARSI Ernő**
1987. Sály. Miskolc.
- BARTA János ifj.**
1977. Falu és külvilág. HOM Közl. 16. 83-93.
- BARTHA László**
1973. A faizás emlékei a Dél-Bükkalján a tagosítási perek tükrében. In.: Népi hagyományok Borsodban. 5. Miskolc. 19-33.
- BEDŐ Albert**
1896. A magyar állam erdősegeinek gazdasági és kereskedelmi leírása. I-V. Budapest
- BELÉNYESY Márta**
- 1954-55. A földművelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században. Ethn. LXV. 387-412.: LXVI. 57-98.
1955. Az erdei irtások parlaggazdálkodása. Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője. 60-62.
- BERG, E.**
1871. Geschichte der deutschen Wälder bis zum Schlusse des Mittelalters. Dresden.

- BERNHORD, Freuler**
1906. Die Holz und Kohlentransportmittel im südlichen Tessin. Basel.
- BODGÁL Ferenc**
1959. Népi foglalkozások a Bükk vidékén. Borsodi Földrajzi Évkönyv. 77-80.
- BODÓ Sándor**
1966. Jármok a Hajdúságban. Ethn. LXXXVII. 537-565.
- BOROVSKY Samu (Szerk.:)**
é.n. Heves vármegye. Budapest.
- BOZÓ József**
1970. Bükkzsérci erdők. In: Népünk életéből (Szerk.: Zupkó Béla) Mezőkövesd. 95-190.
- BÖDEI János**
1943. Adatok Zalabaska gyűjtőgető gazdálkodásához. Néprajzi Értesítő. 69-96.
- BRAUDEL, Ferdinand**
1985. Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV-XVIII. század. Budapest.
- CSIBA Lajos**
1958. A tejfalusi közbirtokosság történetéből. Néprajzi Közlemények III. 4. sz. 311-337.
- CSIZMADIA Andor**
1977. A falusi közösségek szervezete és működése Magyarországon 1848 és 1944 között. In: Tanulmányok a falusi közösségekről. (Szerk.: Csizmadia Andor) Pécs. 35-53.
1979. Ivád község és az Ivádyak a feudális kor hanyatló szakaszában. Nemzetiségi és birtoktörténeti kép. Archivum 8. Eger. 5-34.
- CSORBA László**
1966. A vilyvitányi erdők és a faközelítés. In: Borsod megye népi hagyományai. (Szerk.: Bodgál Ferenc) Miskolc. 231-36.
- CSÖRE Pál**
1980. A magyar erdőgazdálkodás története. Középkor. Budapest.
- DANKÓ Imre**
1978. Vándorlás és árucseré. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 251-289.

DÁM László

1981. Település, lakóház és házberendezés a Zempléni-hegyvidéken.
In: Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről (Szerk.:
Szabadfalvi József-Viga Gyula) Miskolc. 63-88.

DEBRECZENI EMBER András

1987. Debreczeni Ember András és Márton János leírásai Tokaj-He-
gyalja és Zemplén településeiről. Közreadja: Papp Miklós.
Miskolc.

DEGRÉ Alajos

1977. A magyar nemesi (curialista) községek szervezete és gazdálko-
dása 1848 előtt a Dunántúlon. In: Tanulmányok a falusi közös-
ségekről. (Szerk.: *Csizmadia Andor*) Pécs. 55-71.

DIVALD Adolf-WAGNER Károly

1868. Magyar-német és német-magyar erdészeti műszótár.

DOBROSSY István-FÜGEDI Márta

1977. A paraszti fonalkészítés eszközei és elterjedésük Borsod-Aba-
új-Zemplén megyében. A miskolci Herman Ottó Múzeum
Közleményei. 16. 93-109.

DÓKA Klára

1977. Az Ipoly-menti falvak történeti statisztikája. In: Börzsöny nép-
rajza. (Szerk.: *Ikvai Nándor*) Szentendre. 7-42.

DONÁTH Ferenc

1976. A kisparaszti mezőgazdaság (1945-1949). A magyar mezőgaz-
daság a XIX-XX. században (1849-1949). (Szerk.: *Gunst Pé-
ter-Hoffmann Tamás*). Budapest. 401-472.

DÖMÖTÖR Sándor

1951. Enyvfőzés fagyöngyből Kőszeghegyalján. Ethn. 426-431.

D. TÓTH Piroska

1970. Népi erdőgazdálkodás Dédestapolcsány környékén. In: Népi
kultúra Borsodban. (Szerk.: *Mádai Gyula*). Miskolc. 30-38.

ECSEDI István

1912. A debreceni népi építkezés. Néprajzi Értesítő XIII. 164-165.

1933. Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken. A
debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 276-279.

ERDEI Ferenc-PATAKI Ferenc

1957. Termelői szervezetek a magyar mezőgazdaság kapitalista fej-
lődésében. 6. Erdőközösségek. Agrártörténeti Szemle. II. 17-
174.

- ERDÉLYI Zoltán**
 1956. Bazárkások. Néprajzi Közlemények I. 1-4. 52-57.
 1958. Faközéltés a bernecebaráti környéki erdőkben. Ethn. LXIX. 381-408.
 1959. Az erdő néprajza. Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez. V. sz. Budapest.
- ERDÉLYINÉ FEHÉR Julianna**
 1957. Adatok bernecebaráti gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodásához. Néprajzi Közlemények. II. 3-4. sz. 267-292.
- ERIXON, S.**
 1947. Svensk byggnads kultur. Stockholm.
- ÉBLE Gábor**
 1911. A nagykarolyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története I-II. köt. Budapest.
- É. KOVÁCS László**
 1973. Szénégetők. Lakóhelyünk Ózd. 4. 172-185.
 1976. Erdei munkások életviszonyai Gömörszőlösön a XX. század első felében. In: Foglalkozások és életmódok. (Szerk.: Dobrossy István) 143-157.
- FEJES Katalin**
 1986. Erdőhasználat Bodonyban. Néprajzi dolgozatok Heves megyéből Szerk.: *Petercsák Tivadar*) Eger. 5-18.
- FELD István-CABELLO Juan**
 1980. A füzéri vár. Miskolc
- FERENCZI Imre**
 1960. Az animizmus világa és a magyar erdő kultusz. Műveltség és Hagyomány I-II. 5-35.
- FÉNYES Dezső**
 1934. Méhkereső. Néprajzi Értesítő XXVI. 104-105.
- FÉNYES Elek**
 1847. Magyarország leírása I-II. Pest.
 1851. Magyarország geographiai szótára I-IV. Pest.
- FIRBÁS Oszkár**
 1957. Tüzifa elosztás a polgárok között. Soproni Szemle 3-4. sz. 302.1.
- FODOR Ferenc**
 1930. Egy palóc falu életrajza (Nagyvisnyó). Budapest.
- FRISNYÁK Sándor**
 1970. A Bükk természeti-földrajzi képe. Bükk utikalauz. 27-51.
 1985. Történeti földrajz. Nyíregyháza.

1988. A Zempléni-hegység gazdasági mikrokörzetei a 18-19. században. In: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. (Szerk.: *Bencsik János-Viga Gyula*) 22-47.
é.n. Magyarország földrajza. Budapest.
- FÜLÖP LAJOS**
1978. A Mátra-vidék néprajzi sajátosságai. Mátra utikalauz. Budapest. 75-89.
- GALLO, Jan**
1968. Sklarstvo a oblociarstvo na Muranskej Hute. Slovensky Narodopis 16. 411-423.
- GELENCSÉR József**
1982. Egy sajátos erdőközösség Szentbékállán. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 16. 305-309.
- GÖNCZY Miklós**
1904. Tövető kapa. Néprajzi Értesítő 247.
- GÖNYEY Sándor**
1935. Ósfoglalkozások a Börzsöny-hegységben. Néprajzi Értesítő. XXVII. 97-99.
1940. Fafaragás a Börzsöny-hegységben. Ethn. LI. 228-235.
- GREGOR Ferenc**
1973. Magyar népi gombanevek. Nyelvtudományi Értekezések. 80. sz.
- GRIESSMAIR, Hans**
1973. Vom Holzziehen in Südtirol In: Land Transport in Európa. (Szerk.: *A. Fenton, J. Podolák, H. Rasmussen*) Koppenhága. 181-188.
- GUNDA Béla**
1948. A magyar gyűjtőgető és zsákmányoló gazdálkodás kutatása. Klny. A Magyar népkutatás kézikönyvéből. Budapest.
1956. Néprajzi gyűjtőúton. Debrecen.
1960. A gyűjtőgető életmód emlékei a Gyalui havasokban. Műveltség és Hagyomány I-II. 207-217.
1962. Ancient Hungarian Survivals of Land Occupation. Acta Ethn. XI. 431-33.
1966. Ethnographica Carpathica. Budapest
1969. Az égetőgazdálkodás emlékei a kárpáti ukránoknál. Ethn. LXXX 106-107.
1971. Borbás Vince ... Ethnographia LXXXII. 1-13.

1976. Néhány megjegyzés a szláv eredetű magyar gombanevekhez. Ethn. LXXXVI. 226-228.
- 1976-77. Sommerschlitten in Nordungarn und in der Slowakei. Ethnologia Slavica 8-9. 121-138.
1988. A természetes növénytakaró és az ember. Agria XXIV. 165-219
- GYÖRFFY György
1966. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest.
- GYÖRFFY István
é.n. Teherhordás, közlekedés. Magyarság Néprajza II. 203-225.
1937. Viricselés a Székelyföldön. Ethn. XLVIII. 205-220.
- HAAZ Ferenc
1942. Udvarhelyszéki famessterségek. Kolozsvár.
- HADING, Karl
1973. Fahrzeuge der obersteirischen Bergbauern In: Land Transport in Europe. (Szerk.: A. Fenton, J. Podolák, H. Rasmussen) Kopenhagen. 227-260..
- HANUSZ Á.
1980. Végardó és Long-erdő 18. századi térképeken. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tud. Közl. 8/F. Nyíregyháza 135-139.
- HAVASSY Péter
1989. A palóc centrum falvainak gazdasága és társadalma a XVII. században. Palócok II. (Szerk.: Bakó Ferenc) 7-87.
- HECKENAST Gusztáv
1970. Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Budapest.
- HEGYI Imre
1975. Erdei fakitermelés Bakonycsernyén. Néprajzi Közlemények II. 125-155.
1958. A fa fuvarozása bakonycsernyei erdőkben. Népr. Közl. III. 202-218.
1970. Gyűjtögető gazdálkodás az észak-keleti Bakonyban. Ethn. LXXXI. 442-452.
1975. A népi erdőgazdálkodás jogszokásairól In: Az erdőgazdálkodás története Magyarországon (Szerk.: Kolossváry Szabolcsné) Budapest. 490-512.
1978. A népi erdőkiélés történeti formái. Budapest.

1981. Régi faszénégető boksák. In: *Iparrégészet. Égetőkemencék.* (Szerk.: *Gömöri János*). Veszprém. 99-107.
- HERKELY Károly**
1941. Adatok Gömör megye népi erdőgazdálkodásához. *Néprajzi Értesítő* XXXIII. 259-263.
- HERMAN Ottó**
1889. A magyarság háza. *Term. Tud. Közl.* 231-262.
1899. A magyar ősfoglalkozások köréből. *Term. Tud. Közl.* 252-253.
- Heves megye földrazi nevei**
1970. I. Az egri járás. Budapest.
1975. II. A füzesabonyi Járás. Budapest.
1988. IV. A gyöngyösi járás, Hatvan és környéke. Eger, Budapest.
- HOFFMANN Tamás**
1956. Egy palóc falu földművelő technikájának néhány jellegzetesége. *Ethn.* LXVII. 536-561.
- HOREHRONIE,**
1969. Horehronie. *Kultura a spôsob života lúdu.* (Szerk.: *Jan Podolák*). Bratislava
- HOVÁTH László**
1956. Vadfogó csapdák Tornyiszentmiklóson. *Népünk Hagyományai* Budapest 43-6.
- HUNFALVY János**
1867. Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása Pest.
- HUSEBY É. V.**
1982. Hóvirágzás. *Alkalmi gyűjtés Cserépfaluban.* Múzeumi Kurir 40. Debrecen 95-102.
- HUSKA, Miroslav**
1972. Slovenski pltnici. *Zivot, práca a kultura slovenskych pltnikov* Martin.
1977. *Letia pite dolu Váhom.* Bratislava.
- IGAZ Mária**
1964. A szarvaskői ólaskertek. *Néprajzi Közlemények* IX. 114-189.
- IGOVÁN, Andrej Gregorčok**
1977. Podkonice
- IKVAI Nándor**
1962. Szénamunka és takarmánykészítés a Zempléni hegyvidéken. *Ethn.* LXXIII. 26-53.
1967. Földművelés a Zempléni-hegység középső részén. Debrecen.

1977. Földművelés az Ipoly és a Börzsöny között. In: Börzsöny néprajza (Szerk.: *Ikvai Nándor*) 129-217. Szentendre.
- ILA Bálint**
1938. A gömöri jobbágyság a XVII-XVIII. században az urbérrendezésig. Budapest.
1944-46. Gömör megye II-III. Budapest.
- IMREH István**
1947. Székely falutörvények Kolozsvár.
1983. A rendtartó székely falu. Bukarest.
- ISTVÁNFFY Gyula**
1911. A Borsod megyei palóczok. Ethn. II. 292-303.
- IVÁNCICS Nándor**
1958. Népi világítás a Zempléni-hegyvidéken. Ethn. LXIX. 409-423
- JABLONKAY Géza**
1968. Az elsőörsi közbirtokosság, a közös gazdálkodás egy régi formája (1816-1964). Agrártörténeti Szemle X. 180-203.
- JANKÓ János**
1902. A Balaton-melléki lakosság néprajza. Budapest.
- JÁNIK F.**
1857. A közbirtokossági és községi erdőgazdaságról. Falusi Gazda
- JÁRÁSI Lőrinc**
1984. A tájvédelmi körzet erdőgazdálkodása. Zempléni Tájvédelmi Körzet. 28-33. Miskolc.
- JÓSVAI Gizella**
1976. Az erdő haszonvétele Erdőhorvátiban. In: Foglalkozások és életmódok (Szerk.: *Dobrossy István*) 159-169.
- JUHÁSZ Lajos**
1937. A Vas megyei Farkas-erdő a XVII. és XVIII. században. Századok. LXXI.
- KAÁN Károly**
1912. Decrett József élete és erdőgazdasági tevékenysége 1774-1841. Adatok a magyar erdőgazdaság történetéhez. Budapest.
1920. Eddigi erdőgazdasági politikánk. Erdészeti Lapok 40-79.
- KARÁCSONYI János**
1902. Mit jelent a helynév „Ardó”? Ethn. XIII. 347-350.
- KÁLLAY István**
1983. A nemesi közbirtokosság. Levéltári Közlemények LIV 101-148.

K. CSILLÉRY Klára

1955. Filmfelvétel a szuhahutai szekrénykészítésről. Néprajzi Értesítő XXXVII. 314-316.

1955.a. Predbezné poznámky k spracovanin ludového drevárstva naslovenskej dedine Szuhahuta. (Madarsko). Slovensky Národopis III. 353-372.

1987. A fa tulajdonságaira vonatkozó ismeretek a mátraalmási (szuhahutai) faszerszámkészítőknél. Agria XIII. 173-185.

KIRÁLYNÉ CSILLÉRY Klára

1951. Az ácsolt láda. MTA II. Oszt. Közl. Múzeológiai sorozat 2.sz. 231-284.

KECSKÉS Péter

1984. Gyöngyös és a Mátraalja szőlőművelésének észak-magyarországi összefüggéseihez. In: Tanulmányok Gyöngyösről. (Szerk.: Havassy Péter-Kecskés Péter) Gyöngyös, 401-456.

KERESZTESI Béla

1968. Magyar erdők. Budapest

KISS Géza

1952. Ormánysági szótár.-Budapest

KISS Lajos

1956. Vákáncsos. Magyar Nyelv 468-472.

KOLODZEY Zoltán

1970. Az erdő szerepe Répáshuta népeletében. In: Népi kultúra Borsodban. (Szerk.: Mádai Gyula). Miskolc. 39-56.

KÓCZIÁN Géza

1984. Etnobotanikai vizsgálatok Répáshután. In: Répáshuta. (Szerk.: Szabadfalvi József-Viga Gyula). Miskolc. 229-256.

KOLOSSVÁRY Szabolcsné

1966. A magyar erdészeti irodalom bibliográfiája 195-196. Budapest.

1975. A magyar erdőgazdálkodás történelmi fejlődése. In: Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. (Szerk.: Kolossváry Szabolcsné). Budapest. 15-79.

KOTICS József

1985. Interetnikus kapcsolatok a fakitermelés szókincsében. In: Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon II. kiegészítő kötet. (Szerk.: Szabadfalvi József és Viga Gyula) Miskolc. 35-39.

1988. Népi méhészkedés Gömörben. Debrecen.

- KÓS Károly**
 1972. Az árucseré néprajza. Népelet és néphagyomány. Bukarest 9-51.
 1978. Lápos vidéki szénégetők és szénégetés. Népismereti dolgozatok. 64-72.
- KÓSA László**
 1977. Erdőgazdálkodás. Magyar Néprajzi Lexikon I. 715.
- KRATKÓCZKI Ferenc**
 1970. Mészégetés Rakacaszenden. In: Népiünk életéből (Szerk.: Zupkó Béla). Mezőkövesd. 223-234.
- KRIPPEL Móric**
 1921. Erdőhasználat. Sopron.
- KOVÁCH Aladár**
 1912. Kezdetleges épületek Tolna megyében. Néprajzi Értesítő XIII. 207-239.
- KOVÁCS Jenő**
 1982. Szalajka-völgyi Erdei Múzeum. Eger.
 1983. Erdei mesterségek. In: Bükki Nemzeti Park. Budapest 373-378.
- LACZKÓ István**
 1973. A hegy- és dombvidéki gazdálkodás ökonómiai alapjai. Budapest.
- LADÁNYI Miksa (Szerk.)**
 1936. Heves-vármegyei ismertető és adattár. Budapest.
- LAJOS Árpád**
 1956. Szénégetés a Bükkben. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 21-30.
 1958. Mészégetés a Hór-völgyben. Borsodi Szemle II. 2. 29-34.
 1963. Diszes fafaragás a Hór-völgyén. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. III. 103-135.
- LATTA, Vasil**
 1958. Uhliarstvo v Hámroch pri Snine. Slovensky Národopis VI. 591-627.
- LÁZÁR István**
 1974. Kiált Patak vára. Budapest.
- LEHOTSKY, Stefan**
 1942. Zo života drevorubacov v Čiernom Balogu. Narodopisny zborník. 3-18.
- LESENYI Ferenc**
 1936. A magyar erdőgazdaság története és mai helyzete. Budapest.

- LÉNÁRT Andor**
1982-1983. Eszterházy Károly püspök építkezéseinek háttérparáról. *Agria* XIX. 187-218.
- LHOTA, Ottokár**
1948. *Jak vyvázime drevo z lesa*. Praha.
- LONKAY Antal**
1908. A máramarosi körkaliba. *Erdészeti Lapok* XLVII. 791-794.
- LORENZ, Christian**
1943. *Bauernarbeit im Rheinwald*. Basel.
- LUKÁCS László**
1986. Vándorkereskedelem a Mezőföldön. In: *Árucseré és migráció*. (Szerk.: *Szabadfalvi József és Viga Gyula*). Miskolc. 115-127.
- Magyar Néprajzi Lexikon**
1981. Budapest IV.
- Magyarország földbirtokosai**
1893. Budapest
1925. Budapest
- Magyar törvénytár**
1912. Budapest
- MAKKAI László**
1954. I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Budapest.
- MJARTAN, Jan (Szerk.:)**
1956. *Banicka dedina Zakarovce*.
- MATUSZ Gizella**
1971. Erdőmunkák Füzerén. In: *Abaúj és Zemplén népeletéből*. (Szerk.: *Kováts Dániel*). Sátoraljaújhely. 19-26.
- MANGA János**
1979. *Palócföld*. Budapest.
- MÁDAI Gyula**
1965. a. Diósgyőri adatok a közös, népi gazdálkodás és birtoklás múltjához. *Történelmi Évkönyv* I. Miskolc. 125-143.
1965. b. Diósgyőri adatok a népi állatgyógyításhoz, boszorkányhithez, erdőkultuszhoz. *Néprajzi Közlemények* X. 1-2. 363-378.
1970. a. A hagyományos paraszti erdőgazdálkodás kutatásának általános kérdései. In: *Népi kultúra Borsodban* (Szerk.: *Mádai Gyula*). Miskolc 6-12.
1970. b. Ölfavágók, erdei munkások a Bükkben. In: *Népi kultúra Borsodban*. (Szerk.: *Mádai Gyula*). Miskolc 13-29.

1971. Hagyományos fadóntás a Bükk hegység borsodi erdőiben. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 9. 104-109.
1980. Az erdő szerepe a bükki falvak népének életében. In: Nemzeti-ségi falvak a Bükk-hegységben (Szerk.: *Viga Gyula*). Miskolc 26-36.
1984. Hagyományos erdőgazdálkodás. In: Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben. Miskolc. 59-74.
- MÁRKUS Mihály**
1941. Gyűjtögetés a Csermosnya völgyében. Néprajzi Értesítő XXXIII. 173-177.
- MEDVE I.**
1858. Mátraalji képek. Vasárnapi Újság 342.
- MENDÖL Tibor**
1963. Általános településföldrajz. Budapest.
- MERINGER, Rudolf**
1909. Sprachliche- sachliche Probleme. Wörter und Sachen I.
- MIHALOVITS János**
1919. Magyar erdészeti jog. I. köt. Selmeczbánya.
- MOLNÁR Ágnes**
1983. Az égetett mész értékesítése Aggteleken. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 21. 132-138.
- MOLNÁR Balázs**
1957. Méhkeresés és mézszákmányolás Domaházán. Ethn. LXVIII. 483-490.
- MOLNÁR István**
1955. Népi vadfogási módok az Ivó-patak környékén. Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve. 65-76.
- MOLNÁR József**
1966. Nagyréde története a feudalizmus korában. Budapest.
- MOLNÁR Kálmán**
1978. A Hargita népi erdőgazdálkodásához. Népismereti doglozatok. Bukarest 34-39.
- MOLNÁR Mária**
1965. Faragó specialista műhelye Faddon. Néprajzi Értesítő XLVII. 329-336.
- MORARIU, T.**
1937. Vieta pastorala in Muntii Rodnei. Bucuresti.
- MORVAY Péter**
1938. Szokolya gazdálkodása. Néprajzi Értesítő XXX. 282-287.

- NAGY Gyula**
 1964. Képek Gyöngyössolymos történetéből. Gyöngyös.
 1974. A XVIII. és XIX. század vadászati, vadgazdálkodási emlékei Heves megyében. In: Vadászattörténet. (Szerk.: *Izrael Gábor*). Budapest. 47-100.
- N. BARTHA Károly**
 1946. Favágó karám. Ethn. LVIII. 67-71.
- NÉMETH Marietta**
 1980. A mályinkai szénégetés szakszókincse. Budapest.
- OLÁH József**
 1960. A robotmunka a sárospataki és regéci uradalmakban a XIX. század első felében. In: Agrártörténeti tanulmányok. (Szerk.: *Szabó István*) Budapest. 271-337.
 1962. A sárospataki és regéci uradalmak állattenyésztése a XIX. század első felében. Agrártörténeti Szemle 4. 234-264.
- ORLICZKI Károly**
 1980. Hagyományos foglalkozások Répáshután. In: Nemzetiségi falvak a Bükk-hegységben. (Szerk.: *Viga Gyula*). Miskolc. 37-41.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila**
 1965. A keleti palócok pásztorkodása. Debrecen.
 1966. A boza kultúrtörténeti háttéréhez. Műveltség és Hagomány VIII. Debrecen 71-84.
 1979. a. A magyar parasztság rétgazdálkodása. Budapest.
 1979. b. Laubfutter in der ungarischen Viehhaltung. Ethnographica et Folkloristica I. Debrecen 35-52.
 1981. A kismemesek utódai a paraszti társadalomban. (XIX-XX. század) A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve. 163-175.
 1982. A Barkóság és népe. Miskolc.
 1983. A lombtakarmány a magyar állattartásban. Népi kultúra - Népi társadalom XIII. (Szerk.: *Kósa László*). 193-210.
 1987. Népi mézésgetés a Gömör-Tornai karsztvidéken. Agraria XXIII. 187-200.
 1988. a. Favágók és más erdőjárók Dél-Gömörben. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XXV-XXVI. 573-594.
 1988. b. Gömöri szénégetők. In: Életmód, foglalkozás, nemzetiség. Debrecen. 71-103.
 1989. A szállítás és közlekedés hagyományos eszközei a Palócföldön. In: Palócok III. (Szerk.: *Bakó Ferenc*). Eger, 1989. 333-377.

PÁLOSNE NAGY Rózsa

1988. Madárfogás lépvesszővel a gyöngyösi határban. *Agria* XXIV. 297-306.

PÁVAY VAJNA Ferenc

1908. Mészégetés Nyírmezőn és Felsőorbón. *Néprajzi Értesítő* 1908. 203.

PENYIGEY Dénes

1980. Debrecen erdőgazdálkodása a XVIII. században és a XIX. század első felében. Budapest.

PETERCSÁK Tivadar

1977. Az erdő szerepe a hegyközi állattartásban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XVI. 295-310.

1978. Hegyköz. Miskolc.

1979. Közbirtokosságok, legeltetési társulatok a Hegyközben. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. XVII-XVIII. 261-280.

1981. Az erdő szerepe a Zempléni-hegyvidék népének életében. In: *Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről.* (Szerk.: Szabadfalvi József). Miskolc. 43-61.

1982. Adatok a Zempléni-hegység és az Alföld közötti paraszti árucseréhez. In: *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére.* (Szerk.: Balassa Iván-Ujváry Zoltán) Debrecen. 387-393.

1982-83. A paraszti erdőhasználat néprajzi kutatása Észak-Magyarországon. *Agria* XIX. 375-392.

1984. a. Az erdő haszna. In: *Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben.* Miskolc. 75-96.

1984. b. Ťažba dreva-lesný priemysel. Narodopis Slovákov v. Madarsku V. Néprajzi tanulmányok Répáshutáról. (Szerk.: Szabadfalvi József-Viga Gyula). Budapest. 125-154.

1984. c. Erdőhasználat Gyöngyösön és környékén a XVIII-XX. században. In: *Tanulmányok Gyöngyösről* (Szerk.: Havassy Péter-Kecskés Péter) Gyöngyös. 457-506.

1985. Népi erdőbirtoklás Heves megyében a XIX-XX. században. *Agria* XXI. 253-265.

1986. a. Az erdő szerepe Felsőtárkány életében. In: *Az életmód változása egy bükki faluban.* (Szerk.: Petercsák Tivadar) Eger. 128-136.

1986. b. A fa és erdei termékek az Északi-középhegység és az Alföld közötti népi kereskedelemben. In: *Árucseré és migráció*

(Szerk.: *Szabadsfalvi József- Viga Gyula*) Miskolc. 233-237.

1987. a. Egy gazdasági közösség a XX. század első felében. (A felsőtárkányi „volt úrbéres gazdaközönység”). *Agria XXIII.* 145-160.

1987. b. Közösen vásárolt paraszti erdők használata Észak-Magyarországon. In: *Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére.* (Szerk.: *Balázs Géza-Voigt Vilmos*) Budapest. 131-134.

1987. c. The Products of the Forest in the Popular Exchange of Goods Between Village and Town. In: *Village and Town.* 171-175.

1988. a. A népi erdőbirtoklás formái a Bükk-vidék falvaiban. In: *Fejzetek a Bükk-vidék népi kultúrájából.* (Szerk.: *Bereznai Zsuzsanna-Viga Gyula*) Eger-Miskolc. 26-37.

1988. b. Az erdő szerepe Észak-Magyarország népi állattartásában. *Agria XXIV.* 279-296.

1989. a. Az erdőmunkások építményei Észak-Magyarországon. In: *Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében.* (Szerk.: *Balassa M. Iván-Cseri Miklós-Viga Gyula*) Miskolc-Szentendre. 325-336.

1989. b. Erdőhasználat a Palócföldön. In: *Palócok III.* (Szerk.: *Bakó Ferenc*) Eger. 235-331.

1991 Szénégetés Észak-Magyarországon. *Agria XXV-XXVI.* 499-536.

PODOLÁK, Jan

1966. Klcovanie a Ziarové hospodarenie na Slovensku. *Národopisny vestnik Ceskoslovensky I.* 15-48.

RADVÁNYI Ferenc

1711-1716. *Collectanea ad historiam Comitatus de Nógrád.* (Kézirat-Magyar fordítás a Palóc Múzeum történeti adattárában.).

ROMÁN János

1965. Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának szakmái és mesterségei a XVI-XVII. században, különös tekintettel a Hegyaljára. *Borsodi Történelmi Évkönyv. I.* Miskolc. 9-91.

ROTH, K.

1879. *Geschichte des Forst-und Jagdwesens in Deutschland.* Berlin.

SCHMITTER, Werner

1953. *Waldarbeit und Waldarbeiter im Prätigau*

- SCHMOLKE, W
 1938. Transport und Transport-geräte in der Französischen Zenträlpyrenäen. Hamburg 44-53.
- SCHRAM Ferenc
 1968. Kiszógrád megye történeti néprajza (1686-1848) Levéltári Szemle XVIII. 657-719.
- SEEMAYER Vilmos
 1934. Szemestermények eltartása a Mura mentén. Néprajzi Értesítő XXVI. 27-35.
- SELMECZI-KOVÁCS Attila
 1976. Csűrös építkezés és gazdálkodás Észak-Magyarországon. Műveltség és Hagyomány XVIII. Debrecen.
 1981. A beltelek gazdasági épületei. In: Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. (Szerk.: Szabadfalvi József-Viga Gyula) 89-104.
- SERES András
 1978. Erdővidéki szuszékok, Népismereti dolgozatok 118-128
- SIMONFFY Emil
 1960. Urbéri birtokrendezések Zala megyében a jobbágyfelszabadítás után. Agrártörténeti tanulmányok 339-415. (Szerk.: Szabó István) Budapest.
- ŠÍPKA, Miroslav
 1981. Žiarenie na hornej Ciroche. Nové Obzory 23. 267-286.
- SOLYMOS Ede
 1958. A Baja környéki erdővágók nyelve. Magyar Nyelvőr 364-366.
- SOÓS Imre
 é.n. A jobbágyföld sorsa Heves megyében a XVIII. században. Eger.
 1975. Heves megye községei 1867-ig. Eger.
- SUGÁR István
 1966. Gyöngyöspata földrajzi nevei. Eger.
- SZABADFALVI József
 1957. Méhészkedés a szatmári Erdőháton. Ethn. 68. 2. sz. 335-342.
 1963. Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken. Műveltség és Hagyomány V. 131-13.
 1967. Népi méhészkedés a Zempléni-hegyvidék középső részén. Ethn. LXXVIII. 41-64.
 1968. Makkoltatás a Zempléni hegységben. Ethn. LXXIX. 62-75.
 1970. Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Debrecen.

1972. Az extenzív sertésenyésztés emlékei Magyarországon. Klny. a debreceni Déri Múzeum 1969-70. évi évkönyvéből. 283-332.
1984. Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből. Debrecen.
- SZABADI Imre**
1960. Legeltetés és makkoltatás a hajdúböszörményi erdőkben. Műveltség és Hagyomány I-II. Debrecen 305-312.
- SZABÓ István**
1948. Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Budapest.
- SZABÓ István-SZABÓ László**
1977. Az erdő szerepe az Ipoly-völgy községeinek életében a jobbágyfelszabadítás után. In: *Studia Comitatus* 5. Börzsöny néprajza. 71-92.
- SZÁSZ Lőrinc**
1971. A gyergyócsomafalvi fakitermelők szakszókincse I. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XV. 223-233.
- SZEDER Fábián**
1819. A Palóczok. Tudományos Gyűjtemény VI. 26-46.
- SZILAS Géza-KOLOSSVÁRY Szabolcsné**
1975. A diósgyőri kincstári uradalom erdőgazdálkodása. In: *Az erdőgazdálkodás története Magyarországon.* (Szerk.: *Kolossváry Szabolcsné*). Budapest. 140-174.
- SZŐKE Béla**
1954. Egy mezőváros erdeje a XVIII. és XIX. században. *Ethn.* IXV. 222-227.
- SZŐKEFALVI-NAGY Zoltán**
1967. A hamuzsírfozós régi „magyar módja”. *Magyar Kémikusok Lapja.* 22-27.
- SZVIRCSEK Ferenc**
1982. Üveghuták, üvegyárak Nógrád megyében. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. VIII. 47-106.
- TAGÁN Galimdzsán**
1939. Pusztafalu gazdálkodása. *Néprajzi Értesítő* XXXI. 153-154.
1943. Fakitermelés és szénégetés Székelyvárságon. *Néprajzi Értesítő.* XXXV. 32-55.
- TAGÁNYI Károly**
1894. A földközösség története Magyarországon. Budapest.
1896. Magyar erdészeti oklevéltár. Budapest. I-III.
- 1917-1918. A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. *Ethn.* XXVIII. 42-49; 193-206.

TAKÁCS András

1970. Famunkások Cserépváralján. In: Népünk életéből (Szerk.: Zupkó Béla) Mezőkövesd. 190-223.

TAKÁCS Béla

1965. Hamuzsírfőzés a Zemplén hegységben. Technikatörténeti Szemle. 251-261.

TAKÁCS Lajos

1964. a. A szántóföldi irtás kérdéséhez. Ethn. LXXV. 233-246.

1964. b. Az irtásos gazdálkodás néhány jellegzetessége a göcseji szegekben. Ethn. LXXV. 489-522.

1966. a. Irtásföldek és irtási eszközök (irtókések) az Őrségben és a Fertő-Rábavidéken. Ethn. LXXVII. 12-48.

1966. b. Lápi gazdálkodás és irtás a Kisbalatonon. Néprajzi Értesítő XLVIII. 167-196.

1967. Ág- és vesszővágók a Közép-Tisza menti ártereken. Néprajzi Értesítő. XLIX. 187-215.

1969. A régi gazdálkodás emlékei földrajzi neveinkben. Nyelvőr. XCIII. 120-123.

1970. Az irtásgazdálkodás régi módjainak emléke a földrajzi nevekben. Nyelvtudományi Értesítő. 218-224.

1973. Az *irt* és *arat* tárgyi háttéréhez. Magyar Nyelv. LXIX. 355-358.

1975. Gyöngyözés-fahegyvágás. Nyelvőr. 370-371.

1976. Egy irtásfalú földművelése. Budapest.

1980. a. Irtásgazdálkodásunk emlékei. Budapest.

1980. b. Erdőhasználat és irtás az allodiális gazdálkodás kibontakozása előtt. Népi kultúra-Népi társadalom. XI-XII. 9-37.

TAŽKÝ, Ladislav

1980. Uhliari a drevorubači na Čiernom Balogu. Slovensky Národopis. 293-307.

TARISZNYÁS Márton

1978. A gyűjtőgető gazdálkodás hagyományai Gyergyóban. Népismereti dolgozatok. 25-33.

1982. Gyergyó történeti néprajza. Bukarest.

TÁLASI István

1939. A bakonyi pásztorkodás. Ethn. L. 9-39.

1955. Az anyagi kultúra néprajzi vizsgálatának tíz éve 1945-1955. Ethn. 5-56.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1959. Körösfői „örökségek” tulajdonjegyei. Néprajzi Közlemények IV. 47-50.

1981. Magyar jogi népszokások. Budapest.

TÓTH ZOLTÁN György

1947. A barkók öröklési jogszokásai. Eger.

UHRIKOVÁ, Tatiána

1970. Tradičné s posoby dopravy dreva na dolnej Orave. Slovensky Národopis. XVIII. 4. 627-638.

Új Magyar Lexikon II.

1960. Budapest.

UJVÁRY Zoltán

1957. A vadontermő növények szerepe a táplálkozásban az abaúj-zempléni hegyvidéken. Néprajzi Értesítő XXXIX. 231-243.

1958. Primitív tűzgyújtás a Zempléni hegyvidékről. Ethn. LXIX. 462-464.

1958-1959. Ősi famegmunkáló eszköz népi használatban. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 127-141.

VAJKAI Aurél

1959. Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza. Budapest.

VARGA János

1967. A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767-1849. Budapest.

1968. Vadfogási módok Abod községben. Népi hagyományok Borsodban. I. Miskolc. 5-13.

VASTAGH Gábor

1962. Fausztató berendezés a Börzsöny-hegységben XIX. században. Agrártörténeti Szemle. 613-616.

VÁMSZER Géza

1977. Népi kismesterségek és ügyeskedések Csík, Gyergyó és Kászon falvaiban. In: Életforma és anyagi műveltség. 100-178.

VERES László

1978. A Bükk hegység üveghutái. Miskolc.

1980. Földesúri támadás a diósgyőri koronauradalom mezővárosai ellen a 18. század derekán. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 18. 32-37.

1982. Az erdőbirtok szerepe a diósgyőri uradalom gazdálkodásában a 18. század második felében. HOM Évk. XXI. 165-176.

1983. A diósgyőri koronauradalom. In: Bükki Nemzeti Park. Budapest 378-387.

VIGA Gyula

1978-1979. Északkelet-magyarországi adatok a rákászathoz. *HOM Közl.* 17. 166-171.

1980. A Bükk-hegység szlovák meszeseinek kereskedő útjai az Alföldre. *Ethn.* XCI. 252-257.

1981. Népi kecsketartás Magyarországon. Miskolc.

1982. A Bükk-vidéki falvak 19. századi életmódjához. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve.* XXI. 231-239.

1984. a. A bükki szlovák falvak szerepe a táji munkamegosztásban. In: *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon.* (Szerk.: *Kunt Ernő-Szabadsfalvi József-Viga Gyula*). Miskolc. 241-248.

1984. b. Árucseré (Adatok egy termelési táj körülhatárolásához). In: *Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben.* (Szerk.: *Szabadsfalvi József és Viga Gyula*). 171-188.

1985. a. Kőmunkák egy bükkaljai faluban. Debrecen.

1985. b. Történeti- néprajzi adatok a Kelet-Bükk falvainak erdőléséhez. *Klny. a Borsodi Levéltári Évkönyv V. kötetéből.* Miskolc.

1986. Tevékenységi formák és a javak cseréje a Bükk-vidék népi kultúrájában. Miskolc.

1987. a. Alkalmazkodási formák és táji munkamegosztás (A szlovák telepese falvak középhegységi típusa). *Folklór és tradíció IV.* Budapest. 206-218.

1987. b. Néhány megjegyzés eszköz kultúránk vizsgálatához. *Arator.* (Szerk.: *Balázs Géza-Voigt Vilmos*). Budapest. 69-7.

1988. a. Weidewirtschaft und Hirtenwesen im Bükk-Gebirge. *Ethnographica et folkloristica Carpatica.* 5-6. Debrecen. 47-64.

1988. b. Legeltetés és pásztormigráció a Bükk-hegységben. In: *Fejezetek a Bükk vidék népi kultúrájából* 38-48. (Szerk.: *Bereznai Zsuzsanna-Viga Gyula*). Eger-Miskolc.

1990. Árucseré és migráció Észak-Magyarországon. Debrecen-Miskolc.

VLAJ Zoltán

1956. a. Vadfogó csapdák Murarátkán. *Népünk Hagyományaiból.* Budapest. 46-47.

1956. b. A fakéreg felhasználása Murarátkán. *Népünk Hagyományaiból.* Budapest. 49-51.

WOLLSCHLÄGER Alexander

1984. Netphen, Siegen.

ZÓLYOMI József

1964. Cserhátsurány állattartásának másfél évszázada. Ethn. LXXV. 2. sz. 279-282.

1968. Észak-Cserhát állattenyésztésének másfél évszázada. Agrártörténeti Szemle. 10.

1982. Adatok Nógrád megye földművelésének XVIII-XIX. századi történetéhez. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 299-332.

1985. Pásztorok az Észak-Cserhát falvaihoz. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 229-259.

1989. Az állattartás ágazatai Palócföldön. In: Palócok III. (Szerk.: Bakó Ferenc) Eger. 83-23.

ZUPKÓ Béla

1972. Adatok Cserépváralja 19. századi erdőgazdálkodásához. A miskoci Herman Ottó Múzeum Közleményei. XI. 140-148.

ZSUPOS Zoltán

1987. Dél-Gömör gyűjtögető gazdálkodása. Debrecen.

DER WALD IN DER BÄUERLICHEN WIRTSCHAFT INMITTEN DES NÖRDLICHEN MITTELGEBIRGES

Im Laufe der Geschichte hat es sich immer wieder gezeigt, wie eng und in welch zahlreichen Beziehungen das Leben des Menschen zum Wald steht. In vielfältiger Weise nutzte der Mensch die Bäume und die unterschiedlichen Produkte und Schätze des Waldes, um selbst zu Arbeitswerkzeugen, Nahrungsmitteln zu gelangen und für die Voraussetzungen in der eigenen Produktion zu sorgen. Mit der Zunahme der Bevölkerungszahl wurde den Wäldern immer mehr Land abgerungen. Die Zeit der grossen Waldrodungen fällt in Europa auf die zweite Hälfte des Mittelalters.

Es ist rund ein Jahrhundert her, dass Károly Tagányi den Begriff der „Forstethnographie“ in den forsthistorischen Forschungen heimisch gemacht hat. In seinem Urkundenarchiv findet sich ein auch noch heute für das historische und ethnographische Studium des Waldes unentbehrliches Quellenmaterial. Auf die deutsche Fachliteratur aus dem 18./19. Jahrhundert aufbauend, nahmen forstgeschichtliche Forschungen in Ungarn vom letzten Drittel des 19. Jahrhunderts an ihren Anfang. Zu bedeutenderen Ergebnissen gelangten diese jedoch erst in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.

Die ethnographische Forschung zur bäuerlichen Nutzung des Waldes in Ungarn setzte bei der Beutelegewirtschaft ein. Die Ergebnisse aus dieser Forschung wurden 1948 von Béla Gunda zusammengefasst. Die ungarischen Historiker und Ethnographen erkannten während der fünfziger Jahre unseres Jahrhunderts die Wichtigkeit jener Aufgabe, die Zusammenhänge zwischen dem Wald und der Ackerwirtschaft aufzudecken. Das Verhältnis zwischen Wald und Ackerbau sowie die Problematik der Rodungen sind uns vor allem aus den Publikationen von Márta Belényesy, Béla Gunda und Lajos Takács bekannt. Die Forschungen von József Szabadválvi, Attila Paládi-Kovács, Iván Balassa, Gyula Viga und Tivadar Petercsák erbrachten neue Erkenntnisse über die Viehhaltung im Wald. Als grundlegende Frage zur bäuerlichen Nutzung des Waldes stellt es sich, die Besitz- und Rechtsverhältnisse des Waldes zu klären. Zu diesem Themen sollten die Arbeiten von Imre Hegyi, Ernő Tarkány Szücs, István Imreh sowie Tivadar Petercsák erwähnt werden.

Die ethnographischen Erforschungen zum Wald sind von einer Unproportioniertheit sowohl in der Thematik als auch in der Region geprägt. Es fehlt vor allem an Bearbeitungen, die die Waldnutzung je einer Siedlung oder Landschaftseinheit in komplexer Weise sowie innerhalb des bäuerlichen Betriebsorganismus darstellen. Als Ausnahmen sind hier allein die Forschungen von Imre Hegyi und Aurél Vajkai im Bakonygebirge zu nennen.

Was die Waldethnographie anbelangt, so darf das Nördliche Mittelgebirge als das am gründlichsten erforschte Gebiet des Landes angesehen werden. Seit den sechziger Jahren entstanden zahlreiche Studien, in denen man sich mit den traditionellen Formen der bäuerlichen Waldnutzung, den Kleinhandwerkern und ihren Arbeiten in der Forstwirtschaft sowie mit den Details zum Warenaustausch von Produkten aus dem Wald auseinandersetzte (Studien von Ferenc Bakó, Attila Paládi-Kovács, Tivadar Petercsák, Gyula Viga, Gyula Mádai und Zoltán Erdélyi). Hier werden die Verbindungen zwischen Mensch und Wald in dieser Landschaft untersucht.

Nach einer natürlichen und pflanzengeographischen Übersicht über das Nördliche Mittelgebirge wird dem Leser recht anschaulich dargestellt, dass sich diese Region in mehrere Kleinlandschaften aufteilt. Diese so abwechslungsreiche natürliche Umwelt ist von Grund auf bestimmend für die Wirtschaft und die Lebensbedingungen der hier ansässigen Menschen. Für jede einzelne Siedlung ist es ausschlaggebend, in welchem Verhältnis ihr Besitz an Ackerland und Wald zueinander steht, über was für Ländereien sie zum Ackerbau verfügen. Zum Inneren des Gebirges hin nimmt die Bedeutung der Landwirtschaft allmählich ab, wohingegen der Wald eine immer grössere Rolle als Existenzgrundlage spielte.

Die Waldnutzung von Seiten der Bauern wurde durch die zentralen Forstgesetze, die man im Interesse einer fachgerechten Forstwirtschaft erlassen hatte, sowie durch die die freie Rodung einschränkenden Verordnungen beeinflusst. Auf die Befreiung von der Leibeigenschaft folgend, machte ein 1853 herausgegebenes Domänenpatent die Unterscheidung zwischen Weide und Wald unter den Grundbesitzern und Zinsleuten zur Pflicht. Dies bedeutete gleichzeitig, dass es mit der wirtschaftlichen Verquickung von grundherrlichem und bäuerlichem Besitz sowie der gemeinschaftlichen Nutzung der Gemarkungen zu Ende war. Das Wirken der bäuerlichen Forstgemeinschaften wurde von 1871 an durch zentrale Verordnungen und Forstgesetze ge-

regelt. Die Verstaatlichung betraf all die Wälder, die grösser waren als zehn Katastralmorgen, wobei man in den bewaldeten Regionen den armen Bauern bei der Bodenreform statt Ackerland Waldungen zuteilte. Der Gesetzesartikel VII. aus dem Jahre 1961 sprach sich die Einstellung der Forstgrundbesitzgemeinschaften aus. So gelangten deren Waldungen zum Teil in staatlichen Besitz oder gingen in die Nutzung durch landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften über. Diese Arbeit liefert eine vollständige Übersicht darüber, innerhalb welcher Besitztypen sich die Forstnutzung bei den Bauern und den auf bäuerlichem Niveau lebenden Kleinadligen sowie bei der Einwohnerschaft der Marktflecken, aber auch bei den Leibeigenen und Einliegern in den letzten Jahrhunderten des Feudalismus und während der ersten hundert Jahre nach der Befreiung von der Leibeigenschaft realisiert hat.

In der Zeit des Feudalismus darf für das ganze Land gesehen von einem einheitlicheren Verhältnis der Leibeigenen und Einlieger zum Wald die Rede sein; damals gab es nur die durch den Grundbesitzer gestattete Waldnutzung. Das Holzen, die Waldmast, das Weidenlassen im Wald, das Sammeln sowie Roden waren die Formen, in welchen die Leibeigenen die das Eigentum der Grundbesitzer darstellenden Wälder nutzten. Dafür mussten sie Dienste in unterschiedlichem Ausmass leisten. Durch die Frondienstregelung von Maria Theresia wurden die Tätigkeiten der Leibeigenen und Einlieger in Verbindung mit der Forst auf einen einheitlichen Nenner gebracht. Ab Mitte des 18. Jahrhunderts erstarkte die allodiale Wirtschaft, die Einkünfte der Grundbesitzer nahmen zu und es wurden zentrale Massnahmen zum Schutz der Wälder getroffen. All dies schränkte die Waldnutzung von Seiten der Leibeigenen ein.

Am Beispiel von Gyöngyös werden in diesem Buch die Spezifika der Waldwirtschaft eines Marktflecken, ihre von denen der dörflichen Leibeigenen und Bauern abweichenden Formen (z.B. standen die Waldnutzungsrechte nur denjenigen zu, die mehr als zehn Jahre ortsansässig waren, und eine Taxe dafür zahlten) aufgezeigt.

Mit ihrer organischen und inneren Ordnung dienten die adligen Gemeinbesitzungen den nach der Leibeigenenbefreiung entstandenen urbanen Forstgemeinschaften als Beispiel. Deshalb wird in der Arbeit das Wirken der in den ostpalotzischen Dörfern häufig vorkommenden kleinadligen Gemeinden behandelt.

Obgleich die in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts bzw. zu Beginn des 20. Jahrhunderts entstandenen unterschiedlichen

bäuerlichen Forstgemeinschaften (die Gemeinbesitzungen der Einlieger, die neuen Forstbesitzungen nach der Bodenreform von 1945 sowie die auf gemeinsame Forstaufkäufe hin entstandenen Besitzungen) zu einem guten Teil die Folgeerscheinungen zentraler Verordnungen waren, so machten sich in ihrem täglichen Leben dennoch die örtlichen Überlieferungen und die jeweiligen örtlichen Wirtschaftsinteressen geltend. So bestand die Hauptaufgabe der die einstigen Einlieger zusammenfassenden Gemeinbesitzungen darin, die den unteilbaren gemeinsamen Besitz darstellenden Wälder und Weiden zu beaufsichtigen, für deren Pflege zu sorgen, zu diesem Zweck Arbeitskräfte aus der Gemeinde einzustellen, die Weidehaltung und Zucht des Viehbestandes für das Dorf zu garantieren und das Holz, das jährlich aus den Forsten geschlagen wurde, unter den Mitgliedern der Gemeinschaft aufzuteilen. Die gemeinsame Handhabung des Forst- und Weidewesens ist ein gutes Beispiel dafür, dass man in dieser Region die Nutzung des Waldes den Interessen der ausschlaggebenden Viehhaltung unterordnete. Neue gemeinsame Waldkäufe wurden oftmals ausschliesslich nur zur Sicherung neuer Weidegebiete getätigt.

Die abwechslungsreichsten Formen von bäuerlichen Forstgemeinschaften sind in Ungarn im Gebiet des Nördlichen Mittelgebirges anzutreffen. In den urbarialen Gemeinbesitzungen bildete die Grundlage für den Anteil am Gemeinwald das sogenannte Waldrecht, das einem nach jedem Achtel des Bodenbesitzes zustand; bei gemeinsamen Waldkäufen und zugewiesenem Besitz wurde dieser jedoch je nach der Grösse des aufgekauften beziehungsweise zugewiesenen Waldgebietes bestimmt. In dieser Region war das Forst- und Weiderecht gebunden an das Ackerland vererbbar, getrennt davon konnte es jedoch auch veräussert werden. Die Abrechnung in Katastralrechten war allein bei den gemeinsam erworbenen und bei den 1945 zugewiesenen Wäldern Bruch; ganz im Gegensatz zu den Verfahren in Transdanubien und in der Region zwischen Donau und Theiss. Die gemeinsame Forstnutzung hat bis hin zur Mitte des 20. Jahrhunderts archaische Elemente bewahrt, wie zum Beispiel das Pfeilziehen, eine neuere Art des Pfeilziehens, bei der Waldaufteilung, und auch die Erinnerung an den aus Holz geschnitzten Pfeil ist noch lebendig. Für die Dörfer in Nordheves und Ostpalotzenland ist eine hohe Anzahl an bäuerlichen Privatwäldern typisch.

Im folgenden Kapitel des vorliegenden Bandes geht es um die Formen der täglichen Nutzniessung des Waldes sowie um deren Erscheinungsbild innerhalb der Struktur der Bauernwirtschaften.

Holz bedeutete bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts die wichtigste Energiequelle bei der Landbevölkerung, und auch die meisten Werkzeuge und Geräte in den herkömmlichen Bauernwirtschaften waren aus Holz. Die meisten Bauern besaßen geringe Holzkenntnisse und auch eine gewisse Fähigkeit im Holzschnitzen, welche sie aber meist nur für die eigene Wirtschaft und den eigenen Hausstand verwendeten. Die als „bäuerliche Bastler“ bezeichnete Schicht fertigte gelegentlich Schnitzarbeiten auf Bestellung von Dorfbewohnern, oder aber sie fertigten in den Ruhezeiten zwischen den grossen landwirtschaftlichen Arbeiten Gerätschaften an, die sie dann oft mit anderen Waren, wie zum Beispiel Brennholz, zusammen zum Verkauf anboten. Zu den Vertretern dieser Schicht dürfen auch diejenigen gezählt werden, die Stöcke für Weinsträucher oder Halbfertigprodukte anfertigten. Hierbei handelt es sich um eine der breitesten Schichten, denn auf der Ebene von Gelegenheitsangeboten waren Holzwaren in nahezu allen Siedlungen der Waldregion vertreten. Eine dritte Schicht, die ganz speziellen Schnitzer, fertigten das ganze Jahr über Produkte an, die man direkt am Ort oder aber auch aus anderen Siedlungen und Landschaften von ihnen verlangte. Dieser Schicht gehörten die wenigsten an. Die Holzschnitzerei als Zweig der Warenproduktion hat sich vor allem in jenen - sich im Innersten der Gebirge angesiedelten - Dörfern herausgebildet, wo es nur wenig für den Ackerbau geeignetes Land gab, und man durch den Verkauf von Holzprodukten für Lebensmittel und Futter sorgte. Diese warenproduzierende Schicht hat sich besonders aus den einstigen Einliegern und besitzlosen Bauern rekrutiert. Das Holzhandwerk bedeutete ihnen nicht selten eine materielle Stärkung, und manchmal auch die Möglichkeit, Grund und Boden zu erwerben.

Die Bauern, die ein Gespann besaßen, sicherten sich eine ständige Einkommensquelle dadurch, dass sie das Brennholz, das sie aus der Gemeinforst erhalten oder aus den Urbarialwäldern aufgekauft hatten, wieder zum Verkauf anboten. Dieses Holz lieferten sie in erster Linie in die Städte im südlichen Randgebiet des Nördlichen Mittelgebirges. Ein weiterer Bezirk für den Holzverkauf erstreckte sich hin zu den Landschaften südlich vom Gebirge und reichte teilweise bis in die Transtheissgegend hinein. In den Dörfern selbst war es auch üblich, Waren direkt gegeneinander zu tauschen. Auf diese Weise gelangten

die Menschen aus dem Gebirge zu Getreide, das in dieser Gegend kaum gedieh, sowie zu Halm- und Kornfutter. Zuletzt wurde der direkte Warenaustausch in der Inflationszeit unmittelbar nach dem zweiten Weltkrieg beobachtet; einigenorts war er aber auch noch während der siebziger Jahre anzutreffen. Tannenholz als das wichtigste Baumaterial kommt in dieser Gegend kaum vor, sodass der Verkauf von Baumaterial innerhalb des Holzhandels des Nördlichen Mittelgebirges im Vergleich zu dem der nördlichen und östlichen Regionen der Karpaten ein geringeres Volumen ausmacht. Da sich in der Nähe des Nördlichen Mittelgebirges jedoch bekannte Weinbaugebiete befinden, hatte der Verkauf von Stöcken für Weinsträucher hier schon immer ein grosses Gewicht. Die Möglichkeiten der Vermarktung von Holzgerätschaften wurde umso grösser, je spezieller und besser bearbeitet die Produkte waren.

Um die Gebirgsdörfer herum gibt es kaum gutes Weideland, sodass die Bauern ihr Vieh vor allem in die vorhandenen Wälder und auf die Lichtungen trieben oder es auf den brachliegenden Feldern weiden liessen. Durch die recht späte Verbreitung von Futterpflanzen haben sich in der Landschaft einige Arten der extensiven Viehhaltung bewahrt, wie zum Beispiel das Überwinternlassen von Schafen im Wald, die Eichelmast von Schweinen und Schafen. Ein Teil der Früchte des Waldes (Laub und junge Triebe) spielte von der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts an nur noch als Futterersatz oder Notfutter eine Rolle. Dagegen kam dem Heu, das man auf Waldwiesen und Lichtungen sammelte, ein ganz besonderes Gewicht zu. In dem passiven Fütterungssystem der vorhergehenden Jahrhunderte mögen die noch auf dem Halm vertrockneten Waldgräser von starker Wichtigkeit gewesen sein. Von der Mitte des 19. Jahrhunderts an kam die Nutzung dieser Futterart aber meist nur bei den ärmsten Familien vor, die damit ihr weniges Futter ergänzten.

Das Waldweiden, die Waldmast sowie die Nutzung von Laubfutter - all dies sind organische Bindeglieder zwischen der hier untersuchten Region und anderen Mittelgebirgslandschaften, wo eigentlich überall die Viehhaltung im Wald anzutreffen war. Auch die mit der Waldmast einhergehende Migration war typisch für die Bereiche zwischen den Randgebieten der Grossen Ungarischen Tiefebene und den benachbarten Mittel- und Hochgebirgen.

Zu den alltäglichen Arbeiten der Bauern gehörten das Sammeln, Beutelegen und der Wildfang wie selbstverständlich in dieser Region.

Wildfang und Wilderei waren für die Einwohner der Waldgebiete die einfachsten Methoden, um zu Fleisch zu gelangen. Mit Hilfe des Sammelns konnten sich die Vertreter der ärmsten Schichten grundlegende Nahrungsrohstoffe verschaffen und darüber hinaus aber auch zu einem gewissen Einkommen gelangen, indem sie auch für den Verkauf sammelten. In dem hier untersuchten Gebiet hat sich eine ganze Reihe von archaischen Erscheinungen erhalten, wie beispielsweise der Gebrauch des recht primitiven Borkengeschirrs, einfache Verfahren der Haltbarmachung, das Anzapfen von Bäumen, der eigene Anbau von Wildobst, das Suchen nach Wildbienen und der Honigraub, das Auslegen von Fangschlingen. Dies ist einerseits ein Hinweis auf die Anfänge des Pflanzenanbaus und andererseits die organische Verbindung dieser Region mit dem Suchen und Sammeln bei den Völkern der Nordostkarpaten.

In dieser Studie werden die Arbeiten im Wald eingehend untersucht, welche für diese Landschaft eine Vervielfältigung der Lebensmöglichkeiten bedeuteten.

Die während des 17./18. Jahrhunderts gegründeten Glashütten und Eisenhammerwerke setzten durch ihren Riesenbedarf an Brennstoff eine umfangreiche Holzgewinnung in Bewegung. Zu dieser Zeit wurden auch die inneren Gebirgsbereiche mit slowakischen Waldarbeitern aus Ober-ungarn bevölkert. Durch die grossangelegte Holzgewinnung bildete sich im Laufe des 19. Jahrhunderts eine ganz spezielle Schicht von Waldarbeitern heraus, und zwar die Holzfäller und die Treidler, die wenig oder gar kein Ackerland besaßen und ihre gesamte Existenz auf den Arbeiten im Wald aufbauten. Mit dem Transport von Holz gelangten bis Mitte des 20. Jahrhunderts auch jene Landwirte zu einem regelmässigen Einkommen, die sich ansonsten auch mit Ackerbau und Viehzucht beschäftigten. Letztere Tätigkeiten schränkten natürlich die Möglichkeiten zur Fuhrarbeit auch ein. Im Laufe des 19. Jahrhunderts kristallisierte sich dann eine Schicht von Fuhrleuten heraus, die nicht immer Land besaßen und ihren Lebensunterhalt aus dem Transport von Produkten aus dem Wald und aus dem Erlös dieser bestritten.

Die Technologie des Holzfällens war aufgrund der forstlichen Fachkenntnisse und der industriellen Holzgewinnung im gesamten Karpatenbecken nahezu einheitlich. Abweichungen liessen sich allein in der Terminologie sowie bei der Heimischmachung neuer Technologien beobachten. Der Einsatz von Sägen wurde in dieser Region erst mit

einigen Jahrzehnten Verspätung, und zwar ab Mitte des 19. Jahrhunderts geräuchlich. Dadurch veränderte sich auch die Arbeitsorganisation. Für das Treideln der Stämme im Wald gab es im Nördlichen Mittelgebirge recht unterschiedliche Formen. Diese standen mit der ähnlich gearteten Werkzeugkultur der Nord- und der Ostkarpaten in Verbindung, wiesen aber auch auf die in den Alpen hin. Der Abtransport von Stämmen auf ihren natürlichen Zweigen war innerhalb des Karpatenbeckens allein in dieser Region sowie in der Ostslowakei bekannt, obgleich der Transport von Heu und Stroh auf Zweigen in den Gebirgen als recht gewöhnlich galt. Die Verbreitung neuer Schlittentypen steht auch mit der Migration der Holzfäller in Verbindung (z.B. rumänischer Schlitten), doch lassen sich bei anderen Treidlerarten und Transportschlitten auch Beziehungen zu Oberungarn und der Ostslowakei annehmen.

Neue Arbeitsmöglichkeiten in den Waldgebieten zeichneten sich während der ersten Jahrzehnte des 20. Jahrhunderts ab, als man nämlich begann, hier Bahnschwellen, Stützpfiler für Stollen und Holzschindeln sowie verschiedene andere Halbfertigprodukte herzustellen. Diese Arbeiten verrichteten teils die Holzfäller, teils aber auch darauf spezialisierte Waldarbeiter, die mit ihrem Können auch in andere Gegenden zogen. Die grössten Traditionen für das Entborken von Zerreichen sind uns aus dem historischen Komitat Gömör sowie aus dem Nördlichen Mittelgebirge bekannt. An dieser Arbeit waren auch Frauen beteiligt.

Mitte des 19. Jahrhunderts nahmen die grossen Waldrodungen im Nördlichen Mittelgebirge ein Ende. Dennoch gelang es, mit Hilfe ethnographischer Methoden archaische Formen zum Ausmerzen von Bäumen festzustellen, wie zum Beispiel das Austrocknen bzw. Verstümmeln von Bäumen durch Ringeschneiden, Borkenschneiden oder Kalcken. In den Urbarialwäldern merzten Männer die Räume in Pacht aus. Für Frauen boten die Wälder, und hier vor allem die Pflege von Bamschulen bzw. aufgeforsteten Waldstücken in staatlichen Gütern, erst ab Beginn des 20. Jahrhunderts gelegentliche Arbeitsmöglichkeiten.

In diesem Band wird dass die schon vom Mittelalter an datierbare Technologie des Holzkohlebrennens vorgestellt. Bei einem Vergleich mit der Fachliteratur stellt sich heraus, dass die herkömmlichen Arbeitsmethoden und Gerätschaften innerhalb des Karpatenbeckens nahezu einheitlich waren, während man in Siebenbürgen im allgemeinen grössere Meiler aufbaute als im einstigen Oberungarn. In der Technologie

des Holzkohlebrennens sowie in ihrem Wortschatz spiegeln sich die Migration der Köhler sowie ihre siedlungshistorische Vorgeschichte wider. In Nordungarn war die sog. „tót“-Verkohlung verbreitet, bei der von unten her angezündet wurde. Diese war auch in verschiedenen Landschaften Siebenbürgens verbreitet. Die Technologie, von oben her anzuzünden, die im Mátragebirge gebräuchlich war, zeugt von deutschem Ursprung in böhmisch-mährischer Übermittlung, welcher ebenfalls einen siedlungshistorischen Hintergrund hatte. Das Holzkohlebrennen, mit dem an die Bedürfnisse der Eisenhütten und der Domänenwirtschaft in dem Nördlichen Mittelgebirge zufriedenstellte, war hier dominant, doch mit der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert lebte ein Kohlenhandel auf, der sich vor allem auf die Gebiete in der Grossen Ungarischen Tiefebene richtete. Dieser Bezirk erstreckte sich auf alle Fälle weiter als der des Brennholzhandels und in seinen Traditionen ist auch der unmittelbare Warenaustausch zu entdecken. In der Neuzeit darf von einer Konjunktur des Holzkohlebrennens gesprochen werden, da die Holzkohle zu einem wichtigen Exportartikel geworden ist.

Das Kalkbrennen, das im Nördlichen Mittelgebirge schon bis ins 13. Jahrhundert zurückverfolgt werden kann, gelangte aufgrund der Bautätigkeit von Kirche und Welt zu einer wirtschaftlichen Notwendigkeit und sorgte gleichzeitig dafür, dass sich immer neue Schichten der bäuerlichen Bevölkerung aus dieser Region dem forstgebundenen Kleinhandwerk anschliessen konnten. Bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts waren die herkömmliche Arbeitsorganisation und Vermarktungsformen charakteristisch, später arbeiteten die Kalkbrenner dann zum Teil als Angestellte der Produktionsgenossenschaften bzw. als selbständige Kleinhandwerker.

Das Material für die Bauten von Holzfällern sowie Kohle- oder Kalkbrennern, deren Form und Ausmasse waren ein Spiegelbild der Lebensform im Wald, der Spezifika für die einzelnen Handwerke im Wald. So waren in unserer Region vor allem die runde und die käferförmige Hütte verbreitet, während die sogenannt jochförmige Hütte nur im Bükkgebirge gebräuchlich war. Die bei uns vorkommenden runden, käferförmigen oder auch jochförmigen Hütten waren in ihren Variationen auch als Bauten der Hirten anzutreffen. Bei der Verbreitung einzelner Hüttentypen kann die Wirkung interethnischer Beziehungen nicht ausgeschlossen werden (z.B. die Verbreitung von runden Hütten in Máramaros). Der Waldkult, in dem sich die verschiedensten Erscheinungsformen des Animismus bewahren, sowie das an die Wald-

vegetation gebundene System an Glaubensvorstellungen fügen sich in einen breiter gefassten europäischen Rahmen ein.,

In den inneren Regionen des Nördlichen Mittelgebirges lassen sich die einzelnen Waldberufe nicht starr voneinander trennen. So verstanden sich die Holzfäller auf die notwendigsten Schnitzarbeiten, die Kalk- und Kohlebrenner konnten, wenn notwendig, auch Bäume oder Kalkstein schlagen, Stämme treideln oder auch transportieren. Zu diesem Zweck hielten sie sich auch meist Ochsen oder Pferde und bearbeiteten auch ein kleines Stück Acker. Die Waldarbeiten nahmen ihren ganz bestimmten Platz innerhalb der Ordnung des Wirtschaftsjahres ein, und die einzelnen Menschen verrichteten je nach den örtlichen natürlichen Gegebenheiten und den wirtschaftlichen Verhältnissen oftmals ganz unterschiedliche Arbeiten. Die Arbeiter ohne Grund und Boden waren den örtlichen Arbeitsmöglichkeiten stärker ausgeliefert, die Fuhrleute, die ein eigenes Gespann besaßen, fanden stets in der Nähe oder weiter entfernt eine Gelegenheit zur Arbeit. Ihnen ist es zu verdanken, dass die speziellen Produkte aus dem Gebirgsland zu den Menschen in den vorwiegend vom Akkerbau lebenden Gebieten gelangten.

Im Abschlusskapitel des Bandes werden die historische Entwicklung der volkstümlichen Waldnutzung sowie deren charakteristischen Züge vorgestellt. Die hierzu im Nördlichen Mittelgebirge angestellten Untersuchungen dürfen als Modell vom Aspekt der Beziehungen zwischen Mensch und Wald sowie der sich auf dem Wald fundierenden bäuerlichen Lebensform angesehen werden. So hat der Wald durch seinen Nutzen und seine Arbeitsmöglichkeiten einen festen Platz im täglichen Leben der Bauern eingenommen, wenn dies als Ergebnis der örtlichen natürlich-ökologischen und gesellschaftlichen Verhältnisse auch mit unterschiedlicher Intensität geschah. Hier ist neben der Anpassung an die landschaftlichen Gegebenheiten zu betonen, wie wichtig es ist, die Landschaft bewusst umzugestalten und die Bedürfnisse des Menschen der Natur unterzuordnen. Auch in dieser Region ist der Bauer und Landwirt kein passiver Faktor in der Beziehung zwischen der Natur und sich selbst. Durch Rodungen vermehrt er die Fläche an Äckern und Weiden, doch er sorgt auch für Viehfutter aus den Wäldern und aus Holz entstehen all die für die Landwirtschaft und den Haushalt so wichtigen Gerätschaften. Ebenso findet der Mensch, sich den Gegebenheiten seiner Umwelt flexibel anpassend, auch immer wieder eine Arbeitsgelegenheit im Wald, denn das damit verbundene Wis-

sen stellt in Waldgebieten einen organischen Teil grundlegender Fähigkeiten und herkömmlicher Bildung dar. Die für eine landwirtschaftliche Produktion stets recht unwirtschaftlichen natürlichen Bedingungen waren niemals Garant für die Selbstversorgung der Bevölkerung aus diesem Gebiet. Hier war man stets auf den Überfluss aus den umliegenden landwirtschaftlichen Gebieten angewiesen. Dafür konnte man dann Warenartikel aus dem eigenen natürlichen Bereich oder selbstgefertigte Artikel zum Tausch anbieten. Das Sammeln im Wald, die verschiedenen bearbeiteten Formen des Holzes sowie die Produkte aus dem Waldhandwerk sicherten den hiesigen Bewohnern über den direkten Warenaustausch einen Ausgleich zu dem Mangel an natürlichen Gütern.

III) Erdőművelés, erdőhasználat	29
1. Az erdő a feudális korban	29
2. Paraziti erdőművelés a jobbágyságszűkülésig	37
3. A 20 század közepéig	37
IV. Az erdő használata	83
1. A fa a paraszti gazdaságokban	83
2. Az erdő szerepe az állattartásban	101
3. Gyűjtőgetés, mákművelés, vadászat	115
V. Erdői munkaközegek, erdői iparok	131
1. Fakitermelés, kőszelvény, fűvelés	131
2. Faragómunka az erdőben, cséplés	144
3. Irtás és erdőgazdálkodás	146
VI. Összegzés	197
A népi erdőségi állományok korczái	197
Irodalom	206
Zusammenfassung	229

Tivadar Petercsák

...the first of the ...

...the second of the ...

...the third of the ...

...the fourth of the ...

...the fifth of the ...

...the sixth of the ...

...the seventh of the ...

...the eighth of the ...

...the ninth of the ...

...the tenth of the ...

TARTALOM

Bevezetés	5
I. Földrajzi környezet és termelési övezetek	17
II. Az erdőhasználat központi szabályozása, erdőtörvények	29
III. Erdőbirtoklás, erdőhasználat	37
1. Az erdő a feudalizmusban	38
2. Paraszti erdőbirtoklás a jobbágyfelszabadítástól a 20. század közepéig	57
IV. Az erdő haszna	83
1. A fa a paraszti gazdaságokban	83
2. Az erdő szerepe az állattartásban	101
3. Gyűjtögetés, zsákmányolás, vadfogás	115
V. Erdei munkaalkalmak, erdei iparok	131
1. Fakitermelés, közelítés, fuvarozás	131
2. Faragómunka az erdőn, cserhántás	144
3. Irtás és erdőgondozás	146
VI. Összegzés	197
A népi erdőgazdálkodás korszakai	197
Irodalom	206
Zusammenfassung	229

STUDIA FOLKLORISTICA ET ETHNOGRAPHICA
Publikation des Lehrstuls für Volkskunde der Universität
Lajos Kossuth zu Debrecen

1. UJVÁRY Zoltán: A temetés paródiája (Die parodie auf das Begräbnis). Debrecen, 1978.
2. DOBROSSY István: Dohánytermesztés a Nyírségben (Tabanbau in der Nyírgegend). Debrecen, 1978.
3. KUNT Ernő: Temetők az Aggteleki karszt falvaiban (Friedhöfe in dem Dörfem der Aggtelek-Kartzgegend). Debrecen, 1978.
4. SZABÓ László: A magyar rokonsági rendszer (Das ungarischer Verwandtschaftssystem). Debrecen, 1980.
5. BARTHA Elek: A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban (Die ethnographische Untersuchung des Glaubenslebens in einem Zempléner Dorf). Debrecen, 1980.
6. DÁM László: Lakóházak a Nyírségben (Wohnhäuser in der Nyírgegend). Debrecen, 1982.
7. SZALAY Emőke—UJVÁRY Zoltán: Két fazekas falu Gömörben (Zwei Töpferdörfer in Gömör). Debrecen, 1982.
8. FARKAS József: Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához (Einige Kaptitel zur Wirtschaftethnographie des Marschgebeites von Ecsed). Debrecen, 1982.
9. DOBROSSY István—FÜGEDI Márta: Termelés és életmód (Produktion und Lebensweise). Debrecen, 1983.
10. SZABADFALVI József: Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből (Studien zum ungarischen Hirtentum). Debrecen, 1984.
11. BÓDI Erzsébet: Egy magyarországi lengyel falu táplálkozása (Die Ernährungsweise in einem Polendorf in Ungarn). Debrecen, 1984.
12. ERDÉSZ Sándor: Kigyó kultusz a magyar néphagyományban (Schalangenkult in der ungarischen Volksüberlieferung). Debrecen, 1984.
13. SZALONTAI Barnabás: Nyírbátor népi építészete (Die Volksarchitektur von Nyírbátor). Debrecen, 1984.
14. BARTHA Elek: Házkultusz. A ház a magyar folklóiban. (Hauskult. Das Haus in der ungarischen Folklore). Debrecen, 1984.
15. KÖRNYEINÉ Gaál Edit: Az első világháború emlékei a népi kéziratok forrásokban és a szájhagyományban (Erinnerungen an den ersten Weltkrieg in volkstümlichen handschriftlichen Quellen und mündlichen Überlieferungen). Debrecen, 1985.
16. PETERCSÁK Tivadar: Népszokások Filkeházán (Volksbräuche in Filkeháza). Debrecen, 1985.
17. VIGA Gyula: Kőmunkák egy bükkaljai faluban (Steinbruch- und Steinmetzarbeiten in einem Dorf am Fusse des Bükk-Gebirges). Debrecen, 1985.
18. KAPROS Márta: A születés szokásai és hagyományai az Ipoly mentén (Bräuche und Glaubensarten in Verbindung mit der Geburt entlang des Flusses Ipoly). Debrecen, 1986.
19. BERECSKI Ibolya: Népi táplálkozás Szolnok megyében. (Volkstümliche Ernährung im Komitat Szolnok). Debrecen, 1986.

20. FELHŐSNÉ CSISZÁR Sarolta: Temetkezési szokások a Beregi-Tiszaháton. (Bestattungsbäuche auf der Bereges-Theissgegend). Debrecen, 1986.
21. CZÓVEK Judit: Halottlátók a magyar néphagyományban. (Totenseher in der ungarischen Volksüberlieferung). Debrecen, 1986.
22. SZTRINKÓ István: Népi építészet a Duna—Tisza között. (Volkstümliche Architectur im Donauthaiss Zwischenstromland). Debrecen, 1987.
23. KRUPA András: A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilága. (Die Glaubenswelt der Slowaken von Südostungarn). Debrecen, 1987.
24. UJVÁRY Zoltán: Állatmaszkok. (Tiermasken). Debrecen, 1989.
25. FARKAS József: A zsidók Mátészalka társadalmában. (Jews in Mátészalka). Debrecen, 1989.
26. BODÓ Sándor: A magyar paraszti termelés igaerejének története. Debrecen, 1990.
27. KÓSA László: Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása (1880—1920). Debrecen, 1991.
28. VERES László: Magyarország 17-19. századi parasztüvegei. Debrecen, 1991.
29. SZILÁGYI Miklós: Halászó vizek, halásztársadalom, halászati technika. Debrecen, 1992.

2. Népi szövőfokozat, gyöngyös
Mátészalkai Mária munkája. Évek
László halászó víz

3. Népi Erdőki lakos
díszített fej
Farkas József

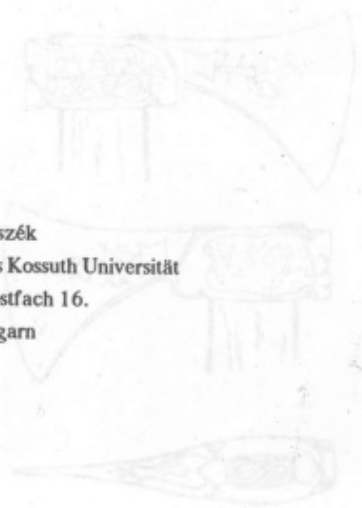
Adresse:

Néprajzi Tanszék

Lehrstuhl für Volkskunde Lajos Kossuth Universität

DEBRECEN. 10 Postfach 16.

H-4010 / Ungarn

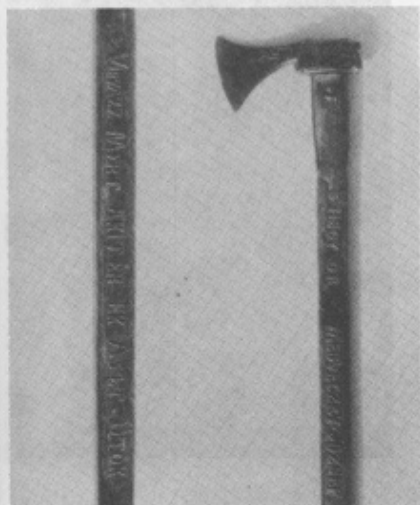

20. HELMUT GÖTTSCHEWITSCH: Die Entwicklung der Wirtschaft in Ungarn (1945-1955). (Beitrag zur Geschichte der Wirtschaft in Ungarn). Budapest, 1956.
21. CSÖVEK MÁTYÁS: A magyar gazdaságfejlesztés története és a magyar gazdaságfejlesztés jövője. Budapest, 1956.
22. SZTRIVERO JAVNI: Népi élelmiszer a Duna- és Tisza-vidéken. Budapest, 1957.
23. KRITA ANITA: A magyar gazdaság fejlődésének története. Budapest, 1957.
24. LUVIČYI ZOLTÁN: A magyar gazdaság története. Budapest, 1957.
25. FARKAS JÓZSEF: A magyar gazdaság története. Budapest, 1957.
26. BODÓ MÁTYÁS: A magyar gazdaság története. Budapest, 1957.
27. KÖNYV: A magyar gazdaság története. Budapest, 1957.
28. VILHÉLYI LÁSZLO: Magyarország 17-19. század története. Budapest, 1957.
29. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
30. LÁSZLO LÁSZLO: Magyarország története. Budapest, 1957.
31. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
32. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
33. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
34. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
35. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
36. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
37. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
38. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
39. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
40. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
41. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
42. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
43. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
44. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
45. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
46. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
47. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
48. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
49. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.
50. SZÉNYI PÉTER: Magyarország története. Budapest, 1957.

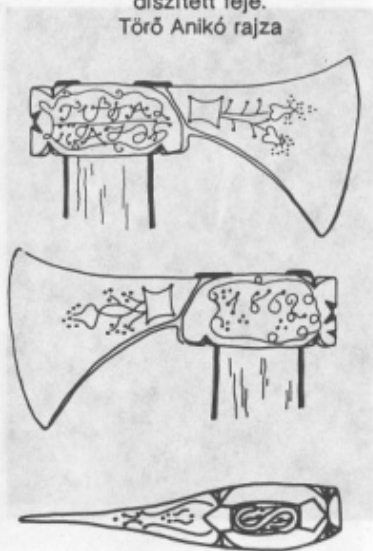
1. kép. Hegyközi táj legelővel és irtáson művelt szántókkal. Balassa Iván felv.

2. kép. Erdőőr fokosa. Gyöngyös.
Medveczki Miklós tulajdona, Eger.
Lónyainé Nagy Éva felv.

3. kép. Erdőőri fokos
díszített feje.
Törő Anikó rajza

4. kép. Gallyfa hazaszállítása karfás szekéren. Regéc,
Petercsák Tivadar felv., 1979

5. kép. Bazárkával és baltával rőzséért
induló férfi. Bernecebaráti.
Erdélyi Zoltán felv., 1953

6. kép. Tűzifahordás bazárkában.
Bernecebaráti.
Erdélyi Zoltán felv., 1957

7. kép. Fahordó krosnya.
Gyöngyös

8. kép. Tűzfahordás kötélben. Váraszó.
Petercsák Tivadar felv., 1982

9. kép. Tűzfahordás háton, kötéllel.
Mátraszentimre. Petercsák Tivadar
felv., 1983

10. kép. Tűzfahordás háton,
ponyvában. Pusztafalu.
Gönyey Sándor felv., 1939

11. kép. Fahordás tallgával (kolja). Középhuta. Hofer Tamás felv., 1939

12. kép. Favágó hely az udvaron. Zempléni-hegység. Petercsák Tivadar felv.

13. kép. Boronafalú ház. Filkeháza. Petercsák Tivadar felv., 1970

14. kép. Hátikosár készítése. Bernecebaráti. Erdélyi Zoltán felv., 1950

15. kép. Keréktaipfaragás. Mogyoróska.
Hofer Tamás felv., 1957

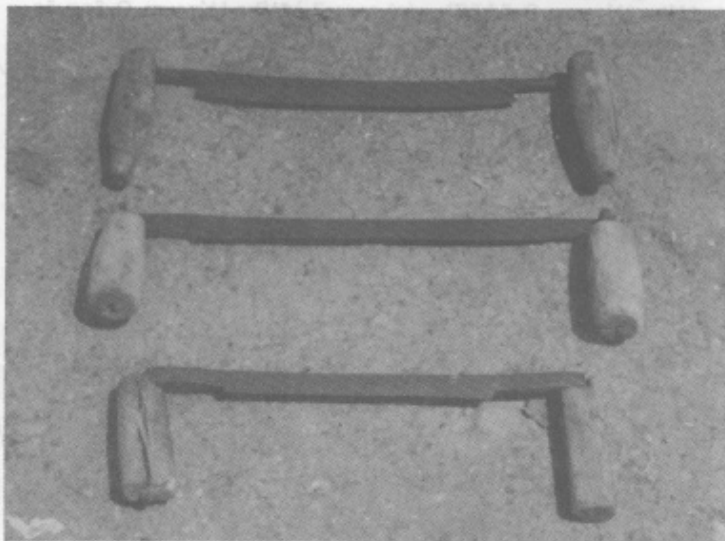
16. Fatörzsből készült gabonatarató.
Parád. Petercsák T. felv., 1983

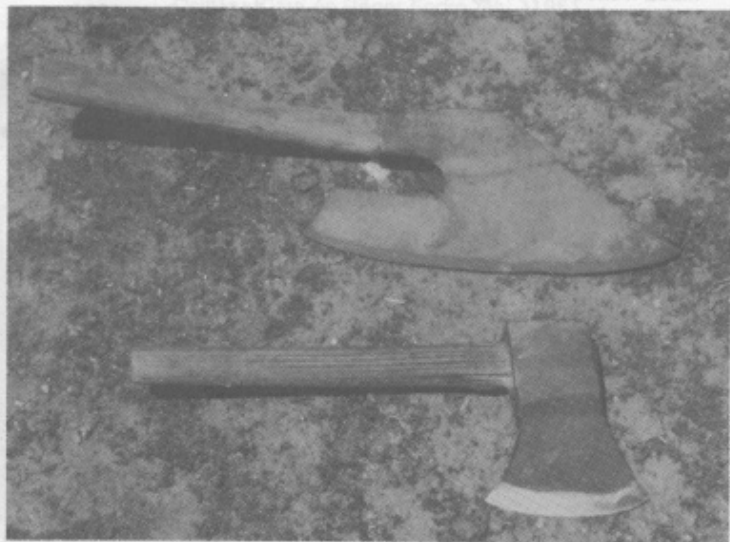
17. kép. Szerszámnyél készítése faragószéken. Baskó. Petercsák T. felv., 1978

18. kép. Kétnyelű kések. Ludányhalászi. Petercsák Tivadar felv., 1982

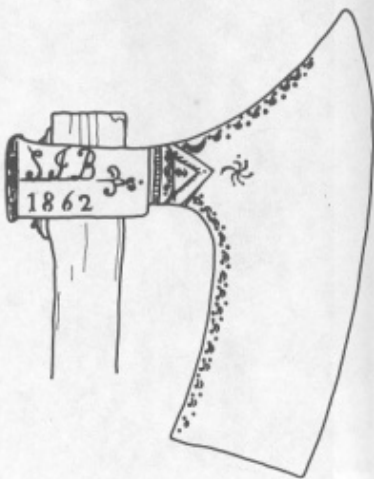
19. kép. Szekerce és bárd. Ludányhalászi. Petercsák Tivadar felv., 1982

20. kép. Díszített szekerce.
Mátra Múzeum, Gyöngyös.
Csintalan András rajza

21. kép. Díszített szekerce.
Mátra Múzeum, Gyöngyös.
Csintalan András rajza

22. kép. Fafaragó kapocskája.
Mátra Múzeum, Gyöngyös.
Lónyainé Nagy Éva felv.

23. kép. Orsósztergálás.
Pusztafalu. Gönyey
Sándor felv., 1939

1885. képe 24. kép. Cserépfalusi fafaragó termékait árulja az egri piacon. Bakó Ferenc felv., 1954

1885. képe 25. kép. Faeszközök árusítása a gyöngyösi vásárban. Csilléry Klára és Réger Endre felv., 1951

26. kép. Noszvajlak hátikosarat árulnak az egrí piacon. Erdélyi Zoltán felv., 1961

27. kép. Hegyi legelő vad gyümölcsfákkal. Mogyoróska. Hofer Tamás felv., ,1957

28. kép. Erdői legelőn delelő csorda. Füzéskomlós. Petercsák T. felv., 1981

29. kép. Legények őrzik az erdei tisztáson legelő lovakat. Mogyoróska. Hofer Tamás felv., 1957

26/885 30. kép. Gallyakból készített sertésdelelő kosár. Filkeháza. 8861
Petercsák Tivadar felv., 1971.

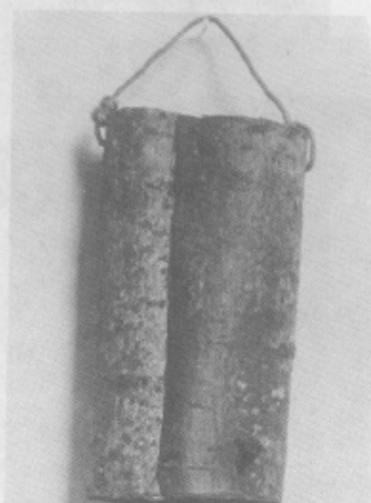
27. kép 31. kép. Erdői falevél hazaszállítása alomnak. Filkeháza. 824.92.957
Petercsák Tivadar felv., 1971

32. kép. Nyírvíz szívása
megcsapolt fából. Középhuta.
Hofer Tamás felv., 1957

33. kép. Szamócaszedő dőbör.
Pusztafalu.
Gönyei Sándor, 1939

34. kép. Gombázásról hazatért
asszony. Tardona.
Cs. Schwalm Edit felv., 1984

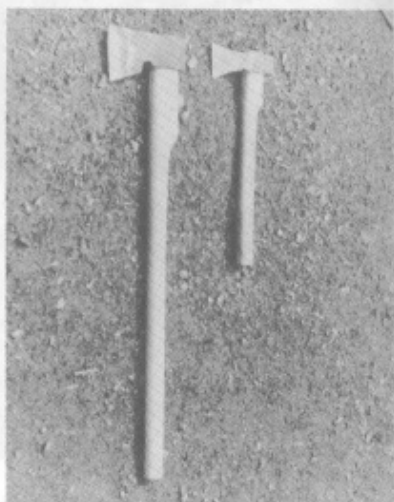
35. kép. Gyöngyvirágárusok
az egri piacon.
Bakó Ferenc felv., 1956

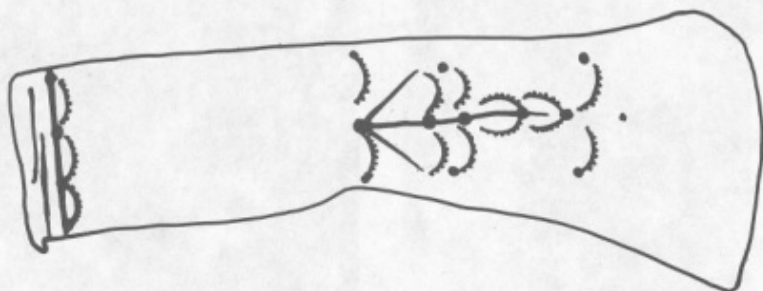
36. kép. Erdőre induló favágó
szerszámaival. Vágáshuta.
Petercsák T. felv., 1972

37. Balta és fejsze.
Ragály.
Petercsák T. felv., 1983

38. kép. Díszített baltafej. Mátra Múzeum, Gyöngyös. Csintalan András rajza

39. kép. Kávás fűrész élezése az erdőn. Bernecebaráti.
Erdélyi Zoltán felv., 1961

40. kép. A fatörzs bevágása, hókácsolása. Gyöngyössolymos.
Bakó Ferenc felv., 1956

41. kép. Fadöntés fűrészszel. Gyöngyössolymos. Bakó Ferenc felv., 1956

42. kép. A kivágott fa méretre fűrészelése. Bernecebaráti.
Erdélyi Zoltán felv., 1972

43. kép. Ölfa mérése fejszével.
Kishuta. Petercsák T.
felv., 1972

44. Méterbe rakott ölfa
gallykapoccsal. Ózd-Sajóvárkony.
Petercsák T. fel.v, 1983

45. Rönkfa közelítése kézi erővel.
Szuhahuta. Csilléry Klára
és Réger Endre felv., 1982

46. kép. Ölfa rakása kétágú gally
csúszóra. Ózd-Sajóvárkony.
Petercsák T. felv., 1983

47. kép. Ólfa közelítése kétágú gally csúszón. Ózd-Sajóvárkony. Petercsák T. felv., 1983

48. kép. Erdői munkás közelítő szánkával. Kishuta. Petercsák T. felv., 1972

49. kép. Füles szánka. Szilvásvárad. Erdel Szabadtéri Múzeum.
Petercsák T. felv., 1982.

50. Ólfa közelítő szán, stelbák. Óhuta. Petercsák T. felv., 1978

51. kép. Ólfa közelítése román szánkóval. Bernecebaráti.
Erdélyi Zoltán felv., 1957

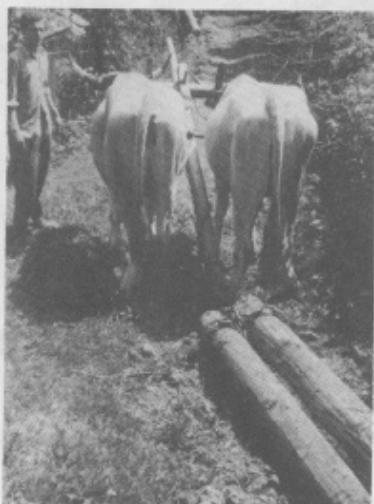
52. Üres román szánkó szállítása
a hegyre. Balassagyarmat.
Erdélyi Zoltán felv., 1954

53. kép. Rönkfa közelítése lóval.
Kishuta.
Petercsák T. felv., 1972

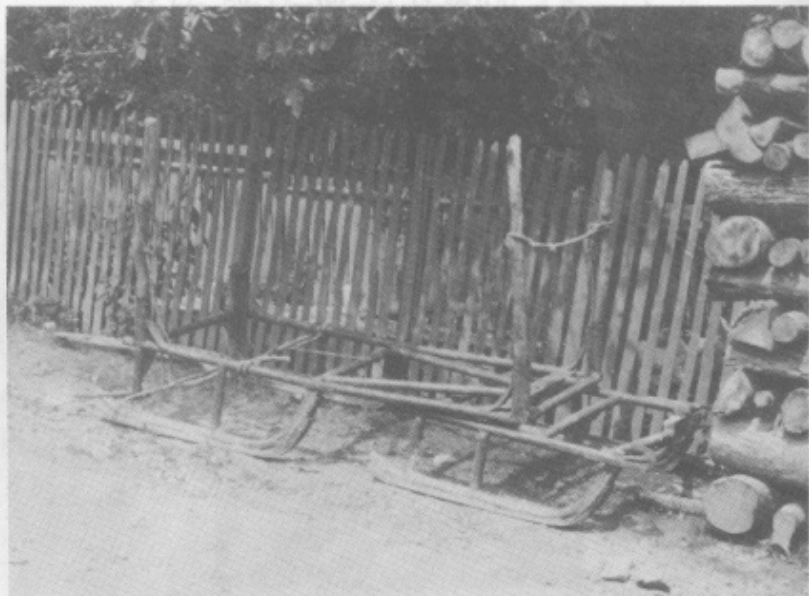
54. Rönkfa közelítése
ökrökkel. Középhuta.
Hofer Tamás felv., 1957

55. Rönkfa közelítése lovaszekér első részével. Kishuta.
Petercsák T. felv., 1972

56. kép. Vasból készült csuklós szán. Répáshuta. Petercsák T. felv., 1980

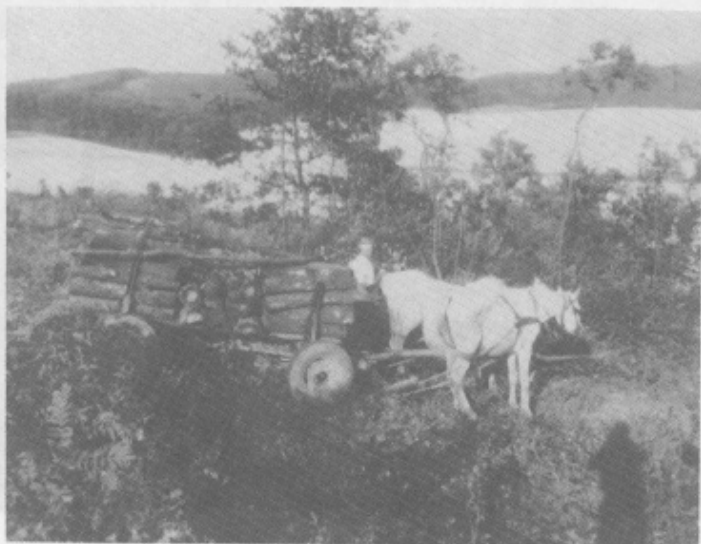
57. kép. Őlfa rakodás lovaskocsira. Ózd-Sajóvárkony. Petercsák T. felv., 1989

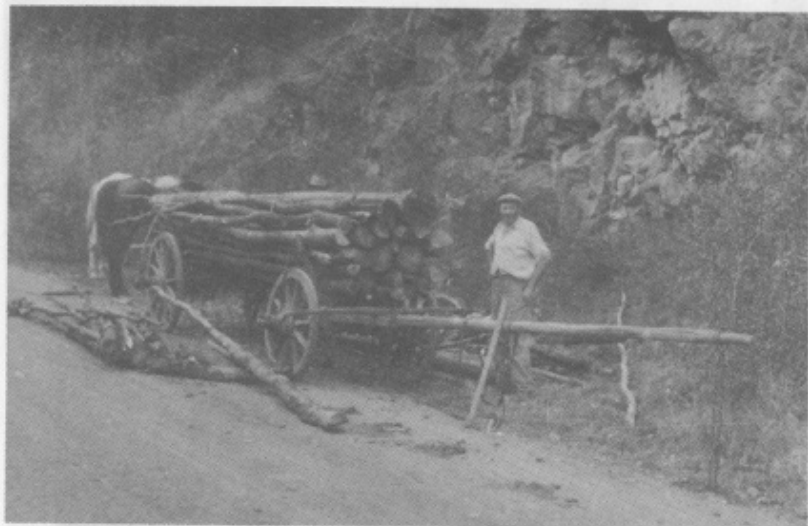
58. kép. A kocsira rakott őlfa rögzítése. Ózd-Sajóvárkony.
Petercsák T. felv., 1989

59. kép. Az őlfát lovaskocsival szállítják az erdőből. Ózd-Sajóvárkony.
Petercsák T. felv., 1989

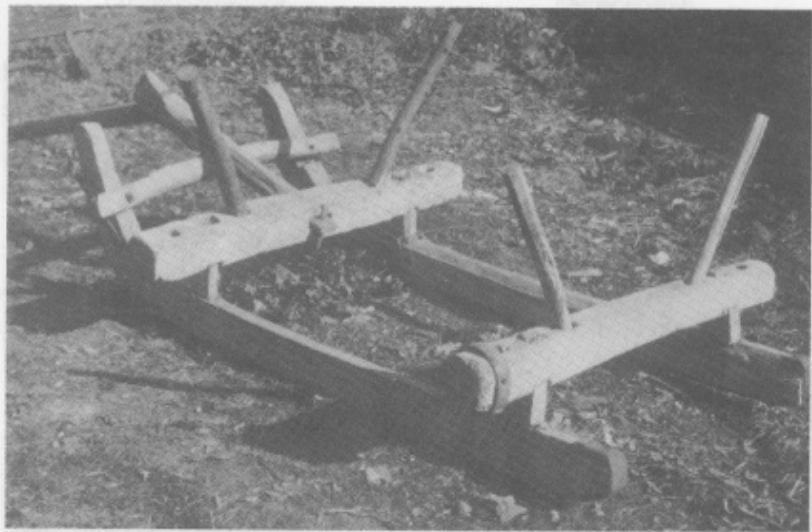

60. kép. Fa rakodása oldal nélküli szekérre. Óhuta.
Petercsák T. felv., 1979

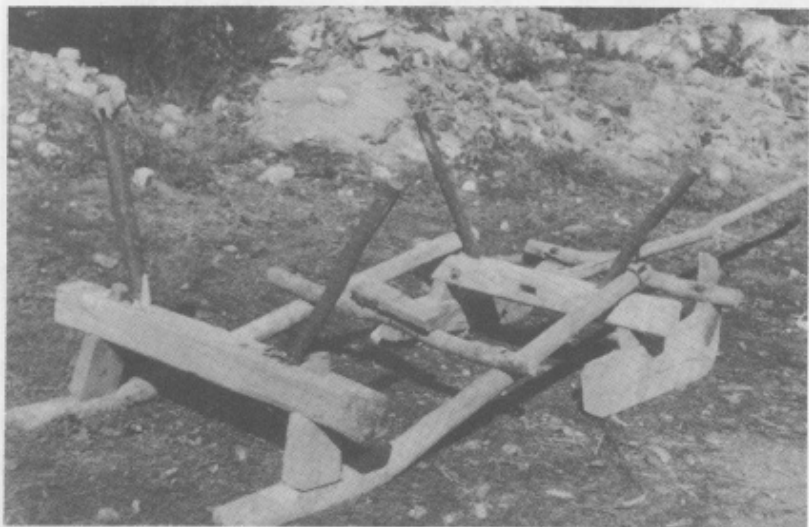
61. kép. Rönkfa szállítása nyújtott lovasszekérrel. Kishuta.
Petercsák T. felv., 1972

63. kép. A szarogató borsza (szán). Hópésznya. Petercsák T. felv., 1983

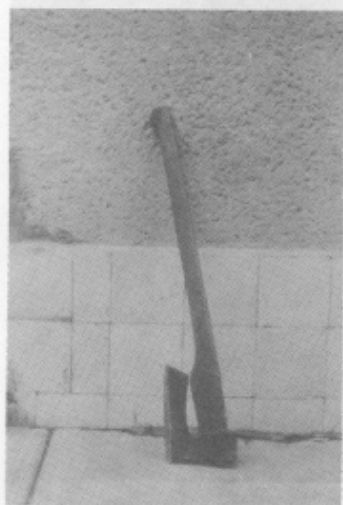
63. kép. Kétrészes lacsuha szán. Filkeháza. Petercsák T. felv., 1983

64. kép. Vasúti talpfát faragó férfi. Bernecebaráti. Erdélyi Zoltán felv., 1955

65. kép. Fafaragó plankács.
Óhuta.
Petercsák T. felv., 1978

66. kép. Cserkéreg szárítása.
Bernecebaráti.
Erdélyi Zoltán felv., 1953

72. kép. Szénégető szarcszék a mész mellett. Mányfa.
67. kép. Tuskó hasítása.
Gyöngyössolymos.
Bakó Ferenc felv., 1956

68. kép. Csemetézők.
Bernecebaráti.
Erdélyi Zoltán felv., 1953

69. kép. A szénégető boksa rakása. Répáshuta. Petercsák T. felv., 1972

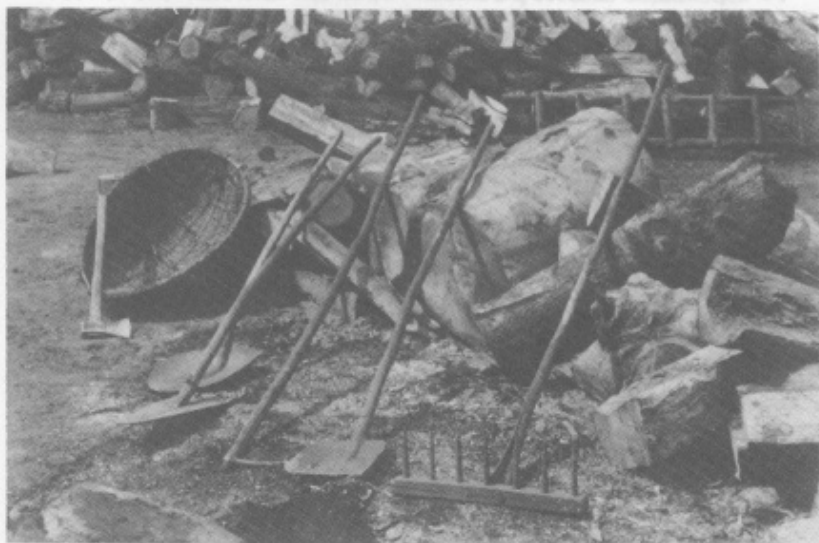
70. kép. Az égő mîle dõngõlése. Kemencepatak. Petercsák T. felv., 1972

71. kép. A kiégett mîle szétbontása plészákkal. Mályinka. Petercsák T. felv., 1983

72. kép. Szénégető szerszámok a mile mellett. Mályinka.
Petercsák T. felv., 1983

73. kép. Mátraszentimrei szénégetők faszenet árulnak a jászárokszállási piacon.
Bakó Ferenc felv., 1957

74. kép. Mésző szedése a Bükkben. Répáshuta. Petercsák T. felv., 1981

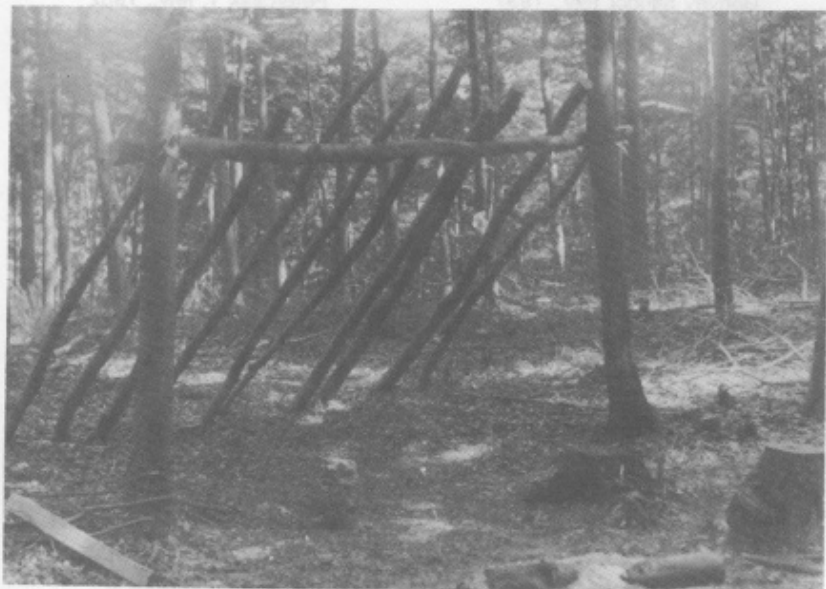

75. kép. A mészégető boglya tapasztása. Répáshuta. Petercsák T. felv., 1981

76. kép. Bükkli meszesek lovaskocsija Miskolc határában. Petercsák T. felv., 1979

77. kép. Élő fához rögzített féoldalal konyhó váza. Répáshuta.
Petercsák T. felv., 1979

78. kép. Favágó konyhó.
Kemence.
Gönyey Sándor felv., 1937

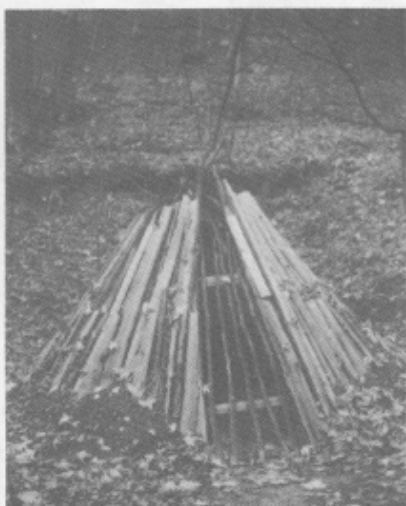
79. kép. Nejlön ponyvával borított
konyhó. Ózd-Sajóvárkony.
Petercsák T. felv., 1989

80. kép. Favágó kunyhók.
Kemence.
Gönyey Sándor felv., 1937

81. kép. Kerek kunyhó. Szilvásvár.
Erdészeti Szabadtéri Múzeum.
Petercsák T. felv., 1982

82. kép. Régi kerek kunyhó
rekonstrukciós makettje. Bélapátfalva.
Bakó Ferenc felv. 1956

